

**Eesti Kunstiakadeemia
Restaureerimisteaduskond**

Riin Alatalu

**Eesti taluarhitektuur kui rahvuspärand.
Rahvusliku taluarhitektuuri kestmine ja kaitse arengukava
„Maa-arhitektuur ja -maastik. Uurimine ja hoid” valguses**

Magistritöö

**Juhendaja: PhD Epp Kangilaski
(Eesti Ajaloomuseum)**

Tallinn 2007

Sisukord

Sissejuhatus. Probleemid ja töö eesmärk	6
Kasutatud allikad	11
1. Eesti taluarhitektuuri kultuurilooline väärtus	12
1.1. Tähelepanekuid ühiskonna hoiakutest	12
1.2. Hinnanguid Eesti taluarhitektuurile läbi aja	14
1.3. Talu eeskujud ja talu kui eeskuju	16
1.4. Talu Eesti ajaloo peegeldajana	21
2. Talude loendamine ja inventeerimine	27
2.1. Taluhoonete arv	27
2.2. Inventeerimise ajalugu	29
2.3. Ülevaade maa-arhitektuuri inventeerimistest	32
2.3.1. Eesti Rahva Muuseumi uuringud	33
2.3.1.1. Talude kaardistamine 1923-1928	33
2.3.1.2. Talude kaardistamine 1935-1939	33
2.3.1.3 Tänapäeva küla. Aravete 1983-1984	34
2.3.2. Teemaatilised uuringud	34
2.3.2.1. Vesiveskite inventeerimine 1986-1988	34
2.3.2.2. Saaremaa tuulikud 2004-2006	34
2.3.2.3. Hiiumaa tuulikud 2004-2005	35
2.3.2.4. Meiereide inventeerimine. 2005-	35
2.3.2.5. Raudteejaamad 2004	36
2.3.2.6. Kiviaedade uuring 2005	37
2.3.2.6. Metsandusliku pärandkultuuri kaitse ja rakendamine. Interreg III 2005-	38
2.3.3. Muinsuskaitsealad ja mälestised	39
2.3.3.1. Rebala, Parasmäe ja Vandjala küla ajalugu ja ehitised 1976	
2.3.3.2. Rebala kaitseala arhitektuuriajalooline ülevaade 1989	40
2.3.3.3. Rebala muinsuskaitseala. Uuring piirkonna teemaplaneeringu muinsuskaitsete eritingimuste koostamiseks 2005	40
2.3.3.4. Koguva küla hoonestusansambli restaureerimisettepanekud 1975 Koguva küla teede, kiviaedade ja väravate restaureerimisettepanek 1976	41
2.3.3.5. Koguva küla Arhitektuuriajalooline üldistus. Koguva külale iseloomulike arhitektuuridetailide ülesmõõtmisjoonised, fotod 1984	41

2.3.3.6. Koguva küla hoonete ja rajatiste arhitektuuriajalooliste väärtuste inventeerimine ja tehnilise seisukorra ekspertiis 2004	42
2.3.3.7. Ruhnu ajaloolise küla muinsuskaitsealine inventeerimine 2005-2006	42
2.3.4. Looduskaitsealad ja rahvuspargid	43
2.3.4.1. Külade inventeerimine Lahemaa rahvuspargis	43
2.3.4.2. Lahemaa rannakülade projekt Pedaspea, Kolga-Aabla 2004-2007	44
2.3.4.3. Lahemaa talude fotografeerimine 1980. aastatel	44
2.3.4.4. Karula rahvuspargi väärtuste inventeerimine 2005	45
2.3.5. Piirkondlikud inventeerimised	45
2.3.5.1. Noarootsi valla külade hoonestusajaloo uurimine ja talude arhitektuurne mõõdistamine 1992-2001	45
2.3.5.2. Noa-Rootsi külamaastikud 2003	46
2.3.5.3. Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad. Teemaplaneering 2004	46
2.3.5.4. Hiiumaa taluarhitektuur 1982, 1988, 1992, 1993	47
2.3.5.5. Setumaa taluarhitektuur 1975, 1977, 1979	47
2.3.5.6. Setumaa taluarhitektuur 2004	47
2.3.5.7. Seto puit- ja saviarhitektuuri inventeerimine, säilitamine, propageerimine ja alahoidmine 2006-	48
2.3.5.8. Viljandimaa "Kultuuriväärtused ja külade areng", 2003	48
3. Maa-arhitektuuri ja -maastike kaitse ja hoid	51
3.1. Maa-arhitektuuri ohustatus	51
3.2. Maa-arhitektuuri ja -maastike säilitamist reguleerivad seadused	54
3.3. Maa-arhitektuuri kaitse	56
3.3.1. Muinsuskaitse	57
3.3.2. Muuseumid	64
3.4. Maastike kaitse	67
3.4.1. Maastikuhoolduskavad ja planeeringud	67
3.4.2. Rahvuspargid	68
3.5. Talupärandi rahastamine	69
4. „Maa-arhitektuuri ja -maastik. Uurimine ja hoidmine.“ Arengukava.	74
4.1. Arengukava eesmärgid	72
4.2. Maa-arhitektuuri ja -maastike järjepideva uurimise tagamine (arengukava meede 1)	72

4.3. Maaehituspärandi andmebaas (arengukava meede 2)	74
4.4. Avalikkuse teadlikkuse tõstmine ja väärtushinnangute kujundamine (arengukava meede 3)	74
4.5. Omanike nõustamine (meede 4.1)	76
4.6. Toetusmeetmete väljatöötamine ja rakendamine (meede 4)	77
Kokkuvõte	80
Kasutatud kirjandus	84
Summary	95
Lisad	102
1. Inventeerija käsiraamat	103
2. Rehemajaga talu inventeerimise ankeet Maa-arhitektuuri ja -maastiku arengukava inventeerijale	130
3. Talu inventeerimise ankeet Maa-arhitektuuri ja -maastiku arengukava inventeerijale	132
4. Küla inventeerimise ankeet Maa-arhitektuuri ja -maastiku arengukava inventeerijale	134
5. Kaitsealused talud nõukogude ajal. Väljavõte 1964, 1974 ja 2007. a. kultuurimälestiste registrist	136
6. Riikliku kultuurimälestisena kaitse all olevad taluhooned, seisukord, Muinsuskaitseameti toetused. Väljavõte kultuurimälestiste riiklikust registrist ja Muinsuskaitseameti eelarvest seisuga 01.august 2007.a.	139
7. Riikliku kaitse all olevad taluveskid, seisukord, Muinsuskaitseameti toetused. Väljavõte kultuurimälestiste riiklikust registrist ja Muinsuskaitseameti eelarvest seisuga 01.august 2007.a.	147
8. Riikliku kaitse all olevad veskid. Väljavõte kultuurimälestiste riiklikust registrist seisuga 01.august 2007.a.	149
9. Riikliku kaitse all olevad maakoolid. Väljavõte kultuurimälestiste riiklikust registrist seisuga 01.august 2007.a.	155
10. Euroopa Liidu toetus kultuuripärandile seisuga 18.04.2006. Väljavõte Marju Reismaa loengumaterjalist	158
11. Kama, Kärg Kultuuripärandi kaitse kaitsealadel. Finantseerimine.	159
12. Eesti Maaelu arengukava 2007-2013. Väljavõte	169
13. Eesti Rahva Muuseumi küsitluslehed ja ankeedid	173

14. Ümarlaua “Eesti maakultuuripärandi olevik ja tulevik” protokoll 25.02 2005	174
15. Eesti Riikliku Etnograafiamuuseumi ankeet „Tänapäeva küla” 1985	177
16. Eesti Riikliku Etnograafiamuuseumi Aravete uuringu ankeet 1984	179
17. Tuuliku ankeet. Sepp, Tõnu Saaremaa tuulikute inventeerimine.	180
18. Meierei ankeet. Jänes, Martin, Oja, Urmas. Meiereide inventeerimine. Harjumaa, Järvamaa, Raplamaa 2005-2006	181
19. Muinsuskaitseameti ja Eesti Piimandusmuuseum teabepäeva „Eesti meiereid“ 14.11.2006 kutse	182
20. Kiviaedade hooldamise, taastamise ja rajamise toetuse kord ja avaldus	184
21. Koguva seminari kutse ja kokkuvõte 11.08.2004	186
22. Koguva küla hoonete ja rajatiste arhitektuur-ehituslik ekspertiis	188
23. Ruhnu ajaloolise küla eksperthinnang 2005. Lähteülesanne	189
24. Raudteearhitektuuri teabepäeva kutse 21.01.2004	190
25. Lahemaa talude inventeerimisankeedid 1972-74 ja 1973-77	192
26. Hara küla Noarootsi vallas Läänemaal. Talude arhitektuurne möödistamine. Rein Zobeli seletuskiri.	194
27. Noarootsi (end. Riguldi) valla talude seisund a. 1994. Hoonete register	198
28. Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad. Metoodika	200
29. Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad. Arendussoovitused	205
30. Ehitustegevuse üldised põhimõtted ja traditsiooniliste hoonete seisukorra parandamine Karula rahvuspargis 2001-2005	207
31. Ehitustegevuse üldised põhimõtted Karula rahvuspargis 2008-2013	209
32. Priit-Kalev Partsi visioon kultuuripärandi kaitse lepingu kohta	210
33. Seto puit- ja saviarhitektuuri inventeerimine, säilitamine, propageerimine ja alahoidmine 2006-. Välitööleht	211
34. Programm “Kultuuriväärtused ja külade areng”, Viljandimaa 2003 Hoone ülevaatus kaart	212
35. Õppepäev Kõpus 30.10.2002	212
36. Programm “Kultuuriväärtused ja külade areng”, Viljandimaa lõpparuanne	213
37. Metsandusliku pärandkultuuri kaitse ja rakendamine üleskutse	215
38. Metsandusliku pärandkultuuri inventeerijate koolituskava	216
39. Metsandusliku pärandkultuuri inventeerimisankeet	217
40. Jürgen Kusmin. Metsandusliku pärandkultuuri inventeerimise metoodika	219

41. Ajalooline külamiljö ja sellega arvestamine Vihula valla rannakülades. Vihula valla üldplaneeringu seletuskiri. AS ENTEC 222
42. Maa-arhitektuur ja –maastik. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2007-2010 224

Mõni vana Saaremaa küla – kivitaraga tänav, sammaldunud roogkatused harjalattide ja olviaukudega, ümberringi puktuulikute rivi – kui suursugune ükskõik millise papp- või plekk-katuselise aleviku ja aguli kõrval.

Millest see suursugusus ja mõjusus?

Neid ehitisi ei püstitatud seks, et neid vaadeldaks, vaid seks, et nad olemas oleksid ja et nad vastu peaksid. Mitte esteetilise mõju, vaid vajaduse ja tähenduse pärast kujundas neid nende ehitaja nii, nagu ta seda tegi. Vastutustunne ülesande tähtsuse ees käskis teda võtta parimat materjali, valida tugevaimat konstruktsiooni, leida väarikaimat kuju. Meelsus, mida loeme neist vanust ehitisist, oli aus ja tubli.

Meelsus on mõiste kõlbluse kategooriast; ausus ja tublidus on eetilised väärtused. Peame järelutama, et nende vanade ehitajate moraal oli kõva ja kõrge.

Meie ei saa takistada, et tulevased sajandid otsustavad meie moraali üle meie ehitiste järgi.

Hanno Kompus

20 aastat ehitamist Eestis 1918–1938

Sissejuhatus

Probleemid ja töö eesmärk

Eesti taluarhitektuuri on uuritud juba enam kui sada aastat ning meil on nii uurimustena, joonistena, kunstiteostena, fotodena kui filmimaterjalina arvestatav hulk etnograafilisi ehitisi dokumenteerivat materjali. Eestis leidub mitmeid häid näiteid

taluarhitektuuri säilitamisest museaalse keskkonnana nii Eesti Vabaõhumuuseumis kui ka arvukates paikkondlikes muuseumides. Märksa vähem on ajaloolased ja etnograafid dokumenteerimise ja museaalse säilitamise kõrval keskendunud ajalooliste hoonete, külade ja Eestile omase arhitektuurse maastiku säilitamisele, ajaloolise elukeskkonna hoidmisele ning selle uuendamisele traditsioone respektides.

Meie rahvapärase arhitektuuri eripära ja uhkus on rehemaja, mis peegeldades talumajapidamise ajaloolist ja majanduslikku arengut, on samas traditsioonilise külamaastiku oluline arhitektuurne element. Olgugi, et pea kõik uurijad märgivad, et rehielamu on püsinud äärmiselt konservatiivsena ning läbi sajandite on suudetud truuks jääda selle algupärasele olemusele, on rehemajad alates 19. sajandi keskpaigast teinud läbi mitmeid murrangulisi uuendusi ja arenguid. 21. sajandi alguses on säilinud vaid üksikuid esialgse plaanilahendusega rehemajad, etnograafid – etnoloogid ise kahtlevad, kui palju on meie hulgas piisavalt kogenuid, kes oskaks alati algupärase rehetare ümberehituste alt ära tunda.

Arhailisele rehemajale lisaks ilmestavad Eesti traditsioonilist külamaastikku mitmed siinset omapära väljendavad ehitised, mis vajavad tähelepanu ja hoidmist – taluõued, taluhäärberid, moonakamajad, asunikatalud, veskid, kauplused, koolimajad, kolhoosnike elamud, kolhoosikeskused ja veel paljugi. Kõik nad on märgid oma aja eluolust, vajadustest, moest ning tõekspidamistest. Olgugi, et väga paljud algupärased hooned on 20. sajandi keerulistel aegadel hävinud, on needsamad keerulised ajad paradoksaalsel moel ka säilitanud mujal maailmas ümberehitatud või lammutatud hooneliike ja mitmekihilisuse vaatevinklist on meie külapilt palju arhailisem ja huvitavam kui normaalse arenguga riikides.

Enam kui kultuurilised mõjutused on traditsioonilist külapilti muutnud majanduslikud, ühiskondlikud ning poliitilised protsessid ja seetõttu on maa-arhitektuuril oluline roll meie ajaloolise mälu kandjana. Maastikust leiab hõlpsalt viiteid muinasajale, pärisorjusele, talude päriseksostmisele, industrialiseerimisele, venestamisele, omariiklusele, sõdadele, küüditamistele, kollektiviseerimisele, immi- ja emigratsioonile, maade tagastamisele, linnastumisele, miks mitte ka ajastu moevoolude peegeldumisele argises arhitektuuris. Huvitavaid, Eestile iseloomulikke ja seega säilitamist vääri vaid nähtusi on maastikule jätnud nii rikkamad kui ka vaesemad ajad ja inimesed, nende kadumine vähendaks Eesti maastiku eripära.

19. sajandi keskpaigast peale on hoonete kaasajastamisega, uute hoonetüüpide tekkega ja vanade ehitiste kadumisega Eesti külapilt ja selle tähenduslikkus pidevalt muutunud. Mida aeg edasi, seda kiiremad ja järsemad on muudatused. Ajalooliste hoonete kadumise tempo üha kasvab, sest jätkuva linnastumisega ning elu- ja elatusviiside muutumisega on kadunud või kaob paljude vanade hoonete järgi funktsionaalne vajadus. Kaljo Põllu märgib oma 2004. aastal ilmunud Hiiumaa taluarhitektuuri käsitleva raamatu eessõnas, et tagantjärele tarkusena selgus, et 1982. aastal ekspeditsioonidega alustamine osutus viimaseks ajaks – „enamik siis jäädvustatud hoonetest on nüüdseks hävinud või tundmatuseni ümber ehitatud“.¹

Riikliku kultuuripärandi kaitse eesmärk on peegeldada meie (kultuuri)ajalugu kogu selle mitmekesisuses ning toimida instrumendina kultuurilise järjepidevuse hoidmisel. Kultuurimälestiste nimekiri ideaalis on kultuuripoliitiline vahend loomaks kuvandit sellest, kes me oleme ja kust me tuleme.

Riikliku kaitse all on eesti maarahva eluasemeid ehk talusid võrreldes mõisa- ja linnaarhitektuuriga vähe – enam kui 2000 mõisatega seonduvale rajatisele ja ligi paarisajale sakraalhoonele on vastu panna 69 erineva majandushoonete arvuga talukompleksi ja neistki ligi kolmandik Koguva külas. Taludega seonduv mälestiste arv on siiski suurem, sest kaitse all on ka mitmed mõisa- ja talumajanduse ühisobjektid nagu veskid, kõrtsid, meiereid ja moonakamajad.²

Varasem muinsuskaitsepoliitika on argisele ja omal ajal arvukale vernakulaarsele arhitektuurile pööranud kordades vähem tähelepanu kui keskaegsetele kirikutele ja arhitektuurse ning ansambliilise väärtusega mõisakompleksidele. Tagasihoidlike numbrite taga on ka tõsiasi, et üldjuhul on tegu ajahamba ees kaitsetu puitarhitektuuriga ning igapäevases kasutuses olevate hoonetega, kus tuleb paratamatult arvestada inimeste olmevajadustega. Tänapäevase muinsuskaitsealuse alusel inimese koduse elu reguleerimine ei ole alati mõistlik.

Traditsioonilise külamaastiku järjepidevuse hoidmiseks on riikliku hoole all olevat taluarhitektuuri liiga vähe. Et riiklike muinsuskaitsete piirangute ulatuslikum rakendamine inimeste kodude kaitsel on küsitav, tuleb leida muid meetodeid taluarhitektuuri väärtustamiseks ja hoidmiseks ja seda ennekõike elukeskkonnana. Küla ilmet ja struktuuri saab säilitada läbi planeeringute, määratledes neis miljööväärtuslikke

¹ Põllu, Kaljo. Hiiumaa rahvapärane ehituskunst. Tartu 2004, lk 11.

² Kultuurimälestiste riiklik register.

alasad ja kultuuriväärtuslikke objekte. Viimastel aastatel on paljude Eesti piirkondade ja valdade jaoks koostatud väga häid ja konkreetseid ettepanekuid³ ning soovitusi sisaldavaid planeeringuid, mille ellurakendamise tõhusust näitab aeg.

Külapärandi säilitamine on täna aktuaalne, eri teemasid ja uuringuid on algatanud Muinsuskaitseamet, rahvuspargid ja muuseumid, pärandi probleemid on kirjas Eesti maaelu arengukavas 2007–2013⁴, ulatusliku metsades peituva kultuuripärandi inventeerimise algatas Riigi Metsamajandamiskeskus.⁵

Hoolimata ühistest tööühendustest ja ümarlaudadest ei ole erinevate institutsioonide koostöö piisav, samuti puudub ühine üleriigiline andmebaas, kust võiks leida informatsiooni kõikide valdkonda puudutavate uuringute ja tegevuste kohta.

2007. aastast käivitus Kultuuriministeriumi „Maa-arhitektuuri ja -maastike uurimine ja hoid” programm (edaspidi Maa-arhitektuuri arengukava)⁶, mille arengukava on kehtestatud aastani 2010 taotlusega kaardistada olemasolev olukord ning ideaalis töötada välja toetus- ja nõustamisskeemid traditsioonilise külakeskkonna hoidmiseks. Arengukava abil oleks mõistlik välja töötada eri huvigruppe koordineeriv keskus traditsioonilise küla pärandit puudutava teabe haldamiseks.

Käesoleva töö eesmärk on käsitleda Eesti maa-arhitektuuri, ennekõike talude, aga ka talumajandusega seotud ja maarahva kasutuses olnud/olevat arhitektuurset keskkonda muinsuskaitsealises, st säilitavast seisukohast. Kasutan mõistet “maa-arhitektuur” lähtudes Maa-arhitektuuri arengukava tõlgendusest ehitatud keskkond, mille on loonud väljaspool linnu põllumajandusega, hiljem ka muude elualadega tegelev maarahvas. Selle vanemasse kihistusse kuuluvad peale taluhoonete ka külade ja alevike ühisotstarbelised ehitised (nt koolid, vallamajad, seltsi- ehk rahvamajad, kõrtsid, poed, pritsikuurid, vaestemajad, sepikojad) ja tööstushooned (nt veskid, meiereid, töökojad).

Oma magistritööga soovin toetada riikliku Maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava praktilisi eesmärke. Arengukava näeb aastateks 2007–2010 ette uuringud, rehemajade inventeerimise seirealadel ning taluarhitektuuri säilitamiseks vajalike meetmete

³ Vaata näiteks: AS ENTEC Peipsi looderanniku miljöväärtuslikud alad 2004. Teemaplaneering <http://www.jogevamv.ee/in.php?op=body&id=588&T=2>;

AS ENTEC Viimsi valla teemaplaneering (http://www.viimsivald.ee/failid/Teemaplan_Seletuskiri.pdf);

AS ENTEC Vihula valla üldplaneering (<http://www.vihula.ee/vana/ypajalooline.htm>).

⁴ Eesti maaelu arengukava 2007–2013, Põllumajandusministerium 5. juuli 2007 Eelnõu <http://www.agri.ee/MAK>.

⁵ Metsanduslik pärandikultuuri kaitse ja rakendamine 2005–2007. Interreg IIIA.

⁶ Maa-arhitektuur ja -maastik. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2007–2010 <http://www.kul.ee/index.php?path=0x214x1280>.

väljatöötamise. Maa-arhitektuuri arengukava hõlmab väga laia ja süvenemist eeldavat valdkonda, samas on tegu pärandiga, mille kaitsmisel tuleb ajaga võidu joosta. Oluline on püstitada võimalikult läbikaalutud reaalsed ja täidetavad eesmärgid nii uurimiseks kui ka külapärandi säilitamiseks ning leida võimalusi varasemat kogemust ära kasutada.

Püüan oma töös anda süstemaatilise ülevaate taluarhitektuuri senisest, erinevatel tasanditel toimunud kaitses, sissejuhatavalt keskendun talumajadele omistatud väärtushinnangutele Eestis alates 19. sajandist.

Eestis on läbi aegade erinevate institutsioonide poolt teostatud mitmeid talude ja maakeskkonna inventeerimisi, paljud neist on jäänud piisava kasutuse ja väljundita. Eri ametkonnad ei ole üksteise tegemistest piisavalt teadlikud, seetõttu koostas in oma töö peatüki 2.3. „Ülevaade valdkonna inventeerimistest” raames loetelu senistest uuringutest ja nende tulemustest pidades silmas Maa-arhitektuuri arengukava üht olulisemat tegevust – hoonete inventeerimist. Muude hulgas olen käsitlenud ka tuulikute, meiereide, kiviaedade, raudteejaamade, Rebala muinsuskaitseala, Koguva ning Ruhnu küla ja metsandusliku pärandi uuringuid, mille ellukutsumisel ja läbiviimisel olen ise osalenud. Kogutud teabe põhjal koostas in töö lisadena 2, 3 ja 4 maa-arhitektuuri arengukava jaoks rehemaja, talu ja küla inventeerimise ankeedi. Rehemaja ankeeti juba kasutavad arengukava meeskonna esimesed inventeerijad.

Talude inventeerimine on mitmepalgeline ja mahukas töö ning selle teostamiseks on vaja suurt ja väljaõppinud meeskonda. Inventeerimine nõuab eriteadmisi. Eesti talu-uurijate suhteliselt lühikeselt pingilt ei jagu nii ulatusliku inventeerimise läbiviimiseks piisavalt asjatundjaid, samas pakub meeskonna laiendamine suurepärase võimaluse kaasata tudengeid, erinevate valdkondade inimesi, aga ennekõike missioonitundega kohalikke elanikke. Arengukava meetoodika peaks seetõttu sisaldama ka hõlpsalt kasutatavat õppematerjali taluarhitektuuri arengu ja ehituslike küsimuste kohta. Esitan oma nägemuse inventeerimiseks vajalike taustteadmise kohta töö lisas „Inventeerija käsiraamatu” näol, fotode ja joonistega täiendades saab seda edasi arendada trükiseks. Vahetult enne magistritöö valmimist ilmus Metsandusliku pärandkultuuri kaitse ja rakendamise programmi raames trükis „Väike pärandkultuuri käsiraamat”.⁷ Käsiraamatute teemad ja eesmärk mõneti kattuvad, samas puudub juba ilmunud käsiraamatus ülevaade pärandi teket, püsimist, muutumist ja hävitamist mõjutanud

⁷ Väike pärandkultuuri käsiraamat. Toim. Tarang, Lembitu. Eesti Loodusfoto 2007.

ühiskonna ja majanduse ajaloost. Olen oma käsiraamatus püüdnud esitada kronoloogilise kaardistuse talumajandust mõjutanud asjaoludest ning nende väljendumisele külade ja hoonete struktuuris, arhitektuuris ja üldilmes. Et vanimad näited säilinud taluarhitektuurist ei ulatu üldjuhul 18. sajandist kaugemale, peatun külamaastiku varasemal ajalool vaid põgusalt ja nii palju, kui antud töö käsitluse jaoks vajalik. Ma ei pea vajalikuks esitada „Inventeerija käsiraamatus” üksikasjalikku etnograafilist ja arhitektuuriajaloolist kirjeldust eri hoonetüüpide kohta, kuna see on kättesaadav meie taluarhitektuuri asendamatutest käsiraamatutest – Ilmari Mannineni „Die Sachkultur Estlands”⁸, Gustav Ränga „Saaremaa taluehitised”⁹, Karl Tihase „Eesti talurahvaarhitektuur”¹⁰, Tamara Habichti „Rahvapärane arhitektuur”¹¹ ja Kaljo Põllu „Hiiumaa rahvapärane ehituskunst”¹².

Töö viimases peatükis arutlen Maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava eesmärkide üle ning selle võimaluste üle aidata kaasa külamaastiku reaalsele säilimisele.

Oma magistritööga tahan lugeja tähelepanu pöörata külamaastikule kui väärtusele ning selle hoidmise ja respektieriva uuendamise võimalikkusele ja tähtsusele. Pean siinkohal vajalikuks rõhutada, et taluarhitektuuri kaitse mõte ei saa olla mingile ajastule või ajahetkele omase külakeskkonna külmutamine, pigem vastupidi – olemasolevat arvestav areng koos selle juurde kuuluvate võimalike „veidrustega” tekitab pidevalt uut pärandit.

Kasutatud allikad

Töö kirjutamisel olen kasutanud Muinsuskaitseameti, Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Vabaõhumuuseumi arhiivide materjale, Kultuurimälestiste riiklikku registrit, seadusi ja määruseid, olulisemaid Eesti talu- ja maa-arhitektuuri puudutavaid kirjutisi, sh Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Vabaõhumuuseumi väljaandeid. Samuti Tartu Ülikooli ajalooteaduskonna ja Eesti Kunstiakadeemia kunstiteaduse üliõpilaste ja magistrantide töid.

Töö koostamisel tuginesin ka Muinsuskaitseametis töötamise ajal (2002–2007) saadud kogemustele. Olen seotud mitme talurahva pärandit puudutava uuringu ellukutsumise ja

⁸ Manninen, Ilmari. Die Sachkultur Estlands. Õpetatud Eesti Seltsi eritoimetused I-II, Tartus 1931–1933.

⁹ Ränk, Gustav. Saaremaa taluehitused I, Tartu 1939.

¹⁰ Tihase, Karl. Eesti talurahvaarhitektuur, Tallinn 1974; Tallinn 2007.

¹¹ Habicht, Tamara. Rahvapärane arhitektuur. Tallinn 1977.

¹² Põllu, Kaljo. Tartu 2004.

läbiviimisega (Rebala muinsuskaitseala, Saaremaa tuulikud, kiviaiad, meiereid, raudteejaamad, Koguva ja Ruhnu külad, metsanduslik pärandkultuur, maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava jne), seetõttu olen kasutanud oma töös ka mitme töörühma materjale, samuti olen kasutanud alusmaterjalina rahvusparkide tööd puudutavaid dokumente.

Magistritöö koostamisel olen teadlikult vältinud illustreeriva pildimaterjali lisamist, jäädes teoreetilise arutluse tasandile. Küll on töö aga täiendatud 42 lisaga, et anda selgem pilt seni toimunud inventeerimistest ja uuringutest ning esitada võimalikult põhjalik ülevaade taluarhitektuuri säilitamiseks toimunud tegevustest.

1. Eesti taluarhitektuuri kultuurilooline väärtus

1.1. Tähelepanekuid ühiskonna hoiakutest

Ühiskonda laiemalt mõjutanud muudatused eluviisis, elutingimustes ja seega ka väärtushinnangutes on seotud kas dramaatiliste hävitavate sekkumiste, uute leiutiste ja võimalustega, majanduslike või ideoloogiliste sunduste ja otsingutega. Rahulikel aegadel tähtsustatakse arengut, progressi, püüeldakse mugavama ja kaasaegsema elu poole. Individuaalse või rahvusliku ebakindluse ajal otsitakse pidepunkte, enamasti just siis tähtsustatakse juuri ja otsitakse sidet varasemate põlvkondadega. Et uue kasutuselevõtt toob tihti kaasa loobumise vanast, tähendab modernsuse ja traditsiooni vastuolu vana hävingut või uue kartust, aga ka huvitavaid ideid, sest traditsioone saab edukalt progressi vankri ette rakendada. Rehemaja on suudetud nii elu kui ka kampaaniate tõukel läbi sajandite kaasajastada, selle üldilmet muutmata. Enamikes säilinud rehemajades on kaasaegsed kommunikatsioonid juba ammu sisse toodud, alates korstnatest 19. sajandil, käimlast 20. sajandi algul, veevärgist pumbakaevu näol juba 1920. aastatel, elektrist 1950.–60. aastatel ning Internetist 21. sajandi algul. Laudpõrandaid hakati laialdaselt paigaldama 19. sajandi lõpus, tube tapetseerima 20. sajandi alguses.

Oma talupoegliku tausta rõhutamist või hoopis häbenemist võib eri aegadel ja olukordades täheldada ajakirjanduses, rõivamoos, avalikel üritustel ning muudes valdkondades, kus meeleolusid saab suhteliselt kiirelt muuta ja vahetada. Oma elutingimuste muutmine ja kaasajastamine nõuab aga teatavat vaimset, füüsilist ja materiaalselt pingutust, ettevõtlikkust ja julgust. Talupoegliku tausta rõhutamine läbi oma kodu on kindlat veendumust nõudev julgus, mis ei ole igale ühele võimete ja võimaluste

kohane. Vanades taludes asuvate suvekodude sisustamine jätab selleks palju avaramaid võimalusi.¹³ Ühiskonna hoiakud võivad avalduda ka kogukonna silmapaistvate liikmete mingit trendi manifesteerivatele kodude imetlemises ja püüus neid järele teha. Nii on läbi aegade ja enamasti ajakirjanduse vahendusel eeskujudena tuntud president Konstantin Pätsi, olümpiavõitja Kristjan Palusalu, arhitektide August Volbergi, Edgar Velbri ja Erika Nõva, kunstnike ja ühiskonnategelaste Ants Laikmaa, Kristjan Raua, Richard Sagritsa, Ellen ja Albert Hanseni, Edgar Valteri, Maret ja Endel Panga, Marika ja Heinz Valgu, laulja Ivo Linna, teatrimehed Peeter Jalakase ja sisearhitektide Katrin ja Argo Vaikla kodud või suvekodud, milles kõigis on silmnähtavaid taluarhitektuuri sugemeid. 20. sajandi alguse näidiskodud iseloomustavad omas ajas väga moodsat elamist, kus taluhoonetest leiti ürgseid rahvuslikke elemente ja vorme kaasaegse arhitektuuri täiendamiseks, nõukogude ajal otsiti sidet rahvuslusega, tänaste eeskujude kaasaegsus väljendub aga vana respektiivis ja interpreteerivas disainis ning säästvas ja ökoloogilises mõttes. Ürgse rehemaja või sajandialguse talu väärtustamisest unikaalse elukeskkonnana selle algupärasel kujul ja kontekstis on saanud elitaarne luksus.

Elutingimuste parandamine on Eestis eri ajastutel olnud rahvusliku ja lausa riikliku tähtsusega ettevõtmine. Nii rahvusliku ärkamise, iseseisvuse kehtestamise kui ka taastamise aja loosungiks oli, et Eesti elu tuleb muuta euroopalikuks, st kaasaegseks, kaosest tuleb tekitada kord. 1930. aastate kodukaunistamis-liikumine oli üks mõjukamaid iseseisvusaastatel iga inimeseni jõudnud kampaaniatest, mida läbi okupatsiooniaja helge mälestusena edasi kanti. Idee, et korrastatud ja maitsekas kodu annab tunnistust rahvuskultuuri tasemest andis tõuke ka uueks kodukaunistuskampaaniaks, mille kuulutas välja president Lennart Meri poolt 1998. aastal.

Nõukogude okupatsioonivõimu riiklik poliitika oli talude suretamine ja maaelanike kolimine paneelmajadesse, millega teadlikult hävitati kodukoha ja oma maa peremehe tunnet.

Rahvuslik eneseväärikus ei väljendu mitte ainult korras ja kaasaegsuses, vaid ka ajaloo- ja arhitektuuripärandi hulgast oma ajastu ideoloogia ja otsingutega sobiva eeskuju leidmises. Eeskuju valikus nii peegelduvad kui ka vastupeegelduvad ühiskonna väärtushinnangud. Valmidus hinnata kõiki arenguetappe paratamatute ja samas omadena eeldab stabiilset ja turvalist ühiskonda ning ajalist distantsi.

¹³ Vaata näiteks Jõesaar, Anu, Ermel, Aili. Eesti suvekodud. Traditsioonid ja trendid. 2007

21. sajandi algul vajab Eestis ajaloo hindamisel maksimaalset tolerantsust ja konteksti tajumist. Paratamatult tuleb selle maa minevikuks tunnistada ka erinevaid rahvuse ja riikluse seisukohalt vastuolulisi perioode. Näiteks on Muinsuskaitseamet viimastel aastatel asunud uurima ja väärtustama nõukogude-aegseid ehitisi sh kolhoosi- arhitektuuri.¹⁴

1.2. Hinnanguid Eesti taluarhitektuurile läbi aja

Eesti talupoegade elamuid kujutasid ja kirjeldasid läbi sajandite baltisaksa aadlikud, haritlased ja kunstnikud. Kui viimaste puhul võime rääkida idüllilise maastiku otsinguist, siis aadlike ja haritlaste sh ka 20. sajandi alguse noorte eesti haritlaste käsitlused on üldjuhul kriitilised.¹⁵ Loomadega jagatava ja suitsuse rehetoa elamistingimused ei olnud juba valgustusaja kirjameeste jaoks normaalsed. Uuendusliku 19. sajandi alguseks olid elustandardid rehemajas ajale aga tõsiselt jalgu jäänud. Väidetavalt olid Eesti rehemajas oluliselt kehvemad tingimused kui samas kultuuriruumis olevate lätlaste omades¹⁶. Rehemajas leiti harva midagi head – pime, vilets, suitsune, ebatervislik, räpane, niiske, ehitamiseks kulus liiga palju kallist metsamaterjali, elati pead-jalad koos, ruumi jagati lojustega jne. Juba varases Eesti ajakirjanduses ja kalendrisabades manitseti talupoegi puhtust pidama ja jagati nõuandeid võimalike uuenduste kohta. Eesti esimeses ajakirjas „Lühhike õppetud“ osutas Peter Ernst Wilde 1767. a. temperatuuride suure vaheldumise, pimeduse ja suitsuse õhu ebatervislikkusele¹⁷, 1860. aastatel propageeriti „Eesti Postimehes“ järjepidevalt korstnate ehitust¹⁸, sajandi lõpukümnenditel hakati talurahvale suunatud arstiteaduslikes kirjutistes eriliselt rõhutama puhtust ja hügieeni.¹⁹ Talurahva rämpseid ja ebatervislikke elutingimusi seostati vaesuse, aga ka lihtsalt lohakusega. 1814 algatas Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteet arutelu talurahva elamistingimuse parandamise küsimuses. Tartu Ülikooli rektor prof. G. F. Parrot väitis

¹⁴ Kalm, Mart. Nõukogude eesti arhitektuur . 2004, Muinsuskaitseameti arhiiv A-5538; Lankots, Epp. Eesti NSV aegne arhitektuur ja muinsuskaitse.// Muinsuskaitse aastaraamat 2004, lk 79-81.

¹⁵ Vaata näiteks: Baer, Karl Ernst von. Eestlaste endeemilistest haigustest. 1814. Tallinn 1976; Pärdi, Heiki. Kasimata talupojad ja kabadad intelligendid. Hügieeniolud 20. sajandi alguse Eesti külas.// Tuna 4 2002, lk. 104.

¹⁶ Viires, Ants. Esimene katse Eesti taluelamuid parandada Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXV, 1971, lk 66.

¹⁷ Alatalu, Riin. Koolimeditsiini ja rahvameditsiini suhetest P.E.Wilde „Lühhike õppetud“ näitel. Tartu Ülikool. Kursusetöö 1988.

¹⁸ Peterson, Aleksei. Taluelamu käsitlus eestikeelses perioodikas aastail 1850–1917.//Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXIII, 1968, lk 29.

¹⁹ Alatalu, Riin. Meditsiinilise mõtte areng Eestis eestikeelse kalendrikirjanduse näitel. Tartu Ülikool. Diplomitöö, Tartu 1992, lk 29, 51.

oma ekspertarvamuses, et „kus jõukus tõuseb, seal hakkavad talupojad ise omal algatusel ka oma elamuid parandama, nagu näitab seda areng Lätis“.²⁰

Talurahva ehitisi nimetati haletsevalt „viletsateks hurtsikuteks“, rõhutades seeläbi talupoegade lootusetut seisundit ühiskondlikus hierarhias. Ei ole siis ime, et rehemajast kujunes 19. sajandi sotsiaalsete ja majanduslike murrangute ajaks mahajäämuse ja vaesuse sümbol ka eestlastest peremeeste jaoks. 19. sajandi suured muudatused omandi- ja ühiskondlikes suhetes väljendusid kõige selgemalt päriseks ostetud talude pingutustes elutingimuste parandamiseks ning vajaduses suuremate hoonete järele. Peremehe staatuse sümboliks sai rehest lahku ehitatud elamu. Taluhäärber jälgis soovitatavalt mõisa või linna ja alevi hoonete eeskujut. Statistika rehest eraldi elamute ehitamise aja ja ulatuse kohta järgib üsna täpselt talude päriseksostmise protsessi Eesti- ja Liivimaa eri piirkondades. Talude päriseksostmine mõjutas ka ehituskvaliteeti ja ehitusmaterjalide valikut, nii näiteks levis kallid puit katusekattena ennekõike seal, kus talud olid peremehe omad.²¹ Õlg ja roog püsisid samas veel 1930. aastatelgi rannarootsi aladel, kus ka veel nn alevimaja eeskujul ehitatud elamuid kaeti lihtsalt kätte saadava rooga.²²

Ka Eesti rahvusliku liikumise üheks ideoloogiliseks teemaks oli elutingimuste parandamine. Nii näiteks toimus 1881. aastal eestimeelsete taluomanike juhtfiguuri ja jõuliselt majanduslikku arengut edendava Carl Robert Jakobsoni eestvedamisel esimene Eesti taluplaanide võistlus, millele laekus kokku 60 tööd. Võistluse eesmärk oli propageerida rehest lahku ehitatud elamuid.²³ Üks Eesti esimesi haritlasi, kirjamees Mihkel Veske kiitis, et peale pikemat äraolekut leidis ta Viljandimaalt eest palju kenamad ja puhtamad ehitised, milles silma valu toojat vingu ja suitsu haisugi ei olnud.²⁴

Veel hoogsamalt uuendati taludes majandushooneid. Karjakasvatuse tähtsuse tõus sundis talumehi kõige põhjalikumalt moderniseerima loomalautu ja hobusetalle. Sageli ehitati lõhutud maakivist laudad, tallid, kuivatid ja aidad palju kapitaalsemalt ning mõnikord ka välimuselt mõjuvamalt kui elamud. Neid hooneid ilmestavad tellistest nurgad, uste-akende sillused ja raamistused ning muud detailid.

²⁰ Viires, Ants. 1971, lk 66.

²¹ Vaata näiteks: Vissel, Triin. Puit katusekattematerjalina Eesti taluarhitektuuris 19. sajandi teisest poolest kuni 20. sajandi esimese pooleni. Tartu Ülikool. Bakalaureusetöö. 2005, lk 14 jj; Viires, Ants. EmAr 1971.

²² Zobel, Rein, Holst, Juta. Noarootsi valla talude arhitektuurne mõõdistamine, Eesti Vabaõhumuuseumi arhiiv. Hara küla EJ 128:1–32 1992, EJ 119:1–61; Riguldi vald EJ 119:1–61.

²³ Peterson, Aleksei. EmAr 1968, lk 34.

²⁴ Vissel, Triin. Tartu 2005, lk 28.

Seevastu huvi traditsiooniliste taluehitiste hoidmiseks tekkis 1910. aastail Rootsi vabaõhumuuseumi Skanseni (rajatud 1891), Taani maaehituste muuseumi (1897), ja Soome Seurasaari (1901) eeskujul. 1913. aastal võttis Eesti Rahva Muuseum Oskar Kallase õhutusel vastu otsuse rajada oma vabaõhumuuseum, ajalehtedes kutsuti rahvast üles säilitama vanu ehitisi tulevase muuseumi jaoks.²⁵ 1920. aastate teisel poolel tegutses Tallinnas Eesti Vabaõhumuuseumi Ühing.²⁶ Lätlased avasid Riias oma vabaõhumuuseumi juba 1924. aastal, Eestis selleni 1920.–30. aastail siiski ei jõutud, kuid Eesti Rahva Muuseumis tegeleti aktiivselt taluarhitektuuri uurimise ja tutvustamisega.

Arvestatav etnograafiline uurimistegevus jätkus ka peale sõda keeruliste aegade kiuste. Sotsialistliku sisu juurde rahvusliku vormi otsimise sildi all õnnestus 1957. a. asutada Eesti Vabaõhumuuseum. Ilmusid seni ületamatud monograafiad Eesti taluarhitektuurist – arhitektuuridoktor Karl Tihase „Eesti talurahvaarhitektuur” (vene keeles 1964, eesti keeles 1974), Tamara Habichti „Rahvapärane arhitektuur” ja Gea Troska „Eesti küla 19.sajandil”.²⁷

1.3. Talu eeskujud ja talu kui eeskuju

Rahvusliku eneseteadvuse kasv, eriti aga omariikluse kehtestamine 1918. aastal tähistas poliitilist korrektuuri arhitektuursetes eelistustes. Mujal Euroopas oli rahvuslikku „oma maja“ otsitud juba 19. sajandil rahvusriikide moodustamise ajal, ka 20. sajandi alguse Euroopa traditsionalistlik arhitektuur väärtustas rahvapäraseid ehitusvõtteid. Omariikluse kehtestamise järel ei sobinud eeskujuks enam ei mõis ega tsaaririigi kroonuehitus, pigem otsiti pidepunkte edukatest Põhjamaadest. Vene kroonuliku saelõike ning kitsa profileeritud nn vagonka laua asemel hakati 1920. aastatel eelistama laia liistuga kaetud püstlaudist, mida hiljem kutsuti asunikulaudiseks.²⁸

Ilmekas näide arhitektuuri ideoloogilises muutuses on raudteearhitektuur, kus riiklikult reguleeritud ehituses toimus järsk suunamuutus kroonuhistoritsismilt leebele traditsionalismile.

Ajastu eeskujuna on püsima jäänud arhitekt Karl Burman, kelle looming on valdavalt põhjamaise iseloomuga. Burman projekteeris samas lausa märgiliselt eestilikkust manifesteeriva hoonena äsja iseseisvunud riigi näitusepaviljoni 1920. aasta Helsingi

²⁵ Eesti vabaõhumuuseum. Ideest tegudeni. 1996.

²⁶ Saron, Juta. Karl Tihase elutöö – Eesti Vabaõhumuuseum// Suitsutare 4, 2007, lk 289.

²⁷ Troska, Gea. Eesti küla 19.sajandil. Tallinn 1987.

²⁸ Kalm, Mart. Eesti 20.sajandi arhitektuur, Tallinn 2002, lk 210.

messile. Eestilikkust rõhutasid paviljoni palkkonstruktsioon ja rookatus, mida arhitekt oli täiendanud valgete piirdelaudadega.²⁹ Palkseintest, eriti aga rookatusest ongi kujunenud üks tähendusrikkamaid ja enamlevinumaid talu ja rahvuslikkuse sümboleid. Roog, olles traditsiooniliselt küll geograafiliselt piiratud levikuga ja talupoegade jaoks raskema vaevaga kätte saadav kui õled, on arhitektidele olnud inspireeriv, plastiline ja esteetiline materjal, mida ei ole häbenetud ega häbeneta kõige erinevates konstruktsioonides. Rookatus andis rahvusliku ja lausa patriootliku mõõtme näiteks Konstantin Bõlau projekteeritud Kose-Lükati Vabaõhukooli vabaõhuklassidele (1937), mis arhitekt Hanno Kompuse sõnul ühendas tänapäeva nõudeid rahuldava sisulise lahenduse meie maa pärimusest arendatud kujundusega.³⁰ Rookatuse kasuks otsustas 1938. a. (küll asjaolude soodsa kokkusattumise tõttu³¹) arhitekt Erika Nõva oma Nõmmel asuva eramu rajamisel. Roog kui ilus ja eestlastele sajandite jooksul omane materjal oli hinnas ka 1930. aastate riikliku kodukaunistuskampaania ajal, mil seda pakuti majaomanikele doteeritud hinnaga.³² 1960. aastate sula-ajal kasutati roogu rahvusromantiliste sugemetega puhkeehitistel nagu näiteks Voldemar Herkeli projekteeritud kohvik “Merepiiga” Rannamõisas (1965–66), Raine Karbi Põllküla puhkebaas (1973) ja mujalgi. Läbi 20. sajandi on rookatuse peale saanud mitmed majad ja suvilad rannikul ja ka sisemaal nii odavuse kui ka edevuse kaalutlusel. Ka 21. sajandi alguse ajakirjades esile tõstetud restaureeritud taluhooned on pea kõik pärvinud tähelepanu just oma kauni rookatuse tõttu. Linnaarhitektuuris on traditsioonilise materjalina kasutatud ennekõike sindelkatust. Kauge kaarega on arhitektid aga mööda käinud õlgedest kui võimalikult väga traditsioonilisest katusematerjalist, kuigi katuseõlgede saamiseks peksti spetsiaalselt käsitsi vilja veel 1950. aastatel.³³

Linnades oli üheks eestiliku maja loojateks Edgar Velbri, tema moodsaid, samas traditsionaalse taluarhitektuuri hõngu ja detailidega, kõrge kelpkatuse, väikesevõitu ruudustatud akendega ja väheste kaunistustega maju kerkis ennekõike Nõmmele.³⁴

Romantilise varjundiga traditsionalism jõudis ka maale. Ilmekamad ja huvitavamad näiteid on siin-seal leiduvad unikaalprojekti järgi ehitatud hooned nagu Karl Burmani

²⁹ Ibid.

³⁰ 20 aastat ehitamist Eestis 1918–1938. Tallinn 1939. Eesti Arhitektuurimuuseum 2006, lk 31.

³¹ Arhitekt Erika Nõva. Minu töö ja elu. Eesti Arhitektuurimuuseum 2006 lk 42.

³² Ibid.

³³ Põllu, Kaljo. 2005, lk 200.

³⁴ Hallas, Karin. Puitarhitektuur stiiliajaloo kandjana. //Eesti puitarhitektuur. Eesti Arhitektuurimuuseum 1999, lk 11-72, lk 55.

projekteeritud linakaupmehe villa Pukas (1914) ja Ants Laikmaa poolt Karl Burmani kaasabil endale projekteeritud kodutalu Taeblass (1923), kusjuures mõlema juures on järgitud Skandinaavia eeskujusid. Esimese eesti talumehena laskis oma uue elumaja õppinud arhitektidel kavandada Uue-Kariste valla Puisi talu omanik Karl Unt. 1913. aastal tellis ta projekti Karl Burmani ja Artur Perna arhitektibüroolt. Avaras, mansardkorrusega puumajas väärrib lisaks tollaste talumajade jaoks väga harukordseile ruumidele nagu vannituba, 5 magamistuba, 3 sisekäimlat ja peremehe kabinet tähelepanu osalt kokkulükatav sein saali ja söögitoa vahel.³⁵

Eesti oma arhitektuuripärand sai eeskujuks alles 1920. aastatel, kui Tallinna Tehnikumis hakati esmakordselt Eestis arhitekthe koolitama. Tehnikumi üliõpilased mõõdistasid suviti vanu taluehitisi ja enamuse neist ka projekteeris hiljem maale.

Siiski annavad August Volbergi ja August Esopi 1920. aastate algul tudengitena tehtud maahitiste tüüpikavandites tunda pigem otsesed Skandinaavia laenud ja Vene kroonuhistoritsismi eeskujud. Kohalikest eeskujudest lähtuv talutraditsionalism (Mart Kalmu termin) kujunes välja 1920. aastate lõpuks.³⁶ Ka suvekodude arhitektuuris taotleti talulike traditsioonide elustamist, nii näiteks projekteeris Anton Soans palkehitud suvekodud Leetse randa ja Valklasse.³⁷

Historitsismi väljavahetumisel eestilikkusega on selge poliitiline taust. Kui seni oli taluelu ideid ja eeskujude hankinud mõisast ja vähemal määral linnast, siis nüüd järsku ei olnud mõis enam eeskuju. Arhitektid eelistasid hoonete kaunistamisel kroonulikele saelauamustritele eestipäraseid loomapeadeks voolitud unkalaudu.³⁸ Kogumikus "Maahitisi"³⁹ avaldatud Ehitustalituse arhitektide kavandid nägid ette märksa rohkem ja uhkemaid ehiselemente kui eesti taluarhitektuuri traditsioon kunagi tegelikult oli kasutanud ja seetõttu ei pruukinud arhitektide ideed reaalses elus teostuda. Ka 1930. aastatel kasutasid majaomanikud maa-arhitektuuri kaunistamisel tihti lihtsat saelaua mustrit. Arhitektid ei kujundanud mitte ainult meie talude, vaid ka külade ja alevike üldilmet projekteerides koolimaju, rahvamaju, meiereisid ning kauplusi.

³⁵ Pärdi, Heiki. Eesti talumaja moderniseerumine 1850.-1920. aastail.// Suitsutare 4, lk 64.

³⁶ Kalm, Mart. 2002, lk 210.

³⁷ Hallas, Karin. 1999, lk 55.

³⁸ Kalm, Mart. August Volberg – arhitekt// Arhitekt August Volberg, 1996, lk 23; Kalm, Mart 2002, lk 210.

³⁹ Maahitisi I Toim. Esop, August 1928, II Toim. Volberg, August 1930. Tallinn, ART Põllumajandusliit.

Sõjajärgsed tüüpehitised – asunikutalud – ehitati kas eraldi elamutena või koosehitistena, mõlema tüübi puhul otsiti sidet traditsiooniga. Ärkamisajal moodi läinud rehest eraldi elamud sümboliseerisid jätkuvalt moodsa ajaga kaasas käimist – Põllumeeste Keskse Ehitustalituses projekteeritud asunikukülade elamuid ilmestas traditsioone järgiv poolkelpkatus.

Uudismaa-asundustes eelistati isa-isade rehemaja eeskujul. Uudisasundused projekteeris enamuses talutraditsioone väga austav Erika Nõva⁴⁰, kes järgis etteantud nõudeid, mille järgi elu- ja loomapidamisruumid tuli projekteerida ühe katuse alla. Piiratud eelarve tõttu tuli projekteerida äärmiselt kokkuhoidlikult. Esialgu ehitati välja kaks eluruumi, talitusruum ja ait selle kõrvale. Loomade ruum eraldati talitusruumist vahekojaga, mille kõrval asus ka kuivkäimla, hoonele lisandus ka küün.⁴¹ ART Põllumajandusliidu Ehitustalituse ühe mõjukama arhitektina propageeris August Volberg rehemaja tema maastikulise mõju pärast⁴², olgugi, et õlgede asendamisel õhemate katusekattematerjalidega muutus oluliselt rehemajale omane proportsioon. Uudismaade koosehitistest oli suur osa L-kujulised. Arhitektid kasutasid järjekindlalt terminit koosehitis, rõhutades nii taotlust järgida traditsioonilist ehitist kui muutunud oludes selle jätkuvat ratsionaalset ideed.⁴³ Koosehituse kasuks rääkis uudismaa-asunduste puhul ka odavus uute hoonete rajamisel ja talutalituse hõlpsus, miinuseks oli töömahukas puhtuse hoidmine. Lauda ja eluruumide ühe katuse alla ehitamise komme püsis ka Nõukogude ajal, sest nii oldi harjutud, materjali sai kokku hoida ja ka talvel oli palju mugavam loomi talitada.⁴⁴

Kui arhitekt ja õppejõud Ernst Jacoby taunis agulitelt üle võetud „ilusaid ja kergeid“ ehitusvõtteid – püstiseid dekoratiivse ruudujaotusega aknaid, kahepoolseid uksi, tahveluksi, mansardkatust, kitsast profileeritud äärega lauast voodrit ja ka verandat, siis August Volberg tajus veranda kui istumiskoha populaarsust ning püüdis seda siduda vana traditsiooniga – ta sidus veranda räästaalusega ning vältis linnalikku sümmeetrisust. Volbergi rõdult ei pääse tuppa, vaid vahekotta.⁴⁵ Viimane oli oluline ka hoone

⁴⁰ Lutsepp, Elo. Uudisasundused – 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi. Eesti Kunstiakadeemia. Magistritöö 2006.

⁴¹ Arhitekt Erika Nõva. 2006, lk 26

⁴² Kalm, Mart. 1996, lk 23.

⁴³ Volberg, August. 15 aastat ehitustegevust 1934// Arhitekt August Volberg, Eesti Arhitektuurimuuseum 1996 lk 9.

⁴⁴Karu, Ellen. Lääne-Eesti taluelamute arengust XX sajandi algusest tänapäevani.// Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX, 1964, lk 68.

⁴⁵ Kalm, Mart. 1996, lk 23.

niiskusrežiimi ja temperatuuri säilitamiseks. Volberg hoidus sõna „veranda” kasutamisest ja nimetas selle asemel kavandatud ruumi rõduks.

Asunikutaludele projekteeriti rahvuslikke motiive järgivaid rombikujuliste akende ja diagonaallaudisega uksi. Omaette väärtus Eesti arhitektuuris on Erika Nõva projekti järgi maitsekalt restaureeritud ja osaliselt ümber ehitatud Lillepi talu rehielamu.

Talude rajamise riiklikku tähtsust kajastab ka tõsiasi, et taludele on pühendatud mitu lehekülge 1939. aastal ilmunud juubelialbumis „20 aastat ehitamist Eestis 1918–1938”.

Olgugi, et professionaalide poolt heas tahtes projekteeritud, oli tulemus asunikutalude ehitamisel mõõdukas, sest vaestes oludes ja kokkuhoidlikult rajatuna jäi suur osa uutest taludest lõpuni viimistlemata ja ka välja ehitamata.⁴⁶ Erika Nõva kirjutab oma mälestustes, et pidi uudismaa saajaid manitsema tagasihoidlikumaid hooneid ehitama. 1920. aastatel Nõva projekteeritud hoonetest olid mõned suuremad eluhooned aastakümneteks pooleli jäänud – välja olid ehitamata rõdud, vintskappide aknad laudadega kinni löödud ja majad jäid üldiselt värvimata, hallid.⁴⁷ Eestis väikemõisa pidanud rootslane Carl Mothander kirjeldab: „maal pakkusid lagunevad mõisahooned ja hallid troostitud uusasundused masendavat pilti: vana kultuur ja esteetilised väärtused kokku varisenud, mõisapargid laastatud, suured aiad metsistunud, kaunid tiigid soostunud. Järel olid vaid primitiivse, kasina taluelu puhtad tarbeväärtused”.⁴⁸ Kohalikke poliitilisi olusid hästi tajuva ja kriitikameelega inimesena tervitas Mothander Konstantin Pätsi kodukaunistuskampaaniat, tunnustades vajadust „päästa, mis veel vanast õilsast kultuurist päästa oli, ning läikima lüüa ja kaunistada seda, mida oli uut loodud”.⁴⁹

Kodukaunistuse hoogtöö käigus värviti maal mõne aastaga ligi 30 000 taluelamut, peamiselt ookrikollaseks ja rootsipunaseks, ning seni valdavalt hallide puidust taluhoonete ilme elavnes mõnevõrra.⁵⁰ Riguldi vallas värviti esimene maja rootsipunaseks alles 1934. aastal, kui majaomanik sai reklaami eesmärgil oma maja värvi tasuta. Järgnevatel ärevatel aastakümnetel rootsi värv siiski eriti hoogsalt kasutada ei jõutud, Rannarootsi aladel on punane värv moodi läinud alles tänaste suvitajate maitse eelistusena.⁵¹

⁴⁶ Lutsepp, Elo. 2006, lk 52.

⁴⁷ Arhitekt Erika Nõva. Minu töö ja elu. 2006, lk 28.

⁴⁸ Mothander, Carl. Parunid, eetslased ja enamlased 1997, lk 107.

⁴⁹ Ibid, lk 108.

⁵⁰ Troska, Gea; Viires, Ants. Ehitised ja taluõued// Eesti rahvakultuur 1998, lk 303.

⁵¹ Zobel, Rein, Holst, Juta. Noarootsi valla talude arhitektuurne mõõdistamine, Eesti Vabaõhumuuseum EJ 119:1-61.

1.4. Talu Eesti ajaloo peegeldajana

Nõukogude aeg tähendas maa-arhitektuuri ja senise külamaastiku jaoks enneolematut hävingut. Sõjakahjudele järgnes talude tühjendamine ning sellele omakorda sotsialistliku maaparanduse ja suurpõldude rajamise massihävituslik mõju. Rehealuseid ja isegi rehemaju muudeti kolhoosilautadeks, mahajäetud majad lõhuti kütteks, talud jäid tühjaks ja kiratsema. Põlistalud läksid võõraste kätte, kellel puudus kohaga emotsionaalne side. Ulatusliku, enamasti sunnitud sisemigratsiooni tulemusena vähenes side kodukandi ja selle kommetega. Kollektiviseerimise ja nõukogude rahvuspoliitika tulemusena koliti taluinimesed kolhoosikeskuste paneelmajadesse, peibutuseks kraanivesi ja keskküte.

Siiski hoiti üldise juurte maast rebimise ohus 1940.–50. aastatel kinni iseseisvusajal väljakujunenud maitsest ja normidest ning rahvuslikest eripäradest, arhitektuur kordas paljuski 1930. aastate eeskujusid.

1953. aastal Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi Kolhooside Ehitamise peavalitsuse korraldatud kolhoosnike elamute projektide võistluse võidutöö autorid Peeter Tarvas ja August Volberg rõhutasid maaehitustel lisaks otstarbekusele ka rahvuslike traditsioonide järgimise nõuet. Kümme aastat hiljem pälvisid võidutööd etnograaf Aleksei Petersoni karmi kriitika. Peterson heitis arhitektidele ette rahvuslikesse ehitusprintsipiidesse liiga vaba suhtumist ja erinevate elementide kombineerimist. Ta taunib talumaja ilustamist nn kodanlikust ajast pärit rõduga, arusaamatuks arhitektuurilisteks liialduseks peab ta ka treitud poste ja aknaluuke.⁵²

Kui hulk abihooneid muutus isikliku majapidamise likvideerimisega kasutuks ja lammutati, siis saun püsis jätkuvalt au sees ning kujunes nõukogude ajal peaaegu kultuslikuks lõõgastuskohaks. Saun oli alates 1970. aastatest kohustuslik osa ka tehaste ja vabrikute puhkekodudes. Sauna ehitamisel juhinduti tihti taluarhitektuurist, eriti edumeelsed projekteerijad otsisid eeskju Põhjamaade modernismist. Saunad on tõenäoliselt ka üheks kõige enam säilinud hoonetüübiks taludes. Näiteks Karula rahvuspargis on 123-st saunast säilinud 98 ehk pea 80%, samas kui elamuid on alles vaid kolmandik.⁵³

⁵² Peterson, Aleksei. Tüüpprojektide kasutamisest maaelamuehituses 1953.–1962. aastani. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX 1964, lk 80 jj.

⁵³ Karula rahvuspargi kaitsekorralduskava 2008 – 2018
<http://www.karularahvuspark.ee/index.php?nodeid=167&lang=et>

1960. aastatel olude vabamaks muutudes pöördus arhitektuuriline mõte läände, otsides eeskätt Soomest loodus- ja inimsõbralikuma modernismi eeskujusid. Nõukoguliku tüüpehitusele vastandumisena hakkas samal ajal levima ka vanavarakultus, tühjaks jäänud talusid kohandati suvekodudeks. Lisaks soodsale olule, et talusid oli saada ja seal sai omaette olla, väljendus 1960. aastate taluarhitektuuri taasleidmises nii kultuuriline kui poliitiline aspekt – pagemine normeeritud arhitektuuri eest ja rahvuslik-patriootiline meelega. 1970. aastate alguses pöördus soovist taastada rahvuskultuuri järjepidevus rahvuslike ehitustraditsioonide poole ka noor arhitektide põlvkond. Vastupidiselt muu maailma üleilmastumisele ja multikultuursuse süvenemisele hoogustus Eestis rahvuslik-kultuuriline enesessesulgumine.⁵⁴

1970. aastate lõpul ja 1980. aastatel leidis mõisahoonete, veskite, postijaamade, kõrtside, aga ka talumajade eripära ja väärtus laiemat ühiskondlikku kõlapinda, moodi läks restaureerimine ja rekonstrueerimine. Hooneid mitte ainult ei korrastatud, vaid püstitati ka koopiaid nagu näiteks kõrts ja võrgukuurid Altja külas (1975–1978). Traditsioonile orienteerumine sõnastati ka eesti arhitektide ametlikus tegevusprogrammis soovitusena võtta kasutusele traditsioonilisi ehitusmaterjale, eelistada ainuprojekte, uurida arhitektuuripärandit ja arvestada traditsioonilist arhitektuurikeskkonda.⁵⁵

Vanade majade säilimise probleem aina süvenes, sest maaelanikkond vähenes ja vananes. Näiteks 1980. aastate keskel elas Tartu rajooni 9247 majast umbes 3500-s ainult 1-2 vanainimest, kes ei jõudnud oma maja ja isegi mitte küttekoldeid remontida. Üldise elamispinna nappuse taustal oli ligemale 12 000 tühjaksjätetud maamaja, millega ei osatud midagi peale hakata. Loosungiga „igal talumajal olgu hing sees” räägiti talumaja teisest noorusest. Maamaju müüdi eelisjärjekorras majandite töötajatele, ent ka linlastele.⁵⁶

Samal ajal tõusis ajalooliste hoonete väärtus looduskaitsealadel ja suvituspiirkondades nende turismipotentsiaali pärast.

1989. aastal tõusis rahvusliku eneseteadvuse laineharjal päevakorda talude taassünd. Projekteerimisinstituut EKE Projekt asus innukalt välja töötama kaasaegse Eesti talu jaoks sobivaid arhitektuurseid lahendusi. Koostöös rootslaste ja soomlastega käidi õppereisidel tutvumas kaasaegsete talude tootmishoonete ja tehnikaga. Koos Eesti

⁵⁴ Kannike, Anu. Kodukujundus kui kultuuriloome, 2002, lk 62

⁵⁵ Sirendi, Arvo; Joa, Olev. Maaehitus, käsikiri 2007

⁵⁶ ibid

Talupidajate Keskliiduga korraldati lüpsikarjafarmide, sigalate, aitkuivatite ja kartulihoidlate ideekavandite konkursse, mille tulemusi tutvustati rändnäitusel.⁵⁷

Eesti iseseisvuse taastamine väljendus arhitektuuris juba 1970. aastatel moodi läinud ja rahvusliku identiteediväärtuse saavutanud funktsionalismi ülistamises. Funktsionalism sümboliseeris iseseisvuse-aegset edukust, esteetilisi printsiipe, modernsust ja kaasaegsust, selle taasleidmist soodustas ka vabanemisele järgnenud pöörane linnastumine ning viimastel aastatel ka valglinnastumine. Tuhandetele uutele koduloojatele sobib jätkuvalt funktsionalismi ajatu modernsus, ratsionaalsus ja minimalism.

Iseseisvumine ja võimaluste avardamine tõi kaasa ulatusliku ajakirjanduse huvi arhitektuuri vastu. Kui elitaarsed ja peamiselt linnaelanikele suunatud sisustusajakirjad taunisid „liigset ballasti”, „väikekoodanlikku tingel-tangelit” ja väärtustasid modernselt minimalistlikku kodu kui moodsat, siis maaelanikele ja keskklassile suunatud ajakirjad propageerisid tihti just vastupidist. Taluarhitektuuri väärtustati ennekõike kui romantilist külluslikku muinasjutumaad, mis sobib edukalt ka linlastele suvekoduks. 1990. aastate alguse ajakirjad nagu „Kodukiri” õhutasid sitside-satside ja nipsasjakeste küllust loosungiga „õdusas kodus on palju asju!”. Tegu oli pea sajabrotsendilisel Soome ja Rootsi ajakirjadest tõlgitud lugude ja fotodega. Toimetajad ignoreerisid värviliste piltide tuhinas pea täielikult meie ja Skandinaavia talukultuuride suuri erinevusi. Nii reklaamiti tõsimeeli tõelist suvekodu kui „kena punast majakest saarel”.⁵⁸ Lisaks Skandinaavia mõjudele, on ajakirjade ja reklaamide õhutusel Eestimaale nn rahvusliku arhitektuurina kanda kinnitanud ka Karjala või Alpi mõjulised palktarekesed, mis aga hoopiski erinevad Eesti palkhoonetest nii vormilt kui ka ideelt.

Kuid ka professionaalsetes sisustusajakirjades hakati ajapikku tegelema taluarhitektuuriga. Näiteks alates 1994.aastast ilmunud ajakirjas „Kodustuudio”⁵⁹ ilmus korrapäraselt rubriik „Talu”, kus avaldati ridamisi artikleid, mis propageerisid säästvat renoveerimist ja algupära säilitamist. Kui vanalinna ajalooliste korterite puhul hindasid autorid ja toimetajad ennekõike oskust luua ajaloolistesse ruumidesse täiesti modernset keskkonda, siis maakodude puhul leidis tunnustust ennekõike arhailise õhkkonna säilitamine.

Iseseisvumine 1991. aastal tõi taas au sisse kodukaunistamise, sõna otseses mõttes ka korra ja korrastatuse armastuse. Nõukogudeaegsest puudusest tulenev asjade igaks juhuks

⁵⁷ Kaley, Arno. Taluhoonete projekteerimisest// Ehitus ja arhitektuur 1–1990, lk 23 jj.

⁵⁸ Näiteks Kodukiri 7–1995.

⁵⁹ Kodustuudio 1995–1996

kogumise komme oli taluõuedesse kuhjanud ohtralt igasugu koli, koos rämpsuga koristati ära tõenäoliselt ka hulgaliselt veel säilinud vanavara. Hoonete ümberehitamisel jäid löögi alla ka nende etnograafilised väärtused. Inimestel tekkis võimalus hoonete remontimiseks kaasaegsete materjalidega, ennekõike puudutasid need ümberehitused kööke, vannitubade ja vesiklosettide ehitamist. Mugavuste saamine oli nii kauaigatsetud asi ja iseseisvumise üks praktilisi ja lausa sotsiaalseid väljundeid, et ajalooliste hoonete hoidmine jäi teisejärguliseks. Eriti halvasti läks nõukogude aja üle-elanud majandushoonetel, mis tarbetu ja laguneva risu nime all ära lammutati. Üks viljakamaid maakodudest kirjutajaid, sisearhitekt Ivi-Els Schneider manifesteeris oma raamatus „Eesti kodu”: „Kõige rohkem häirib korralagedus. Lootusetult seisvad varemed ja tulekahjus hävinenud hooned tuleks ära koristada, lagunenuid tara ei piira kedagi ega midagi, parem kui sellist ei ole/.../ Esmane on puhtus ja kord, nagu valitseb neis riikides, kelle hulka me ennast võrdsetena arvata tahaks”.⁶⁰ Ivi-Els Schneider avas Keilas lausa konsultatsioonipunkti maakodude väljanägemise parandamiseks.

Peale trükiajakirjanduse tutvustas taluarhitektuuri ja õpetas sellega väärikalt toimima mitmes saates ka 2003/2004 Eesti Televisiooni jaoks toodetud MuinasTV saatesari, Tallinnas loodi 2001. aastal Säästva Renoveerimise Infokeskus, mis on tänaseks hargnenud mitmetesse suurematesse Eesti linnadesse nagu Tartu, Pärnu, Võru, Paide ja Viljandi.

Viimastel aastatel kirjutatakse taludest enamikes perioodilistes väljaannetes lugejaskonnast sõltumata, restaureerimine ja sisekujundus on jätkuvalt populaarne ja seega rahvahariduse ja pärandihoiu seisukohalt väga tänuväärset teemat.

Nagu 1960. aastatel nn õllekapa-buumi ajal on tänagi moeasi vana talukraami ja tööriistade eksponeerimine – kõik, mis näeb vähegi huvitav välja on kusagile riputatud. Väikesed isegi tibatillukesed kodumuuseumid on tänases Eesti maakodus vägagi levinud. Vanade asjade väärtustamise tulemusena on viimasel kümnendil muutunud väga populaarseks vanakraamiturud, vanade fotode ja piltpostkaartide publitseerimine ja näituste koostamine. Teemaatiliste seeriatena on välja antud vanade fotode albumid tuulikutest, häärberitest, raudteejaamadest, erinevatest alevitest või piirkondadest. Paikkondlikke fotoraamatuid koostavad nii koduurijad, muuseumid kui omavalitsused.⁶¹

⁶⁰ Schneider, Ivi-Els. Eesti kodu, 2006, lk 214.

⁶¹ Vaata näiteks: Lõuna-Läänemaa. Hetkejäädvustusi 20. sajandi esimesest poolest. Lihula muuseum 2002; Pärdi, Heiki. Eesti taluhäärberid. Tänapäev 2005.

Ajakirjanduse põhjal tundub, et jätkuvalt peetakse tõeliseks taluks ainult rookatuslega ehitist, vahest harva satub sekka mõni asunikutalu ja needki ennekõike tänu omanikele. Jääb mulje, et tõelised arhailiste talude omanikud on enamasti vaid näitlejad, kunstnikud ja teised loomeinimesed, sest nemad võivad endale sellist „veidrat” eluviisi lubada.

Omaette väärivad tähelepanu artiklid, kus propageeritakse talu kui ökoloogilist ehitist. Üldjuhul ei tähenda see mitte traditsioonilist materjalikasutust, moodsate vahendite ja mugavuste puudumist, vaid ülimalt kaasaegseid säästlikke veekasutussüsteeme, päikesepatareisisid jne. Säästlik elulaad, seal hulgas säästev tehnoloogia, sobib taluideoloogiaga.

Valdavalt esitletakse elamisi, kus on üsna pieteeditundeliselt antud vanadele hoonetele uus nägu. Ei ole peljatud ka suuri uuendusi – akende suurendamist, vintskappide ehitamist jne, enamasti on ajakirjadest vastu vaatavad hooned maitsekalt restaureeritud.⁶² Mõistlike ja säästlike lahenduste sekka satub ka mõningaid omanäolisi veidrusi. Ajakirjas „Interjöö” kiidetakse stiili- ja ajastutruu lahendusena rehielamut, millele dolomiiditöösturitest omanikud on reहेle lisanud neljale dolomiitsambale toetuva kolmnurkfrontooni ja juugendlikud vintskapid, interjöörides on kõrvuti eksponeeritud nii viimistluse alt välja kraabitud palgid kui ka rohe-kuldse triibuline tapeet.⁶³ Viimast on muide juba 1920. aastate lõpu naisteajakirjades soovitatud kui Eesti kodusse hästi sobivat sisekujundust.

Tõsiasi, et maakodusid on alates 1960. aastatest muudetud suvilateks, on säästnud hulgaliselt ajaloolisi hooneid hävingust või totaalsetest ümberehitustest. Maja kasutamine vaid suvekoduna tekitab mõtlema omaniku puhul teatava distantssi omaniku ja hoone vahel, mis jätab ruumi nostalgilisteks lapsepõlvemälestusteks või aukartuseks hoone ajaloo ja selles elanud inimeste vastu.

Uusehitiste puhul annavad täna tooni eelpool nimetatud Karjala ja Alpi-majakesed. Kui esimesed rahvusriigi arhitektid otsisid eeskujusid vana eesti maja ilusatest proportsioonidest, siis nüüd on rehemaja kuldlõige unustusse jäämas. Ehk oleks traditsiooni jälgimine võimalus säilitada Eesti külas tasakaalustatust vastandina kiirelt levivale eklektikale ja imporditud traditsioonile.

⁶² Vaata ka Jõesaar, Anu, Ermel, Aili. Eesti suvekodud. Traditsioonid ja trendid, Tallinn 2007.

⁶³ Interjöö 8/2006, Tallinn.

2. Talude loendamine ja inventeerimine

2.1. Taluhoonete arv

Et hinnata säilinud taluhoonete arvu ning otsustada kas tegu on juba harulduseks muutunud üksikobjektide ja ansamblitega või Eesti kontekstis tavaliste hoonetega, tuleb võrrelda hoonete tänast arvu nende arvuga erinevatel ajastutel. Allikate⁶⁴ põhjal on teada, et Eesti territooriumil on olnud:

- 19. sajandi algul 40 536 talu (Gea Troska hinnang kaartide põhjal)
- 1899. aastal 62 159 talu. (1896–1899 loenduse põhjal)
- 1918. aastal 51 640 omanikuga talu ja 23 023 rendikohta. („Kogu statistilisi andmeid Eestist”, 1921, koos Petseri ja Narva-taguse alaga)
- 1919. aasta maareformi tulemusena moodustati järgneva 20 aasta jooksul 56 000 uut talukohta
- 1925. aastal 126 561 talu
- 1933. aastal 133 357 talu
- 1939. aastal 139 984 talu (1939. aasta põllumajandusloenduse andmetel)

1929/30. aasta põllumajandusliku üleskirjutuse andmetel oli taludes:

- elumaju 129 802
- lautu 130 728
- talle 44 027
- rehtesid 64 992
- aitu 103 675
- kuivateid 5115
- küüne ja kuure 197 130
- keldreid 40 279
- saunu 61 054

Paljudel väiksematel talunditel, esmajoones äsjaloodud asunikotaludel puudusid üleskirjutuste ajal veel mitmed vajalikud hooned.

⁶⁴ Troska, Gea. Tallinn 1987, lk 63; Laansalu, Ants. Maainimese majanduslikud valikud// Eesti Põllumajandus XX sajandil I, 2006, lk 45, 48; Sirendi, Arvo. Maehitus Eesti Põllumajandus XX sajandil I, 2006, lk 101.

Teise maailmasõja käigus hävis hulgaliselt taluhooneid, nõukoguliku maaparanduse käigus lammutati hinnanguliselt 3000 hoonet, küüditamiste ja kollektiviseerimiste käigus jäi tühjaks ja lagunema samuti tuhandeid talusid. Oluliselt vähenes vajalike majandushoonete arv, näiteks iseseisva Eesti lüpsikari elas 132 000 laudas, nõukogude lehmad olid X viisaastaku algul koondatud 1 700 suurde lauta.⁶⁵

Aleksei Peterson järeldas 1939. aasta Põllumajandusloenduse ja 1960. aastatel koolilaste poolt kogutud andmete võrdluse põhjal, et sõjajärgse 20 aasta jooksul kolis vaid viiendik seni rehemajades elanutest eraldi elamutesse.⁶⁶

Nõukogude perioodil intensiivistus ennekõike korrus- ja sektsioonelamute ehitus, kuid mõningal määral ehitati maale nn individuaalelamuid. Aastatel 1971–1983 ehitas Kolhoosiehituskontor 262 ühepereelamut, 1984. aastast alates ehitas KEK aga juba 400 ühepereelamut aastas. Majanditel oli lubatud kuni 50% hinna-alandusega müüa oma töötajatele valmishitatud talutüüpi elamuid ja majapidamishooneid.⁶⁷

Eelpool toodud arvude põhjal võib väita, et 19. sajand ja 20. sajandi I pool oli taluhoonete ehitamise kõrgaeg Eestis. Kõige massilisemalt loodi uusi talukohti ja ehitati seega ka uusi hooneid iseseisvusaastatel, mil lisaks avardunud võimalustele saada maad, pidas riiklik poliitika oluliseks taluehituse toetamist pikaajaliste laenude näol. Paraku jäi see ka (seni) viimaseks talude loomise ajaks Eesti ajaloos, iseseisvuse taastamise järel puhkenud talude taastamise tuhin rauges kiiresti.

Valdav enamus meie taluhoonetest on vähem kui sajandi vanused, samas leidub veel kümneid hooneid, mida võib dateerida 18. sajandisse.

Vanemaid hooneid on pidevalt ümber ehitatud või lammutatud. Kõige enam on maastikust kadunud majandushooneid, mis ajapikku on kaotanud oma esialgse või ka mõne hilisema funktsiooni.

Ka täna muutub pilt iga päevaga – hooneid lammutatakse ehitusmaterjali saamiseks, kasutamiskõlbulikke hooneid veetakse ühest kohast teise. Kui hoonete ümberkolimises küla või isegi riigi piires ei ole ehitusajaloo seisukohalt midagi uut, siis väärtuslike taluhoonete vedamine välismaale on taunitav.

Karula Rahvuspargi hoonete inventeerimise põhjal selgus, et selles küüditamise tõttu tühjenenud, samas looduslike tingimuste tõttu kolhooside rajamisest kergelt pääsenud

⁶⁵ Sirendi, Arvo. 2007 käsikiri

⁶⁶ Peterson, Aleksei. 1964, lk 78.

⁶⁷ Ibid.

piirkonnas on säilinud 71% iseseisvusaegsetest hoonetest, sh elumaju on alles 36%, saunasid 80%, lautu 17%, aitu 60%, küüne 56% ja rehtesid 44%.⁶⁸

Võttes aluseks 19. sajandi talude arvu, võimalikke piirkondlikke eripärasid Ranna-Rootsi ja Setumaa aladel ning tõsiasi, et ka paljudel väikekohtadel ehitati põllu puudumisest hoolimata rehemaju⁶⁹, võib spekuloida, et Eesti tänasel territooriumil võis olla kokku kuni 60 000 rehemaja, julge oletuse korras võiks arvata, et 5–10% neist on tänaseks alles ning, et ka asunikutalusid on alles vähemalt kümnendik. Täpse arvu määramiseks tuleb korraldada üleriigiline loendus.

2.2. Inventeerimise ajalugu

Taluarhitektuuri väärtustamisele, inventeerimisele ja säilitamisele on enam kui saja aasta jooksul palju tähelepanu osutatud ja valdkonniti on selle nimel astutud ka mitmeid praktilisi samme. On uuritud arvukalt üksikuid talusid⁷⁰, samas on ette võetud ka mitmeid laiemaid piirkondi haaravaid ja üldistavaid andmete kogumisi, ülelugemisi ja ülesmõõdistamisi. Mitmed algatused on erinevatel põhjustel ka pooleli jäänud. Nii Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Vabaõhumuuseumi kui Muinsuskaitseameti arhiivides on rikkalik kogu taluarhitektuuri ülesmõõdistusi ja kirjeldusi.

Kitsa valdkonna või piirkonna uuringu eeliseks on konkreetsem ülesande püstitus ja paindlikumad võimalused. Seni tehtud tööd on analüüsitud mitmetes kirjutistes, paraku on palju materjale, mis on jäänud lihtsalt riulile. Maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava seletuskiri viitab varem tehtud töödest vaid üksikutele viimastele inventeerimistele.

Jakob Hurda algatatud kultuuripärandi kogumine keskendus ennekõike suulise traditsiooni ning mõnevõrra ka esemete kogumisele, viimane muutus omaette eesmärgiks Eesti Rahva Muuseumi asutamisega 1909. aastal. Kirjasaatjatelt oodati teavet ehitusvõtete, erinevate ehitamisega seonduvate uskumuste ja lugude kohta. ERM kutsus päevapiltnikke üles muuseumile fotoaparate laenama või fotomehi endid muuseumi

⁶⁸ Karula rahvusparki kaitsekorralduskava 2008–2013

<http://www.karulahvuspark.ee/index.php?nodeid=167&lang=et>.

⁶⁹ Troska, Gea, Slõgina, Natalia Kehvikute asulatest ja elamutest Eesti mandriosas XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX 1964, lk 110.

⁷⁰ Vaata näiteks Jõgisalu, Harri. Vesiratta talumuuseum. Ilo 2006.

teenistusse tulema, et „kodumaa piltide osakonda täiendada”.⁷¹ Viimase üleskutse üks suurepärase tulemus on Johannes Pääsukese hindamatud fotod rännakutest mööda Eestit aastatel 1912–1917.

ERM hakkas ehitistega tegelema alates aastast 1921 toonase direktori Ilmari Mannineni eestvedamisel – 1923–1928 plaanistati arhitekt Ernst Ederbergi juhendamisel ja Kultuurkapitali toel toimunud Tallinna Tehnikumi üliõpilaste joonistuspraktikumide käigus 15 kihelkonnas rohekesti ehitisi, peamiselt rehielamuid. Üliõpilaste hulgas oli näiteks ka Eesti esimene diplomeeritud naisarhitekt Erika Nõva.⁷² Ederberg oli ühtlasi ka esimene kodumaine arhitektist teadlane, kes uuris Saaremaa ja Hiiumaa ning liivlaste rahvapärast ehituskunsti. Manninen kasutas üliõpilaste joonistusi oma teose „Die Sachkultur Estlands”⁷³ koostamiseks ja illustreerimiseks.⁷⁴

Peale paariaastast pausi jätkus talude kaardistamine aastal 1935, senisest rohkem pandi rõhku ka talude õueplaanidele ja kõrvalhoonetele, ehitusmaterjalidele, detailidele jne.⁷⁵ Välitööde materjale kasutas Gustav Ränk oma 1939. a. ilmunud monograafia „Saaremaa taluehitised I”⁷⁶ koostamisel.

Talukultuuri süstemaatilise hävitamise ajal 1940.– 1960. aastatel õnnestus toonases Etnograafiamuuseumis ja Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis tegeleda arvestatava etnograafilise uurimustegevusega. Selle tulemusel suudeti dokumenteerida silmapaistvalt suur osa tollal veel arvukalt säilinud taluehitistest. Ülevaate uuritud teemadest saab Etnograafiamuuseumi küsitluslehtede põhjal (vt lisa 13). 1948. plaanistati põhjalikult mitmed kõrtsihooned, arhitekt professor Edgar Kuusiku juhendamisel toimusid esimesed sõjajärgsed arhitektuuriüliõpilaste praktikad Muhu- ja Saaremaal.⁷⁷ Etnograafide poolt on siiani üheks kõige kvantitatiivsemaks analüüsiks jäänud Aleksei Petersoni poolt ajastu tipptehnikat elektronarvuti Ural-4 abil TRÜ Arvutuskeskuses välitöödel vormistatud ja Eesti Rahva Muuseumi ehk tollase Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi kogudes leidunud 2148 ülesmõõdistatud rehielamu põhiplaanide analüüs. Neist 70 ehitusaeg

⁷¹ Mees kahe kaameraga. Koost. Reidla, Jana. Näituse kataloog, 2003, lk 84.

⁷² Toomani. Erika Nõva mälestused, 2005, lk 38; Arhitekt Erika Nõva. 2006, lk 31

⁷³ Manninen, Ilmari. Die Sachkultur Estlands. Õpetatud Eesti Seltsi eritoimetused I–II, Tartus 1931–1933.

⁷⁴ Viires Ants. Eesti taluehitiste uurimisest// Etnograafiamuuseumi aastaraamat XVII 1960, lk 107; Põllu, Kaljo. 2004, lk 57

⁷⁵ Ibid, lk 109

⁷⁶ Ränk, Gustav. Saaremaa taluehitised I, Tartu 1939.

⁷⁷ Viires, Ants 1960, lk 110

dateeriti varasemaks kui aasta 1800, kuid ümberehituste tulemusena olid hooned valdavalt tundmatuseni muutunud.⁷⁸

Välitööde tulemuste põhjal on avaldatud ka mitmeid artikleid, peamiselt Etnograafiamuuseumi Aastaraamatutes, ka Karl Tihase „Eesti taluarhitektuur” ja Tamara Habichti „Eesti rahvapärane arhitektuur” põhinevad arvukate välitööde materjalidel. Tookord fikseeritud rehemajade ja teiste taluhoonete olukorda tänasel päeval ei ole teadaolevatel andmetel uuritud.

Etnograafiamuuseumi teadustöötajad ja välitööde praktikat teostavad üliõpilased käisid pidevalt erinevate eesmärkidega küsitluslehtedega välitöödel Eesti erinevates piirkondades, üheks põhjalikumaks uuringuks oli „Tänapäeva küla” alates 1983. aastast Aravetel ja selle lähiümbruses⁷⁹ (vt lisa 15 Eesti Riikliku Etnograafiamuuseumi ankeet „Tänapäeva küla” 1985 ja 16 Eesti Riikliku Etnograafiamuuseumi Aravete uuringu ankeet 1984), võrdlevalt uuriti 1987. aastast ka tänapäeva väikelinna Jõgeva näitel.⁸⁰

1970. aastatel pööras muinsuskaitse tösisst tähelepanu Koguva küla inventeerimisele – 1975. a. teostasid etnograaf Epp Kangilaski ja arhitekt Helle Kolmer Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse tellimusel põhjaliku küla hoonete, piirete ja struktuuri analüüsi.⁸¹

Samuti jätkus taluarhitektuuri ülesjoonistamine mõõtmispraktikatel – Eesti Riikliku Kunstiinstituudi üliõpilased arhitekt professor Rein Zobili ja Tallinna Pedagoogilise Instituudi üliõpilased tekstiilikunstnik ja õppejõud Malle Antsoni juhendamisel. Alates 1978. a. on Kalju Põllu ja hiljem Kadri Viirese eestvedamisel korraldatud Eesti Riikliku Kunstiinstituudi, hilisema Eesti Kunstiakadeemia ekspeditsioone erinevate soome-ugri rahvaste juurde. Käidi ka Setumaal (2004) ning mõnel aastal (1982, 1988, 1992 ja 1993, kui Venemaale ekspeditsioonile minna oli keeruline) kodusel Hiiumaal. Kaljo Põllu on Hiiumaal käikude põhjal koostanud põhjaliku ja hästi illustreeritud ülevaate Hiiumaa taluarhitektuurist.⁸² Eesti Kunstiakadeemia etnograafia-ekspeditsioonid Venemaa koosseisus elavate soome-ugrilaste, sh ka eestlaste juurde toimuvad ka praegu.

⁷⁸ Peterson, Aleksei. Rehielamu ruumijaotuse arengu põhijooni XIX ja XX sajandil// Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXII 1967, lk 7–39.

⁷⁹ Tänapäeva küla. Ankeet. Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum, 1985.

⁸⁰ Tänapäeva väikelinn. Ankeet. Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum, 1988.

⁸¹ Kangilaski, Epp. Uurimistööd Koguva külas.// Ehitus ja arhitektuur 1982–2, lk 41–47.

⁸² Põllu, Kaljo Hiiumaa rahvapärane ehituskunst. Tartu 2004.

Setu talude inventeerimist korraldab alates 2005. aastast Setomaa Programmi raames Seto Noorte Selts. Uue teemana on etnograafide huvialasse jõudnud juba ka pärandi representeerimine taluturismis.⁸³

Taluarhitektuuri uurimise ja säilimise koordineerimine lasub Muinsuskaitseametil, Eesti Vabaõhumuuseumil, Eesti Rahva Muuseumil, Arhitektuurimuuseumil ja teistel talurahva elu kajastavatel muuseumidel. Viimaste aastate praktikas on aga tegusamateks eestvedajateks osutunud hoopis looduskaitsjad ja metsamehed. Olulist tööd eri piirkondades asuvate väärtuste kaardistamisel on teinud ka planeerijad teemaplaneeringute ja maastikuarhitektid maastikuhoolduskavade koostamisel.

Ambla Metsäühistu eestvedamisel toimus 25. veebruaril 2005. a. esimene erinevaid huvigruppe ühendav ümarlaud, kus kaaluti variante edasiseks koostööks ja arutleti kas valdkonna inventeerimisi oleks võimalik koondada ja ühtlustada. (vt lisa 14 Ümarlauraha "Eesti maakultuuripärandi olevik ja tulevik" protokoll 25.02 2005). Ümarlauraha tulemusena paranes infovahetus, samas ei ole erinevate huvide tõttu suudetud ega peetud vajalikuks töötada välja ühist inventeerimise metoodikat ja registrit.

2.3. Ülevaade maa-arhitektuuri inventeerimistest

Käesolevas peatükis on esitatud loetelu olulisematest maaehitiste inventeerimistest. Ülevaade ei ole kaugeltki mitte täielik, sest erinevaid uuringuid on olnud palju ning nende ulatus ja tulemus on kõikuv. Põhjalikumad hoonete ülevaatused ankeedid ja muu selgitav teave on esitatud töö lisadena. Materjalidele viitamisega olen piirdunud Eesti Rahva Muuseumi ja Vabaõhumuuseumi etnograafiliste arhiivide materjalidega, varasemate töödega täpsemal tutvumisel tuleb kindlasti tutvuda ka samade uuringute joonistega, mis leiduvad mõlema muuseumi joonistekogus.

⁸³ Rattus, Kristel, Jääts, Liisi. Etnoloogiliste välitööde materjal: turismitalud. Kogutud Läänemaal Ridala ja Hanila vallas 2005. aastal. 2006, Eesti Rahva muuseum, Etnograafiline arhiiv 251.

2.3.1. Eesti Rahva Muuseumi uuringud

2.3.1.1. Talude kaardistamine 1923–1928

Teostajad: Tallinna Tehnikumi üliõpilased arhitekt Ernst Ederbergi juhendamisel

Rahastaja: Kultuurkapital

Tulemus:

- plaanistati 15 kihelkonna ehitisi, peamiselt rehielamuid, aga ka väikedetaile. Paremad materjali kogud on Setumaalt, Saaremaalt, Muhust, Hiiumaalt, Märjamaalt, Jõelähtmelt, Kuusalust, Hallistest ja Kanepist.
- Ilmari Manninen kasutas üliõpilaste joonistusi oma teoses „Die Sachkultur Estlands”
- Ernst Ederberg avaldas uurimused Saaremaa ja Hiiumaa ning liivlaste rahvapärasest arhitektuurist.

Materjalid:

Manninen, Ilmari Die Sachkultur Estlands. Õpetatud Eesti Seltsi eritoimetused I–II, Tartus 1931–1933.

Ederberg, Ernst Hiiumaa taluehitised, Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat II, Tartu 1926, lk 69–85.

Ederberg, Ernst. Hiiumaa ehitised, Eesti Rahva Muuseumi Etnograafiline arhiiv. Varia EAV1, 1925.

Vaata näiteks: Sultson, H. Arhitektuurilise vanavara uurimisreisi andmete kokkuvõte Räpina ja Põlva kihelkondades 1926.a. suvel; Kanepi, Urvaste, Karula kihelkondade taluehitiste arhitektuurilise vanavara uurimisreisi andmete kokkuvõte suvel 1927. aastal, Eesti Rahva Muuseum Rahvateaduslik osakond. Etnograafiline arhiiv 14, 1927–1930.

2.3.1.2. Talude kaardistamine 1935–1939

Tulemus:

- Lisaks elamutele pandi rõhku ka talude õueplaanide ja kõrvalhoonetele, ehitusmaterjalidele, detailidele jne.⁸⁴

Materjalidest vaata näiteks:

Kitsing, Elmar. Hanila, Karuse ja Kuusalu taluehitised. Eesti Rahva Muuseum Rahvateaduslik osakond. Etnograafiline arhiiv 28, 1936–1937.

⁸⁴ Viires, Ants. 1960, lk 109.

2.3.1.3. Tänapäeva küla. Aravete 1983–1984

Teostajad: Ene Altoa, Karin Kurvits, Eva Laidre, Aado Lintrop, Urmo Ojala, Reet Piiri, Heiki Pärdi, Vaike Reemann, Juta Reio, Virve Tuubel

Tulemus:

- Uuringu raames täideti 187 informatiivset ankeeti
- Kaardistati ja kirjeldati kõik talud ja hooned küsitluslehtede alusel

Materjalid:

Materjale Aravete külast I, II, III Järva-Madise kihelkond, Albu vald, Paide rajoon, Ambla külanõukogu, Tartu 1983, 1984, Eesti Rahva Muuseum, Etnograafiline arhiiv 193, 194, 199.

Lisad:

15 Eesti Riikliku Etnograafiamuuseumi ankeet „Tänapäeva küla” 1985

16 Eesti Riikliku Etnograafiamuuseumi Aravete uuringu ankeet 1984.

2.3.2. Temaatilised uuringud

2.3.2.1. Vesiveskite inventeerimine 1986–1988

Teostaja: Olev Suuder, Kultuuriväärtuste Riiklik Projekteerimise Instituut

Tulemus:

- Arhitektuuriajalooline ankeet 524 vesiveski kohta

Materjalid:

Suuder, Olev. Lõuna-Eesti vesiveskite ajalooline ülevaade 1990, Muinsuskaitseameti arhiiv A–2750.

2.3.2.2. Saaremaa tuulikud 2004–2006.

Tellijad: Muinsuskaitseamet

Teostajad: Tõnu Sepp, Jaan Vali, Gotlandi Ülikooli üliõpilased

Tulemus:

- 161 tuuliku või tuulikuvareme ankeet.
- tehti ettepanekud hooldustöödeks.
- enamus pukktuulikute võeti riikliku kaitse alla, kaitse alla võtmine jätkub.
- Muinsuskaitseamet eraldas raha ajutiste katuste paigaldamiseks ja avariitöödeks.
- Toimusid teabepäevad, töö pälvis tähelepanu ajakirjanduses.
- Üliõpilased said praktilise kogemuse.

- Koolitati välja meistrid.

Materjalid:

Sepp, Tõnu. Saaremaa tuulikute inventeerimine, Muinsuskaitseameti arhiiv, A-7006-7016.

Sepp, Tõnu. Saaremaa tuulikute inventeerimine.// Muinsuskaitse aastaraamat 2004, lk 85-86.

Lisad:

17 Tuuliku ankeet

2.3.2.3. Hiiumaa tuulikud 2004-2005

Tellija: Muinsuskaitseamet

Teostajad: Kalle Rosenberg, Enno Selirand, Dan Lukas, Jaan Vali, Tartu Kõrgema Kunstikooli üliõpilased

Tulemus:

- Koostati iga säilinud tuuliku ankeet.
- kõik säilinud pukktuulikud võeti riikliku kaitse alla.
- Muinsuskaitseamet eraldas raha ajutiste katuste paigaldamiseks ja avariitöödeks.
- Toimusid teabepäevad, töö pälvis tähelepanu ajakirjanduses.
- Üliõpilased said praktilise kogemuse.
- Koolitati välja meistrid.

Materjalid:

Selirand, Enno; Rosenberg, Kalle. Hiiumaa tuulikud, Üldülevaade ja hävinud tuuleveskid. Hiiumaa tuuleveskite ülevaatus ja tehnilise seisukorra hinnang. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-6068.

Lukas, Dan. Lõuka tuuliku restaureerimine.// Muinsuskaitse aastaraamat 2004, lk 38-41.

2.3.2.4.Meiereide inventeerimine. 2005-

Inventeerimine on lõpetatud Harju-, Järva-, Rapla- ja Lääne-Virumaal

Tellija: Muinsuskaitseamet

Teostajad: Martin Jänes ja Urmas Oja (EKA magistrandid)

Tulemus:

- koostati arhitektuuriajalooline ankeet iga meierei kohta.
- tehti ettepanekud hooldustöödeks, anti hinnang hoone väärtusele.

- otsustati sarnaselt raudteejaamadele riiklikku lauskaitset mitte rakendada, hooneid võetakse kaitse alla valikuliselt. Oluline on pidev teavituskampania kohalikele omavalitsustele, omanikele ja üldsusele.
- omavalitsustele edastati ettepanekud väärtustada meiereisid kultuuriväärtuslike objektidena üld- ja teemaplaneeringutes.
- toimus teabepäev Eesti Piimandusmuuseumis Imaveres, töö pälvis tähelepanu ajakirjanduses.

Materjalid:

Jänes, Martin, Oja, Urmas. Meiereide inventeerimine. Harjumaa, Järvamaa, Raplamaa 2005–2006, Muinsuskaitseameti arhiiv, 06–7016 (sama Eesti Piimandusmuuseumis).

Jänes, Martin. Järvamaa piimandushoonete inventeerimisest.// Muinsuskaitse aastaraamat 2005, lk 84-85.

Lisad:

18 Meierei ankeet

19 Teabepäeva kutse

2.3.2.5. Raudteejaamad 2004

Tellijad: Muinsuskaitseamet

Teostajad: Martin Jänes ja Urmas Oja (EKA magistrandid)

Tulemus:

- koostati arhitektuuriajalooline ankeet iga Eesti raudteejaama kohta
- tehti ettepanekud hooldustöödeks, anti hinnang hoone väärtusele
- otsustati riiklikku lauskaitset mitte rakendada, hooneid võetakse kaitse alla valikuliselt. Oluline on pidev teavituskampania kohalikele omavalitsustele, omanikele ja üldsusele.
- omavalitsustele edastati ettepanekud väärtustada raudteehooneid kultuuriväärtuslike objektidena üld- ja teemaplaneeringutes.
- toimus teabepäev Eesti Raudteemuuseumis Haapsalus, töö pälvis tähelepanu ajakirjanduses
- 2006 aasta Euroopa muinsuskaitsepäevade teemaks Põhjamaades ja Eestis valiti „Saabumise ja lahkumise paigad”. Muinsuskaitsepäevade raames toimus mitmeid Eesti-Soome, üleriigilisi ja kohalikke raudteearhitektuuri väärtustavaid üritusi.

Materjalid:

Jänes, Martin, Oja, Urmas. Raudteejaamade inventeerimine 2004. Muinsuskaitseameti arhiiv

Eesti raudteejaamade inventeerimisankeedid

<http://www.evr.ee/?id=2173&PHPSESSID=268ee815309109cd65b3a536d92fa7c4>.

Jänes, Martin, Loit, Mari. „Raudteearhitektuuri ajaloost ja säilitamisest.”

Muinsuskaitseamet 2006 (2000 eksemplari).

Jänes, Martin. Eesti raudtee ehituspärandi uurimisest ja kaitsest.// Muinsuskaitse aastaraamat 2004, lk 82-84.

„Euroopa muinsuskaitsepäevad 2006. Saabumise ja lahkumise paigad.”

Riksantikvarieämbetet 2006.

Euroopa muinsuskaitsepäevad 2006 ettekanded

<http://www.jaam.ee/index.php?lk=30&show=21>.

Eesti raudteepärand.

<http://www.muinas.ee/Muinsuskaitseamet/malestised/raudteearhitektuur>.

Lisad:

24 Seminar „Eesti Raudteearhitektuur“ kutse 26.01.2004

2.3.2.6. Kiviaedade uuring 2005

Tellijä: Põllumajandusministeerium, Muinsuskaitseamet

Teostajad: Madis Rennu, Dan Lukas

Tulemus:

- teaduslik uuring ja andmebaas Eesti kiviaedadest Põllumajandusliku keskkonnatoetuse rakendamiseks
- PRIA maksis 2005. a. toetust:
 - hooldamine 24 131 m, toetus 4 558 109 krooni
 - taastamine 36 535 m, toetus 10 374 183 krooni
 - rajamine 19 055 m, toetus 6 590 804 krooniProgramm jätkub 2007. a.
- metoodiline juhend „Kiviaedade rajamine, taastamine ja hooldamine” 2005 (4000 eksemplari).
- 30 minutine film “Kivide maa” AAVisioon.
- õppepäevad erinevates maakondades, kus koolitati mitukümmend kiviaia ladujat

- töö pälvis tähelepanu ajakirjanduses
- saadi kogemus, et mingi maastikuelemendi taastamine võib tähendada teiste hävingut – kiviaedade rajamiseks tassiti laiali ka vanu varemeid.

Materjalid:

Rennu, Madis. Eesti kiviaiad. Ajaloolis-etnograafiline ülevaade. Muinsuskaitseamet, A-7004 (sama Eesti Vabaõhumuuseum, Põllumajandusministeerium)

Rennu, Madis. Eesti traditsioonilised kiviaiad: etnograafia ning kultuurirollid. Tartu Ülikool. Magistritöö 2007.

Lukas, Dan; Rennu, Madis. „Kiviaedade rajamine, taastamine ja hooldamine”. Tallinn 2005.

Film ”Kivide maa”. AA Visioon Studio 2006.

Kiviaia rajamise, taastamise ja hooldamise toetus
http://www.pria.ee/riiklikud_toetused/_2005/kiviaia_rajamise,_ta/

Lisad:

20 Kiviaedade hooldamise, taastamise ja rajamise toetuse kord ja avaldus.

2.3.2.6. Metsandusliku pärandkultuuri kaitse ja rakendamine. Interreg III

Harju- , Rapla- ja Läänemaa alates 2006, Järvamaa 2007

Pilootprojektid: Kullamaa, Risti ja Märjamaa vallad 2003

Projekti eesmärk on inventeerida Eesti metsades leiduv kultuuripärand (sh talukohad, tõrvapõletuskohad jne), kogutud andmeid võib pidada nn muinsuskaitse reserviks. Reaalne eesmärk on aastaks 2010 inventeerida kõik Eesti metsad. Kirjeldatakse kõik inimtegevusega seotud kohad metsaaladel, fikseeritakse täpne asukoht. Algselt määratud 98 eri objektitüüpide nimetust on praktika jooksul kasvanud kaugelt üle 100 sh ennekoike ehitusliku pärandi arvelt (nt vaestemajad).

Tellijaja: Riigi Metsamajanduskeskus

Teostajad: Lembitu Tarang, Jürgen Kuzmin, Triin Neljandik, RMK projektirühma liikmed

Tulemus:

- seisuga 30.06. 2007 on inventeeritud enam kui 2600 objekti 306 500 hektaril.
- 40 koolituse läbinud inventeerijat.
- elektrooniline andmebaas, andmed seotakse Maa-Ameti kaardiga ja Eesti Metsaregistriga.

- koostatud on inventeerija käsiraamat.
- inventeeritud objektid lisatakse metsahoolduskavasse, nähakse ette nõuded ja meetmed nende säilimiseks ja hooldamiseks, metsaomanikud on teadlikud nende maal asuvatest pärandkultuuriobjektidest.
- metsaomanikel on võimalus taotleda Erametsa Fondist toetust kultuuripärandi säilitamiseks (kuni 50 000 krooni objekti kohta) vastavalt Pärandkultuuri objektide korrastamiseks toetuste taotlemise korrale.
- tihe koostöö omavalitsustega.
- koostamisel ülevaated maakondade metsanduslikust pärandkultuurist.

Materjalid:

www.rmk.ee/pages.php3/01310504,2259

Pärandkultuur Eesti metsades. Toim. Meikar, Toivo. Eesti Metsaselts 2005

Väike pärandkultuuri käsiraamat. Toim. Tarang, Lembitu. Eesti Loodusfoto 2007.

Lisad:

37 Metsandusliku pärandkultuuri kaitse ja rakendamine üleskutse

38 Metsandusliku pärandkultuuri inventeerijate koolituskava

39 Metsandusliku pärandkultuuri inventeerimisankeet

40 Jürgen Kusmin. Metsandusliku pärandkultuuri inventeerimise meetodika

2.3.3. Muinsuskaitsealad ja mälestised

2.3.3.1. Rebala, Parasmäe ja Vandjala küla ajalugu ja ehitised 1976

Teostajad: Gea Troska ja Tartu Ülikooli üliõpilased

Tulemus: Eesti külade ajaloo ja planeeringu arengu jälgimine ning nende kaasaegse arhitektuurilise ilme fikseerimine

Materjalid:

Troska, Gea. Rebala, Parasmäe ja Vandjala küla ajaloost ja ehitistest Suitsutare 2 Tallinn 2000, lk 249-299

2.3.3.2. Rebala kaitseala arhitektuuriajalooline ülevaade 1989

Tellijad: Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut

Teostaja: Epp Kangilaski

Materjalid:

Kangilaski, Epp Rebala kaitseala arhitektuuriajalooline ülevaade 1989.

2.3.3.3. Rebala muinsuskaitseala

Uuring piirkonna teemaplaneeringu muinsuskaitsete eritingimuste koostamiseks 2005

Tellija: Muinsuskaitseamet, Harju Maavalitsus

Teostajad: TLÜ Ökoloogia Instituut, Eesti Vabaõhumuuseum

Tulemus:

- Muinsuskaitseala muinsuskaitsete eritingimused teemaplaneeringu koostamiseks
- koostamisel on muinsuskaitseala teemaplaneering, millega määratletakse ala ja objektide kaitsmiseks vajalikud kitsendused
- inventeeriti 99 talu/ hoonete kompleksi, fikseeriti õueplaanid.
- Saavutati dialoog ja koostöö Muinsuskaitseameti, Jõelähtme Vallavalitsuse ja muinsuskaitseala elanike vahel
- toimusid teabepäevad, töö pälvis tähelepanu ajakirjanduses
- uus ja täiustatud haldusleping Jõelähtme Vallavalitsusega
- Muinsuskaitseamet ja Jõelähtme Vallavalitsus on eraldanud täiendavaid summasid Rebala muinsuskaitseala hooldamiseks.
- Ümarlaud Muinsuskaitseameti, kultuuriministeeriumi, põllumajandusministeeriumi, keskkonnaministeeriumi, Harju Maavalitsuse ja Jõelähtme vallavalitsuse osavõtul
- Nn Rebala mudeli põhjal saab algatada dialoogi Vabariigi Valitsuse ja Riigikoguga, et välja töötada mälestiste ja muinsuskaitsealal asuvate kinnistute omanike toetamise kord.

Materjalid:

Projekti „Muinsuskaitsete eritingimuste koostamine Rebala muinsuskaitseala teemaplaneeringule ja põhimäärusele” lõpparuanne, Muinsuskaitseameti arhiiv, A-7005 Holst, Juta, Saron, Juta, Tamjärv, Maret, Talving, Hanno. Uuring muinsuskaitse eritingimuste koostamiseks. 2005. Eesti Vabaõhumuuseumi arhiiv.

(Sama: Rebala Muinsuskaitseala Keskus)

Konsa, Silja. Rebala muinsuskaitseala kinnisvaraarenduse huviorbiidis. Muinsuskaitse eritingimused kaitseala säilitamiseks.// Muinsuskaitse aastaraamat 2005, lk 78-79.

2.3.3.4. Koguva küla hoonestusansambli restaureerimisettepanekud 1975

Koguva küla teede, kiviaedade ja väravate restaureerimisettepanek 1976

Tellija: Vabariiklik Restaureerimisvalitsus

Teostaja: Helle Kolmer, Epp Kangilaski

Tulemus:

- hoonete tehnilise seisukorra põhjalik analüüs.
- anti hinnang teedele, aedadele, väravatele ja haljastusele.
- määrati prioriteetsed hooldus- ja restaureerimistööd.

Materjalid:

Muinsuskaitseameti arhiiv, VRV P-2370, P-2557, 410

Kangilaski, Epp. Uurimistööd Koguva külas.// Ehitus ja arhitektuur 1982-2, lk 41-47.

2.3.3.5. Koguva küla arhitektuuriajalooline üldistus. Koguva külale iseloomulike arhitektuuridetailide ülesmõõtmisjoonised, fotod 1984

Tellija: Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut

Teostaja: Epp Kangilaski, Olev Kõll

Materjalid:

Muinsuskaitseameti arhiiv, A-1258, A-1259, Ü-671,

Kangilaski, Epp. Koguva küla rahvaarhitektuur.// Ehitus ja arhitektuur 1/ 2 -1985 , lk 47-54.

2.3.3.6. Koguva küla hoonete ja rajatiste arhitektuuriajalooliste väärtuste inventeerimine ja tehnilise seisukorra ekspertiis 2003-2004

Tellija: Muinsuskaitseamet

Teostaja: Nele Rohtla, Karmen Kikas, Mõisaprojekt OÜ

Tulemus:

- hoonete tehnilise seisukorra analüüs
- määrati prioriteetsed hooldus- ja restaureerimistööd
- kõigile omanikele väljastati kaitsekohustusteatised ja ekspertiis selle lisana
- saavutati dialoog ja koostöö Muinsuskaitseameti, Muhu Vallavalitsuse ja muinsuskaitseala elanike vahel

- Muinsuskaitseamet on leidnud täiendavaid summasid Koguva küla mälestiste hooldamiseks.
- teabepäev kohalikele elanikele, kajastatus ajakirjanduses.

Materjal:

Rohtla, Nele, Kikas, Karmen, Mõisaprojekt OÜ. Koguva küla hoonete ja rajatiste arhitektuuriajalooliste väärtuste inventeerimine ja tehnilise seisukorra ekspertiis 2003–2004. Muinsuskaitseameti arhiiv, A–6800 jj.

Sirts, Henn. Koguva küla hoonestuse inventeerimine.// Muinsuskaitse aastaraamat 2004, lk 88.

Lisad:

- 21 Koguva teabepäeva kutse ja kokkuvõte 11.08.2004
- 22 Koguva küla hoonete ja rajatiste arhitektuur-ehituslik ekspertiis

2.3.3.7. Ruhnu ajaloolise küla muinsuskaitsealine inventeerimine 2005–2006

Tellijat: Muinsuskaitseamet

Teostaja: Nele Rohtla, Karmen Kikas, Mõisaprojekt OÜ; Jaanus Rohusaar, Dagopen OÜ

Tulemus:

- riikliku kaitse alla võeti 22 uut taluhoonet sh ka pastoraat, (seni kaitse all 7 Korsi talu hoonet ning kirikud)
- määrati prioriteetsed hooldus- ja restaureerimistööd
- saavutati dialoog ja koostöö Muinsuskaitseameti, Ruhnu Vallavalitsuse ja muinsuskaitseala elanike vahel
- Muinsuskaitseamet eraldas täiendavad summad Ruhnu küla mälestiste hooldamiseks.
- teabepäev kohalikele elanikele, kajastatus ajakirjanduses.

Materjal:

Rohtla, Nele, Kikas, Karmen, Mõisaprojekt OÜ. Ruhnu ajaloolise küla eksperthinnang. Muinsuskaitseameti arhiiv A–5915.

Rohusaar, Jaanus. Dagopen OÜ. Ruhnu küla ajalooliste hoonete inventeerimine, 2006.

Muinsuskaitseameti arhiiv.

Aadamsoo, Eva. Ruhnu küla väärtuste otsingul.// Muinsuskaitse aastaraamat 2005, lk 80-81.

Lisad:

23 Ruhnu ajaloolise küla eksperthinnang 2005. Lähteülesanne

2.3.4. Looduskaitsealad ja rahvuspargid

2.3.4.1. Külade inventeerimine Lahemaa rahvuspargis

Teostajad:

1972–1974 EKE Projekt Fredi Tompsi eestvõttel

1973–1977 Tartu Ülikooli praktikandid Jüri Linnuse juhendamisel

Tulemus:

- Inventeeriti 1913 talu (EKE Projekt 381 ja TRÜ 1532)
- Kokkuvõtet sellest tööst tehtud ei ole; Maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava raames on käimas järelinventuur
- Inventeerimiste andmeid on kasutatud 1978. aastal valminud Lahemaa rahvuspargi planeerimisprojektis ja 1981. aastal koostatud Lahemaa rahvuspargi arenduskavas.
- Pidevas kasutuses planeeringute menetlemisel.

Materjalid:

Eesti Rahva Muuseum, Lahemaa Rahvuspark, Eesti Arhitektuurimuuseum

Lahemaa rannakülade olustikust (end. Haljala ja Kadrina kihelkond), Eesti NSV Etnograafiamuuseum, Etnograafiline arhiiv 135, 136, 1974

Lisad:

25 Lahemaa talude inventeerimisankeedid 1972–1974 ja 1973–1977

2.3.4.2. Lahemaa rannakülade projekt . Pedaspea, Kolga-Aabla. 2004–2007

Partnerid: Loxsa vallavalitsus, Lahemaa Rahvuspark

Teostajad: EKA arhitektuuri- ja restaureerimise üliõpilased mõõtmis- ja geodeesiapraktika raames.

Juhendajad: Jaan Tiidemann, Holger Oidjärv

Tulemus:

- abivahend kohaliku omavalitsuse ehitus- ja planeerimisosakonnale üld-, detailplaneeringute ja ehitusmääruste koostamisel, projekteerimistingimuste väljastamisel ja ehitusprojektide sobivuse hindamisel enne ehituslubade väljastamist.
- abivahend Lahemaa Rahvuspargile kaitseeskirjade koostamisel ning detailplaneeringute ja ehitusprojektide projekteerimistingimuste koostamisel ning ehitusprojektide sobivuse hindamisel.
- abivahend ajaloolastele, etnograafidele, koduloouurijatele.
- üliõpilaste ettevalmistamine vanade talumajadega töötamiseks ning taastamisprojektide koostamiseks.
- kohaliku identiteedi avamine ja väärtustamine läbi uurimuse, mis sünteesib kultuuri-, maastiku- ja arhitektuuripärandit;
- projekteerijate ja planeerijate teadlikkus tõstmine, võimaldades neil hõlpsamalt kohalikku konteksti sisse elada ning luua ühtlast, kohaliku keskkonnaga sidusat arhitektuuri ning planeeringuid.
- elanike teadlikkus tõstmine kohalikust identiteedist ja pärandarhitektuuri väärtusest.
- pärandkultuuri jäädvustamise algatus – võimalus teha algust Lahemaa/ valla pärandarhitektuuri registri loomisega.

Materjalid:

Eesti Kunstiakadeemia

Lahemaa Rahvuspark

2.3.4.3. Lahemaa talude fotografeerimine 1980. aastatel

Teostaja: Lahemaa rahvuspargi arhitekt Villu Rohtla

Materjalid:

Lahemaa Rahvuspark

2.3.4.4. Karula rahvuspargi inventeerimine 2005

Tellija: Karula Rahvuspark

Teostajad: Henno Peegel, Karula Rahvuspark

Tulemus:

- Kõigi rahvuspargi territooriumil olevate hoonete üldine inventuur hoone liikide, ehitusmaterjalide ja säilivusastme järgi
- väärtuslikud hooned on kajastatud kaitsekorralduskavas
- kaitsekorralduskavas on määratud üldised ehituspõhimõtted traditsioonilistest ehitistest ja ehitustraditsioonidest lähtuvalt
- Rahvuspargi administratsioon tegeleb arhitektuuripärandi säilitamisega

Materjalid:

<http://www.karularahvuspark.ee/index.php?nodeid=167&lang=et>

Lisad:

30 Ehitustegevuse üldised põhimõtted Karula rahvuspargis ja traditsiooniliste hoonete seisukorra parandamine 2001–2005

31 Ehitustegevuse üldised põhimõtted Karula rahvuspargis 2008–2013

2.3.5. Piirkondlikud inventeerimised

2.3.5.1. Noarootsi valla külade hoonestusajaloo uurimine ja talude arhitektuurne mõõdistamine 1992–2001

Hara 1993, Spithami, Bergsby, Paslepa, Ölbiku, Dirhami, Roosta 1995, Suur-Nõmmküla, Väike-Nõmmküla, Aulepa, Sutlepa 1999, Hara, Kudani, Vööla 2000, Paslepa

Tellijad: Eesti Kunstiakadeemia, Eestirootslaste Selts, Noarootsi Kodukoha Ühing

Juhendajad: Rein Zobel, Juta Holst, Holger Oidjärv

Teostajad: Eesti Kunstiakadeemia ja Stockholmi Kuningliku Tehnoloogia Instituudi (1994) üliõpilased mõõtmispraktika raames

Tulemus:

- hooned on kaardistatud ja üles joonistatud.
- Ülevaade külade ajaloo, hinnang küla väärtustele
- Talude seisundi register
- Elo Sova magistritöö „Eestirootslaste ajalooline asustus, selle struktuur ja arhitektuur” 2002

Materjalid:

Zobel, Rein, Holst, Juta. Noarootsi valla talude arhitektuurne mõõdistamine, Eesti Vabaõhumuuseum. Näiteks: Hara küla talude arhitektuurne mõõdistamine EJ 128:1–32 1992, EJ 119:1–61; Noarootsi valla talude seisund EJ 119:1–61 (sama Eesti Kunstiakadeemia)

Lisad:

26 Hara küla Noarootsi vallas Läänemaal. Talude arhitektuurne mõõdistamine. Rein Zobeli seletuskiri.

27 Noarootsi (end. Riguldi) valla talude seisund a. 1994. Hoonete register.

2.3.5.2. Noa-Rootsi külamaastikud 2003

Teostajad: Eesti Maaülikooli maastikuarhitektide suvekursus

Materjalid:

Eesti Maaülikool

Noarootsi vald

2.3.5.3. Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad. Teemaplaneering 2004.

Peipsi looderannik Kodaverest Mustveeni Peipsi järve ja Aovere – Kallaste – Omedu maantee ning Jõhvi - Tartu-Valga maantee vahelisel alal. Alal paiknevad: Kodavere, Ranna, Säaritsa, Raatvere, Omedu, Kasepää, Tiheda, Kükita ja Raja küla ning Mustvee linn.

Tellijad: Jõgeva Maavalitsus

Teostajad: Kerttu Kõll, Maris Koert, Merike Laas, AS ENTEC; Tarmo Möller, Jõgeva Maavalitsus; Lilian Hansar, Muinsuskaitseamet.

Tulemus:

- miljööväärtuslike alade valik, kirjeldus ja hinnangud väljavalitud kriteeriumite alusel
- soovitused arendamiseks
- ehitusreeglid iga miljööväärtusliku ala ja kogu piirkonna kohta
- seminar kohalikele elanikele, maavalitsuse ja omavalitsuste töötajatele

Materjalid:

AS ENTEC Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad 2004. Teemaplaneering.

http://www.jogevamv.ee/static/sisu/files/1_METOODIKA%20.pdf

Lisad:

28 Peipsi looderanniku teemaplaneeringu meetoodika

29 Peipsi looderanniku teemaplaneeringu arendussoovitused

2.3.5.4. Hiiumaa taluarhitektuur1982, 1988, 1992, 1993

Eesti Kunstiakadeemia soome-ugri ekspeditsioon

Juhendaja: Kaljo Põllu

Tulemus:

- hooned ja detailid mõõdistati ja joonistati üles

Materjalid:

Eesti Rahva Muuseum, Eesti Kunstiakadeemia

Põllu, Kaljo „Hiiumaa rahvapärane arhitektuur”. Tartu 2004

2.3.5.5. Setumaa taluarhitektuur 1975, 1977, 1979

Välitööde peamine eesmärk oli Eesti Vabaõhumuuseumisse eksponaadi leidmine

Teostajad: Piret Kalm, Juta Holst, Juta Saron, Elisabet Richter, Eesti Vabaõhumuuseum

Tulemus: Vanatalo talu Lõkova külast ületoomine Eesti Vabaõhumuuseumisse

Materjalid:

Kalm, Piret. Aruanne Setumaa ehitistest, 1975, Eesti Vabaõhumuuseum EA 21

Holst, Juta. Aruanne Setumaa taluehitistest, 1977, Eesti Vabaõhumuuseum EA 23, lk 24–79

Saron, Juta, Kalm, Piret. Aruanne Taluhoonete kompleks. Setumaa, Pankjavitsa (Vilovald), Lõkova (Luõkova) küla, Vanatalo (neeme). Vene NFSV, Pihkva oblast, 1979, EVM EA 23, 1978 – 1980.

2.3.5.6. Setumaa taluarhitektuur (erinevad külad Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni territooriumil) Eesti Kunstiakadeemia soome-ugri ekspeditsioon 2004

Juhendaja: Kadri Viires

Materjalid: joonised

Eesti Rahva Muuseum, Eesti Kunstiakadeemia

2.3.5.7. Seto puit- ja saviarhitektuuri inventeerimine, säilitamine, propageerimine ja alahoidmine 2006–

Eesmärk: Seto puit- ja saviarhitektuuri inventeerimine,

Tellijaja: Setomaa Kultuuriprogramm

Teostajad: Ahto Raudoja, Seto Noorte Selts

Tulemus:

- 2006 inventeeriti u 250 hoonet (konstruktsioonide hindamine, materjali kasutus, ehitusvõtted, mõõdistused, õueplaanid, fotod)
- 2007 inventeeritakse u 250 hoonet
- Hoonete ja taluõuede andmebaas
- hooneid väärtustatakse ja säilitatakse, keskkonnasäästliku eluviisi propageerimine,
- koostatakse soovituslik juhendmaterjal uusehitiste püstitamiseks
- Omanike nõustamine

Materjalid:

Seto Noorte Selts

Uus, Andres 20. sajandi alguse taluhoonete traditsiooniline palkehitus Kagu-Eestis Misso valla näitel. Eesti Põllumajandusülikool. Magistritöö 2003.

Raudoja, Ahto. Setomaa puit- ja saviarhitektuuri inventeerimise juhise. Hilana-Tartu 2006.

Lisad:

33 Seto puit- ja saviarhitektuuri inventeerimine, säilitamine, propageerimine ja alahoidmine 2006–. Välitööleht.

2.3.5.8. Viljandimaa “Kultuuriväärtused ja külade areng”, 2003

Olustvere – Suure-Jaani; Öisu – Halliste; Kõpu; Täna silma – Viiratsi; Karksi

Projekti eesmärgiks oli:

- ajaloolist ja kultuurilist väärtust omavate hoonete säilitamise vajalikkuse selgitamine kohalikele inimestele
- kohaliku identiteeditunde tõstmine läbi piirkondadele iseloomuliku traditsioonilise hoonestuse kujunemise selgitamise
- ajalooliste hoonete juures traditsiooniliste ehitusmaterjalide ning -võtete kasutamise otstarbekuse selgitamine
- Eesti traditsioonilise taluehituse säilitamisele ja säästvatele arendamisele kaasa aitamine

Tellijad: Viljandi Maavalitsus, MTÜ Viljandimaa Mõisad

Teostajad: Tiia Kallas, Urmas Tuuleveski, kohalikud aktivistid

Tulemus:

- fotografeeriti ja inventeeriti 39 ajaloolist hoonet, analüüsiti ehituslikku seisundit, inventeeriti kultuuriväärtuslikud detailid
- õppematerjal ning hooldussoovitused
- viis piirkondlikku teoreetilist õppepäeva hoonete omanikele, kohalike omavalitsuste ehitusvaldkonna spetsialistidele ja muudele huvilistele.
- realiseeriti kahe erineva hoonetüübi, kivihoone ja palkhoone, hoolduskava. Tööde teostamise käigus korraldati erinevate töövõtete tutvustamiseks õppepäevad
- tegevused dokumenteeriti ning koostati kivi- ning palkmaja korrastustööde õppematerjal.
- seminar projekti tegevuste ja tulemuste tutvustamiseks ning ajalooliste hoonete säilitamise ning säästliku arendamisega seotud küsimuste käsitleks
- Viljandi Ühendatud Kutsekooli restaureerimise eriala õpilaste täiendõpe
- Tänassilma jõe äärsed inventeeritud külad määratleti Viiratsi valla üldplaneeringus miljööväärtusliku alana. Kasutustingimustega püütakse säilitada väljakujunenud hoonestuslaadi. Teistes omavalitsustes otsesest väljundit planeeringutesse ei saavutatud.
- Viljandi Maavalitsus kavandab jätkata miljööväärtuste selgitamisest maa-asulates.
- Saadi õppetund, et inventeerija peab läbima eelneva koolituse, omama teadmisi ehitustest

Materjalid:

Viljandimaa Maavalitsus

Lisad:

- 34 Programm "Kultuuriväärtused ja külade areng", Viljandimaa (Olustvere – Suure-Jaani; Õisu – Halliste; Kõpu; Tánassilma – Viiratsi; Karksi) 2003 Hoone ülevaatuskaart
- 35 Õppepäev Kõpus 30.10.2002
- 36 Programm "Kultuuriväärtused ja külade areng", Viljandimaa lõpparuanne

3. Maa-arhitektuuri ja -maastike kaitse ja hoid

3.1. Maa-arhitektuuri ohustatus

Rahvusliku, arhitektuurse ja maastikulise tähtsusega taluarhitektuuri väärtustamiseks ei piisa selle uurimisest ning dokumenteerimisest, sama kui mitte veel olulisem on pöörata tähelepanu hoonete hoidmisele ja hooldamisele. Eestlased on enamasti uhked oma taluarhitektuuri üle, meie pärandmaastikku oskavad hinnata ka turistid ja siin elavad välismaalased. 2006. a. Riigi Metsamajandamise Keskuse poolt Turu-uuringute AS-lt tellitud küsitlusuuringu järgi selgus, et kolmandik metsaomanikest on teadlikud oma maal asuvatest pärandkultuuriobjektidest ja absoluutne enamik on huvitatud ka selle säilimisest.⁸⁶ Paraku on laialt levinud suhtumine, et pärandi säilitamise, vaadete ja keskkonna hoidmisega võiksid tegeleda naabrid, vaid vähesed on nõus ise oma tegudega selle eest vastutust võtma.

Taluarhitektuuri ja -maastiku väärtus on ennekõike selle püsimises elukeskkonnana, riiklik reguleerimine inimeste põhiõigusi riivamata on pea võimatu. Riiklikult kaitstavad taluhooned ei ole ideaalses korras, paljud neist on lausa avariohtlikus seisundis. Probleem ei olegi alati rahaliste vahendite nappuses, vaid pigem ebapiisavas soovis ning tihti väheses harituses ja tahtmatuses otsida parimaid ning kõiki osapooli rahuldavaid lahendusi. Isepäised omanikud ei taha tihti arvestada spetsialistide nõuannetega. Samad probleemid eksisteerisid juba ülimuslikult riigi institutsioonide tahet kehtestavas Nõukogude Liidus – Koguva külas toimusid 1970.–80. aastatel riikliku kaitse nõudeid eirates pöördumatute tagajärgedega juhuslikud ja kooskõlastamatud restaureerimistööd, ebakõlad elanike ja muinsuskaitsete vahel ei mõjutanud tegevusi mälestiste kasuks.⁸⁷ Ka omaaegne muinsuskaitse juht Fredi Toms tunnistas, et „talurahva puitarhitektuuri kompleksne hooldus on muinsuskaitsele kõige probleemirikkamaks ülesandeks“.⁸⁸

Peamised probleemid ja ohud talupärandi säilimisel on turism, talude lagunemine ja lammutamine, oskuste ja teadmiste kadumine ning sobimatute materjalide kasutamine, samuti arendustegevus aga ka põllumajanduslik suurtootmine.

⁸⁶ Turu-uuringute AS. Metsaomanike huvi metsa mitmekülgse kasutamise vastu. Uuring metsaomanike seas 2006, lk 7 jj.

⁸⁷ Kangilaski, Epp. Uurimistööd Koguva külas// Ehitus ja arhitektuur 1982–2, lk 42.

⁸⁸ Toms, Fredi. Eesti arhitektuurimälestiste kaitsest ja kasutamisevõimalusest// Ehitus ja arhitektuur 1 /2 –1985, lk 7.

- Turism. Turism ühtpidi väärtustab kultuuripärandit ja pöörab tähelepanu piirkondlikele eripäradele, teisalt turism kulutab ning muudab pärandit. Turism on muutunud Eestis aina olulisemaks sissetulekuallikaks ja seega on rahvusvahelise kogemuse, vajalike teenuste ja standardite arvestamine kultuuripärandi korraldamisel ilmselt paratamatu, kuid sellega võib kaasnedä standardiseerumine. Pärandit kasutatakse ära turismitoote ülesehitamiseks, toote idee ise on aga enamasti kusagilt kopeeritud, mistõttu standardselt tutvustatavaid pärandkeskkondi ja sarnaseid elamusi saab kogeda maakera erinevais paigus laius- ja pikkuskraadidest sõltumata. Oma osa on siin loomulikult ka tarbijail, kelle ootused „kohaliku pärandtoote” suhtes on suuresti keskpärased ning enamasti teenuse pakkuja ei vaevugi nn tootekataloogist enamat pakkuma. Priit-Kalev Parts on rahvusvahelise kogemuse põhjal sõnastanud, et turistide nõudmised võivad fossiliseerida või hävitada traditsioonilist eluviisi. Turism võib seejuures dramaatiliselt muuta maakogukondade sotsiaalmajanduslikku tasakaalu, kuna turismist saadav tulu võib olla oluliselt suurem kui teenistus traditsioonilises ametis või elualal. Kohaliku kogukonna kanda jääb tihtipeale vaid hooajalise tippkoormuse rahuldamiseks rajatud infrastruktuuri ülalpidamine. Turismitööstus kaldub üldisemalt olema keskkonna suhtes parasiteeriv, lõigates kasu ressurssidest, mille loomises ja ülalpidamises ta ei osale. Kuigi kultuuripärand on rahvusvahelise turismitööstuse põhiline ressurss, ei panustata saadud kasumist pärandisse tihtipeale midagi. Kohalikkuse globaliseerumine, rahvapärase ning argise (vernakulaarse) segunemine rahvusvahelisega on saanud postmodernse ajastu iseloomulikuks jooneks.⁸⁹ Metsaomanike seas läbi viidud uuringu põhjal olid üsna vähesed omanikud huvitatud pärandkultuuri eksponeerimisest loodusturismi objektidena. Turismipotentsiaali ära kasutamine paelus ennekõike neid omanikke, kelle enda elamine asus pärandkultuuriobjektidest kaugemal.⁹⁰ Enamasti ei suhtu inimesed soosivalt ka lähedalasuvatesse turismitaludesse, kuna need häirivad elanike privaatsust.
- Talude lagunemine ja lammutamine. Taluhooned lagunevad, neid lammutatakse nii ehitusmaterjali kui ka kütte saamiseks, langevad tuleroaks, samuti veetakse ühest

⁸⁹ Parts, Priit- Kalev. Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgianalüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek
http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KHU/KONTSEPT_8.pdf.

⁹⁰ Turu-uuringute AS. 2006, lk 7 jj.

kohast teise, aga müüakse ka välismaale. Ümberehituste käigus on sobimatute materjalidega ära narritud palju väärikaid hooneid. Talu ja küla väärtust vähendab ka üksikute, tervikansamblisse kuuluvate hoonete lammutamine või ümberehitamine. Taluarhitektuuri säilitamine on problemaatiline kõikjal maailmas, näiteks inglaste hinnangul on neil väga halvas olukorras 17% riikliku kultuuripärandina väärtustatud taluhoonetest.⁹¹

- Sobimatud materjalid. Traditsioonilise külapildi devalveerimise eest võib kaudse vastutuse panna ka ehitusmaterjale tootvatele või müüvatele firmadele. Näiteks kui aastaid tagasi oli plastikaken nuhtluseks vaid linnades, siis tänaseks toretsevad need paraku ka rehemajade fassaadidel. Aknaid paigaldavad enamasti tootjafirmad ise, kellelt tuleks nõuda kompetentsust ja eetikat kliendi nõustamisel.
- Teadmiste ja oskuste kadumine. Taluhooned on oma olemuselt lihtsad, talumeeste endi kavandatud ja ehitatud hooned, arhitektide abi hoonete projekteerimisel hakati laiemalt kasutama alles 1920. aastatel. Kui hoonekarbi püstitamise ja katuse panemisega said talumehed oma jõududega hakkama, siis spetsiifilisemaid töid nagu uksi ja ahje telliti oma ala meistritelt. 19. sajandi lõpul läksid lubimõrdi laiema kasutuselevõtu järel moodi lõhatud maakividest seinad, mida kaunistati mõrdi sisse laotud mustriga, parimateks ladujateks peeti Peipsi äärest pärit ulgtöölisi.⁹² Peipsivenelastest müürseppade kõrval olid hinnatud ka muhulaste oskus kombineerida tumedat maakivi heleda dolomiidi või paekiviga ning nende täiuslik avapiirete ja nurkade kvaaderladu.⁹³ Täna ei napi mitte ainult osavaid meistreid, vaid enamik inimesi ei tunne ka lihtsamaid töövõtteid, mida on vaja taluhoonete korrastamiseks. Meistrimeeste nappuse põhjus on ennekõike tellimuse puudumine. Tänu huvi kasvule on ka restauraatorite amet muutumas aväärseks ja ihaldatavamaks, järelkasvu olulisemateks taimelavadeks Eestis on hetkel Tartu Kõrgem Kunstikool ja Viljandi Kultuuriakadeemia.
- Ehitus- ja arendustegevus. Taluarhitektuuri ja pärandmaastike püsimisele on tänapäeva Eestis tõsiseks ja üha levinumaks ohuks paljudes ühiskondades toimiva ja iseenesest mõistetava kokkuleppelise tava varem kohalolnu eelisõiguse puudumine

⁹¹ Agriculture's Role as an Upholder of Cultural Heritage. Report from a Workshop. Nordic Council of Ministers 2005, lk 96.

⁹² Moora, Aliise. Peipsimaa etnilisest ajaloost Tallinn 1964, lk 226.

⁹³ Saron, Juta. Raudkiviehitus Muhu saarel 20. sajandi algupoolel // Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXXVI. Tallinn, 1988, lk 43-58.

või õigemini ignoreerimine. Nii ostavad rahakad arendajad maid ja maju kokku ning asuvad nõ arendama ka pärandmaastikul. Löögi alla satub vana ja viletsas seisus, kuid kultuuripärandina hindamatu ehituskunst. Sageli varem kohapeal elavate inimeste teadmatust või vaesust ära kasutades, tihti aga suisa vastu kohalike tahtmist püstitatakse ehitisi ja rajatakse uusasumeid mis vähendavad varasema kinnisvara hinda. Olemasolevasse väljakujunenud miljõesse sobimatu ehitise püstitamisega kahandatakse kogu keskkonna väärtust. Varem kohalolijad saavad oma huvisid kaitsta planeeringute ja keskkonnamõjude koostamisel, Eesti praktikas osutuvad need protsessid paraku sageli pigem arendajasõbralikuks kui elanike huve kaitsvaks.

- Põllumajanduslik suurtootmine. Tootmise laiendamine, sh ka põllumaade koondamine väheste omanike kätte, muudab pikemas perspektiivis külamaastiku. Põldude alla kaovad kunagised taluasemed, väheste maaga talud müüakse aga sageli linnainimestele suvekodudeks. Suguvõsad kasvavad ja tihti rajatakse tillukesele krundile tihedalt uusi hooneid, et lapsed ja lapselapsed saaksid lähestikku suvitada. Sama tendents on kõikjal Euroopas. 2005. aasta veebruaris arutati põllumeeste initsiatiivil Norras põllumajanduse rolli üle kultuuripärandi kandjana. Maastiku hoidmisel nähti lahendusena ennekõike omanike teadlikkuse suurendamist, pärandkultuuri objektide hooldamise toetamist ja pärandi abil kodukohatunde tekitamist.⁹⁴

3.2. Maa-arhitektuuri ja -maastike säilitamist reguleerivad seadused

Eesti Vabariigis on vastutus kultuuripärandi eest hajutatud mitme institutsiooni vahel. Kõige selgemalt on sätestatud Muinsuskaitseameti vastutus, kes muinsuskaitseaduse alusel tegeleb mälestiste ja muinsuskaitsealadega, samuti kultuuripärandi väljaselgitamise ja hindamisega.

Maa- ja kohalike omavalitsuste kohustus seada kaitsepiiranguid väärtuslikele hoonetele, maastikele ning keskkonnale on määratletud planeerimisseaduse ja ehitusseadusega. Kultuuripärandi mõiste sisu ning väärtuslike objektide kriteeriumitega planeerimis- ja ehitusseadused ei tegele, seega sõltub tulemus ennekõike omavalitsuste ametnike oskustest ning suvast. Muud institutsioonid ning avalikkus saavad

⁹⁴ Agriculture's Role as an Upholder of Cultural Heritage. Report from a Workshop. Nordic Council of Ministers 2005.

kultuuripärandi kaitset mõjutada peamiselt planeerimisprotsessis osalemise ja omavalitsuse mõjutamise kaudu.

Maakonnaplaneeringu üks eesmärgi on „loodusvarade, väärtuslike põllumaade, maastike ja looduskoosluste säilimist ning roheline võrgustiku toimimist tagavate meetmete kavandamine“ (planeerimisseadus § 7, lg 3, p 7).

Üldplaneeringu eesmärk on muuhulgas „miljööväärtusega hoonestusalade, väärtuslike põllumaade, maastike ja looduskoosluste määramine ning nende kaitse- ja kasutamistingimuste seadmine“ (planeerimisseadus § 8, lg 2, p 6).

Detailplaneeringu eesmärk on seaduse järgi „vajaduse korral miljööväärtusega hoonestusalade määramine ning nende kaitse- ja kasutamistingimuste seadmine“ (planeerimisseadus § 9, lg 2, p 11), samuti „vajaduse korral ehitiste olulisemate arhitektuurinõuete seadmine“ (planeerimisseadus § 9, lg 2, p 12).

Ehitusseaduse § 19 lg 4 p 1 ja 3 kohaselt määrab kohalik omavalitsus ehitismääruses ehitise arhitektuursed lisatingimused ja „miljööväärtuslike hoonestusalade planeerimise ja ehitamise põhimõtted ja nõuded“. Ehitusseaduse järgi saavad ehituspärandi kaitseks vajalikke erinõudeid kehtestada ainult omavalitsus ning muinsuskaitseamet.

Teemaplaneeringute kasvav hulk näitab, et kohalikud omavalitsused näitavad üles üha enam huvi miljööväärtuslike alade kehtestamiseks ning piirangute seadmiseks. Läbi planeeringute läheneb Eesti kultuuripärandi kaitse süsteem Põhjamaade omale, kus kohalike omavalitsuste roll pärandi säilimisel on märksa suurem kui riigi oma. Näiteks Soomes on riiklikult ja kohalikul tasandil kaitstava pärandi suhe pea pöördvõrdeline Eestiga, ehituspärandi kaitse seadusega (rakennussuojelulaki) on kaitstud vaid 350 ehitust, seevastu planeeringutega on seatud piirangud tuhandetele hoonetele.⁹⁵

Looduskaitseaduse § 26 alusel on kultuuriväärtuste kaitse ka rahvusparkide ülesanne.

Rääkides taluarhitektuuri tähtsusest kogukonnale võib tugineda mitmetele Eesti jaoks olulistele rahvusvahelistele dokumentidele sh Ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon (Pariis, 16. november 1972.a., ratifitseeritud Riigikogus 5. aprillil 1995. a.), Euroopa kultuurikonventsioonile (Pariis, 19. detsember 1954. a., kehtib Euroopa Nõukogu liikmetele) ja Euroopa arhitektuuripärandi kaitse konventsioonile

⁹⁵ Rakennussuojelulla suojellut kohteet. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=12201&lan=fi>;
Vaata ka Ülevaade maakasutuse piirangutest Soomes http://www.museovirasto.fi/fi/rak_lainsaadanto.

(Granada, 3. oktoober 1985. a., ratifitseeritud Riigikogus 23. oktoobril 1996. a., kehtib Euroopa Nõukogu liikmetele).

Euroopa Nõukogu Kultuuripärandi Komitee määratluse järgi koosneb „kultuuripärand mitmetest väärtustest, mille on oma teadmiste, väärtushinnangute, uskumuste, tavade ning loomingulise tööga määratlenud teatud kogukond; sinna on kaasatud erinevate traditsioonide koosmõjud. Hinnangud kultuuripärandile muutuvad ja täienevad pidevalt, seega on kultuuripärand territoriaalse, sotsiaalse ning majandusliku ühtekuuluvuse näitaja, olles seega praeguste ja tulevaste põlvkondade jaoks arengu eelduseks ning allikaks. Seetõttu on kultuuripärandi identifitseerimine, hoidmine ja edendamine meie kõikide jagatud vastutus, mis esindab ühiskondlikku huvi.⁹⁶ Euroopa Nõukogu Kultuuripärandi ja UNESCO Maailmapärandi komiteed rõhutavad, et rahvusvahelised konventsioonid ning dokumendid ja siseriiklikud seadused näevad ette mitte ainult kultuuripärandi kaitse võimalust, vaid ennekõike kohustust.

Euroopa arhitektuuripärandi kaitse konventsioon⁹⁷ rõhutab poolte kohustust rakendada vajadusel rahalisi abinõusid pärandi konserveerimiseks (artikkel 6 punkt 2) ning ergutama arhitektuuripärandi hooldamisele ja restaureerimisele suunatud erainitsiatiivi (artikkel 6 punkt 3). Artikkel 11 kohustab riike tegelema kaitstava vara kasutamisega tänapäeva elu vajadustest lähtudes ning kus võimalik ka vanadele ehitistele uue kasutuse andmisega tingimusel, et pärandi arhitektuursele ja ajaloolisele küljele on osutatud piisavalt tähelepanu. Eesti on nende konventsioonidega ühinenud, järelikult tuleb neid ka täita.

UNESCO Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon sätestab muude kultuuripärandi nähtuste hulgas ka traditsiooniliste käsitööoskuste kaitse.⁹⁸ Puitarhitektuuri kaitsega tegeleb ka ICOMOS Rahvusvahelise Puidukomitee harta.⁹⁹

3.3. Maa-arhitektuuri kaitse

Pärandmaastike ja vernakulaarse arhitektuuri hooldamisel ja säilitamisel on tihti väga keeruline määratleda, missuguseid töid ja tegevusi saab pidada kultuuripärandi kaitseks.

⁹⁶ Parts, Priit- Kalev. Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgianalüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek
http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KHU/KONTSEPT_8.pdf

⁹⁷ Euroopa arhitektuuripärandi kaitse konventsioon (Granada, 3. oktoober 1985.a., ratifitseeritud Riigikogus 23. oktoobril 1996.a.)

⁹⁸ UNESCO Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon Pariis, 17.10. 2003

⁹⁹ Vaata Metslang, Joosep. Palgist ehituspärandi taastamine hooldatud hoonete näitel. Eesti Kunstiakadeemia. Magistritöö 2007.

Enamik igapäevategevusest, ka selliste institutsioonide nagu rahvuspargid ja looduskaitsealad omad, on üldjuhul dokumenteerimata ja sageli liiga elementaarne, et seda kirjeldada või määratleda kaitselise tegevusena.

3.3.1. Muinsuskaitse

Riiklik muinsuskaitsepoliitika ja mälestiste register peaks peegeldama ühiskonna väärtushinnanguid ning andma ehitismälestiste osas ülevaate meie ehitamise- ja kultuurilugu kujundanud ja mõjutanud hoonetest. Kahe maailmasõja vahel tehti küll katset asutada vabaõhumuuseum, kuid taluhoonete riikliku kaitse alla võtmine ei saanud veel aktuaalseks, muinsuskaitse nimekirjade koostamisel 1925. aastal keskenduti ennekõike keskaegsetele kirikutele ja linnustele.

Eesti muinsuskaitsepoliitikas on aegade jooksul kaitstavate objektide valikul meetodilise valdkondade selektsiooni asemel lähtunud pigem mingi konkreetse valdkonna asjatundja ja autoriteedi initsiatiivist. Ligi poole tänastest pea 6000 ehitismälestistest moodustavad mõisatega seotud hooned, kaitse all on enamus Eesti pühakodadest (ca 270) ja teistest kirikule kuulunud hoonetest.

Siiski on alates 20. sajandi teisest poolest erineva kategooria kaitse alla võetud taluhoonete ja talumajandusega seotud hoonete arv üsna suur.

Nõukogude ajal riikliku kaitse alla võetud talud on valdavalt seotud isikute ja ajaloomälestistega. Ajaloomälestisena oli lisaks kultuuritegelaste kodutaludele värvikamate näidetena kaitse all endine Võisilma talu, kus 1922. a. toimus EKNÜ I kongress ja endine Kulli talu, mille ruumides ja õuel õöl vastu 14. veebruari 1918. a. toimus Eesti Punakaardi relvastatud kokkupõrge valgekaartlastega.¹⁰⁰ Arhitektuurimälestistest võeti 1964. aastal ENSV Ministrite Nõukogu määrusega kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s kaitse alla 1957. aastal asutatud Vabaõhumuuseumi hooned ning Angla tuulikud ja Mihkli talu Saaremaal. Etnograafilise väärtusega talude kaitse alla võtmise eeskõnelejad oli ennekõike Vabaõhumuuseumi rajaja arhitekt professor Karl Tihase¹⁰¹ ning tema kolleeg ning hilisem Muinsuskaitseinspektsiooni pikaegne juht arhitekt Fredi Tomps. Arhitektidel kui

¹⁰⁰ ENSV Ministrite Nõukogu määrus kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s. ENSV Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste kogu nr 51, 31.12.1964
ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja nr 1, 4.01.1974.

¹⁰¹ Tomps, Fredi. 1985, lk 4.

reaalala inimestel oli üldse eriline roll rahvusliku arhitektuuri väärtustamisel humanitaarteaduste jaoks keerulistel 1950.– 1960. aastatel.¹⁰²

1974. aasta määruse jõustumisega oli talude ja maa-arhitektuuriga seotud arhitektuurimälestiste arv juba 22, kaitse alla võeti näiteks Tika talu Läänemaal, Reediku talu Saaremaal, Kaarle ja Kohvimäe talud Lääne-Virumaal ja filmi „Kevade” võttepaigana aastal 1969 tuntuks saanud Hinni talu Põlvemaal, samuti mõned veskid ja kõrtsid. Et nõukogude ajal võeti omandiküsimusele tähelepanu pööramata terveid ansambleid ühe objektina kaitse alla, on täpse statistika tegemine keeruline, ühe objektina oli kaitse all näiteks 105 Koguva küla hoonet, kiviaiad, teed ja haljastus. Enamik nõukogude ajal arhitektuurimälestiseks tunnistatud taludest on tänagi kaitse all, samas kui talude-ajaloomälestiste hulk on oluliselt kahanenud poliitiliste valikute alusel. Arhitektuurimälestistest praagiti välja halvas olukorras Reediku talu Saaremaal, Mäe talu Lääne-Virumaal, Hansu-Jürka ja Laose talud Pärnumaal. Neist viimase rehemaja võeti 2006. aastal uuesti kaitse alla, talu pukktuulik oli paraku juba hävinud. Väljavõte 1964. ja 1974. aasta ajaloo- ja arhitektuurimälestiste nimekirjast on esitatud lisas 5.

Arhitekt Fredi Tompsi järgi on talude kaitseks kolm võimalust:

- (vabaõhu)muuseumis
- kultuurimälestistena
- rahvuspargis.

Rahvuspargina pidas ta silmas Lahemaa Rahvusparki, kus kaitse-eeskirjadega reguleeriti hoonete ajaloolise üldilme säilitamist ning rõhutati looduse ja ehitiste omavahelisi traditsioonilisi seoseid.¹⁰³ Fredi Tompsi ettevõtmisel on inventeeritud ka enamus väärtuslikust Lahemaa talu- ja külaarhitektuurist ning restaureeritud ja rekonstrueeritud mitmed Lahemaa taluhooned.

Koguva küla kui terviku kaitse oli nii Nõukogude Liidus kui ka Euroopas üsna erandlik – riiklikult reguleeriti aastast 1968 etnograafilis-maastikulise kaitsealana ja alates 1974. a. juba riikliku arhitektuurimälestisena enam kui saja hoonega sumbküla arengut, mille etnograafilisele väärtusele lisas poliitilist kaalu tõsiasi, et tegu oli rahvakirjanik Juhan Smuuli kodupaigaga. Tollase Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse juhataja Ülo Puustak nimetab 1982. a. Restaureerimisvalitsuse poolt olulisemate nõukogude ajal restaureeritud objektide hulgas Mihkli talumuuseumi Saaremaal, Koguva

¹⁰² Saron, Juta. Karl Tihase elutöö- Eesti Vabaõhumuuseum.// Suitsutare 4, 2007, lk 292.

¹⁰³ Tomps, Fredi. Eesti talurahva arhitektuurimälestised// Teine elu 1980, lk 47.

küla, Uku talu, Mart Saare kodutalu remonti Hüpassaares (1972), Rudolf Tobiase majamuuseumi Käinas (1973), Villem Kapi maja Suure-Jaanis (1973), A. H. Tammsaare sünnikodu Albus (1977).¹⁰⁴

Suhteliselt keeruline on esitada täpset arvu, kui palju on muinsuskaitse all taludega seotud hooneid kokku. Taluõuedega seotud hoonetest on kultuurimälestiste riiklikusse registrisse kantud 255 objekti (vaata lisa 6), enamik on registrisse kantud üksikute hoonete kaupa, kümne ajaloolise isiku või perekonna puhul on registris nõukogude-aegse süsteemi pärandusena ühe objektina kogu talu hoonete arvust sõltumata. 15.08.2007 seisuga on riikliku kaitse all 69 talu hooned, neist 19 talu ehk 89 hoonet Koguva külas ja 16 talu 29 objektiga Ruhnu külas (Ruhnus võeti 2006.–2007. aastal kaitse alla 22 hoonet ja rajatist).

Et enamikul taluhoonetest oli mitu otstarvet, mis pealegi ei pruugi nimetuses kajastuda, on täpse statistika esitamine keeruline. Hoonete süstematiseerimisel olen lähtunud polüfunktsionaalsete hoonete puhul nimetuse esimesest osast (nt saun-sepikoda = saun). Selguse huvides ei ole järgnevasse nimekirja lisatud talutuulikuid, veskite kohta on andmed esitatud lisades 7 ja 8.

¹⁰⁴ Puustak, Ülo. 30 aastat ehitismälestiste restaureerimisest Eesti NSV-s// Ehitus ja arhitektuur 2–1982, lk 4.

Kaitse all on:

nimetus	arv	seisukord ¹⁰⁵			
		hea	rahuldav	halb	avariiline
ait	69	36	21	9	3
elamu	25	15	6	3	1
kaev	7	4	3		
kalaköök	1	1			
kartulikoopad	1	1			
kuivati	3	3			
kelder	23	8	6	3	6
kuur	14	9	4	1	
küün	10	3	6		1
laut	23	13	2	5	3
paargu- sueköök	5	3		1	1
pikkmaja	2		1		1
rehielamu	23	5	12	1	5
rehi	1			1	
saun	21	10	7	2	2
sepikoda	10	4	4		2
suvemaja	2	1	1		
tall	3	1	1		1
talu	10	4	2	4	
võrgukuur	2			2	
kokku:	255	122	76	31	26

¹⁰⁵Alatalu, Riin. Arhitektuurimälestiste seisukord. Muinsuskaitseameti töötajatelt 2005–2007 kogutud andmed.

Maakondade lõikes jagunevad objektid järgmiselt:

Harjumaa	12
Hiiumaa	21
Ida-Virumaa	2
Järvamaa	6
Jõgevamaa	0
Läänemaa	13
Lääne-Virumaa	30
Põlvamaa	14
Pärnumaa	6
Raplamaa	1
Saaremaa	133
Tartumaa	4
Valgamaa	2
Viljandimaa	10
Võrumaa	0

Neile lisanduvad ajaloolised hooned Rebala muinsuskaitsealal – 2005. aastal Rebalas teostatud inventeerimise põhjal loeti seal väärtuslikeks 99 taluhoonet.¹⁰⁶

Lisaks taludele on küla ilmet mõjutavate ehitistena kaitse all 80 maakooli, sh 44 küla-, 17 kihelkonna-, 11 ministeeriumi-, 6 kirikukooli hoonet ning Avispea vallakool ja Käsmu merekooli hoone (vaata lisa 9). Valdavalt mõisa, kuid ka talude/ühistute tootmishoonetena on kaitse all kokku 38 meiereid. Maaelu tähistena, samas eraldiseisva rühmana võib loetleda 41 kaitsealust valdavalt mõisatele, aga ka taludele kuulunud kõrtsi koos abihoonetega, 72 mõisa sepikoda, 89 mõisa moonakatemaja, 38 üldjuhul kroonule kuulunud postijaama, 7 vallamaja, 24 magasiaita, 61 viinavabrikut, kauplused Luidjal ja Rosmal ning kolm kauplusehoonet Puka alevikus ja tänases Tõrva linnas. Kaitse alla ei

¹⁰⁶ Holst, Juta, Saron, Juta, Tamjärv, Maret, Talving, Hanno. Uuring muinsuskaitse eritingimuste koostamiseks. 2005. Eesti Vabaõhumuuseumi arhiiv.

ole võetud ühtegi vaestemaja, küll aga Vilivalla vaeslaste varjupaiga hoone. Olgugi, et talupoegadel oli eelpool loetletud hoonetega küllaga tegemist, ei olnud neil midagi öelda hoonete ehitamise ja väljanägemise kohta.

Lisaks on kaitse all 227 erinevat veskit ja nendega seotud hoonet (vaata lisa 7 ja 8), 62 on vesiveskid, 67 hollandi tüüpi tuulikud, 6 saeveskit ja 2 villaveskit. Kõik kaitse all olevad 49 pukktuulikut ja mõned hollandi tuulikud (Paa ja Kõrkvere Põide vallas, Veski Mustjala vallas ning Vaike Laimjala vallas) on kuulunud taludele. Hollandi tuulikute ja vesiveskite ehitamine käis talupoegadel üldjuhul üle jõu, ent esimesed hollandi tuulikud sattusid mõisa jaoks vähese majandusliku tasuvuse tõttu talupoegade omandisse juba talude päriksostmise ajal.

Eesti alal olnud ja säilinud veskite, meiereide, vallamajade ja koolimajade koguarvu ei ole võimalik täpselt esitada.

Eestimaa kuberner 1801. aasta aruande kohaselt oli kubermangus kokku 369 vesiveskit, neist 135 kiviehitist, 117 hollandi tuulikut, neist 72 kivist ning 882 pukktuulikut. 1919. aastal oli Eestis 2393 jahuveskit, millest 225 töötas auru, 628 vee ja 1540 tuule jõul. 1940. aasta Eesti Rahvusliku Jõukomitee andmetel oli Eestis kokku 759 vesiveskit, neist 4 suurt vabrikut.¹⁰⁷ 1986–88. aastal loetles Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut inventeerimise käigus 546 vesiveskit¹⁰⁸, Saaremaal ja Muhumaal on Muinsuskaitseameti tellimusel 2004–2005. a. teostatud inventeerimise tulemusena kaardistatud 161 tuuleveskit või nende varet. Neist ca 60 on veel rahuldavas seisus ja neid on võimalik säilitada. Võrdluseks – 1930. aastatel oli Saaremaal üle 350 tuuliku¹⁰⁹, Hiiumaal oli 18. sajandi lõpul teada 229 tuulikut, 1860. a. ligi tuhande pere kohta 412. 2004. a. inventuuri põhjal on Hiiumaal tänaseni säilinud 39 tuulikut.¹¹⁰ Mandri-Eestis on inventuurid tegemata.

Kõrtside arv hakkas jõudsalt kasvama alates 18. sajandi keskpaigast, sajandi lõpuks oli neid ligi 2000, see arv püsis läbi 19. sajandi.¹¹¹

Esimene mõisameierei loodi 1850. aastal Kundas, 1888. aastal löid 62 meierei esindajad Tallinnas meiereide ühingu. 1899. aasta Eesti põllumeeste seltside saadikute esimesel kongressil pandi alus ühistegevusele piimamajanduses. Meiereide õitseage oli 1920.

¹⁰⁷ Juske, Anto Eesti vesiveskid., Tallinn 2006, lk 28-29.

¹⁰⁸ Suuder, Olev. 1990.

¹⁰⁹ Sepp, Tõnu. 2004-2005

¹¹⁰ Selirand, Urmas, Rosenberg, Kalle. 2004.

¹¹¹ Viires, Ants. Ajalugu ja rahvakultuur// Eesti rahvakultuur, 1998, lk 53.

aastatel – kui 1929.a. oli Eestis 386 piimaühistut ja 572 koorejaama, siis 1939. aastal peale suuremaid koondumisi oli järel 300 piimaühistut ja 572 koorejaama. Sealt edasi järgnes pidev koorejaamade ja meiereide sulgemine ning piimatöötlemine koondus suurematesse tehastesse.¹¹²

Rahvakoolide võrgu kujunemist mõjutasid 1816. ja 1819. aasta talurahvaseadused, mille nõuete järgi pidi igas mõisakogukonnas olema 500 meeshinge kohta vähemalt üks kool laste õpetamiseks¹¹³. Kuni 1870. aastateni toimus õppetegevus talumajades või väikestes maakoolimajades, kuhu mahtus klassituba ja koolmeistri eluruumid, peale valdade loomist ja kolme-talvise koolisunduse kehtestamist kerkisid uut tüüpi suuremad ehitised, kus lisaks koolitoale ja koolmeistri korterile oli ka vallavalitsuse ruum, koolmeister oli ühtlasi ka vallakirjutajaks. 1920. aastal võeti vastu Avalikkude algkoolide seadus, millega kehtestati 4-aastane koolikohustus. 218 uut kooli paigutati mõisahoonetesse, 1930. aastal kuulutati aga välja võistlus koolimajade projekteerimiseks. 1920/1921. õppeaastal tegutses Eestis 1421 algkooli, 1930. aastate lõpuks oli koolivõrk piisavalt tihe, et koolini ei oleks rohkem kui 3 km minna.

1934. aastal pandi koolidele kooliaedade asutamise kohustus, aiad pidid olema eeskujuks kogu ümbruskonnale.¹¹⁴

Muinsuskaitseameti tellimisel alustati 2005. a. suvel meiereide inventeerimisega. Järvamaal inventeeritud 44st meiereist on hetkel riikliku kaitse all 4, ettepanek kaitse alla võtmiseks tehti 19 meierei kohta.¹¹⁵ Iga teise meierei riiklik kaitsmine on ebareaalne, samas on oluline nende säilitamine järeltulevate põlvete jaoks. Osaliselt teenib seda eesmärki Eesti esimese ühispiimatalituse (1908) hoones avatud Imavere Piimandusmuuseum.

Muinsuskaitseameti poolt jagatavast kinnismälestiste avarii-restaureerimistoetustest on alates 2000. aastast¹¹⁶ eraldatud taluhoonetele kokku ligi 4,5 miljonit krooni (vaata lisa 6). Tänu pukktuulikute süstemaatilisele inventeerimisele ja sellele järgnenud kaitse alla võtmisele on alates 2004. aastast eraldatud täiendavad 2 miljonit krooni, mille eest on paigaldatud hulgaliselt avariikatuseid, tagamaks habraste konstruktsioonide säilimise vähemalt mõneks ajaks (vaata lisa 7). Muinsuskaitseameti peainspektori Jaan Vali

¹¹² Kukk, Mai. Piima töötlemine.// Eesti põllumajandus XX sajandil I. Tallinn 2006, lk 90-96.

¹¹³ Andresen, Lembit. Eesti algkoolid. Ülesvõtteid aastatest 1930-1940. Tallinn 2007, lk 12.

¹¹⁴ Andresen, Lembit. 2007, lk 14 jj

¹¹⁵ Jänes, Martin, Oja, Urmas. 2005-2006.

¹¹⁶ Lõpetatud suuremad tööd Muinsuskaitseameti tellimisel 2000-2007

<http://www.muinas.ee/Muinsuskaitseamet/malestised/tood>

eestvedamisel kavandatakse laiemat hollandi tuuliku kerde päästeoperatsiooni, mille käigus paigaldatakse arvukatele ilma katusega tuulikutele standardsed ajutised katused.

Muinsuskaitseametil on aastas võimalik toetada omanikke kokku ca 14–17 miljoni krooniga. Kogemuse põhjal võib väita, et kaitse all olevate talude korrastamiseks oleks lähiaastatel vaja vähemalt 20 miljonit krooni, kuna heas seisukorras on vaid pooled kaitse all olevad taluhooned (vt tabel lk 55). Taluhoonete restaureerimine on üldjuhul märkimisväärselt odavam kui näiteks mõisaarhitektuuri korrastamine.

3.3.2. Muuseumid

Muuseumide rolli talude väärtustamisel kirjeldab Vabaõhumuuseumi 50. sünnipäeval korratud tsitaat „Euroopa tervikuna on Suur Muuseum, mille sees on institutsioonid, mida me tunneme muuseumidena. Nende muuseumite ülesanne on selgitada inimestele selle Suure Muuseumi sisu” (Kenneth Hudson 1993).

Hooned, kus asuvad muuseumid, on ise kaitstud nagu kultuurimälestisedki, kusjuures on ka muuseumihooneid, mis on ise riiklikud kultuurimälestised.

1970.–1980. aastatel peeti muuseumide loomist ka rahvaarhitektuuri säilitamise kõige kindlamaks mooduseks, nii on loodud näiteks Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum (1957, arhitektid Karl Tihase, Fredi Tomps, Kalvi Aluve), A. H. Tammsaare Talumuuseum Vargamäel (1958, taasavamine 1978, arhitekt Ago Lüüs).¹¹⁷ Muuseumi idee tagab hoonete säilimise võimalikult algupärasel kujul, respektseb ajastuomast sisekujundust ja inventari. Eesti enam kui 300-st muuseumist on 68 ehk ligi neljandik seotud talude, talumajanduse või laiemalt külaeluga, veel enamates on oma koht talumajandust kajastaval väljapanekul.

Eraldi rühma moodustavad muuseumid, mis eksponeerivad ja tutvustavad ehitisi ennast. Eesti Vabaõhumuuseum kollektioneerib taluhooneid, tänaseks on muuseumis 12 talu ja mõned üksikobjektid, kokku 82 ehitist. Väiksemad vabaõhumuuseumid eksponeerivad mõne üksiku erandiga oma algsel asukohal olevaid hooneid. Siia rühma võiks liigitada ka hoone otstarvet esitlevad muuseumid nagu näiteks veski-muuseumid. Väga arvukalt on piirkonna väärtuslikesse hoonetesse rajatud koduloomuuseumeid kuhu on valdavalt kogutud ühe paikkonna eri ajastutest pärit esemeid. Kultuuriloo, eriti

¹¹⁷ Tomps, Fredi. 1985, lk 7–8.

talukultuuri jäädvustamise seisukohalt on eriti olulised ajalooliste isikutega seotud muuseumid, kus säilitatakse konkreetse talu eripära mingil ajahetkel.

Allpool toodud nimekirjas ei ole loetletud muuseume, mis tegelevad talumajanduse ajalooga, kuid ei asu ajaloolistes talu- või talurahvaga seotud hoonetes. Mõned muuseumihooned on lisaks ka riiklikud kultuurimälestised (lisatud märke MK):

1. Eesti Vabaõhumuuseum , MK
2. Ahja Valla Tuglase Muuseum
3. Altja kõrts ja võrgukuurid, MK
4. Anton Hansen Tammsaare Muuseum Albu Vallas, MK
5. Ants Laikmaa Majamuuseum, MK
6. August Kitzbergi Tubamuuseum
7. August Tampärgi nimeline Hanila muuseum
8. Carl Robert Jakobsoni Talumuuseum, MK
9. Eemu tuulik, MK
10. Eesti Maanteemuuseum , MK
11. Eesti Piimandusmuuseum, MK
12. Eesti Põllumajandusmuuseum
13. Gustav Wulf-Õie Muuseum
14. Hageri muuseum, MK
15. Heimtali Muuseum
16. Heino Prosti Põllutöomasinate Muuseum
17. Hellenurme Vesiveski Muuseum, MK
18. Johann Köleri kodukoht-muuseum MK
19. Johannes Saare Muuseum
20. Jööri Külamuuseum
21. Jürissaare Talumuuseum
22. Kaarle talumuuseum, MK
23. Kabala Villaveski-Muuseum, MK
24. Kalevipoja Muuseum
25. Karepa Kalame Talumuuseum, MK
26. Kassari Ekspositsioonimaja
27. Kihnu Koduloomuuseum
28. Kiideva Muuseum

29. Koela Talumuuseum
30. Lehtse Koduloomuuseum
31. Liivi Muuseum, MK
32. Lyckholmi muuseum
33. Mahtra Talurahvamuuseum
34. Mart Saare Majamuuseum
35. Matsalu Muuseum
36. Metsanurme Koduloomuuseum
37. Mihkli Muuseum Malvastes, MK
38. Mihkli Talumuuseum MK
39. Muhu Muuseum, MK
40. Mulgi külamuuseum
41. Mustjala koduloomuuseum
42. Mõniste Muuseum
43. Nurga Muuseum
44. Paduvere Talumuuseum
45. Palamuse Oskar Lutsu Kihelkonnakoolimuuseum, MK
46. Peri Koduloomuuseum
47. Pikakose Majamuuseum
48. Põlluotsa Talumuuseum
49. Põlva Talurahvamuuseum, MK
50. Reeder-kapten Jakob Marksoni Majamuuseum, MK
51. Rudolf Tobiase Majamuuseum, MK
52. Ruhnu Muuseum MK
53. Seljametsa muuseum
54. Seto Muuseumitarõ
55. Setu Talumuuseum
56. Sillaotsa Talumuuseum
57. Tabivere Vallamuuseum
58. Tammisaare talu vabaõhumuuseum
59. Toomani talumuuseum
60. Torma Vallamuuseum
61. Tori Muuseum

- 62. Urvaste Vallamuuseum
- 63. Vastseliina Koduloomuuseum
- 64. Viimsi Vabaõhumuuseum, MK
- 65. Viru-Jaagupi Muuseum
- 66. Võerahansu kodumuuseum
- 67. Väike-Maarja Muuseum
- 68. Väike-Männiku Talumuuseum¹¹⁸

3.4. Maastike kaitse

3.4.1. Maastikuhoolduskavad ja planeeringud

Kui kultuuriministerium ja selle halduses olevad institutsioonid on tegelenud peamiselt üksikobjektide kaitsega (erandina Rebala, Koguva ja Ruhnu), siis keskkonna- ja siseministerium keskenduvad väärtuslike maastike st ka pärandmaastike kaitsele. Kaitsealadel asuva taluarhitektuuri säilitamise küsimuses on kõigi kolme ministeriumi vaheline koostöö pea olematu, ometigi teeniks see kultuuripärandi kaitse üldiseid eesmärke.

Keskkonnaministerium andis 2002.a. välja juhendi „Maastikuhoolduskavad ja maastikuhooldus”, kus on põhjalikult käsitletud arhitektuuri ja asustumustri hoidmist ja hooldamist. Juhendi koostamisel kasutati Põhjamaade kogemusi väärtuslike kultuurimaastike hoolduskavade koostamisel ja rakendamisel. Trükise eesmärk on tutvustada omavalitsustele ja huvilistele maastike kaitse ja hoolduse põhimõtteid ning nõustada neid üksikküsimustes.¹¹⁹ Koostatud on ka konkreetseid maastikuhoolduskavasid, viimaste aastate näidetena võib nimetada:

- Tartu valla maastikuarhitektuurne ülevaade ja analüüs;
- Riguldi ranna maastikuhoolduskava;
- Beresje-Lüübnitsa-Laossina külade maastikuhoolduskava;
- Vana Võru maantee (Postitee) maastikuhoolduskava ja
- Rasina asundusküla maastikuhoolduskava¹²⁰.

¹¹⁸ Eesti muuseumid. Toim. Raisma, Mariann. Tallinn 2003.

¹¹⁹ Maastikuhoolduskavad ja maastikuhooldus 2002, lk 5.

¹²⁰ Artes Terrae AS kodulehekülg <http://www.artes.ee/?id=177>.

Taluarhitektuuri säilitamist kajastavad ka omavalitsustele koostatud teemaplaneeringud. Parimate näidetena võib mainida Näiteks Peipsi looderanniku miljööväärtuslike alade teemaplaneeringut,¹²¹ Viimsi valla teemaplaneeringut¹²² ja Vihula valla teemaplaneeringut¹²³.

Maastikuhoolduskavade ja planeeringute koostamine võimaldab protsessi käigus suhelda omanike ja omavalitsustega ning esitada konkreetseid ettepanekuid ning seada vajalikke piiranguid talumaastiku säilitamiseks.

3.4.2. Rahvuspargid

Rahvuspark on looduskaitseaduse § 26 kohaselt kaitseala looduse, maastike, kultuuripärandi ning tasakaalustatud keskkonnakasutuse säilitamiseks, kaitsmiseks, taastamiseks, uurimiseks ja tutvustamiseks. Eestis on viis rahvusparki:

- Lahemaa – Põhja-Eesti rannikumaastike looduse ja kultuuripärandi kaitseks;
- Karula – Lõuna-Eesti kuppelmaastike looduse ja kultuuripärandi kaitseks;
- Soomaa – Vahe-Eesti soo- ja lammimaastike looduse ja kultuuripärandi kaitseks;
- Vilsandi – Lääne-Eesti saarestiku rannikumaastike looduse ja kultuuripärandi kaitseks;
- Matsalu – Lääne-Eesti iseloomulike koosluste ning Väinamere looduse ja kultuuripärandi kaitseks.

Karula¹²⁴, Vilsandi ja Soomaa rahvuspargi põhimääruse järgi osales kaitseala valitseja kohaliku kultuuripärandi säilitamises ning administratsioon oli kohustatud teostama rahvuspargi kultuurilise terviku kaitset. Alates jaanuarist 2006.a. on need kohustused üle antud Looduskaitsekeskustele. Matsalu looduskaitseala põhimääruses kultuuripärandiga seonduvad tegevused ei kajastu¹²⁵, Lahemaa rahvuspark koostab praegu uut rahvuspargi kaitse-eeskirja.¹²⁶ Kaitsealadel tegeldakse ennekõike pärandkultuurmaastike ning pärandkoosluste kaitsega, kuid samas intensiivselt ka kultuuripärandiga kui pärandkultuurmaastiku lahutamatu osaga. Tähelepanu all on ennekõike arhitektuuripärand, korraldatakse käsitööpäevi, traditsiooniliste töövõtete koolitusi ja

¹²¹ Näiteks Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad 2004. Teemaplaneering <http://www.jogevamv.ee/in.php?op=body&id=588&T=2>);

¹²² Viimsi valla teemaplaneering (http://www.viimsivald.ee/failid/Teemaplan_Seletuskiri.pdf)

¹²³ Vihula valla teemaplaneering (<http://www.vihula.ee/vana/ypajalooline.htm>)

¹²⁴ Karula Rahvuspargi Administratsiooni põhimäärus Keskkonnaministri 11.10.2000. a. määrus nr 63.

¹²⁵ Matsalu rahvuspargi kaitse-eeskirja ja välispiiri kirjelduse kinnitamine Vabariigi Valitsuse 05.05.1997 määrus nr 94 RT I 1997, 36, 546.

¹²⁶ Lahemaa rahvuspargi kaitse-eeskiri. Eelnõu.

seminare nii huvilistele kui ka kaitsealade töötajatele. Kaitsealade valitsejad on võtnud märkimisväärse vastutuse kultuuripärandi säilitamise eest rahvusparkides.

Lisaks rahvusparkidele on ka teised kaitsealad pärandmaastike ning poollooduslike koosluste kaudu kultuuripärandi teemaga möödapääsmatult seotud, sest pikkade traditsioonidega kaitseala moodustab kultuuriväärtusliku terviku. Pärandmaastike kaitse korraldamine, vajalike tegevuste rahastamine ning erinevate institutsioonide vastutus ei ole piisavalt reguleeritud. Et seda tühikut täita, algatas Karula Hoiu Ühing projekti, mille tulemusel töötatakse välja kultuuripärandi kaitse kontseptsioon kaitsealadele.¹²⁷ Karula rahvuspargi kaitsekorralduskava raames on välja töötatud ehitustegevuse üldised põhimõtted kaitsealal (vt lisad 30 ja 31), mis sobiksid eeskujuks enamikele omavalitsustele.

3.5. Talupärandi rahastamine

Kultuuripärandi korrashoid nõuab raha, väga harva on kultuuripärandi objektidel võimalik end täielikult isemajandada, see võib pigem kaasa tuua mõningate oluliste väärtuste kadumise rahateenimise käigus. Ilma omaniku ja kasutuseta ei püsi ükski mälestis, samas tuleb leida mõistlik kompromiss säästva kasutuse ja võimaliku üleekspluateerimise vahel. Kompromiss võib tähendada mõningatest sissetulekutest ja mugavustest loobumist omaniku jaoks, seega tuleb seda mingil määral hüvitada. Kui kirikud ja üldjuhul ka mõisahäärberid on ühiskondlikus kasutuses ja seal on muinsuskaitse poolt seatavaid piiranguid mingite mööndustega võimalik jälgida, siis talud on inimeste kodud ning riik ei saa siin oma suva järgi sekkuda.

Karula rahvuspargi kaitsekorralduskava ettevalmistamisel koostati 2004. a. põhjalik analüüs aastatel 2000–2006 Euroopa Liidu vahenditest kultuuripärandi hoolduseks eraldatavate rahade kohta (vaata lisa 11).¹²⁸ Otseselt või kaudselt sobilike rahastamisallikate ja fondide hulk oli väga suur ja mitmekesine, olgugi, et ühtegi iseseisvat kaitsealade kultuuripärandi rahastamiseks mõeldud fondi ei leidunud. Meetmete olemasolust sõltumata on kultuuripärand püsinud viimase järjekorra eelistusena. Analüüsi kokkuvõttena tõdes selle koostaja Kärg Kama, et riigieelarve ja riiklike programmide vahendite jagamisel puudub riigil igasugune terviklik nägemus ja

¹²⁷ Karula rahvuspargi kaitsekorralduskava 2008 – 2018

<http://www.karularahvuspark.ee/index.php?nodeid=167&lang=et>.

¹²⁸ Kama, Kärg Kultuuripärandi kaitse kaitsealadel. Finantseerimine.

http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KHU/Kultuuri_konseptsioon/Strateegia.pdf.

arusaam sellest, mis on üldse Eestile oluline ja omane kultuuripärand ja kuidas selle finantseerimine riigieelarvelistest allikatest tagatud on. Kaitsealad on raha ja tööjõuga panustanud oma territooriumil asuva väärtusliku ehituspärandi korrastamiseks, kusjuures Kultuurkapitali poolne rahastamine on Keskkonnainvesteeringute Keskuse toetuste kõrval praktiliselt olematu. Karula rahvuspargis on aastatel 2000–2005 investeeritud väärtuslikesse hoonetesse 1,34 miljonit krooni¹²⁹ (vaata lisa 30). Rahvuspargid on teinud ettepanekuid analüüsida täpsemalt riigieelarveliste vahendite osakaalu ja jaotust kultuuripärandi eri alajaotuste rahastamisel, panna paika selged eesmärgid ja prioriteedid ning tööjaotus ja kohustused erinevate institutsioonide vahel. Diskussiooni eestvedaja ja analüüsise teostajana peeti silmas eelkõige kultuuriministeeriumi tihedas koostöös keskkonnaministeeriumi, põllumajandusministeeriumi, regionaalministri ja teiste asjassepuutuvate ministeeriumite ning riigiasutustega, samuti kodanike ühendustega. Siinkirjutaja andmetel ei ole sellist diskussiooni siiani toimunud.

Kultuuriministeerium koostas 2006. a. alguses omapoolse ülevaate Euroopa Liidu toetusest kultuuripärandi hooldamiseks. Loetelus kajastatud 122 miljonist kroonist eraldati vaid 3 miljonit taluarhitektuuriga seonduvatele objektidele, kusjuures kõik abisaajad on muuseumid (vaata lisa 10).¹³⁰ 2007. a. avanenud Norra ja Euroopa Majanduspiirkonna Finantsmehhanismi vahendid suunati ennekõike mõisakoolide rahastamisele. Euroopa Liidu põllumajandustoetustena jagati Riikliku arengukava (RAK) meetme 3.5 Külade taastamine ja arendamine vahenditest. 2005–2006. a. hulgaliselt toetusi rahva- ja seltsimajade korrastamiseks. Meede nägi ette, et toetatavad objektid on vähemalt osaliselt terve kogukonna käsutuses.

Põllumajandusliku keskkonnatoetuse raames algatas Põllumajandusministeerium 2005. aastal kogu Euroopas suhteliselt erandliku projektina traditsiooniliste maastikuelementide – kiviaedade – rajamise ja hooldamise toetusprogrammi. Ühe aasta jooksul hooldati 30 000 m, taastati kunagisel asukohal 52 822 m ja rajati 32 593 m uusi kiviaedu, milleks eraldati omanikele kokku 21,5 miljonit krooni.¹³¹ Kampaania tõestas paraku ka, et üldine pärandialane haridus on lünklik. Olgugi, et esitatud tingimused välistasid arheoloogiamälestiste laialitassimist, kadusid nii mõnedki hävinud talusid mäletavad vundamendid maastikust kiviaedadesse.

¹²⁹ Karula Rahvuspargi kaitsekorralduskava 2001–2005
<http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/Kaitsekorralduskava.pdf>

¹³⁰ Kultuuriministeerium. Kultuuripärand ja Euroopa Liidu finantseerimine, 18.04.2006 loengumaterjal

¹³¹ PRIA statistikabüroo

Aastateks 2007–2013 koostatud Eesti maaelu arengu strateegias, mille laiendatud töörühmas Muinsuskaitseametit esindades osalesin, on pööratud eraldi tähelepanu maapiirkondade loodus- ja kultuuripärandile, nähes ette „toetuse investeringuteks objektidesse, millel on ajaloolis-kultuuriline väärtus antud piirkonnale (ehk investeringud kultuuripärandisse)”¹³² (vaata lisa 12). Loodetavasti tagab see ka reaalse raha külapärandi korrastamiseks.

Keskonnaministeerium toetab metsades leiduvat pärandi hoidmist eeldusel, et see on kirjas metsandusliku pärandkultuuri andmebaasis. Samadel eesmärkidel koostatakse andmebaase ka Norras ja Taanis.¹³³ Inglismaal on spetsiaalne fond taluarhitektuuri rahastamiseks.¹³⁴ Soome riiklik „Ehituspärandi strateegia“ kohustab riiki tagama eeldused ja vahendid ehituspärandi säilimise tagamiseks.¹³⁵

Kultuuripärandi säilimise eest ei vastuta ainult riiklikud institutsioonid ja omavalitsusasutused, vaid ennekõike kohalik kogukond ise, sealhulgas külade ja kaitsealadega otseselt või kaudselt seotud ettevõtted ja ettevõtjad. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku ehituse õppekava hoidja Priit-Kalev Parts oma Karula rahvusparki tellimisel koostatud analüüsis on sõnastanud, et kaitsealade töötajad peavad suhtluses kohaliku elanikkonnaga rõhutama, et tegemist on partnerlussuhtega, kus vastutus kuulub mõlemale (või enamatele) osapool(tele), et mitte soodustada sõltuvust eestkostest ning iga kodaniku omavastutuse ähmastumist. Iseäranis ettevõtetega suheldes tuleb rõhutada, et kaitsealadel tegutsedes kasutavad need ressursse, millesse kaitsealad on aastate või aastakümnete jooksul märkimisväärselt panustanud (kaitsetegevus, mainekujundus, infrastruktuur, aga muidugi ka looduskeskkond), ning neisse tuleb jätkuvalt reinvesteerida ja neid heaperemehelikult kasutada. Ettevõtte tulubaasi ja kaitseala tegevuse otsene seos võib osutuda raskesti tajutavaks, kuid sellele tuleb rõhuda näiteks sponsorabi taotledes¹³⁶. Sama kehtib mis tahes pärandkeskkonna kohta.

¹³² Eesti maaelu arengukava 2007–2013, lk 184 jj

¹³³ Agriculture's Role as an Upholder of Cultural Heritage. Report from a Workshop. Nordic Council of Ministers 2005, lk 40, 77.

¹³⁴ Ibid, lk 99. Vaata ka Caring for Heritage on Your farm. www.english-heritage.org.uk/farmadvice.

¹³⁵ Rakennusperintöstrategia. Valtioneuvoston päätös 13.6.2001. Vantaa 2001, lk 24.

¹³⁶ Parts, Priit- Kalev. Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgianalüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek
http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KHU/KONTSEPT_8.pdf

4. „Maa-arhitektuur ja maa-maastik. Uurimine ja hoidmine”.

Arengukava

4.1. Arengukava eesmärgid

2007. a. Kultuuriministeriumi, Eesti Vabaõhumuuseumi ja Muinsuskaitseameti eestvedamisel käivitunud Maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava eesmärk on toetada etnograafilist uurimistegevust, korraldada talude inventeerimist ning moodustada Eesti Vabaõhumuuseumi baasil avalik nõustamiskeskus omanikele ja huvilistele. Arengukava pikaajaline visioon on täis idealismi: „maaehitiste omanikud väärtustavad oma valduses olevat kultuuripärandit ning lähtuvad selle korrastamisel säästva restaureerimise põhimõtetest, seni kasutusest väljas olevad ehitised või nende kompleksid on saanud uued kasutusviisid, miljööväärtuslikud asumid ja maastikud on hooldatud, säilinud on piirkonnale omased ehitustraditsioonid, samuti hoonetüübid ja neid ümbritsev maastik, on loodud täiendavad eeldused turismi, tööhõive, turvalise elukeskkonna ja seeläbi kogu maapiirkonna tasakaalustatud arengule, noorte sidumisele esivanemate kodukohtadega”.¹³⁷

Niivõrd ambitsioonikast visioonist saab reaalne elu ainult siis, kui arengukava elluviimisel on piisavalt haaret, tahet ja jõudu kujundada ühiskondlikke hoiakuid ja hõlmata kõiki otsustustasandeid, st riiki, omavalitsusi, omanikke ja üldsust. Alljärgnevalt keskendun mõnedele olulisematele arengukava eesmärkidele ja tegevustele ning lisan mõned omapoolsed metoodilised tähelepanekud.

4.2. Maa-arhitektuuri ja -maastike järjepideva uurimise tagamine (arengukava meede 1)

Olgugi, et inventeerimisi on teostatud arvukalt, ei saa olemasolevaga piirduda, kuna olukord muutub pidevalt. Paaril viimasel aastakümnel on traditsioonilise rahvakultuuri ja maa-arhitektuuri uurimine jäänud üpris soiku. Eriti vähe on teada, mis on taluelamutega juhtunud seoses omandireformiga 1990. aastatel. Hoolimata lühikesest perioodist on muutused juba praegu märgatavad ning vajavad uurimist, ülestähendamist ja mõtestamist.

¹³⁷ Maa-arhitektuur ja –maastik. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2007-2010, lk 3
<http://www.kul.ee/index.php?path=0x214x1280>

Arengukava programmis on proportsionaalselt vähe pööratud tähelepanu maastike sh küla kui terviku kaitsele. Uuringute osa raames tuleks kaardistada ka hästi säilinud ja Eestile tüüpilised külatüübid, seda enam, et mitmed ehedalt säilinud sumb-, ahel-, rida- ja tänavkülad on tugeva arendussurve all. Samamoodi nagu talude korrastamist, tuleb nõustada ka külade arendamist lähtudes nende algsest struktuurist.

Talude ja külade kaitsmiseks õigete otsuste tegemine eeldab olukorra tundmist, inventeerimisi nii talu, aga ennekõike küla tasandil. Elutingimused, liikumisvõimalused, ehitusmaterjalid jms on pidevalt arenenud, erinevatel omaksvõetud nähtustel nagu näiteks käimla või vannituba talumajas on omad tekkepõhjused, elumugavusele ja esteetilisele väärtusele lisandub ka kontekstiväärtus, mis väljendub inimeste tahtes ja võimalustes samuti ühiskondlikus surves oma elutingimusi muuta.

Inventeerija abistamiseks koostas „Inventeerija käsiraamatu” (vt lisa 1), mis on mõeldud asjahuvilistele inventeerijatele suunavaks materjaliks peamiselt Eesti talu ajaloo osas. Esitatud tekstilist osa on võimalik edaspidi täiendada jooniste ja fotodega ning vormistada trükiseks.

Varasema kogemuse ja seniste küsimustike, peamiselt Martin Jänese ja Urmas Oja poolt Muinsuskaitseameti tellimusel koostatud meiereide inventeerimisankeedi, aga ka Eesti Etnograafiamuuseumi Aravetel läbi viidud laiendatud piirkondliku uuringu ankeedi¹³⁸ eeskujul koostas ankeedid rehemajade, talude ja külade inventeerimiseks (vt lisad 2, 3 ja 4). Ankeedile tuleb lisada ka hoonete ja nende detailide fotod, samuti kanda kaardile külade, talude ja hoonete asukohad. Inventeerimistel on mõistlik lähtuda vähemalt kahest olukorda kajastavast kaardist: tänasest põhikaardist ja ajaloolist situatsiooni kujutavast kaardist. Kõige mugavam on kasutada Maa-Ameti kodulehel avalikult kasutatavat 19.–20. sajandi vahetuse verstakaarti ja 1935-1939. a. Eesti topograafilist aluskaarti ning Eesti põhikaarti.¹³⁹

Kogutud andmed tuleb analoogselt kultuurimälestiste ja metsandusliku pärandi inventeerimise andmetega siduda eraldi kihina Maa-Ameti kaardirakendusega.

Koostatud rehemajade ankeeti kasutasid 2007. a. suvel arengukava esimesed inventeerijad – Eesti Kunstiakadeemia tudengid Lahemaal, Hiiumaal, Harjumaal ja Saaremaal ning Vabaõhumuuseumi töötajad Järvemaal ning Muhemaal. Kaasatud on inventeerijad ka mujal: Matsalus, Saaremaal, Jõgevamaal. Ankeedile lisaks on

¹³⁸ Tänapäeva küla. Ankeet. Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum, 1985.

¹³⁹ Maa-Ameti Maainfosüsteemi avalik teenus

http://www.maaamet.ee/index.php?lang_id=1&page_id=5&menu_id=64

inventeerijatel arengukava projektijuhi Elo Lutsepa ja restauraator Joosep Metslangi koostatud esialgne juhend, mis aitab inventeerijal aru saada katusetüüpidest, nurgaliidestest jm. Peale esimesi kokkuvõtteid saab teha järeldusi selle ankeedi töökindluse kohta.

Inventeerimine eeldab häid ja usalduslikke suhteid ning infovahetust kohalike elanike ja omavalitsustega. Kindlasti tuleb asjaomastele edastada kogutud teave vähemalt kirja teel. Spetsialisti koostatud ülevaade aitab omanikku näha oma kodu kui midagi Eesti riigile ja kultuurile olulist, omavalitsused saavad aga ankeedi näol oma peamise töövahendi – planeeringu – koostamiseks vajalikku materjali.

4.3. Maaehituspärandi andmebaas (arengukava meede 2)

Arengukava raames nähakse ette inventeerimised 20 seirealal, nende valikul eelistati erineva looduse ja kultuuripärandiga piirkondi. Osaliselt on järgitud ka kohalike partnerite initsiatiivi. Mõnel seirealal nagu näiteks Lahemaal, Saaremaal ja Setumaal on ka enne talusid mõõdistatud ja kirjeldatud, varasem materjal pakub kindlasti head võrdlusmaterjali, samas ei tohiks lubada olukorda, kus mõned Eesti piirkonnad on üleinventeeritud ja teiste kohta puudub vajalik teave hoopis.

Arengukava tegevuskava näeb aastateks 2007–2010 ette rehemajade inventeerimise. Võrdlus varasemate väga arvukate ja põhjalike inventuuridega annab võimaluse hinnata talude tagastamisega toimunud arenguid. Seiramise eesmärk on Eesti külas toimuvate arhitektuursete, maastikuliste ja sotsiaalsete muutuste jälgimine ja uurimine. Piirdudes ainult seiramisega jäämegi hävinud hooneid üles lugema. Täna hoogsat ehitustegevust silmas pidades tuleb esimesel võimalusel alustada ka teiste hoonetüüpide uurimist ning ühtlasi leida võimalus siduda teiste projektide raames toimuvate uuringute andmed loodava maaehituspärandi andmebaasiga. Maaehituspärandi andmebaas on kavandatud siduda Kultuurimälestiste riikliku registriga, samas võiks kaaluda võimalust siduda see edukalt toimiva metsandusliku pärandkultuuri andmebaasiga, seda enam, et teemad kohati kattuvad, kõige suurem osa metsades inventeeritud pärandist moodustavad vanad talukohad.

4.4. Avalikkuse teadlikkuse tõstmine ja väärtushinnangute kujundamine (arengukava meede 3)

Õige suunamise korral võiks arengukava kujuneda jakobhurdalikuks üldrahvalikuks ettevõtmiseks. See eeldab ulatuslikku selgitustegevust ja üleskutseid inimestele ise osalemiseks, sest tegu on väga laia haardega, ent samas rohujuure tasandi osalust eeldava arengukavaga.

Omanikuhoid on tulemuslikum mistahes riiklikust regulatsioonist. Omanikke tuleb harida, õpetada neid nägema oma kodu eripära ning panna neid tundma uhkust oma omandi üle. Viimane ei ole argise arhitektuuri puhul alati iseenesestmõistetav. Mõistlik on kaasata omanikke juba inventeerimise käigus, kutsudes neid üles osalema oma rehemaja inventeerimisel ja hindamisel.

Arengukava koduleheküljel tuleb anda omanikele võimaluse teavitada oma rehemajast, oma kodukandi rehemajade loendus võiks olla ka näiteks koolilastele pakutav koduloo- või ajalootunni kas iseseisva või rühmatöö teema. Samuti saab töösse kaasata kodu-uurijaid ja Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide võrku. Hea näitena võib nimetada metsandusliku pärandi inventeerimise töörühma üleskutset Metsaseltsi koduleheküljel (vt lisa 37).

Lisaks omanikele tuleb tegevustesse aktiivselt kaasata kohalikud omavalitsused. Omavalitsuse töötajatele ja volikogu liikmetele tuleb tutvustada taluarhitektuuri väärtusi ning teha ettepanek lülitada väärtuslikumad hooned ja hoonete rühmad üld- ja detailplaneeringutesse miljööväärtuslike objektidena. Tegu on nn kohaliku kaitsega, mis on Euroopa riikides väga levinud. Lähim näide on eelpool viidatud Soome, kus enamik pärandist on kaitstud planeeringutega. Piirangute seadmisel saab eeskujuks võtta näiteks Karula rahvuspargi ehitustegevuse üldised põhimõtted (vt lisad 30,31).¹⁴⁰

Planeeringute koostamisel on kohustuslik hinnata võimalikke keskkonnamõjusid, see tähendab hinnangut ka kavandatavate tegevuste mõjust kultuuripärandile. Nagu näitas Muinsuskaitseameti töö Jõelähtme vallavalitsusega, ei saa eeldada, et valdkonnaga otseselt mitte tegelevad ametnikud mõistaksid ilma täiendava selgitustööta kultuuripärandi, eriti selle vernakulaarse osa väärtust ning selle hoidmiseks vajalikke tegevusi.

¹⁴⁰ Karula rahvuspargi kaitsekorralduskava 2008 – 2018
<http://www.karularahvuspark.ee/index.php?nodeid=167&lang=et>

Eesti omavalitsuste võimalused jagada toetusraha kultuuripärandi omanikele järjest suurenevad. Kusjuures ka näiteks Rootsist otsustab Rootsi Muinsuskaitseameti eraldiste ning Euroopa Liidu rahalise abi jagamise üle ennekõike kohalik omavalitsus.

Omavalitsuste pädevusse kuulub ka õige peremeheta pärandile uue kasutaja ja kasutuse leidmine ning seda soodustava ja kindlustava õigusliku ning korraldusliku keskkonna loomine. Taoline vahendustegevus aitab kokku hoida ressursse, kasvatada usalduslikkust kogukonnas, elavdada kohalikku majandust ja tagada jätkusuutlikkust. Kuid kõige tähtsam on, et nii säilitame rahvuslikku ehituspärandit.

Kõige enam on huvi ja vastutustunnet talupärandi suhtes tunda Mulgi- ja Setumaal, kus omavalitsused ja kohalikud elanikud on ise algatanud talude uurimise ja säilitamise kampaaniaid.

Kohalike inimeste edukas kaasamine eeldab, et arengukava suudab omalt poolt midagi vastu pakkuda – kindlasti inventeerimise materjale, aga ka restaureerimiskoostöödeid, loenguid, ülesastumisi kohalikus ajakirjanduses ja tööd koolidega. Arengukava väljundnäitajate järgi peaks aastaks 2010 töötama igas maakonnas vähemalt kaks nõustajat, mis oleks tööülesandeid silmas pidades täiesti piisav. Samas ei kajastu oodatud 30 nõustaja töötasu arengukavas ning puudub viide, kuidas seda eesmärki kavatsetakse saavutada.

4.5. Omanike nõustamine (meede 4.1)

Arengukava näeb ette nii meistrimeeste andmebaasi koostamist kui ka juhendmaterjalide väljatöötamist ja levitamist.

Erinevate meistrite kohta leiab andmeid Muinsuskaitseameti koduleheküljelt, kus on toodud kõik tegevuslooga restauraatorid¹⁴¹, Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonna koduleheküljelt, kus on Viljandimaa pärandehitusoskajate ja -teadajate andmebaas¹⁴², samuti Säästva Renoveerimise Infokeskuse koduleheküljelt, kus on Restaureerijate ühenduse liikmete nimekiri.¹⁴³ Need nimekirjad ei anna praegusel kujul ammendavat ülevaadet meistritest ega paku täielikku teavet nende oskustest ja seni tehtud töödest. Et arengukava eesmärk on olla valdkonna koordinaator, on mõistlik

¹⁴¹ <http://register.muinas.ee/tegevusload.asp>

¹⁴² <http://www.kultuur.edu.ee/193462>

¹⁴³ http://www.renoveeri.net/_est_artikkel16.html#ry_kontaktid

koondada selle koduleheküljele meistrimeeste andmebaas koos lühiülevaatega nende oskuste ja senise tegevuse kohta.

Traditsiooniliste materjalide ja töövõtete kohta on Interneti lehekülgedel vabalt kasutatav suur hulk erinevat teavet.¹⁴⁴ Arengukava kodulehel tuleb olemasoleva info koondamisele lisaks kutsuda teadjaid ja tootjaid üles lisama oma asjakohast infot. Lisaks traditsioonilistele ja loodussõbralikele materjalidele spetsialiseerunud kauplustele müüakse enamikes ehitusmaterjalide kauplustes tooteid, mida reklaamitakse ajaloolistele ehitistele sobivana. Arengukava koduleht on õige koht foorumiks, kus arutleda kaasaegsete ehitusmaterjalide kasutatavuse ja sobivuse üle vanade majade restaureerimisel.

4.6 Toetusmeetmete väljatöötamine ja rakendamine (meede 4)

Rahaline toetus omanikele on arengukavas jäänud tagaplaanile, kuigi eelnõu ettevalmistamise käigus märkisid nii keskkonna-, põllumajandus- ja siseministerium kui ka Muinsuskaitseamet, et arengukava on liiga uurimis-keskne ning pidasid vajalikuks reaalse restaureerimistoetuse süsteemi väljatöötamist rakendusmeetmena. Olgugi, et tulevikuperspektiiv näeb ette toetussüsteemi välja töötamist, on selle puudumine hetkel arengukava suurim nõrkus. Arengukava üldeesmärk on säilitada Eesti maa-arhitektuuri ja -maastike omapära selle uurimise, väärtustamise ja hoiu (sh korrastamise) kaudu. Käesoleval kujul ei ole arengukava orienteeritud üldesmärgile e. taluarhitektuuri säilimisele, vaid säilimise ja hävimise seiramisele ning nõustamistegevusele. Arengukavas seatud üldesmärgi saavutamise mõjunäitaja kohaselt peab aastaks 2010 olema vähemalt 50% maaehituspärandi (loodavasse) andmebaasi kantud objektidest olema heas või rahuldavas olukorras. Sellise mõjunäitaja saavutamine eeldab, et andmebaasi koostades ignoreeritakse kehvast olukorras olevaid hooneid või leitakse raha talude restaureerimiseks. Arengukava esimene järk näeb ette toetusmeetmete väljatöötamist ja rakendamist, samas on sõnastatud, et „restaureerimistoetuste andmise eelduseks on süsteemne inventeerimine-dokumenteerimine ning ekspertiiside tellimine, et hinnata hoonete etnograafilist, arhitektuurset ja kultuuriloolist väärtust ning hoone

¹⁴⁴ Vaata näiteks Muinsuskaitseameti restaureerimisinõuanded <http://www.muinas.ee/535>; Säästva Renoveerimise Infokeskuse soovitused säästvaks renoveerimiseks <http://www.renoveeri.net/index.php?lang=est&content=content03>; Eesti Rahva Muuseum. Materjalid ja töövõtted. <http://www.erm.ee/?node=201>; MTÜ Vanaajamaja <http://www.hot.ee/ragnerl/vanaajamaja/> ja Soome Museovirasto <http://restaurointikuvasto.nba.fi/restkuvasto/default.htm>

tehnilist seisukorda. See tagab napi raha kõige otstarbekama kasutamise”.¹⁴⁵ Eesmärgi nr 4 all on öeldud, et “toetusmeetmete laiem rakendamine saab toimuma pärast käesoleva arengukava täiendamist (alates 2011. aastast), 2008. aastal alustatakse ekspertiiside tellimisega”. Ekspertiisi eesmärk on hinnata hoone etnograafilist, arhitektuurset ja kultuuriloolist väärtust, hoone tehnilist seisukorda ning teha esmaseid ettepanekuid hoone hooldamiseks ja restaureerimiseks. Ekspertiisi koosseis eeldab seega põhjalikku uurimistegevust, mis tähendab, et omanikel ei ole nii pea loota toetust ka kõige pakilisematele töödele nagu näiteks katuste parandamine. Samas näeb ka kasutuses olev rehemajade ankeet ette esmase hinnangu andmise hoone tehnilisele seisukorrale (vt lisa 2).

Siinkirjutaja andmetel on valdkonda suunava kultuuriministeeriumi seisukoht, et talude omanike rahaline toetamine tähendab kinnisvaraarenduse toetamist ja see ei ole riigi kohustus. Samal ajal otsivad teised ministeeriumid võimalusi, kuidas suunata riigi ja Euroopa Liidu abirahasid konkreetsele restaureerimistegevusele, näitena võib nimetada juba eelpool mainitud kiviaedu, samuti oli põllumajandusministeeriumi Euroopa Liidu struktuurifondide meetmete hulgas külade taastamise ja arendamise investeeringutoetus, “Eesti maaelu arengukava 2007–2013” raames toetatakse loodus- ja kultuuripärandi seisundi parendamist selle säästlikule kasutamisele suunatud strateegiate elluviimise kaudu. Keskkonnaministeerium toetab rahvusparkides ja inventeerimise käigus registreeritud metsades asuvat kultuuripärandit ning siseministeerium jälgib, et planeeringutes ei jää kultuuripärand kajastamata, majandus- ja kommunikatsiooniministeerium töötab välja meetmeid ajalooliste piirkondade restaureerimise toetamiseks sooduslaenude näol.

Näiteks Rootsis saab kultuurimälestiste seadusest (kulturminneslagen) tulenevalt taotleda toetust restaureerimisest tulenevate lisakulude nagu näiteks konservatori või mõne muu spetsialisti töö või nõue kasutada traditsioonilisi materjale ja tehnikaid või algupärase otstarbe kaotanud hoonete või hooneosade korrastamise ning samuti algupärase ilme ja miljöö säilitamise hüvitamiseks.

Kultuuripärandi säilitamist saab riik toetada traditsiooniliste materjalide tootmise doteerimisega või omanike toetamisega. Euroopas on laialt levinud põhimõte, et omanikule hüvitatakse tavaremondi ja restaureerimise hinnavahe. Kui Eestis saavad

¹⁴⁵ Lisa Vabariigi Valitsuse korralduse “Valdkonna arengukava 2007–2010 “Maa-arhitektuur ja -maastik. Uurimine ja hoidmine” heakskiitmine” eelnõu seletuskirja juurde Ettepanekute ja arvamuste koondtabel

muinsuskaitseaduse alusel taotleda toetust vaid kultuurimälestiste omanikud, siis Rootsis saavad taotleda hüvitust kuni 90% ulatuses mälestiste omanikud, aga ka kuni 50% ulatuses arhitektuuri ja kultuuriajalooliselt väärtuslike hoonete omanikud.¹⁴⁶

Tagamaks abi otstarbekat kasutamist tuleb sõlmida omanikega konkreetsed hooldamiskohustust sätestavad lepinguid, kohustuste täitmata jätmisel saab rakendada sanktsioone. Samuti saab lepingutega vältida abi pahatahtlikku kasutamist arendusprojektides, reguleerides kohustusi ja sätestades piiranguid hoonete edasimüümisel. Eeskjuu tasub otsida maastikuhoolduslepingutest ning Priit-Kalev Partsi koostatud visioonist kultuuripärandi kaitse lepingu kohta (vt lisa 32).¹⁴⁷

Kultuuripärandi doteerimise mõte on tagada Eesti kultuuri, mälestiste ja rahvuslike monumentide säilimine, ühtlasi toetatakse seeläbi kohalikke meistreid, kohalike ning säästvat arengut väärtustavate materjalide kasutamist ning traditsiooniliste käsitööoskuste edasikestmist.

Muinsuskaitseamet tegi kultuuriministeriumile arengukava koostamise käigus ettepaneku leida võimalusi toetada rehemajade kui Eesti arhitektuuripärandi kõige unikaalsema osa säilimise nimel nende restaureerimist. Oma algse ülesande minetatud rehemajadele tuleb anda uusi võimalusi ühendamaks tänapäevased ootused algupärase olemuse, vormi ja detailidega. Seda eesmärki aitab ellu viia omanike toetamine rehemajade restaureerimistöodes.

Samuti saab riik aidata kaasa taluhoonete püsimisele toetades taluhoonete katuseid, kuna korraliku katuse olemasolu on hoone säilimise esmane tagatis. Nõukogude ajal traditsioonilised materjalid välja vahetanud eterniit tagas tuhandete hoonete püsimise, ent tänaseks on enamus eterniitkatuseid tugevalt amortiseerunud. Uute katuste panemisel saab riik oma toetusega suunata omanikke eelistama traditsioonilisi materjale (laud-, kimm-, sindel-, pilbas-, laast-, õlg-, roo-, mätas ja looduslikust kivist katused) edendades nii käsitööoskusi kui ka säilitades ajaloolist hoonestust. Omanike toetamine aitab vältida taluhoonetele sobimatute profiilplekk-katuste massilist paigaldamist.

Riigi poolne toetus ja nõustamine suunab omanikke huvituma oma taludest ja mõistma nende ajalugu ja väärtust, seda näidet toetab näiteks Muinsuskaitseameti ja Tallinna

¹⁴⁶ Att söka buggnadsvärdsbidrag. Länsstyrelsen. Gotlands Län.2004.

¹⁴⁷ Partsi, Priit- Kalev. Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgianalüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek
http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KHU/KONTSEPT_8.pdf

Kultuuriväärtuste Ameti ajalooliste akende restaureerimise kampaania ning ka mitmete teiste maade kogemus. Kõige lähem näide on ajalooliste detailide hoidmise väärtustamine Gotlandil. Doteeritavad tegevused eeldavad hoonete seisundi eelnevat fikseerimist, mis omakorda tähendab ka etnograafide uurimistööks vajaliku allikmaterjali kogumist ja talletamist.

Kokkuvõte

Traditsioonilise taluarhitektuuri ja külamaastiku säilitamine, kaitse ja samas kaasajastamine vajavad mitmekülgset lähenemist. Väikese rahvana oleme enamasti uhked oma kõrge harituse, keelteoskuse ja teadussaavutuste üle, ent kuni 19. sajandi lõpul alanud linnastumiseni ja talude päriksostmisega kaasnenud elujärje paranemiseni oli enamus eestlastest talupojad, kes teenisid elatist enda ja mõisa põldu harides.

Läbi paremate ja halvemate aegade on toekate rehemajadega, esinduslike ja isegi uhkeldavate taluhäärberitega talumaastikul olnud oluline osa rahvuslikus enesemääratluses. Talude kaasajastamine 20. sajandi algul ei vähendanud austust esivanemate loodu vastu, sest põllumajandus oli jätkuvalt Eesti majanduse tugisammas.

Olulise tagasilöögi külamaastiku normaalsele arengule andis nõukogude okupatsiooni ideoloogiline eesmärk vähendada põlisasukate sidet maaga. Iseseisvuse taastamine tõstis rahvuslikud väärtused aukohale, kuid samas avas defitsiidist pimestatud inimestele ukse tehismaterjalide ja kommertsilise võlumaailma. Kui nõukogude aegse talude hävitamise saame ajada okupatsiooni kaela, siis taluarhitektuuri, eriti majapidamishoonete häving iseseisvusaastatel tuleb oma rumaluseks tunnistada. Samas ei ole selles midagi erakordset, mujal Euroopas toimus suurpuhastus palju varem ning endiselt võib väita, et Eestis on autentset talupoja-arhitektuuri rohkem kui mitmel pool mujal. Eelkõige peaks meil endal olema selge, et just see ongi üks meie tänastest suurtest rikkustest. Muudatuste tempo ennustamine on tänamatu tegevus, ent tundub, et on viimane aeg pidurdada tormilist nn arendustegevust ja kujundada agaralt väärtushinnanguid traditsioonilise maastiku kasuks.

Rehemaja oma loodusesse sulanduva arhitektuuriga on kaheldamatult Eesti maastiku ja arhitektuuri üks tähelepanuväärsemaid nähtusi. Rehemaja on meie ürgse kohalolu, taluhäärberid rahvusliku eneseteadvuse ja uhkuse, asunikotalud noore riigi toeka sotsiaal-

ja põllumajanduspoliitika sümbolid. Mõisahäärberid peegeldavad lisaks baltisaksa aadli ülemvõimule ja Lääne-Euroopa uudiste importimisele ka algaja, iseseisva riigina kogemusteta Eesti hariduspoliitika saavutusi. Metsa kasvanud taluasemed on kurvad, samas väarikad tunnistajad nõukogude võimu kehtestamisega kaasnenud õudustest. Kolhoosikorra ajal püstitatud individuaalelamud näitavad, et kavaluse, aga ennekõike tööga oli sihikindlalt rassisid võimalik ka okupeeritud riigis selg sirge hoida, hoolimata keskkonda koormavast ja lagastavast suurtootmisest.

Täna vajame missioonitundega regionaalpoliitikat, et hoida oma maapiirkonnad elus. Maa-arhitektuuri ja -maastike säilitamine on osa nii kultuuri-, põllumajandus-, keskkonna-, haridus- kui regionaalpoliitikast.

Muinsuskaitseamet on ligi pool sajandit tegelenud üsna tõhusalt ka talupärandi kaitsega. Olgugi, et ennekõike rahanappusest tulenevaid probleeme on kuhjaga, on Muinsuskaitseamet viimastel aastatel suutnud edukalt keskenduda kiirelt kaduvate maamärkide – tuulikute – kaitsele, tegeletud on oluliste valdkonnauuringutega nagu meiereid, kiviaiad, raudteejaamad jms laiendades seeläbi ka kultuuripärandi mõistet. Talupärandi väärtustamisele on keskendunud muuseumid, looduskaitsejad, metsa- ja põllumehed. Käivitud on mitu paralleelset projekti Eestimaa eri paigus oleva pärandi väärtustamiseks ja hoidmiseks ning omanike harimiseks ja nõustamiseks. Igal projektil on oma tänuväärne roll ja sihtgrupp ühiskonna hoiakute kujundamisel, juhtrühmade roll on tagada ratsionaalne tööjaotus ja andmete vahetus.

2007. aastal käivitud Maa-arhitektuuri- ja maastike arengukava on ette võtnud ulatusliku rehemajade ja teiste taluhoonete uurimise. Hoonete uurimisel tuleb tähele panna ka laiemat (küla-)keskkonda. Suure inventeerijate ringi väljakoolitamine aitab inimestel õppida ja mõista ajalugu, tajuda lisaks hoonete ja detailide esteetilistele väärtustele ka nende ajalist väärtust, osata seostada erinevaid nähtusi mingi kindla ajaperioodiga.

Inventeerimiste tulemused kantakse loodavasse maahituspärandi andmebaasi. Andmebaasi ülesehitamisel tuleb lähtuda lisaks oma andmetele ka partnerite sama valdkonna uuringutest ning leida võimalus siduda teave varasemate uuringute kohta, lähtudes eeldusest, et just nimelt Maa-arhitektuuri arengukava on külapärandi valdkonna keskne programm.

Arengukava pikaajaline eesmärk on piirkonnale omaste ehitustraditsioonide, hoonetüüpide ja maastiku säilimine. Väärtusliku keskkonna kaitse on tõhus ennekõike nn

omanikukaitsena. Selle eeldus on inimeste teadlikkus ja tahe, mõlemat aitab hoida ühiskonna toetus. Tuginedes oma kogemusele muinsuskaitseametnikuna julgen väita, et omanikke motiveerivad ka moraalne toetus, tähelepanu ja huvi, mis kinnitavad, et tema kodu kiviaed või kaevurakked on väärtused ka riigi seisukohalt. Väga tihti on siiski olusid, kus kultuuripärandi kestmine on võimalik vaid riigi rahalise toetuse abil, ka väike abi tagab paljude objektide säilimise ja annab head eeskju naabritele. Muinsuskaitseamet saab rahalist tuge pakkuda vaid riiklikele kultuurimälestistele, keskkonnaministeerium rahvusparkides asuvatele pärandmaastiku objektidele. Kõige avaramad võimalused on hetkel metsas leiduvatel pärandkultuuriobjektidel, mille omanikud saavad hooldamiseks ja korrastamiseks taotleda toetust. Maa-arhitektuuri arengukava raames tuleks leida võimalusi toetada talude omanikke mõistlike summadega, et tagada meie talumaastiku püsimine. Toetuste jagamise kord peab tagama toetuse sihtotstarbelise kasutamise ning omanike vastutustundliku suhtumise. Raha ja vahendite suunamisega külaehitiste restaureerimiseks toetab riik samas ka käsitöökuste püsimist ning traditsioonilisi materjale tootvaid väikeettevõtteid. Pärandi reaalne hoid ei ole ainult riiklike ja rahvuslike, vaid ka rahvusvaheliste kohustuste täitmine.

Piirates oma kohustusi ainult inventeerimise, selle tulemuste tutvustamisega ja nõustamistegevusega ei täida arengukava oma peamisi eesmärke ehk ehitustraditsioonide, hoonetüüpide ja maastiku säilimist, vaid keskendub ainult mõnedele vahenditele eesmärkide saavutamiseks. Olukorra kaardistamine, uurimine, talletamine ja väärtustamine paberil on vajalik, aga ei taga talude säilimist maastikul. Tõenäoliselt on Koguva üks kõige paremini uuritud, inventeeritud ja nõustatud küla Eestis, kuid ka seal ei suudeta riigi abita tagada oluliste etnograafiliste väärtuste säilimist.

Lähtudes arengukava napist eelarvest, tuleb selle kasutamisel eriti hoolikalt läbi kaaluda vajalikud tegevused ning võimalikult palju tugineda eelkäijate tehtule ning mõttekaaslaste sarnastele ettevõtmistele.

Arengukava läbi viies tuleb vääriliselt hinnata oma partnereid – omavalitsustes ja omanike seas on palju huvi ja kogemustega inimesi, kes ootavad riigilt enam kui moraliseerivat loengut.

Jälgides vanade taluhoonete kiiret hääbumist, tahaks murega öelda, et on viimane aeg tegutseda! Sama mure on olnud rahvapärимuse ja -traditsiooni kogujatel Jakob Hurdast alates, õnneks jagub Eesti külas ikka veel väarikat arhitektuuri ja küllaga uhkeid

omanikke, kes seda hinnata ja hoida oskavad ning missioonitundega tegutsejaid, kes meie talumaastiku hoidmise oma südameasjaks on võtnud.

Veebruarikuul 1888 panin ma Eesti ajalehtedes ühe laialise hüüdmise hääle trükki, millega ma palusin, vanu rahvamälestusi korjata, ja kus ma nende materjalide tähtsusest seletust tegin ja juhatust andsin, mis ja kudas peab korjatama. Minu hüüdja hääl võeti tervel Eestlaste maal väga sõbralikult ja lahkesti vasta. Pea hakati mulle igalt poolt korjandusi kätte saatma. Korjanduse töö edenes kaunil kombel ja sellega ühtlasi kasvas korjamise himu ja korjajate arv. Minu hüüdja hääl oli niisuguse äratuse sünnitanud ja tõi nii rohke saagi, et ma seda esialgu uneski ette ära ei võinud näha. /.../ Et ühist korjamise tööd ladiusas voolamises kinnitada, juhatada ja, niipalju kui võimalik, uusi töölisi tööväljale võita, selle tarbeks kirjutasin hulk erakirju ja ilmutasin Eesti ajalehtedes kordamööda aruandeid, kus igakord sissesaatjaid nime poolest nimetati ja nende saadetustest lühidelt otsust anti, ühtlasi ärateenitud tänu ja tarvilisi näpunäiteid minu poolt juurde lisades./.../Ma olen need aruanded lehtedest välja lõiganud, paberi pääle kliisterdanud, numbrite järele korda seadnud ja iseäralises mapis omale siin näitusel leitavale materjalide korjandusele juurde lisanud, läbivaatamiseks neile, kes asjast ligemalt osa tahavad võtta. Need kordamööda ilmunud aruanded on, minu omapooliste toimetuste ja tallituste kõrval, iseäranis mõjuvad olnud ja korda saatnud, et minu kaastöötajate hulk, ühe erainimese teaduse töö ja uurimise ettevõtmise kohta arvates, haruldasele arvukõrgusele on tõusnud.

Jakob Hurt, 1896

Kõne eesti vanavara korjamisest

Kasutatud kirjandus

Arhiiviallikad

Ederberg, Ernst. Hiiumaa ehitised. Eesti Rahva Muuseumi Etnograafiline arhiiv. Varia EAV1, 1925.

Habicht, Tamara. Teatmematerjale taluehitistest Kodavere kihelkonnas 1965. Eesti Rahva Muuseumi Etnograafiline arhiiv 113.

Holst, Juta. Setumaa taluehitistest. Ekspeditsiooniaruanne. Eesti Vabaõhumuuseum EA 23, lk 24–79, 1977.

Holst, Juta, Saron, Juta, Tamjärv, Maret, Talving, Hanno. Uuring muinsuskaitse eritingimuste koostamiseks. 2005. Eesti Vabaõhumuuseumi arhiiv.

Jänes, Martin, Oja, Urmas. Raudteejaamade inventeerimine 2004. Muinsuskaitseameti arhiiv

Jänes, Martin, Oja, Urmas. Meiereide inventeerimine. Harjumaa, Järvamaa, Raplamaa 2005–2006. Muinsuskaitseameti arhiiv, 06–7016.

Kalm, Mart. Nõukogude Eesti arhitektuur, 2004, Muinsuskaitseameti arhiiv A–5538.

Kalm, Piret. Setumaa ehitistest 1975. Ekspeditsiooniaruanne. Eesti Vabaõhumuuseum EA 21.

Kangilaski, Epp. Koguva küla uurimistööde programm 1981. KRPI, Muinsuskaitseameti arhiiv, A–563.

Kangilaski, Epp. Koguva küla ajalooline õiend 1981. KRPI, Muinsuskaitseameti arhiiv, A–622.

Kangilaski, Epp. Koguva küla. Arhitektuuriajalooline üldistus. KRPI. Muinsuskaitseameti arhiiv, A–1258.

Kangilaski, Epp. Rebala kaitseala arhitektuuriajalooline ülevaade 1989. KRPI, Muinsuskaitseameti arhiiv A–2249.

Kangilaski, Epp, Kõll, Olev. Koguva külale iseloomulike arhitektuuridetailide fotod. KRPI. Muinsuskaitseameti arhiiv A–1259.

Kitsing, Elmar. Hanila, Karuse ja Kuusalu taluehitised 1936–1937. Eesti Rahva Muuseum Rahvateaduslik osakond. Etnograafiline arhiiv 28.

Kolmer, Helle, Kangilaski, Epp. Koguva küla hoonestusansambli restaureerimisettepanekud 1975. Vabariiklik Restaureerimisvalitsus. Muinsuskaitseameti arhiiv, VRV P–2370.

Kolmer, Helle, Kangilaski, Epp. Koguva küla teede, kiviaedade ja väravate restaureerimisettepanek 1976. Vabariiklik Restaureerimisvalitsus. Muinsuskaitseameti arhiiv, VRV P–2557.

Lahemaa rannakiülade olustikust (end. Haljala ja Kadrina kihelkond) 1974, Eesti NSV Etnograafiamuuseum, Etnograafiline arhiiv 135, 136.

Lankots, Epp. Eesti Vabariigi periood 1918–40. Muinsuskaitsealine aspekt, Tallinn 2006. Muinsuskaitseameti arhiiv.

Materjale Aravete külast I, II, III. Järva-Madise kihelkond, Albu vald, Paide rajoon, Ambla külanõukogu. Tartu 1983, Eesti Rahva Muuseum, Etnograafiline arhiiv 193, 194, 199.

Projekti „Muinsuskaitsealiste eritingimuste koostamine Rebala muinsuskaitseala teemaplaneeringule ja põhimäärusele” lõpparuanne, Muinsuskaitseameti arhiiv, A–7005

Rattus, Kristel, Jääts, Liisi. Etnoloogiliste välitööde materjal: turismitalud. Kogutud Läänemaal Ridala ja Hanila vallas 2005. aastal. Tartu 2006, Eesti Rahva Muuseum, Etnograafiline arhiiv 251.

Rennu, Madis. Eesti kiviaiad. Ajaloolis-etnograafiline ülevaade. Muinsuskaitseamet, A–7004.

Rohtla, Nele, Kikas, Karmen, Mõisaprojekt OÜ. Koguva küla hoonete ja rajatiste arhitektuuriajalooliste väärtuste inventeerimine ja tehnilise seisukorra ekspertiis 2003–2004. Muinsuskaitseameti arhiiv, A–6800 jj.

Rohtla, Nele, Kikas, Karmen, Mõisaprojekt OÜ. Ruhnu ajaloolise küla eksperthinnang. Muinsuskaitseameti arhiiv A–5915.

Rohusaar, Jaanus. Dagopen OÜ. Ruhnu küla ajalooliste hoonete inventeerimine, 2006. Muinsuskaitseameti arhiiv.

Saron, Juta, Kalm Piret. Taluhoonete kompleks. Setumaa, Pankjavitsa (Vilo vald), Lõkova (Luõkova) küla, Vanatalo (Neeme). Vene NFSV, Pihkva obl. Aruanne EVM EA 23,1978–1980.

Selirand, Enno, Rosenberg, Kalle. Hiiumaa tuulikud. Üldülevaade ja hävinud tuuleveskid. Hiiumaa tuuleveskite ülevaatus ja tehnilise seisukorra hinnang. Muinsuskaitseameti arhiiv, A–6068.

Sepp, Tõnu. Saaremaa tuulikute inventeerimine 2004. Muinsuskaitseameti arhiiv, A–7013.

Sultson, H. Arhitektuurilise vanavara uurimisreisi andmete kokkuvõte Räpina ja Põlva kihelkondades 1926.a. suvel; Kanepi, Urvaste, Karula kihelkondade taluehitiste arhitektuurilise vanavara uurimisreisi andmete kokkuvõte suvel 1927. aastal. Eesti Rahva Muuseum Rahvateaduslik osakond. Etnograafiline arhiiv 14, 1927–1930.

Suuder, Olev. Lõuna-Eesti vesiveskite ajalooline ülevaade, 1990. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-2750.

Zobel, Rein, Holst, Juta. Noarootsi valla talude arhitektuurne mõõdistamine, Eesti Vabaõhumuuseumi arhiiv. Hara küla EJ 128:1-32 1992, EJ 119:1-61; Riguldi vald EJ 119:1-61.

Tallinna Ülikooli Ökoloogiainstituut. Projekti „Muinsuskaitsete eritingimuste koostamine Rebala muinsuskaitseala teemaplaneeringule ja põhimäärusele” lõpparuanne. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-7005.

Trahov, T, Künnap, A. Koguva küla iseloomulike arhitektuuridetailide ülesmõõtmisjoonised
KRPI. Muinsuskaitseameti arhiiv, Ü-671.

Käsikirjad

Alatalu, Riin. Arhitektuurimälestiste seisukord. Muinsuskaitseameti töötajatelt 2005-2007 kogutud andmed.

Hansar, Lilian. Ruhnu ajaloolise küla esperthinnang 2005. Lähteülesanne

Kallas, Tiia. Programmi “Kultuuriväärtused ja külade areng”, Viljandimaa lõpparuanne.

Kusmin, Jürgen. Pärandkultuuri objektide inventeerimise metoodika.

Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskiri. Eelnõu.

Leetmaa, Mihkel. Külapoed Eestis 20. sajandi algupoolel. Käsikiri Eesti Vabaõhumuuseumis.

Paulus, Ave. Lahemaa Rahvuspark Külade inventeerimine Lahemaa rahvusparkis 1972-1974 EKE Projekt 1973-1977 Tartu Ülikooli praktikandid.

Põllumajanduse Registrate ja Informatsiooni Ameti statistikabüroo kiri 06.08.2007.

Raudoja, Ahto. Setomaa puit- ja saviarhitektuuri inventeerimise juhised. Hilana-Tartu 2006.

Reismaa, Marju. Kultuuripärand ja Euroopa Liidu finantseerimine, 18.04.2006 loengumaterjal.

Seto puit- ja saviarhitektuuri inventeerimine, säilitamine, propageerimine ja alahoidmine 2006-. Välitööleht

Sirendi, Arvo, Joa, Olev. Maaehitus// Eesti Põllumajandus XX sajandil II. käsikiri 2007.

Tiidemann, Jaan. Lahemaa rannakülade projekt 2004-2007 Pedaspea, Kolga-Aabla. Projekti kirjeldus.

Turu-uuringute AS, Metsaomanike huvi metsa mitmekülgse kasutamise vastu. Uuring metsaomanike seas 2006.

Ümarlaua “Eesti maakultuuripärandi olevik ja tulevik” protokoll 25.02 2005.

Bakalaureuse ja magistritööd

Alatalu, Riin. Koolimeditsiini ja rahvameditsiini suhetest P.E.Wilde „Lühhike õppetud” näitel. Tartu Ülikool. Kursusetöö, 1988.

Alatalu, Riin. Meditsiinilise mõtte areng Eestis eestikeelse kalendrikirjanduse näitel. Tartu Ülikool. Diplomitöö, 1992.

Lutsepp, Elo. Uudisasundused – 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi. Eesti Kunstiakadeemia. Magistritöö, 2006.

Metslang, Joosep. Palgist ehituspärandi taastamine hooldatud hoonete näitel. Eesti Kunstiakadeemia. Magistritöö 2007.

Rennu, Madis. Eesti traditsioonilised kiviaiad: etnograafia ning kultuurirollid. Tartu Ülikool. Magistritöö 2007.

Uus, Andres. 20. sajandi alguse taluhoonete traditsiooniline palkehitus Kagu-Eestis Misso valla näitel. Eesti Põllumajandusülikool. Magistritöö 2003.

Vissel, Triin. Puit katusekattematerjalina Eesti taluarhitektuuris 19. sajandi teisest poolest kuni 20. sajandi esimese pooleni. Tartu Ülikool. Bakalaureusetöö, 2005.

Seadused, õigusaktid ja registrid

AS ENTEC Peipsi looderanniku miljööväärtsuslikud alad 2004. Teemaplaneering. <http://www.jogevamv.ee/in.php?op=body&id=588&T=2>);

AS ENTEC Viimsi valla teemaplaneering.

(http://www.viimsivald.ee/failid/Teemaplan_Seletuskiri.pdf) .

AS ENTEC Vihula valla üldplaneering. (<http://www.vihula.ee/vana/ypajalooline.htm>) .

Eesti maaelu arengukava 2007–2013. Põllumajandusministeerium 5.07.2007 Eelnõu. <http://www.agri.ee/MAK>.

Ehitusseadus. Vastu võetud 15.05.2002, RT I 2002, 47, 297, RT I 2007, 24, 128.

ENSV Ministrite Nõukogu määrus kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s. ENSV Ministrite Nõukogu Määruste ja korralduste kogu nr 51, 31.12.1964.

ENSV Ministrite Nõukogu määrus kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s. ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja nr 1, 4.01.1974.

Euroopa arhitektuuripärandi kaitse konventsioon (Granada, 3.10.1985, ratifitseeritud Riigikogus 23.10.1996)

Karula Rahvuspargi kaitsekorralduskava 2001–2005. .

<http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/Kaitsekorralduskava.pdf>

Karula Rahvuspargi Administratsiooni põhimäärus Keskkonnaministri 11.10.2000. a määrus nr 63.

Karula rahvuspargi kaitse-eeskiri. Vabariigi Valitsuse 22.06.2006. a määrus nr 149.

Karula rahvuspargi kaitsekorralduskava 2008 – 2018.

<http://www.karularahvuspark.ee/index.php?nodeid=167&lang=et>.

Kiviaia rajamise, taastamise ja hooldamise toetused.

toetushttp://www.pria.ee/riiklikud_toetused/_2005/kiviaia_rajamise,_ta/

Kultuurimälestiste riiklik register. <http://register.muinas.ee>.

Lisa Vabariigi Valitsuse korralduse “Valdkonna arengukava 2007–2010 “Maa- arhitektuur ja -maastik. Uurimine ja hoidmine” heakskiitmine” eelnõu seletuskirja juurde.

Ettepanekute ja arvamuste koondtabel. http://www.kul.ee/webeditor/files/maa-arhitektuur/060821_maa-arhitektuur_seletuskiri_lisa.doc.

Looduskaitseseadus. Vastu võetud 21.04.2004, RT I 2004, 38, 258, RT I 2007, 25, 131.

Maa-Ameti Maainfosüsteemi avalik teenus

http://www.maaamet.ee/index.php?lang_id=1&page_id=5&menu_id=64

Maa-arhitektuur ja -maastik. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2007–2010.

<http://www.kul.ee/index.php?path=0x214x1280>.

Matsalu rahvuspargi kaitse-eeskirja ja välispiiri kirjelduse kinnitamine. Vabariigi Valitsuse 05.05.1997 määrus nr 94 RT I 1997, 36, 546.

Metsanduslik pärandkultuuri kaitse ja rakendamine. Interreg IIIA.

<http://www.rmk.ee/pages.php3/01310504,2259>.

Muinsuskaitseseadus. Vastu võetud 27. 02. 2002, RT I 2002, 27, 153, RT I 2004, 25, 171.

Planeerimisseadus. Vastu võetud 13.11.2002, RT I 2002, 99, 579, RT I 2007, 24, 128.

UNESCO Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon. Pariis, 17.10. 2003.

Trükised

- 20 aastat ehitamist Eestis 1918–1938.* Tallinn, Teedeministeeriumi ehitusosakond, 1939.
Eesti Arhitektuurimuuseum 2006.
- Aadamsoo, Eva.* Ruhnu küla väärtuste otsingul.// Muinsuskaitse aastaraamat 2005, lk 80-81.
- Agriculture's Role as an Upholder of Cultural Heritage.* Report from a Workshop. Nordic Council of Ministers 2005.
- Aluve, Kalvi.* Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis, Tallinn 1976.
- Andresen, Lembit.* Eesti algkoolid. Ülesvõtteid aastatest 1930–1940, Tallinn 2007.
- Arhitekt Erika Nõva.* Minu töö ja elu. Eesti Arhitektuurimuuseum 2006.
- Arm, Tiina.* August Volberg ja Põllutöökoja Ehitustalitus (1932–40).// Arhitekt August Volberg. Eesti Arhitektuurimuuseum 1996, lk 38–41.
- Att söka buggnadsvårdsbidrag.* Länsstyrelsen. Gotlands Län.2004.
- Baer, Karl Ernst von.* Eestlaste endeemilistest haigustest. 1814. Tallinn 1976.
- Banner, Anneli.* Muhu taluaianudus 19.–20. sajandil. // Suitsutare 4, Eesti Vabaõhumuuseum 2007, lk 101–136.
- Eesti muuseumid.* Toim. Raisma, Mariann. Tallinn 2003.
- Eesti rahvakultuuri leksikon.* Koost. Viires, Ants. Tallinn 1995.
- Eesti vabaõhumuuseum.* Ideest tegudeni. Tallinn 1996.
- Ederberg, Ernst.* Hiiumaa taluehitised// Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat II, Tartu 1926, lk 69–85.
- Euroopa muinsuskaitsepäevad 2006.* Saabumise ja lahkumise paigad.
Riksantikvarieämbetet 2006.
- Fuchs, Veera.* Vallamajad 19.sajandi II poolel// Suitsutare 2. Eesti Vabaõhumuuseumi väljaanne. Tallinn 2000, lk 53–74.
- Fuchs, Veera.* Vanad eesti pukktuulikud. Tallinn 1971.
- Fuchs, Veera.* Hollandi tuulikud Eestis// Suitsutare Vabaõhumuuseumi uurimused 1957–72 Tallinn 1976.
- Habicht, Tamara.* Eesti saun. Tallinn 1972.
- Habicht, Tamara.* Rahvapärane arhitektuur. Tallinn 1977.
- Habicht, Tamara.* Laudad Kagu-Eestis XIX sajandi teisel poole ja XX sajandi algul// Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXIII 1968, lk 55–101.

Habicht, Tamara. Veiselaut Eestis 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul//
Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXVII, 1973, 54–100.

Habicht, Tamara. Rehielamu Kagu-Eestis 19.sajandi teisel poolel Tartu 1961.

Hallas, Karin. Puitarhitektuur stiiliajaloo kandjana. //Eesti puitarhitektuur. Eesti
Arhitektuurimuuseum 1999, lk 11-72.

Hurt, Jakob. Looja ees// Eesti mõttelugu 66, Tartu 2005.

Jaagosild, Ildike. Rehealune talvise loomapidamisruumina Lääne-Eestis ja saartel//
Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXII 1967, lk 40–62.

Juske, Anto. Eesti vesiveskid, Tallinn 2006.

Jõesaar, Anu, Ermel, Aili. Eesti suvekodud. Traditsioonid ja trendid. Kodukiri 2007.

Jõgisalu, Harri. Vesiratta talumuuseum. Ilo 2006.

Jänes, Martin. Eesti raudtee ehituspärandi uurimisest ja kaitsesest.// Muinsuskaitse
aastaraamat 2004, lk 82-84.

Jänes, Martin. Järvamaa piimandushoonete inventeerimisest.// Muinsuskaitse
aastaraamat 2005, lk 84-85.

Jänes, Martin, Loit, Mari. Raudteearhitektuuri ajaloost ja säilitamisest.
Muinsuskaitseamet 2006.

Jürgen, Madis. Hää koht. Eesti Ekspressi Kirjastus 2003.

Kalev, Arno. Taluhoonete projekteerimisest// Ehitus ja arhitektuur 1–1990, lk 23–26.

Kalm, Mart. August Volberg – arhitekt.// Arhitekt August Volberg. Eesti
Arhitektuurimuuseum 1996, lk 18–37.

Kalm, Mart. Eesti 20.sajandi arhitektuur. Tallinn 2002.

Kangilaski, Epp. Uurimistööd Koguva külas.// Ehitus ja arhitektuur 1982–2, lk 41–47.

Kangilaski, Epp. Koguva küla rahvaarhitektuur.// Ehitus ja arhitektuur 1/ 2 –1985 , lk
47–54.

Karu, Ellen. Lääne-Eesti taluelamute arengust XX sajandi algusest tänapäevani.//
Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX, 1964 lk 50–75.

Konsa, Silja. Rebala muinsuskaitseala kinnisvaraarenduse huviorbiidis. Muinsuskaitse
eritingimused kaitseala säilitamiseks.// Muinsuskaitse aastaraamat 2005, lk 78-79.

Kukk, Mai. Piima töötlemine.// Eesti põllumajandus XX sajandil I. Tallinn 2006, lk 90-
96.

Laansalu, Ants. Maainimese majanduslikud valikud.// Eesti Põllumajandus XX sajandil I,
2006, lk 44–65.

Laansalu, Ants. Toiduainete turg ja tarbimine.// Eesti Põllumajandus XX sajandil I, 2006, lk 60.

Lankots, Epp. Eesti NSV aegne arhitektuur ja muinsuskaitse.// Muinsuskaitse aastaraamat 2004, lk 79-81.

Leetmaa, Mihkel. Moonakatest ja moonamajadest 19. sajandi lõpul – 20. sajandi algul// Suitsutare 4, Eesti Vabaõhumuuseum 2007, lk 11–.64.

Liitoja-Tarkianen, Ülle. Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil, Tartu 2000.

Lukas, Dan. Lõuka tuuliku restaureerimine.// Muinsuskaitse aastaraamat 2004, lk 38-41.

Lukas, Dan; Rennu, Madis. Kiviaedade rajamine, taastamine ja hooldamine, Tallinn 2005.

Lust, Kersti. Pärisorjast päriskoohaomanikuks. Talurahva emantsipatsioon eestikeelse Liivimaa kroonukülas 1819–1915. Eesti Ajalooarhiiv 2005.

Lust, Kersti. Uuenev Saaremaa kroonuküla (1841–1919). Tartu 2003.

Lõuna-Läänemaa. Hetkejäädvustusi 20. sajandi esimesest poolest. Lihula muuseum 2002.

Maaehitusi I Toim. Esop, August 1928, II Toim. Volberg, August 1930. Tallinn, ART Põllumajandusliit.

Maastikuhoolduskavad ja maastikuhooldus. Keskkonnaministeerium 2002.

Manninen, Ilmari. Die Sachkultur Estlands. Õpetatud Eesti Seltsi eritoimetused I–II, Tartus 1931–1933.

Mees kahe kaameraga. Koost. Reidla, Jana. Näituse kataloog. Eesti Rahva Muuseum. Tartu 2003.

Moora, Aliise. Peipsimaa etnilisest ajaloost, Tallinn 1964.

Mothander, Carl. Parunid, eestlased ja enamlased. Ilmamaa 1997.

Peterson, Aleksei. Tüüpprojektide kasutamisest maaelamuehituses 1953.–1962.aastani.// Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX, 1964 lk 76–89.

Peterson, Aleksei. Võru rajooni kaasaegne maaelamu, Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXI, 1966, lk 47–79.

Peterson, Aleksei. Rehielamu ruumijaotuse arengu põhijooni XIX ja XX sajandil// Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXII 1967, lk 7–39.

Peterson, Aleksei. Taluelamu käsitlus eestikeelses perioodikas aastail 1850–1917. //Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXIII, 1968, lk 29–54.

Puustak, Ülo. 30 aastat ehitismälestiste restaureerimisest Eesti NSV-s.// Ehitus ja arhitektuur 2–1982, lk 3–6.

Põllu, Kaljo. Hiiumaa rahvapärane ehituskunst, Tartu 2004.

Pärändkultuur Eesti metsades. Toim. Meikar, Toivo. Eesti Metsaselts 2005

Pärdi, Heiki. Kasimata talupojad ja kabadad intelligendid. Hügieeniolud 20. sajandi alguse Eesti külas// Tuna 4 2002, lk. 103–117.

Pärdi, Heiki. „Loomulike vajaduste“ rahuldamise viisid Eestis 20.sajandi algupoolel.// Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. XLVI 2002 lk 51–79.

Pärdi, Heiki. Eesti taluhäärberid. Tänapäev 2005.

Pärdi, Heiki. Eesti talumaja moderniseerumine 1850.–1920. aastail.// Suitsutare 4. Eesti Vabaõhumuuseum 2007, lk 39–100.

Rakennusperintöstrategia. Valtioneuvoston päätös 13.6.2001. Vantaa 2001

Ränk, Gustav. Eesti küla veevarustusest ja kaevutüüpidest.// Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XI, 1937, 83–119.

Ränk, Gustav. Saaremaa taluehitused I, Tartu 1939.

Saron, Juta. Raudkiviehitus Muhu saarel 20. sajandi algupoolel // Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXXVI. Tallinn, 1988, lk 43–58

Saron, Juta. Karl Tihase elutöö – Eesti Vabaõhumuuseum// Suitsutare 4, 2007, lk 289–299.

Schneider, Ivi-Els. Eesti kodu. Tallinn 2006.

Sepp, Tõnu. Saaremaa tuulikute inventeerimine.// Muinsuskaitse aastaraamat 2004, lk 85–86.

Sirendi, Arvo. Maaehitus.// Eesti Põllumajandus XX sajandil I, 2006, lk 101–107.

Sirendi, Arvo. Põllumajandusettevõtted // Eesti Põllumajandus XX sajandil I, 2006, lk 66–82.

Sirts, Henn. Koguva küla hoonestuse inventeerimine.// Muinsuskaitse aastaraamat 2004, lk 88.

Tammet, Tiina. Eesti pargi- ja aiaarhitektuur 1920.–30. aastatel. Eesti Kunstiakadeemia toimetised. Tallinn 2003.

Tihase, Karl. Eesti talurahvaarhitektuur, Tallinn 1974; Tallinn 2007.

Tomps, Fredi. Eesti talurahva arhitektuurimälestised// Teine elu 1980, lk 40–47.

Tomps, Fredi. Eesti arhitektuurimälestiste kaitsest ja kasutamisevõimalusest// Ehitus ja arhitektuur 1 /2 –1985, lk 2–11.

- Toomani. Erika Nõva mälestused. Toomani talumuuseum 2005.*
- Troska, Gea. Mulgimaa suurtaluhäärber.// Suitsutare. Vabaõhumuuseumi uurimused 1957–72. Tallinn 1976.*
- Troska, Gea. Suveköögid Eestis. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XXX, 1977, lk 95–128.*
- Troska, Gea. Eesti küla 19.sajandil. Tallinn 1987.*
- Troska, Gea. Külaasustus.// Eesti talurahva ajalugu 1. Tallinn 1992, lk 285–304.*
- Troska, Gea. Rebala, Parasmäe ja Vandjala küla ajaloost ja ehitistest.// Suitsutare 2, lk 249-299*
- Troska, Gea, Slõgina, Natalia. Kehvikute asulatest ja elamutest Eesti mandriosas XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses. - Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX, 1964102-120.*
- Troska, Gea; Viires, Ants. Ehitised ja taluõued.// Eesti rahvakultuur, Tallinn 1998, lk 269–324.*
- Troska, Gea. Kauplemine ja vahetus.// Eesti rahvakultuur, Tallinn 1998, lk 229–246.*
- Tänapäeva küla. Ankeet. Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum. Tartu 1985.*
- Tänapäeva väikelinn. Ankeet. Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum. Tartu 1988.*
- Viires, Ants. Eesti taluehitiste uurimisest.// Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XVII 1960, lk 105–128.*
- Viires, Ants. Esimene katse Eesti taluelamuid parandada.// Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXV, 1971, lk 55–83.*
- Viires, Ants. Talurahva olme.// Eesti talurahva ajalugu I, 1994, lk 515–530.*
- Viires, Ants. Ajalugu ja rahvakultuur.// Eesti rahvakultuur, Tallinn 1998, lk 47–62.*
- Viires, Ants. Puud ja inimesed. Ilmamaa, 2000.*
- Volberg, August. 15 aastat ehitustegevust (1934).// Arhitekt August Volberg. Eesti Arhitektuurimuuseum 1996, lk 7–10.*
- Väike pärandkultuuri käsiraamat. Toim. Tarang, Lembitu. Eesti Loodusfoto 2007.*

Ajakirjandus

- Kodukiri 1992–1996.*
- Kodustuudio 1995–1996.*
- Interjäär 8/2006.*

Interneti materjalid

Artes Terrae AS kodulehekülg <http://www.artes.ee/?id=177>.

Caring for Heritage on Your farm. www.english-heritage.org.uk/farmadvice.

Eesti Rahva Muuseum. Materjalid ja töövõtted. <http://www.erm.ee/?node=201>

Eesti raudteejaamade inventeerimisankeedid

<http://www.evr.ee/?id=2173&PHPSESSID=268ee815309109cd65b3a536d92fa7c4>.

Eesti raudteepäränd.

<http://www.muinas.ee/Muinsuskaitseamet/malestised/raudteearhitektuur>.

Euroopa muinsuskaitsepäevad 2006 Saabumise ja lahkumise paigad ettekanded

<http://www.jaam.ee/index.php?lk=30&show=21>.

Kama, Kärg. Kultuuripärandi kaitse kaitsealadel. Finantseerimine. 2004.

http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KHU/Kultuuri_konseptsioon/Strateegia.pdf.

Lõpetatud suuremad tööd Muinsuskaitseameti tellimisel.

<http://www.muinas.ee/Muinsuskaitseamet/malestised/tood> .

MTÜ Vanaajamaja <http://www.hot.ee/ragnerl/vanaajamaja/>

Muinsuskaitseameti restaureerimisnõuanded <http://www.muinas.ee/535>

Muinsuskaitse tegevusloa omanikud. <http://register.muinas.ee/tegevusload.asp>.

Parts, Priit- Kalev. Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgianalüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek.

http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KHU/KONTSEPT_8.pdf.

Rakennussuojelulla suojellut kohteet.

<http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=12201&lan=fi>.

Restaureerijate ühendus (rü).

http://www.renoveeri.net/_est_artikkel16.html#ry_kontaktid.

Soome Museovirasto restaureerimise andmebaas

<http://restaurointikuvasto.nba.fi/restkuvasto/default.htm>

Säästva Renoveerimise Infokeskuse soovitusel säästvaks renoveerimiseks

<http://www.renoveeri.net/index.php?lang=est&content=content03>

Viljandimaa pärandehitusoskajate ja -teadjate andmebaas.

<http://www.kultuur.edu.ee/193462>.

Ülevaade maakasutuse piirangutest Soomes

http://www.museovirasto.fi/fi/rak_lainsaadanto.

Summary

Estonian countryside architecture has been studied for over a hundred years already, and we do have substantial amount of documentation in the form of researches, drawings, works of art, photographs and film recordings on ethnographic structures/buildings.

However, aside from the maintaining records and exhibiting museum pieces, the historians and ethnographers have paid far less attention to the preservation of the historical buildings and villages, maintaining the Estonian characteristic architectural landscape, preserving historic environment and respectfully renewing/ upgrading it.

The specific character to the Estonian peasant architecture is barn-dwelling, that is inherent only to Estonia and Northern Latvia.

In addition to the barn-dwellings there are a number of intriguing buildings which add flavour and character to the traditional countryside architecture, that are in need for protection - farmyards, country houses, farmhands cottages, new settlement farms, mills, shops, schoolhouses, collective farm households and many more.

All of them speak of the period's way of living, demands, style and principles. The irony is, that although the number of the above mentioned original buildings have been demolished and degraded during the complicated periods of the 20th century, these hard times on the other hand, have saved them from being torn down, demolished and radically converted, that has happened in other more prosperous countries, so preserving the variety and diversity of our villages.

The economical, political and social processes have had even greater impact on the countryside architecture than cultural influences and therefore the countryside architecture is still bearing the traces of our folk memory.

The landscape offers lots of hints to the ancient times, serfdom, redemption of the farmsteads, industrialization, russification, nationhood, wars, deportation, collectivization, immigration and emigration, land restitution, urbanization, and even fashion reflecting in the everyday architecture.

The economical, political and social processes have had even greater impact on the countryside architecture than cultural influences and therefore the countryside architecture bears the traces of our folk memory.

The good as well as the bad times have left their intriguing characteristic marks to the landscape. In consequence to their disappearance the Estonian landscape could lose lots of its value.

The aim of the state's cultural heritage protection is to reflect our cultural history in all its diversity as well as to act as an instrument of keeping the cultural sustainability.

An ideal list of the objects protected under heritage conservation could be the material tool to create the image of our origin.

There are relatively few farmsteads under state protection in comparison with the manor and town architecture – only 68 farmsteads (one third of them clustered together in Koguva village) with accompanying outbuildings versus 2000 manors and related buildings together with ca 200 sacred buildings.

However, the total number of farm related buildings is bigger. Under the state protection are also the shared buildings of the farmsteads and manors, such as taverns, mills, dairies and farmhand cottages. There are numerous museums all over Estonia that exhibit and also preserve the farm buildings.

The earlier heritage protection policy had paid less attention to the vernacular architecture, when it was still plentiful. It was more emphasised on protection of medieval sacred buildings and manors as architectural ensembles.

The modest number of protected country architecture also proceeds from the fact that it was mainly wooden and very vulnerable. At the same time these houses were used on everyday bases and were subject to the household needs.

According to Heritage Conservation Act that is valid today the regulation of the people's everyday life and household would not always be reasonable.

There is too little protected farm architecture to maintain the sustainability of the traditional countryside landscape. As the more extensive application of the state protection would be problematic, other means must be found to preserve and protect the countryside architecture as a living environment above all. The appearance and the structure of the village can be preserved by means of planning the areas of cultural and environmental values and determining the relevant objects. Lately there have been made some excellent plans for different Estonian regions and counties, that include specific

proposals and recommendations and time will only tell whether they act as well in practise.

Today the village heritage is quite actual - different themes and researches have been initialized by the National Heritage Board, National Parks and the museums. The heritage problems are included also in the state program of "Rural Development plan" for 2007-2013; the extensive inventory of the cultural heritage in our forests has been initiated by the State Forest Management Centre.

Regardless of the united working groups and round tables, the state cooperation with the different institutions has proved to be insufficient; there is no national database that would incorporate all the relevant data concerning the researches previously carried out on the subject.

The aim of this master's thesis is to expand upon the subject of Estonian countryside architecture on the aspect of heritage protection, with emphasis on the farmsteads and other structures that were built for the use of the rural communities. I would use the concept "countryside architecture" guided by the interpretations of the development plans of the Countryside Architecture and Landscape, as the whole built up environment, which have been created by the rural communities that were engaged with agriculture and later with other activities. The older layer includes among farmstead houses also the shared common buildings of the villages and county towns (such as schools, parish houses, community centres, inns, shops, fire-engine sheds, poorhouses, smithies) and the industrial buildings (such as mills, dairies, workshops).

With this masters thesis I would like to make a contribution to the practical aspects of the state program, which was launched in 2007 - the development plan for the Countryside Architecture and Landscape. The development plan makes provisions for the research, the inventories of the farmstead buildings and villages in the observation areas and the evolving of the necessary measures for conservation of the countryside architecture. The Countryside Architecture Development plan embraces a wide area of activity that requires thorough concentration, at the same time dealing with the heritage that needs immediate action in order to be saved. Essential is to set the goals that are well-advised, realistic and feasible, also for the research purposes as well as for the preservation of the village heritage and to find the way to take advantage of the previous experiences. It would be advisable to arrange a centre for coordinating the administration of the information on the traditional village heritage for the use of different interest groups.

In the first chapter of my work, I would concentrate on the value judgements given to farm houses in Estonia starting from the 19 century and to the farmhouse as an example in our architectural preferences. In the second chapter I give a systematic overview of the farmhouse conservation on the different levels that has been eventuated so far.

The most important activity of the Development Plan for the Country Architecture and Landscape is the inventory of the farmsteads. Over the years quite a few inventories of the arms and country environment have taken place in Estonia, carried out by the different institutions, regrettable many of them have given insufficient output and usage.

The different agencies and offices are not aware enough about each others actions, and that's why in the framework of the third chapter of my work I present the overview of the material inventories that have previously made on the countryside architecture.

Among others I expand on the researches of the windmills, dairies, stone fences , Rebala heritage conservation area, the villages of Koguva and Ruhnu and the researches of the forestry heritage, the establishment and conducting of which I personally participated.

On the basis of the collected data I have compiled the application form for the inventory of barn dwelling, the farmstead building and the village. The application form for the barn dwelling has already being used by the development plan team members of who perform the inventories.

To make inventories of the village environment is a rather labour-intensive diversified task and requires a big team of skilful people. It takes specific expertise. There are not enough ethnographers in Estonia to conduct such a large scale inventory. At the same time, the inventory team could be extended on the account of involving the students, specialists from other domains and above all, find the motivated local people. The methods of the development plan should therefore include easily accessible instructional materials on the history of countryside architecture and structural design. In the annex of my paper I am presenting my vision of the necessary background information in the form of the Inventory Manual, which could take the form of a publication after supplementing it with photographs and drawings. My goal would be to describe the social and economical changes, to give the approximate chronological mapping and draw attention to the factors that caused the changes in the architecture and the scenery. For the reason that the oldest examples generally reach as far as 18-th century, I deal with the early history of the village environment only briefly to meet the requirements of this master's thesis. I do not feel that the detailed presentation of the ethnographical description of the

different types of buildings would be needed, since such description is easily found in the many excellent manuals of our countryside architecture - “The farm buildings in Saaremaa” (1939) by Gustav Ränk and “Estonian rural architecture” (1974, 2007) by Karl Tihase, “Ethnical architecture”(1977) by Tamara Habicht and “The ethnical architecture of Hiiumaa” (2004) by Kaljo Põllu. In the last chapter of the thesis I take under advisement the goals of the Development Plan for the Countryside Architecture and Landscape and its possible realistic benefits to the preservation of the countryside environment.

In the year 2007, Ministry of Culture, the Open Air museum and the National Heritage Board initiated the Countryside Architecture and Landscape Development Plan, which aimed to support the ethnographical research, arrange the farmstead inventories and establish the consultation centre for the owners and other interested persons on the basis of the Estonian Open Air museum. The long-term vision of the development plan is rather idealistic – “the owners of the countryside buildings would value the cultural heritage in their possession and would be guided by the principles of sustainable restoration, the buildings or the complex of buildings that have not been used so far would find new purposes, the milieu valuable settlements and environments have been maintained, the regional characteristic building traditions have been preserved, as well as the types of buildings and the area around them, the additional prerequisites have been made for development of tourism, employment, safe human environment and thereby the balanced development of rural environment have been created and bonding the youth with the place of birth of their ancestors provided.” I am quite convinced, that if rightly directed, the development plan could become nationwide motion, which requires extensive explanatory work and public calls for participation, since the development plan has enormous scope, meanwhile expecting everybody’s approach. Involving the owners into the process would help to raise their awareness and responsibility for the preservation of the heritage, since the owner is the way better keeper of the object than any state regulation. The owners should be educated to comprehend and value the special character of their homes and be proud of it. The vernacular architecture is not always well-thought-of. It would be advisable to involve the owners in the very beginning of the barn dwelling inventory stage and invite them to participate.

In addition to the owners, also the local governments should be included in activities. The workers of local governments and council members must be introduced to the values of

the countryside architecture and proposed that the most valuable buildings and buildings ensembles be included in the general and detailed planning as the milieu valuable objects. It would be so called local protection, which is quite popular in the other European countries. In Finland for example the ratio is inversely proportional to our counterparts – Finland has only some two hundred state protected monuments but hundreds of buildings have been protected by the restrictions determined by the planning.

Although the future perspective makes provisions for the support system, so far the lack of it makes the development plan inadequate. The general aim of the development plan is to maintain the individuality of Estonian countryside architecture and landscape by means of research, valuation and management. Present development plan is not orientated to its general aim – preservation of the countryside architecture. It rather observes the destruction and concentrates on consultation. The state can support the preservation of the cultural heritage by subsidising the production of traditional materials or giving financial assistance to the owner. In Europe it would be the common practice to offsetting of the price differences of the ordinary repair and the proper restoration or conservation. To guarantee the intended use of the funds, the owner must enter a contract that is committing effective maintenance. In the case of failure to perform obligations, the sanctions can be imposed.

The idea of subsidising the cultural heritage is to safeguard the preservation of the Estonian culture and the national monuments, at the same time supporting the local craftsmen, promoting the utilisation of the traditional materials and enhance the skills of the traditional local handicrafts. In my thesis I have used the materials from the archives of the National Heritage Board and Estonian National Museum, national register of cultural monuments, the laws and regulations, the most significant publications on the subject of Estonian farm- and countryside architecture, among them publications of the Estonian National Museum and Estonian Open Air Museum. I have used the works of the students and master's candidates from Tartu University's Faculty of History and Estonian Art Academy's Faculty of Art History.

I have also taken advantage of and relied on my personal experience while working in the National Heritage Board (2002-2007), where I have been engaged with the number of researches about the rural heritage and therefore using the materials of the several working groups. I have also used the documentation about the work in our National Parks as a base material. I have been avoiding consciously the abundant photographic material

while compiling my master's thesis, remaining on the path of the theoretical discourse. However, the paper has numerous annexes in order to give a more thorough overview of the previous inventories and researches and give the closer look to the actions that have already been taken in preservation of the rural architecture. With this paper I would like to draw the attention to the village environment as a value on its own and to the possibility to preserve and renew it with the respect to the past. It should be emphasized that idea of preservation can not, under any circumstances, mean the frozen situation of any countryside environment of some specific era or the epoch, quite the contrary - the development that values the existing together with its probable "peculiarities" will constantly create new heritage.

The preservation of our tradition is the responsibility of all the society, as well as officials', owners' and neighbours' and everyone's contribution to the development plan is important.

Conclusively - the evident decay of the old farm buildings cries for urgent action!

However, the same concern has been worrying the folklore collectors way back to Jakob Hurt's times. Thankfully though there still are dignified architecture left in our villages and fortunately plenty of proud owners to cherish and share it with the generations to come. So there is a fair expectation of maintaining the countryside architecture and landscape in the future and not only in the hearts of the few devoted ones.

Lisad

INVENTEERIJA KÄSIRAAMAT

Sissejuhatus

Eesti talul on pikk ja praegu veel selgelt nähtav ajalugu: Täna sees maastikupildis on äratuntavaid märke maaharimisest juba muinasajal, hilisematest kihistutest rääkimata. Eesti maaelanike aja- ja eluloo kohta on viimase saja aasta jooksul koostatud ja avaldatud mitmeid monograafiaid ja artikleid, mis aitavad mõista meie esivanemate argipäeva ja mõttemaailma.

20. sajandi lõpu ja 21. sajandi alguse üha kiirenevas tempos toimuvad muutused tekitavad üha tugevamat igatsust ja vajadust leida üles oma perekonna juured. Suguvõsa algkodu üles ehitamine annab võimaluse toetuda oma pere identiteedile. Kodukohatunne ei teki pelgalt mälestuste, aja-ja pereloo dokumentide ning raamatute kaudu, vajame ka realselt olemasolevaid ja argipäevas toimivaid märke oma esivanemate elust ja maailmast. Üks olulisemaid tugeid kodutunde püsimisel on hoida ja säilitada ajaloolist ehituspärandit ja külakeskkonda.

Tulevastele põlvedele säilitatavat pärandit silmas pidades on vaja tänast olukorda tunda. 2007. a. käivitus Eesti maa-arhitektuuri ja –maastike arengukava, mille eesmärk on uurida hetkeseisu ja töötada välja meetmed, mida Eesti riik saaks rakendada meie talupoegliku ehituspärandi kaitseks. Arengukava esimene etapp tähendab tänase külamaastiku plaanipäraselt inventeerimist.

Külade ja talude kirjeldamine eeldab oskust märgata ja lugeda detaile, tõlgendada erinevaid nähtusi ja otsida seoseid. Inventeerija ülesanne on lisaks inimeste kodude kirjeldamisele ka omanike esmane nõustamine. Sama oluline on, et inventeerija oskaks koolitada ja nõustada ka arengukava hilisemaid elluviijaid valdkondade ja probleemide osas, kus omanikud reaalset abi vajavad.

Väga tihti on paljud kõrvaltvaataja jaoks huvitavad detailid omaniku jaoks harjumuspärane elu-oluline taust, mille väärtusi ei osata ilma tähelepanu juhtimata märgata ega väärtustada. Eestis on üsna tihti kõige hoolikamad talude taastajad kas hoonete uued omanikud või mõnda aega mujal elanud isakodusse tagasipöördunud, kes mujalt tulnuna oskavad tihti märgata huvitavaid nüansse ja pisisasju.

Alljärgnevas inventeerimisankeetide täitmisel abimaterjalina mõeldud inventeerija käsiraamatus on detailide märkamise ja mõistmise hõlbustamiseks kirjas kokkuvõte

talumaastiku kujunemisest, orienteeruv kronoloogiline kaardistus muudatustest ning ülevaade hoonete arhitektuuris, õue- ja külapildis toimunud muudatuste põhjustest. Inventeerimisankeedi lahtreid tuleb osata täita nii, et lugejad leiaksid sealt ka aastate pärast võimalikult tervikliku talu loo ja ajaloo.

Eestis on läbi aegade toimunud nii loomulik kui riigi tasandil juhitud väga ulatuslik sisemigratsioon, mistõttu on piirkondliku eripära määramine üsnagi tänamatu tegevus. Selgelt tajutavaid erinevusi taluarhitektuuris kohtame peamiselt rootslaste ja setude külates.

Käsiraamatu iga teema juurde on lisatud soovitava kirjanduse loetelu. Asendamatud materjalid on nii inventeerijaile kui ka restaureerimis- või säilitamistöid ettevõtvale omanikule Eesti etnograafia osas hindamatud käsiraamatud – Gustav Ränga „Saaremaa taluehitised I” (1939), Karl Tihase „Eesti talurahvaarhitektuur” (1974, 2007), Tamara Habichti „Rahvapärane arhitektuur” (1977), Gea Troska „Eesti külad XIX sajandil” (1987), „Eesti rahvakultuuri leksikon” (1995) ja Kaljo Põllu „Hiiumaa rahvapärane ehituskunst” (2004). Samuti võiksid maa-arhitektuuri inventeerijad kasutada metsandusliku pärandkultuuri inventeerijate tarbeks trükitud „Väikest pärandkultuuri käsiraamatut”.

Kuna tänane ehitatud külamaastik järgib suuresti ennekõike pärisorjuse kaotamisest, kruntimisest ja talude päriseksostmisest alguse saanud muudatuste ahelat ja vanimad näited säilinud taluarhitektuurist ei ulatu üldjuhul 18. sajandist kaugemale, olen talumaastiku ja selle ajaloost tingitud muutustest ülevaate koostamisel piirdunud ajaliselt 19. ja 20. sajandiga. Külamaastiku varasemast ajaloost on juttu vaid põgusalt.

Eesti küla kujunemise lugu

19. sajandil maastikku oluliselt mõjutanud kruntimise eelne asustuspilt kujunes välja valdavalt 17. sajandi jooksul. 17. sajandi alguseks olid sõda, nälg ja epideemiad teinud nii suure laastamistö, et võib koguni rääkida asustuse järjepidevuse katkemisest.¹⁴⁸ 17. sajandi lõpuks sajandi alguse sügavast madalseisust oma aja majanduslikes ja põllumajandustehnilistes tingimustes mõeldavale kõrgtasemele arenenud küla asustuspilt osutus väga püsivaks. Vaatamata nn suurele näljaajale aastatel 1695-97, Põhjasõjale ja

¹⁴⁸ Liitoja-Tarkianen, Ülle. Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil, 2000, lk 11

1710.a. katkuepideemiale säilisid selle põhijooned muutumatuna kuni talude kruntimõõtmiseni.

19. sajand, mis oli ka maapiirkondade kõige tihedama asustatuse ajaks, tõi kaasa olulised muudatused Eesti külas. 1816., 1819., 1849. ja 1856. aasta talurahva seadustega muutus talupoegade õiguslik olukord, läbi sajandi kestnud talumaade reguleerimine muutis kogukondlikke suhteid, sajandi viimasel kolmandikul algas talude päriseksostmine. Oluliselt mõjutas maa-elu algav industrialiseerimine, alates 1870.aastast raudteede ehitus ja linnade kasv. Kõik muudatused olid väga pikaldased ja kestsid mõnedes piirkondades enam-vähem kuni Eesti Vabariigi väljakuulutamiseni, mis 1919. a. maareformiga tõi omakorda kaasa uue murrangu senistes maakasutus-suhetes.

Kruntimise eesmärk ja tulemused

Talude kruntimine ehk reguleerimine tähendas senise kogukondliku maakasutuse reformimist. Erineva viljakusega maatükkide kõigi vahel võrdseteks osadeks jaotamise asemel hakati igale talule mõõtma terviklikke väljasid, sest tükeldatus takistas põllumajanduse efektiivset arengut ning ribapõldude ja nõõrimaade süsteem põhjustas ka alalisi piiritülisid ja kohtuprotsesse. Reguleerimise eesmärk oli anda kõigile majapidamistele suletud piirid, kus asusid nii talu hooned kui ka kõlvikud. Reguleerimise ulatuse näitena võib märkida, et näiteks Saaremaa eramõisate valdused koosnesid enne reguleerimist 20 257 lahus seisvast maatükist, peale kruntimist 173-st.¹⁴⁹ On mitmeid näiteid, kus ühe talu maad koosnesid enam kui 30-st aga isegi sajast lapist.¹⁵⁰ Kruntimine tähendas muudatust ka kogukondlikus elus – kui seni tehti enamik töid kitsastel põllusiiludel ühiselt või vähemalt naabrist sõltuvalt, siis krunditud talud muutusid töökorralduslikult iseseisvateks, ühiskasutusse jäid vaid karjamaad. Eesti külad muutusid veelgi hajusamaks, küla olulisim üksus oli talu.

Eestis mõõdeti talusid krunti suhteliselt hilja. Taanis tehti seda 17. sajandil, Rootsis 18. sajandi teisel poolel ja 19. sajandi algul. Hilise kruntimise põhjuseks oli ühiskondlike muudatuste üldine aeglus ning talupoegade madalam seisund võrreldes Põhjamaadega.¹⁵¹

¹⁴⁹ Lust, Kersti. Pärisorjast päriskohaomanikuks. Talurahva emantsipatsioon eestikeelse Liivimaa kroonukülas 1819-1915, Eesti Ajalooarhiiv 2005, lk 38.

¹⁵⁰ Troska, Gea. Eesti külad XIX sajandil, 1987.

¹⁵¹ Liitoja-Tarkianen, Ülle. 2000, lk 11.

Hajatalude piiritlemisega omaette kruntideks alustati juba küll 17. sajandil, massiliseks muutus kruntimine siiski alles 19. sajandi keskpaigast alates.

Kruntimise kõrgaeg Lõuna-Eestis oli aastatel 1860-70, Põhja-Eestis 1870-80, Saaremaal 19.-20.sajandi vahetus¹⁵², Setumaal 20. sajandi algus, mõnel pool jäigi kruntimine lõpule viimata. Kroonukülades vältas reguleerimine korraldamatuse ja maamõõtjate vähesuse tõttu mitu aastakümnet, eramõisas suutis rüütelkond lasta talumaad krunti ajada kõigest paari aastakümnega.¹⁵³

Kruntimisega muutus lisaks kõlvikutele mõnevõrra ka taluhoonete asukoht külas – hoonete paiknemine muutus üldjuhul hajusamaks, sest osa talusid viidi küladest välja. Üldiselt püüti krunte võimalikult siduda kõigi olemasolevate õuedega, ükskõik millise põldude konfiguratsiooni ja külavormiga tegemist oli. Hoonete väljavedamisega seotud kulutused jäid üldiselt mõisate kanda¹⁵⁴ ja vajadusel eelistati seetõttu kolida lagununud hoonetega talusid. Pärnumaalt on teada, et Jõõpre talunikud eelistasid 1863. a arrondeerimisele senist jaotust, sest külast väljas uues kohas majapidamise rajamiseks vajaminevaid korralikke ehituspalke oli taludel selles metsavaeses ja üldse kehvapoolses maanukas raske hankida. 1866. a. instruksioonide järgi sai kroonumaadel ümberpaigutatava talu peremees riigilt tasuta vajaliku materjali uue hoone ehitamiseks. Vallavolikogude protokollidest nähtub, et valla abiga ehitati neile ka uued hooned. Markantsema näitena selgub protokollidest, et Enge-Uduveres sai 25 rublase altkäemaksu eest kaubelda, et talu hooned jääksid oma kohale¹⁵⁵

Reguleerimise käigus ümberkolitud talude hulk ei ole siiski märkimisväärne välja arvatud Eestimaa kubermangu mõisates, eriti Järva- ja Virumaal, osalt ka Harjumaal, kus koliti ümber terveid külasid.¹⁵⁶

Samas moodustati reguleerimise käigus küla ääremaadele ka suur hulk uusi talusid talumaade vähendamise või uudismaa arvelt senistele saunikutele ja vabadikele, mitmeid talusid poolitati sugulaste vahel.

¹⁵² Lust, Kersti. Uuenev Saaremaa kroonuküla (1841-1919), 2003, lk 9.

¹⁵³ Lust, Kersti. 2005, lk 99.

¹⁵⁴ Troska, Gea. 1987, lk 56 jj.

¹⁵⁵ Lust, Kersti. 2005, lk 95.

¹⁵⁶ Troska, Gea. Külaasustus// Eesti talurahva ajalugu 1, Tallinn 1992, lk 297 jj.

Talude päriksostmine ja selle mõju Eesti külale

Talude massilise kruntimõõtmisega samaaegselt ja kohati ka ühenduses algas talude päriksostmine. Võimalus saada peremeheks tõi kaasa olulise ühiskondlikku murrangu ning ühtlasi tähistas selget piiri agraarühiskonna ja industriaalühiskonna vahel.

Liivimaa 1849. a., Eestimaa 1856. a. ja Saaremaa 1865. a. talurahvaseadustega anti talupoegadele õigus saada oma maatüki omanikuks. Õige hoo sai talude väljaostmine alates 1870. aastatest, seda küll peamiselt jõukamas Lõuna-Eestis. 1880. aastate alguseks oli Lõuna-Eestis taludest müüdud u 60%, Põhja- ja Lääne-Eestis vaid 16%. Sajandivahetusel oli Läänemaal müüdud 40%, Harjumaal 58%. Saaremaal käivitus päriksostmine alles peale 1905.a. revolutsiooni ning järgnenud 10 aastaga osteti päriks 70% talumaadest.

Talude omandiõiguse üleminek tõi kaasa ka suuremad muudatused ja vabadused elamukultuuris, seni oli mõis talupoegadele ehitusmaterjali andmisel määranud tihti üksikasjadeni ka ehituse laadi konserveerides niiviisi vananenud ehitusviisi.¹⁵⁷

Uute külade ja talude tekkimine 19. sajandil

19. sajandit iseloomustab asustuse intensiivne levik- agraarset ülerahvastust ei aidanud vähendada väljaränne ega ka veel nõrgalt arenenud tööstus ja kaubandus, seetõttu võeti kasutusele kõik vähegi kõlbulikud maad ja talu ning saunikukohtade ehk väikemajapidamiste arv kasvas hüppeliselt.

Kui veel 19. sajandi algul moodustasid vabadikest-popsidest ehk oma majapidamisega ent praktiliselt ilma maata talupoegadest enamuse vanemad ja töövõimetud talupojad, siis talurahva arvu pideva kasvu juures suurenes tööjõuliste inimeste osakaal, kelle jaoks ei jätkunud maad. 19. sajandi keskpaigas elatus ligi veerand talurahvast vaid hooajatöödest ja oma maalapikesest. Popside arvu kasvu mõjutas ka üleminek raharendile ning sulasrahvas kaotas oma senise teenistuse mõisa toomeestena.

1816. a. ja 1819. a. talurahva seaduste juhtmõtteks oli, et talupojad peavad mõisale maa eest tegu tegema, seetõttu olid mõisnikud äärmiselt huvitatud talude arvu kasvust. Kruntimise käigus moodustati juurde uusi talusid, vabadike kohti üritati võimalusel muuta talukohtadeks või asundada maata talupoegi uudismaale ehk paigutada ümber vähem rahvarohketesse mõisatesse.

¹⁵⁷Viires, Ants. Talurahva olme// Eesti talurahva ajalugu I,Tallinn 1992, lk 520.

1840. aastatel moodustati talude arvelt. juurde mitmeid uusi karjamõisaid. Haanja mõisas näiteks pidid 17 peret oma talud karjamõisa asutamise pärast maha jätma.¹⁵⁸

Talude arv muutus nii piirkonniti kui ajaliselt väga ebahühtlaselt. Vähem harimiskõlbuliku maaga või liigniiskuse all kannatavatel aladel oli asustus Rootsi aja lõpul veel hõre. Rannikualadel, metsastel ja kehvemate põllumaadega piirkondades suurenes 19. sajandil talude hulk kohati lausa kahe-kolmekordseks. Lisaks Pärnumaa rannikualadele ja soisemale sisemaale paistis ka näiteks Avinurme metsa- ja sooderikas ala 19. sajandi algul silma viljelusmaade erakordselt kiire kasvu poolest.

Saaremaal, Tartumaal ja mujal, kus 18. sajandi jooksul oli enamus harimiskõlblikust maast juba kasutusele võetud, püsis talude arv üldjuhul muutumatuna, talusid sai juurde moodustada vaid olemasolevaid jagades või mõisamaade arvelt.

Maanälja leevendamiseks lubati alates 1841. a. jagada talupoegadele kroonumõisate tagavaramaid. Maa jagamisel ei unustanud tsaarivõim poliitilisi kaalutlusi. Lähtuvalt 1866. a. Ministrite Komitee otsusest, mis kohustas hoolitsema õigeusu kiriku positsioonide tugevdamise eest, eraldades maad kirikute ehitamiseks, koolide ja vaimulike tarvis, kehtestati ka uus reguleerimisinstruktsioon, mis kohustas eelistama veneusulisi juhul, kui maatahtjaid oli rohkem kui väikekohti. Ka rendisoodustusi kohtade sisseseadmise ajaks anti esialgu vaid õigeusklikele uusasunikele, senati ukaasiga laiendati seda 1872. aastal siiski ka luterlastest vabadikele. Mõisahoonetele uute peremeeste leidmisel tuli ülalnimetatud reeglite kohaselt samuti eelistada kirikuameteid.¹⁵⁹ Lisaks nõudis õigeusu kirik maad oma 1860. aastate algusest loodud 57 maakogudusele. Maa nimel usku vahetanud talupoegade arv oli üsna suur – Võrumaal moodustas see 11, Tartumaal 12, Viljandimaal 13, Pärnumaal 28 ja Saaremaal 30% talupoegade üldarvust. Uusi majapidamisi moodustati väga arvukalt – ainuüksi Liivimaa kubermangu Eesti osas eraldati veneusulistele ligi 1200 talu.¹⁶⁰

Väiketalusid eraldati 1854. a määruse kohaselt ka erruläinud lihtväelastele ja nende naistele eluaegseks tasuta kasutamiseks. Määrusele järgnenud 20 aasta jooksul moodustati ainuüksi Liivimaa kubermangus tuhat soldatikohta.

Uute talude moodustamine vabadikele ja soldatitele tähendas tegelikult kääbusmajapidamistest koosnevate külade loomist, kus maalapid ei küündinud talu

¹⁵⁸ Lust, Kersti. 2005, lk 56

¹⁵⁹ Lust, Kersti . 2005, lk 107

¹⁶⁰ Ibid, lk 61

suuruseni ja suur osa elanikest ei olnud mitte kohalikud vaid teistest valdadest ümberasunud.

Vaatamata soodustustele nagu rendimaksu vabastus ja tasuta ehitusmaterjalid valmistas paljudele asunikele oma majapidamise sisse seadmine raskusi. Rendilepinguga kohustati neid viie aasta jooksul ehitama hooned ja harima üles kogu maa. Vastasel juhul võeti maa käest ära. 1872.aasta sügisel oli 35 mõisa andmeil 850-st väikekohast 449-l hooned püsti, 51-l oli alustatud ehitamist ning 334 polnud veel alustatud. 1907 .aasta 20. novembri „Päevaleht“ kirjeldas Kavilda asunike kurba elu järgmiselt: „väikemaa pidajad elavad väga kehvasti, iseäranis vilets oli kaua aega „hingemaa“ omanikkude elujärg. Hooned olid neil imeviletsad, loomad kehvad. „Hingeliste“ küla oli laialt „kelmiküla“ nime all tuttav, sest et siin väga palju kurjategijaid ja päevavargaid asus“.

1919.a. maareform ja asunikutalude rajamine, kaasnenud probleemid

Aastatel 1918-40 asutati arvukalt uusi talusid ja nii muutus Eesti külade ilme mitmekesisemaks. 1919. aasta maaseadusega võõrandas Eesti Vabariik mõisate maad, mis jagati valdavalt asunikukruntideks. Riiklikul asundustegevusel oli oluline osa riigi kehtestamisel ja ülesehitamisel, (ise)majanduslikult toimivatele talunditele toetuva tugeva põllumajandusliku vabariigi rajamisel. Natsionaliseeritud maa moodustas ligi poole Eesti territooriumist. Maad lubati eelisjärjekorras Vabadussõjas osalenud ohvitseridele ja sõduritele. Maareformiga, mida on nimetatud ka majanduslikuks vabadussõjaks, rajati 1930. aastate lõpuks üle 50 000 uue majapidamise. Kõik uued talud ei olnud uusehitised, sest taludeks kohandati ka endised mõisate kõrval- ja abihooned.

Hoolimata Nõukogude perioodi laastavast mõjust traditsioonilisele Eesti külamaastikule, on aastatel 1919-1940 massiliselt ehitatud asunikutalud endiselt üle terve Eesti üks peamistest maaelamutüüpidest ning „külamustri“ olulisemaid kujundajaid.

Uudismaa-asunduste rajamine rahvastikupoliitika osana

1919. aasta maareformi teostamisel andis riik välja peaaegu kogu oma kultuurmaade tagavara, 1929. aastaks oli krundid välja jagatud. Sealjuures jäid paljude inimeste maasaamise soovid rahuldamata. Metsamaade ning soostunud heina- ja karjamaade kasutuselevõtuks uudismaadena loodi seadusandlik alus 1929. aasta Asunduskapitali seadusega. Seadus nägi ette riigi kulul asunduse planeerimise ja kommunikatsioonide rajamise ning asuniku ehitada jäi laenu toel elamu.

Kui 1930. aastate algus oli veel katsetamise aeg, siis tõeliselt sai uudismaa-asunduste rajamine hoo sisse alates 1934. aastast. Prioriteediks seati paljulapseliste perede, aga ka virelevate setude elujärje parandamine, küladesse oodati ka ettevõtlikumaid maaharijaid, kes teistele eeskujuks oleksid. 1930. aastate teisel poolel rajati Põllutööministeeriumi juurde loodud Asundusameti poolt (st ehitati valmis mitte ainult teed ja kraavid, vaid ka majad) mitu suurt arhitektuurselt ühtlase ilmega musterküla koos kaupluse, koolimaja ja sageli ka muude teenindus- ja tootmisasutustega.¹⁶¹

Suurimad asunduskülad olid Pillapalu Harjumaal, Peressaare Virumaal, Lepplaane ning Pikavere-Sooküla Pärnumaal jt. Uusasunduste põhiline projekteerija oli Tallinna Tehnikumi lõpetanud Asundusameti ehitusbüroos projekteerijana töötanud Erika Nõva, kes majades püüdis elulaadi moderniseerida samas minemata vastuollu traditsioonilise arusaamaga maaehitistest. Osa uusasunduste külakooslustest lagunes nõukogude ajal kiiresti ning tänane puudulik regionaalpoliitika on nende allakäiku veelgi süvendanud, mistõttu suur osa endistest terviklikult rajatud uudisasunduste taludest seisab hüljatuna ja laokil. Kõige terviklikumana on säilinud Matsalu ja Pillapalu asundus.

Sarnaselt 19. sajandi kroonumõisate tükeldamisega tõi ka uudisasunduste rajamine kaasa talude arvu hüppelise kasvu ja ulatusliku sisemigratsiooni.

Loe lisaks: Lutsepp, Elo. Uudisasundused- 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi. Tallinn 2006

Lankots, Epp Eesti Vabariigi periood 1918-1940, Tallinn 2006

Kodukaunistusliikumine talude ja külade ilme parandamisel

1935. aastal käivitus Riigivanema Konstantin Pätsi eestvedamisel kodukaunistuskampania, mille eesmärgiks oli ennekõike elutingimuste tsiviliseerimine ja kaasajastamine. Kampania käigus pandi olulist rõhku puhtusele, oluliselt muutus suhtumine kööki, millest pidi saama majapidamise sanitaarseim ruum, erilise tähelepanu pälvis ka käimlate ehitamine.

Kodukaunistamise raames propageeriti majade vooderdamist ja värvimist. 1939. a. põllumajandusloenduse järgi oli üle viiendiku elamutest väljast värvitud. Soovitati nii õlivärviga, aga eriti märksa odavamana rootsi värviga värvimist. Kodukaunistuskampania edukust tagas ka mitmete materjalide nagu värvi ja katuseroo riiklik doteerimine.

¹⁶¹ Lankots, Epp Eesti Vabariigi periood 1918-1940, Tallinn 2006, Muinsuskaitseameti arhiiv

Moodsate materjalidena tulid eriti uudismaa asundustes kasutusele tsementkividest tulekindlaid nopsa süsteemis (õhuvahedega) seinad ja tsemendist katusekivid, mida valmistati pressi abil kohapeal. Materjali kokkuhoiu ja ehituse kiirendamise eesmärgil soovitati elamute ehitamisel sõrestikseinu, mida oli võimalik kergesti tapetseerida.¹⁶²

Eduka talu mõõdupuuks sai korralik viljapuu- ja marjaaed, haljastusest sai taluõue lahutamatu osa. 1920-ndatest aastatest peale rajati peaaegu igasse talusse väike lilleaed, kuhu istutati peamiselt püsililli nagu flokse ja pojenge, samuti sireli- ja jasmiinipõõsad.

Talude hävitamine ja sundkollektiviseerimine 1940. aastatel

Nõukogude okupatsiooni mõju talumaastikule on raske alahinnata. Küüditamise tagajärjel jäid tühjaks ja peremeheta tuhanded talud, kollektiviseerimise tulemusena kaotati talupõllud ja -karjad, paari aastakümne jooksul vahetus suur enamus paiksest elanikkonnast. Maaparanduse käigus likvideeriti mitutuhat hoonet, suur hulk talusid kukkus hüljatuna ise kokku. Alates 1957. aastast hakati sovhoosides ja kolhoosides plaanikindlalt ehitama paljukorterilisi linnatüüpi elamuid. Uutes kiirelt kasvavates asulates oli ette nähtud tsentraalne kanalisatsioon ja veevõrk, keskküttekattlamajad jne.¹⁶³ 1980ndate aastate algul elas 166-s enamasti üle 500 elanikuga alevikus umbes veerand maaelanikest, külasid oli ca 3 000.

Alates 1970. aastatest hoogustus talude kasutuselevõtt suvekodudena.

Eesti talu taastatud Eesti Vabariigis

Iseseisvuse taastamisega anti hävitav hinnang kõigele nõukogulikule, erilise põlastuse alla sattusid kolhoosid, mida asuti kiirelt lammutama. Talu ja taluelu muutusid rahvusliku ja isamaalise eneseteostuse sümboliks. Hoolimata mõnest toetusmehhanismist jäi tugi väiketootjatele napiks ning hilisemad eurotoetuste jagamise tingimused muutusid väiketaludele saatuslikuks. Tänapäevaks on klassikaline väiketootmine maal suuresti välja surnud ja enamik talusid on leidnud endale asendustegevuse turismi või spetsiifiliste kultuuride ja loomade kasvatamise näol.

¹⁶² Sirendi, Arvo. Maaehitus// Eesti Põllumajandus XX sajandil I, 2006, lk 102.

¹⁶³ Peterson, Aleksei. Võru rajooni kaasaegne maaelamu, ERM XXI, 1966, lk 72

Eesti külade üldisloomustus

Eesti asustus on olnud suhteliselt hõre, iseloomulikud on nii külad kui sageli soode ja metsade keskel asuvad hajatalud, mis asukohast sõltumata olid õiguslikult ja majanduslikult seotud mõisaga.

Küla struktuur- valdavalt haja-, sumb- või ridaküla- on sõltunud ennekõike pinnavormist ja kõlvikute paiknemisest, aga ka elatusallikatest. Külavormide leviku osas on Eesti pilt üsna kirju, kultuurilistest (välis-)mõjudest külatüübile saab rääkida alates 19. sajandi keskpaigast Peipsi rannikul täiesti uue tüübina levinud tänavkülade puhul, ajaloolised erinevused on ka rootslaste ja setudega asustatud äärealadel.

19. sajandil tekkis sotsiaalse diferentseerumise ja tsaarivõimu poliitika tulemusena peamiselt kroonumõisate arvelt hulgaliselt uusi väikemajapidamistest koosnevaid nn saunakülasid (ka popsiküla, vabatküla, moonaküla, kantküla) ning nn soldatikülasid, mis lähtuvalt oma tekkepõhjustest võisid olla tüüpilisest Eesti külast märksa regulaarsema planeeringuga. Talusid tekkis juurde ka eramõisate maadel – talude müügist huvitatud mõisnikud lasid kruntimise käigus muuta talude suurust ja suurendasid nende üldarvu, eriti hõredalt asustatud piirkondades. 19. sajandi jooksul kasvas varem taludes elanud vabadike ja sulasrahva arvelt peamiselt väiketalude hulk. Vanades tihedates asustuskeskustes moodustati uusi talusid juurde vähem.

Talude loomisega kasvas külade arv, keskmine Eesti küla püsis jätkuvalt suhteliselt väike – vaid üksikutes külates oli rohkem kui 20 talu, enamasti oli külas u 10 talu. Suuremad külad tekkisid peamiselt Peipsi järve ja ka Soome lahe rannikule, kus elatuti peamiselt kalapüügist ja põllu suurus ei omanud otsustavat tähendust pere ülalpidamiseks.

Väikekohtade loomine jätkus asunikotalude massilise loomisega ka läbi iseseisvusaja.

TALUHOONED

Rehemaja

Et Euroopa üks suurimaid taluelamuid – rehielamu, rehemaja või rehetare on kasutusel olnud elamuna võib nende omaaegset arvu piirkondlikke erinevusi silmas pidades võrrelda talude arvuga 19. sajandi lõpul. Arvatavalt on neid läbi ajaloo olnud kuni 60000. Traditsiooniliselt on elamust eraldi korstnata suitsutoaga rehi olnud iseloomulik setude,

eesti-rootslaste ja Saaremaa suitsutoa või roovialusega taludes. Mujal oli ligi tuhande aastase traditsiooniga rehielamu niivõrd enesestmõistetav elamuviis, et viljakuivatamiseks kohandatud elamu oli ka neil majaomanikel, kel peaaegu üldse polnud oma maad ega vilja.¹⁶⁴ Rehielamu oli hästi kohandatud meie kliimale- eri funktsioonide koondamine ühe katuse alla hõlbustas elutegevust pikal talveperioodil.

1929. a. põllumajandusloenduse andmed näitasid, et koosehitised olid elamuna kasutusel Saaremaal 76% ja Läänemaal 63% taludest, Valga-, Petseri- ja Võrumaal aga vähem kui veerandis taludest¹⁶⁵, 1960. aastate koolilaste poolt tehtud ankeetküsitluse põhjal oli see protsent tunduvalt langenud, aga püsis Lääne- ja Põhja-Eestis siiski märkimisväärselt kõrgena (ca 40 %), Lõuna- ja Ida-Eestis oli see ca 10 %.¹⁶⁶ Lõuna-Eestis algas rehest eraldi elamute ehitamine juba sajandivahetusel, oma piirkondliku jälje jättis ka II maailmasõda, näiteks Jõhvi kihelkonnas hävis sõjas enamik rehielamutest.

Traditsiooniliselt on Eesti rehemajasid jagatud Põhja –Eesti ja Lõuna-Eesti tüüpi. Põhja-Eestis ehitati kõrge rehetuba madalamate välisseintega hoonekehandi sisse st rehetuba ümbritsesid kahekordsed välisseinad, mistõttu ruum oli pime. Lõuna-Eestis ja saartel oli rehetuba niisama lai ja kõrge kui rehealune. Erinevad autorid on üritanud rehemaju veel mõnede tunnuste järgi liigitada, selgeid ja reeglipäraseid piirkondlikke eripärasid on leitud siiski vähe. Enamik rehemajasid on tänaseks ümber ehitatud, algupärase rehemaja leidmine on suuresti õnneasi.

Traditsioonilised rehemaja ruumid on rehetuba, rehealune, kambrid, koda, sahver, aganik, laut, tall ja köök.

Kõige olulisema uuendusena levisid klaasaknad, mis Saaremaal olid võrdlemisi levinud juba 1780. aastatel., 19. sajandi keskpaigaks olid majadel klaasaknad ees juba kõikjal Eestis. Põhja-Eestis tekkis tänu akendele uus, liigtubadega rehielamu variant – partealuses osas jäeti ära eesmine ja tihti ka tagumine sisesein, millega hoone akendega välissein jäi rehetoa seinaks.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Troska, Gea, Slõgina, Natalia Kehvikute asulatest ja elamutest Eesti mandriosas XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX 1964, lk 110

¹⁶⁵ Sirendi, Arvo. 2006, lk 102

¹⁶⁶ Peterson, Aleksei Tüüpprojektide kasutamisest maaelamuehituses 1953.-1962.aastani Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX 1964, lk 76-89

¹⁶⁷ Viires, Ants. 1992, lk 519 jj

Suur uuendus rehemaja juures on köök. Esimesed köögid on teada juba 19.sajandi algusest. Massiliselt hakati kööke ehitama peale korstnate kasutuselevõttu alates 1870ndatest. Hiljem kui mujal hakati kööke ehitama Harju-, Järva – ja Läänemaal.

Baltimail 1881. a korraldatud rahvaloenduse käigus koguti andmeid ka maarahva elamute kohta. Hiiumaal ja Vormsis oli korstnaga elamuid 67%, samas kui Läänemaa mandriosas oli vaid 13%, Eesti- ja Saaremaal 31% ning Liivimaa Eesti osas 42% elamutest korstnaga¹⁶⁸. Hiidlased olid loenduse ajaks jõudnud ehitada palju rehest lahus elamuid, mis said kohe ehitamise käigus korstnad, vanade rehemajade kambrite osa suitsuvabaks muutmine edenes palju visamalt. Korstnate levikut rannikul võib põhjendada ka tiheda läbikäimisega rannarootslastega ja Soome ja Rootsi sõitudega.¹⁶⁹

Alates 1870. aastatest hakati majja ehitama rohkem kambreid. Rehemajadel oli tihti isegi 3- 4 kambrit, kõige enam oli mitme kambriga hooneid Lõuna-Eestis. Kambrite lisamisega tekkis kambrielanikel „oma ruum” senise kogukondliku ühiselu asemel. Paralleelselt ehitati ka esimesi rehest lahus olevaid elamuid. Kambrite ja elamute ehitamine tähistas omakorda murrangut kodu sisustamises ja senisest märksa laiemat ja uhkemat mööblivalikut. Ruume valgustavate akende arv püsis suhteliselt tagasihoidlik, aknad ise muutusid kuueruudulistena senistest suuremaks. 20. sajandi alguses hakati rehemaja elamu osa vooderdama laudisega.¹⁷⁰

Uuendusena hakati alates 19. sajandi lõpust rajama rehemajadele ka vundamente.¹⁷¹ Lisaks kambritele, akendele ja korstnatele on rehemajadel oluline arhitektuurne uuendus ka katusekattematerjali muutumine. Õlgkatused hakkasid kaduma juba 1920. aastatel kui muutus üldiseks masinaga rehepeks ja enam ei olnud saada katuse tegemiseks sobilikke õlgi. 1929. a. üleskirjutuste järgi oli 55% maaelamutest laast ja sindelkatused, 39% õlgkatused.¹⁷² Piirkondlikud erinevused on siingi – Läänemaal ulatus 1934. a. õlg- ja rookatuste protsent 72-ni. Lääne-Eestis ja saartel püsis ka veel nõukogude ajal tava teha

¹⁶⁸ Peterson, Aleksei. Taluelamu käsitlus eestikeelses perioodikas aastail 1850-1917 Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXIII 1968, lk 33

¹⁶⁹ Põllu, Kaljo Hiiumaa rahvapärases arhitektuurist, 2005, lk. 161

¹⁷⁰ Kangilaski, Epp Koguva küla rahvaarhitektuur// Ehitus ja arhitektuur 1/ 2 -1985 , lk 52

¹⁷¹ Peterso, Aleksei.Rehielamu ruumijaotuse arengu põhijooni XIX ja XX sajandil Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXII 1967, lk 35

¹⁷² Sirendi, Arvo. 2006, lk 102

katused roost, mujal tulid kasutusele puitkatused (laast, pilbas ja kimm), nõukogude ajal juba eterniit. Siiski on teada, et vanade õlgkatuste parandamiseks tarvilike õlgede saamiseks külvati, koristati ja peksti isegi 1950. aastate lõpus üksikutes peredes rukist käsitsi.¹⁷³

Katusekattematerjali muutudes muutus mõnevõrra ka katusekuju, tekkisid teravad viilkatused, kaduma hakkasid kelpkatuste traditsioonilised unkaaugud.

Sajandi algul läksid linna eeskujul moodi ka rehemajadele külge ehitatud verandad, uue sajandi nähtus on ka palkseinte laudadega vooderdamine ning värvimine.

Talude päriseks ostmine tõi kaasa sotsiaalse murrangu külas ja jõukamad peremehed asusid ehitama moodsaid rehest eraldi elamuid. Arvukatest uutest elamutest hoolimata säilitas rehielamu oma staatuse peamise elamutüübina Eesti külas kuni sõdade vahelise ajani.

Uue elamu püstitamisel kasutati vana rehemaja tihti kas rehena või panipaigana ja loomade talvise eluruumina. Enamasti ehitati siiski uus rehi, tavaliselt õuest eemale, põlluserva. Põhja- ja Kesk-Eestis ning saartel, kus eraldi elamuid hakati ehitama alles 20. sajandil mil reht peksti juba masinatega, ei olnud eraldi rehehoone järele enam vajadust.

Kolhooside rajamise järel muudeti rehealuseid ja rehemaju lautadeks sh ka kolhoosi ühislautadeks. Väga paljud vanad hooned lammutati kütteks.

Tänaseni säilinud rehemajade arv ei ole umbkaudugi teada, aga eeldatavalt on neid vähemalt paar-kolm tuhat. Võib eeldada, et kõige enam on rehemajasid säilinud Lääne-Eestis ja saartel. Läänemaa on traditsiooniliselt olnud vaene ja kokkuhoidlik kant, kus veel 1922. a. leidus suitsutubasid igas külas.¹⁷⁴ Samas asuti just Läänemaal kolhoosikorra ajal aktiivselt rehemajasid uute nõudmiste järgi kaas-ajastama, kuna nad olid jätkuvalt kasutuses elamutena. Etnograaf Ellen Karu kirjutab 1964. aastal, et samaaegselt sisemiste remonttöödega paigaldati Läänemaal vanadele hoonetele jätkuvalt uusi laast- ja roogkatuseid, rehemajadele raiuti suuremad aknad ning seinad vooderdati laudadega.

Loe lisaks:

Peterson, Aleksei. Rehielamu ruumijaotuse arengu põhijooni XIX ja XX sajandil

Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXII 1967, lk 7-39

¹⁷³ Põllu, Kaljo. 2005, lk 200

¹⁷⁴ Karu, Ellen Lääne-Eesti taluelamute arengust XX sajandi algusest tänapäevani. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX 1964, lk 52

Habicht, Tamara. Rehielamu Kagu-Eestis 19. sajandi teisel poolel Tartu 1961

*Karu, Ellen 1964. Lääne-Eesti taluelamute arengust XX sajandi algusest tänapäevani-
Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX, lk 50-75*

Elamud, häärberid

Rehest eraldi on oma elamuid ehitanud eesti-rootslased ja setud, elamutena tuleb loetleda ka saunikute ja vabadike eluasemeks olnud enamasti talumaadel asuvaid väiksemaid maju ja saunu. Nagu eespool viidatud, tavatsesid ka vähese maa omanikud ehitada endale elamiseks siiski rehemaju, olgugi, et neil ei olnud piisavalt maad vilja kasvatamiseks.

Edumeelsemad pastorid ja teised haritlased manitsesid sajandeid talupoegi loobuma rehielamutest ennekõike suitsutoa kahjulikkuse pärast tervisele, samuti ka loomadega kooselamisest tuleneva ebahügieenilisuse pärast.

Rehest eraldi elamute ehitamine sai hoo sisse peale talude päriseksostmist ja uhkest elamust sai eduka peremehe sümbol.

Kui rehemaju ehitati esivanematelt õpitud tarkusest, siis häärberite puhul jälgiti püüdliselt linna ja mõisa eeskujul. Häärberid hakati jõukal Mulgimaal ehitama juba 19. sajandi keskel, kus kujunes välja ka "tüüphäärber". 1920.-30. aastatel muutus suurtalude välisilme oluliselt kirjumaks, hoonete kavandamisel kasutati nii käsiraamatute, instruktore kui arhitektide abi.

1939.a. põllumajandusloenduse andmed peegeldavad nii rehemaja traditsioonist kinni hoidmist vaesemates kantides ja eraldi elamute levikut viljakamatel aladel kui asunikotalude mõju asustuspildile: omaette eluhooneid oli elamute üldarvust Valgemaal 86%, Petserimaal 83%, Võrumaal 61%, Tartumaal 55%, Järvemaal 47%, Viljandimaal 46%, Harjumaal 45%, Pärnumaal 40%, Läänemaal 37% ja Saaremaal 27%.

Loe lisaks:

*Troska, Gea. Mulgimaa suurtalu häärber. Suitsutare. Vabaõhumuuseumi uurimused
1957-72 Tallinn 1976*

*Pärdi, Heiki. Eesti talumaja moderniseerumine 1850.-1920. aastail// Suitsutare 4. Eesti
Vabaõhumuuseum 2007, lk 39- 100*

Asunike elamud

1920. ja 30. aastatel rajati Eestis enam kui 50 000 uut asunikutalu. Et ilma jooniste või projektita laenu ei antud, tekkis paljudes kohtades maale visuaalselt väga ühtlane Asunikkude, Riigirentnikkude ja Talupidajate Põllumajandusliidu Ehitustalituse arhitektide projekteeritud hoonete kihistus. Samas oli küllaga neidki, kes laenu saamiseks ise vajalikus mahus joonisega hakkama said.

Ehitustalitudes töötanud Ernst Jacoby, August Volberg, Edgar Velbri, August Esop, Erika Nõva jt. tegelesid uute kaasaegsetele (ka esteetilistele) tingimustele ja hügieeninõuetele vastavate tüüpide välja töötamisega. Kaks asunikutalu põhitüüpi olid elamud (peamiselt Tartu-, Võru- ja Valgamaal) ja koosehitised (ehk elamu ja abiruumid ühise katuse all, peamiselt Lääne-, Saare-, Viru- ja Pärnumaal). Koosehitiste eeliseks oli ökonoomsus ja odavus, eluruumidega koos olid ühe katuse alla projekteeriti ka hoiuruumid ja laut, nende vahel paiknes kuur või ait. Ka Asundusameti poolt rajatud uudismaa-asundustesse ehitati peamiselt koosehitisi. Ehitustalituse arhitektid hindasid koosehitisi ka nende traditsioonilisse maastikusse sobiva tüseda üldilme pärast.

Asunikutalude teisele korrusele oli ette nähtud vajadusel eluruumideks ehitatav pööning, mille väljaehitamiseni jõuti siiski harva. Koosehitiste lauda osa pööning oli mõeldud kanalaks. Harva vaevuti välja ehitama arhitektide poolt kavandatud rahvusromantilised nikerdatud verandapostid ja aknaluugid. Majade vooderdusviisina soovitati ning ka kasutati sageli kitsa liistuga kaetud püstvoodrit (nimetati asunikulaudiseks), mis vastandus agulist pärit kitsale profileeritud horisontaallaudisele. Üldiselt ehitatigi rohkem puidust kui odavamast materjalist, kuigi propageeriti tulekindlaid materjale.

Katusekattematerjalina oli levinud laastukatus. Asunikuelamutele ehitati vahest ka veranda, mistõttu need sarnanesid 1920. aastatel linnade äärerajoonides ja maa-asulates levinud ristkülikukujulise, mansardkorruse ja verandaga elamutüübile. Kuigi asunikutalusid ehitades mindi sageli plaanidest mööda, oli projekti järgi ehitamine maaehituses oluline murrang.

Loe lisaks:

Lutsepp, Elo Uudisasundused- 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi, Magistritöö, Tallinn 2006

Arhitekt Erika Nõva. Minu töö ja elu, Eesti Arhitektuurimuuseum 2006

Majandushooned

Majandushooned on talu ja taluhoonestuse olulised ja funktsionaalselt lahutamatud osad. Majandushoonete asukoht ja arv peegeldavad talu vajadusi, võimalusi ja harjumusi. Et ehitusmaterjal oli hinnaline olid mitmed ruumid tihti omavahel või rehega kokku ehitatud. Samuti hõlbustasid koosehitused talitusi ja moodustasid vajadusel tuulevarju. Täiesti tavaline oli vajaduse tekkides olemasoleva hoone pikendamine, mistõttu on moodustunud toredad eri ajastuid kirjeldavad pikad ehitised.

Aidad

Ait oli talu varamu ja seetõttu märksa hoolikamalt ja kunstilisemalt ehitatud kui muud hooned. Ait võis tihti olla ka ainus lukustatav ruum kogu talus. Lisaks vanadele lukkudele tasub aitade, aga ka lautade ja elamute juurest otsida maagilise tähendusega kaitsemärke.

Aida konstruktsioon sõltus suuresti tema otstarbest - liha- ja kalaaidad ehitati vastu maad, et hoida ait jahe, riide- ja viljaaidad seevastu alt tuulutatavatena, mistõttu neid sai suvel kasutada ka magamisaitadena. Rajati ka spetsiaalseid magamisaitu, millel olid aknad ja siledad laudpõrandad.¹⁷⁵

Lisaks toidule koguti aita ka isiklikke asju. Et ait oli veimevaka kogumispaik võidi ait abielludes lausa kaasa kolida.

1920.- 1930. aastate koosehitistes ehitati ait tihti muude ruumidega ühise katuse alla. Eelpool viidatud 1929.a. üleskirjutuste järgi on aitasid viiendiku võrra vähem kui elamuid, samas oli enamuses vanemates taludes rohkem kui üks ait.

Laudad, tallid

Loomi on talviti hoitud nii rehe all kui laudas. Lautade arv suurenes hüppeliselt alates talude päriksostmises. Loomakasvatusest kujunes talu tuluallikas peale Paldiski-Peterburi raudteeliini rajamist. 19. sajandi lõpus hakati ka senisest enam ehitama eri loomaliikidele eraldi ruume, seni olid kõik loomad koondatud ühte lauta, mis sisaldas ka vahelikku e suvelauta ja mille ees oli majandamiseks karjaaed. Laudalakas hoiti heinu ja põhku. Kuni 20. sajandi alguseni olid kasutusel peamiselt sõnnikulaudad, seetõttu

¹⁷⁵ Kangilaski, Epp. 1985, lk 53

mädanesid alumised palgikorrad väga kiiresti, kivist vundament tuli laiemalt kasutusse alates 1870.aastatest. 19. sajandi lõpust hakati Lõuna-Eestis ehitama lautu maakivist, mõnel pool ka savist.

Kagu-Eestis on laudakultuur märksa väljaarenenum kui mujal, sest siin kasvatati lehmi rohkem ja sarnaselt Lätile tegeldi rohkem piimakarjaga.

Päriseks ostmise järel uuendati taludes majandushooneid tegelikult veelgi hoogsamalt kui elamuid. Karjakasvatuse tähtsuse tõus sundis talumehi kõige põhjalikumalt moderniseerima loomalautu ja hobusetalle. Sageli ehitati lõhutud maakivist laudad, tallid, kuivatid ja aidad palju kapitaalsemalt ning mõnikord ka välimuselt mõjuvamalt kui elamud. Neid hooneid ilmestavad tellistest nurgad, uste-akende sillused ja raamistused ning muud detailid, kiviseinte ladumisel kasutati tihti dekoratiivset tööd oskavate peipsi-venelastest ja muhulastest ulgtööliste abi.

Eraldi hobusetallide ehitamine algas valdavalt alles peale päriseksostmist kui suurenes oluliselt hobuste arv talus. Siiski oli talle vaid ca kolmandikus taludest. 1939 oli 27 400 talundit kus ei olnud ainsatki hobust, 63 000 talundil oli üks hobune¹⁷⁶, kellele üldjuhul ei olnud mõtet eraldi talli ehitada.

...,Nõukogude võim likvideeris koduse loomakasvatuse peaaegu täielikult - kui iseseisvusajal oli Eesti lüpsikari 132 000 laudas ehk igal talul oli oma laut, siis 1960. aastatel 1 700 suures laudas.¹⁷⁷

Loe lisaks

Habicht, Tamara. Laudad Kagu-Eestis XIX sajandi teisel poole ja XX sajandi algul.

Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXIII 1968, lk 55-101

Habicht, Tamara. Veiselaut Eestis 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul. XXVII, 1973, 54-100

Jaagosild, Ildike. Rehealune talvise loomapidamisruumina Lääne-Eestis ja saartel.

Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXII 1967, lk 40-62

Talukeldrid

Taludes hakati keldreid rajama alles 20 saj algul mõisate eeskujul peale ulatuslikku kartulikasvatuse algust. Olgugi, et kartulikasvatus jõudis Eestisse juba 18. sajandi keskel,

¹⁷⁶ Sirendi, Arvo. Põllumajandusettevõtted // Eesti Põllumajandus XX sajandil I, 2006, lk 71

¹⁷⁷ Sirendi, Arvo. Käsikirjalised andmed

muutus see massiliseks alates 1870. aastatest.. Keldri eelkäijaks olid maa-augud ja kartulikoopad, mida mõnel pool veelgi kohata võib.

Kaevud

19. sajandi algul paiknes enamik Eesti küladest veekogudest üsna kaugel ning nad said eksisteerida ainult tänu kaevudele. Vanadel küladel oli enamasti ühine külakaev, 19. sajandil aga igal talul juba oma kaev, tihti isegi kaks – loomade jootmiseks kaevati teine kaev lautade juurde. Enamasti olid levinud vinn- ja vântkaevud.

Et kaevu ehitamine oli väga keerukas, ehitati see võimalikult vastupidav. Juba alates 1920. aastatest hakkasid levima pumbaga kaevud, kusjuures pumbakaev võis asuda ka köögis.

Kaevud on puu- või kivivooderdisega, nelinurksed või ka ümmargused. Puuvooderdisega kaevud olid üldiselt levinud Eesti mandril. Saartel aga ka Lääne-Eestis vooderdati kaevud kiviga.. Kivivooder (Saaremaal kudu, mujal rakked või salved) laoti ilma sideaineta, on andmeid ka sambla kasutamise kohta tihendina. Kaevuvoodriks kasutati ümmargusi põllukive, paealadel ka paasi. Saaremaal on kaeve, mille vooder on tehtud kumeraks raiutud paekivist. Uuema vooderdisena hakati kasutama tsemendist kaevurõngaid.

Veevõtuviis olenes veesoone kõrgusest. Madala veega kaevust võeti vett ämbri või villkopaga. Kui vesi oli sügaval, kasutati veevõtmiseks ajalooliselt vanemat kaevuvinna või hilisemat pöörlevat võlli nõoriga. Vinnaga kaevu põhiosadeks on kaevu lähedal olev haraline puu – hark, millele toetub ristpuu vinn. Viimase külge on kinnitatud püstloodis ritv (kook), mille otsas puu- või raudkonksu küljes ripub ämber. Kõige algelisem kaevuhark on looduslik, harudega puutüvi. Kauem säilisid niisugused hargid Lääne-Eestis ja Saaremaal. Kesk- ja Lõuna-Eestis on levinud hargitüüp, millel ülaotsas oli piklik ava. Kaevuvinn tehti harilikult ühest puust, kas kuusest või tammest. Võlliga e vântkaev on hilisem. Võll keerleb raudtelgedel kahe posti vahel. Telg on pikendatud läbi ühe posti ja kõverdatud vändaks. Ajalooliselt hilisemad on pumbakaevud.

Loe lisaks:

Ränk, Gustav. Eesti küla veevarustusest ja kaevutüüpidest. Eesti rahva Muuseumi aastaraamat XI, 1937, 83-119

Saunad

Saun ehitati pesemiskohaks, aga tihti pandi sauna elama ka taluteenijad. Olude sunnil võis sauna kasutada hoopis lambalaudana.. Sauna on kasutatud ka mitmeks muuks toimetuseks ja seda on kokku ehitatud ka näiteks sepikojaga. Et tegu oli tuleohtliku hoonega, asus see tavaliselt teistest hoonetest eemal. Ka saunakultuuri jaoks tähendas korstnate ehitamine suurt murrangut.

Lääne-Eestis pesti ja viheldi rehetas ja saunu kui pesemiskohti ei olnudki.

Loe lisaks:

Habicht, Tamara Eesti saun, Tallinn 1972

Sepikojad

Sepikodade arv tõusis alates 1870.-1880. aastaist, s.o. pärast talude päriseksostmist. Püüdes kõike vajalikku teha oma pere jõududega, ehitati ka talu omaks tarbeks sepistamise koht.

Sepikodade ehitamine intensiivistus mõnevõrra uuesti 1920. aastate teisel poolel ja 1930. aastate alguses seoses asundustalunike püüdega leida sepatöös lisateenistust.

Kollektiviseerimisega kadus lõplikult koduse sepatöö vajadus ja sellega seoses muutusid sepikojad tarbetuks.

Suveköök e paargu

Suveköök on varem kuulunud iga talu hoonestusse, suveköökidel on olnud väga palju eri vorme. Suveköövide ehitamine ja kasutamine hakkas taanduma juba 19. sajandi II poolel kui rehielamutesse hakati korstnaid ja pliite ehitama. Samal ajal hakati neid ka saunadega kokku ehitama. Tänapäeval on enamik saunu leiliruumi ehk paarguga. Hiiumaal olid püstkoja kujulised suveköögid igapäevases kasutuses veel 1970. aastatel.

Loe lisaks: Viires, Ants. Talurahva olme// Eesti talurahva ajalugu lk 520

Troska, Gea. Suveköögid Eestis. Eesti rahva Muuseumi aastaraamat XXX, 1977, 95-128

Kuurid ja vankrikuurid

Ehitati peamiselt sajandivahetuse paiku- eriti peale rehest lahus elamute püstitamist, kui koos rehealusega kadus ka sobiv panipaik.

Aiad ja väravad

Aiad ehitati tähistamiseks piire ja hoidmaks loomi kas sees- või väljaspool tara. Aedade osatähtsus vähenes järsult peale kollektiviseerimist, kuna loomade arv taludes vähenes. Kiviaedadesse sai edukalt ladustada ka põllult korjatud kive. Vähem kivistes piirkondades on levinud erinevad puitaiad, alates 18. sajandist on järjekindlalt püütud piirata puitaedade ehitust suure puidukulu pärast.¹⁷⁸

Loe lisaks: Viires, Ants. Puud ja inimesed, Tallinn 1975, Ilmamaa 2000

Lukas, Dan, Rennu, Madis. Kiviaia rajamine, taastamine ja hooldamine, Tallinn 2005

Rennu, Madis. Eesti kiviaiad. Ajaloolis-etnograafiline ülevaade. Muinsuskaitseamet, A-7004

Käimlad

Käimlaid asuti ehitama umbes 100 a tagasi, need ehitati kas eraldi hoonena, kõrvalhoone otsa või majja sisse. enne seda käidi asjal kas laudas või metsas.

Käimlate ehitamist üritati nakkushaiguste leviku tõkestamiseks nõuda juba 19. sajandi lõpul. Kõige jõulisemalt tegutsesid I maailmasõja lõpus Saksa okupatsioonivõimud. Seejärel hakkas mitmesuguseid sanitaareeskirju kehtestama juba Eesti Vabariik. 1920. aastatel oli käimla umbes pooltel Eesti peredel, kõige rohkem Viljandi-, Pärnu- ja Tartumaal. Kohati ehitati need elumajast nii kaugele, et lihtsam oli ikka lauda taga käia. Käimla-kultuur oli päevakorral ka kodukaunistuskampaania ajal 1930. aastate teisel poolel.

Loe lisaks: Pärdi, Heiki. „Loomulike vajaduste“ rahuldamise viisid Eestis 20.sajandi algupoolel Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVI 2002 51-79.

Pärdi, Heiki. Kasimata talupojad ja kabedad intelligendid. Hügieeniolud 20. sajandi alguse Eesti külas// Tuna 4 2002, lk. 113-117.

Jürgen, Madis. Hea koht. Tallinn 2003.

Taluõued

1920-ndatest aastatest peale rajati peaaegu igasse talusse väike lilleaed, kuhu istutati peamiselt püsililled (flokssid, pojengid), samuti sireli- ja jasmiinipõõsad. Seal kus ehitati häärberid, rajati lilleaed enamasti maja esiküljele, kuhu istutati võimaluse korral ka

¹⁷⁸ Viires, Ants Puud ja inimesed, lk 12

õunapuud Taludes, kus püsis vana rehielamu, ei muutunud üldjuhul ka taluõu. Küll hakati maja ümbrust rohkem kaunistama.

Loe lisaks:

Banner, Anneli. Muhu taluaiaandus 19.-20. sajandil // Suitsutare 4, Eesti Vabaõhumuuseum 2007, lk 101-136

Tammet, Tiina. Eesti pargi- ja aiaarhitektuur 1920.-30. aastatel. Eesti Kunstiakadeemia toimetised, Tallinn 2003

Viljakuivatid

Masinaga pekstud vili ei olnud säilitamiseks küllalt kuiv, ja nii ilmus 20. sajandi teisel kümnendil külapilti uus hoone - viljakuivati. Selle ehitamine oli küllaltki kallis ja tegu oli hoonega, mis oli vaid hooajaliselt kasutusel. Tavaliselt ehitati kuivati küla peale ühiselt., ainult jõukatel taludel oli oma. Viljakuivatid püsisid kasutusel kuni 1960. aastateni.

Küünid

Küün/ladu heinte hoidmiseks võis asuda õuel, sagedamini oli see siiski heinamaal.

Ühistegevus ja ühiskasutuses olevad hooned

Traditsiooniliselt on külakogukonnal olnud mitmeid ühiselt kasutatavaid hooned, mille käsitlemine nõudis kas spetsiifilisi oskusi või ei olnud nende omaks tarbeks ehitamine majanduslikult otstarbekas. Sellised hooned olid näiteks sepikojad, veskid, lubjaahjud, aga samuti kõrtsid, koolimajad ja 19. sajandi lõpust vallamajad. Lisaks oma otsesele funktsioonile täitsid need ka ühiskondlike kogunemispaikade rolli. 20. sajandi alguses intensiivistus tootlik ühistegevus, mis maa-arhitektuuris väljendus ennekõike piimandusühistute tootmiseks vajalike meiereide ja koorejaamade näol. Rajati suuremaid saeveskeid, linatöötlemishooneid ja ka kauplusi. Rahvuslik eneseteadvus ja kohalik uhkus väljendus iseseisvumisele järgnenud koolimajade ja seltsimajade ehitusbuumis. Kui koolimajade ehitamisega tegeles enamasti riik, siis seltsimajades väljendus ennekõike kohalik initsiatiiv.

Veskid

Eestis on teateid vesiveskitest juba 13. sajandist, tuuleveskitest 14. sajandi algusest. Kui vesiveski ja hollandi tuuliku ehitamine oli kallis lõbu, mida talupojad endale niisama lihtsalt lubada ei saanud, siis oma pukktuulik oli saartel peaaegu igal jõukamal talul, väiksematel mitme peale ühine. Et tuulejõul jahvatamine ei olnud mõisamajanduse seisukohalt eriti tulus, müüsid mõisad 19. sajandi lõpus taludele ka hollandi tuulikuid.

Hiiumaal oli 18. saj lõpul teada 229 tuulikut, 1860.a. ligi tuhande pere kohta 412, Saaremaal on andmeid vähemalt 500 tuuliku kohta. Eestimaa kuberner 1801. aasta aruande kohaselt oli kubermangus kokku 369 vesiveskit, neist 135 kiviehitised, 117 hollandi tuulikut, neist 72 kivist ja 882 pukktuulikut. 1919. aastal oli Eestis 2393 jahuveskit, millest 225 töötas auru, 628 vee ja 1540 tuule jõul. 1940. aasta Eesti Rahvusliku Jõukomitee andmetel oli Eestis kokku 759 vesiveskit, neist 4 suurt vabrikut.¹⁷⁹ Täna on Saaremaal alles 61, Hiiumaal 38 ja Vormsil mitte ühtegi pukktuulikut, mandril 3.

Vesiveskeid on Eestis olnud ca 750, 1986. aastal loetleti neid 546. Et veskid kasutavad loodusjõude, asuvad nad väga spetsiifilises keskkonnas ning enamasti rajati veskile ka mitmeid abihooned ja möldri elamu. Tuuleveskirajamine eeldas soodsat asukohta lagedal väljal või kõrgendikul, vesiveski rajamisega ehitati tavaliselt välja terve infrastruktuur-paisutammile oli üldjuhul otstarbekas rajada ka maantee-sild. Erilist tähelepanu vääriks veskid, kus on säilinud veel omaaegset tehnikat, selliseid on kahjuks üsna vähe.^{19.} sajandi lõpust hakati jahu- ja saeveskite juurde ehitama ka villavabrikuid. Paljude veskite juures töötasid nõ väikesed masinad nagu laastulöömispink, ketassaag, hõövelpink ja linatöötlemisseaded.¹⁸⁰

Juba enne I maailmasõda läks jäme ots vilja jahvatamisel aurumasinade jõul töötavate veskite kätte. Ajutine õitsenguaeg oli veskitel sõja päevil, kuna aurujõul töötavad veskid seisid. Tuuleveskite aeg sai otsa elektri saabudes.

Loe lisaks:

Juske, Anto Eesti vesiveskid, Tallinn 2006

Fuchs, Veera .Vanad eesti pukktuulikud. 1971

¹⁷⁹ Juske, Anto Eesti vesiveskid, Tallinn 2006, lk 28-29

¹⁸⁰ Suuder, Olev. Lõuna-Eesti vesiveskite ajalooline ülevaade, 1990.

Fuchs, Veera. Hollandi tuulikud Eestis. Suitsutare Vabaõhumuuseumi uurimused 1957-72 Tallinn 1976

Suuder, Olev. Lõuna-Eesti vesiveskite ajalooline ülevaade, 1990, Muinsuskaitseameti arhiiv A-2750

Meiereid

Esimesed mõisameiereid asutati juba 19. sajandi keskpaiku ja talumeiereid sama sajandi lõpupoole. Lõviosa meiereisid on siiski rajatud talurahva piimandusliku ühistegevuse kõrgaegadel – Esimese maailmasõja eel ning 1920. aastate keskpaigas ja II poolel. Eesti esimene ühispiimatalitus asutati Imaveres 1908. 20. sajandi alguses kohandati meiereideks ümber ka kasutuseta jäänud viinavabrikuid.

1930. aastate alguses hakkas piimatalituste arv kahanema, kuid välja kujunenud piimandusettevõtete võrk püsis ligikaudu samas mahus ka Teise maailmasõja järgsetel aastakümnetel. Sedamööda, kuidas piimasaaduste tootmine koondus üha enam suurtesse tootmistesse ehk piimakombinaatidesse ja transpordivõimalused täienesid, hakkas väiketootjate võrgustik 1960.–70. aastatel järk-järgult kokku kuivama. Üldjuhul taandati meierei koorejaamaks, seejärel piima vastuvõtupunktiks ning lõpuks suleti sootuks.

Loe lisaks: Jänes, Martin, Oja, Urmas Meiereide inventeerimine. Harjumaa, Järvamaa, Raplamaa 2005-2006, Muinsuskaitseameti arhiiv

Külapoed

Edukamad harjuskid hakkasid suuremais maa-asulates oma poode avama juba 1870.aastatel.¹⁸¹ Enamik külakauplusi oli siiski 20. sajandi alguskümnenditel majandusühisuste ja tarvitaja ühisuste poolt avatud ettevõtmised, 1912-13 on andmeid 1482 ja 1937. a. 1897 maakaupluse kohta.¹⁸²

¹⁸¹ Troska, Gea. Kauplemine ja vahetus// Eesti rahvakultuur, Tallinn 1998, lk 235

¹⁸² Laansalu, Ants. Toiduainete turg ja tarbimine//Eesti Põllumajandus XX sajandil I, 2006, lk 60

Loe lisaks: Troska, Gea. Kauplemine ja vahetus// Eesti rahvakultuur, Tallinn 1998, lk 229-246

Leetmaa, Mihkel. Külapoed Eestis 20. sajandi algupoolel. Käsikiri Eesti Vabaõhumuuseumis

Magasiaidad

Vene keisri ukaasiga anti 1799. aastal korraldus, et talupojad peavad ise looma näljahädade ennetamiseks viljatagavara. Esimesed magasiaidad ehitati palkseintega ja need sarnanesid taluaitadega. 19.sajandil ehitati magasiaidad juba kivist ja need sarnanevad pigem mõisaaitadega. Magasiaidad seisid tavaliselt üksikult tee ääres mõisate ja suuremate külade läheduses. Kartulikasvatusega ikalduste ja näljahädade oht vähenes ja kadus ka vajadus suurte viljatagavarade hoidmiseks. 20. sajandi algul minetasid magasiaidad lõplikult oma tähtsuse ning nad ehitati ümber.

Vallamajad

19.sajandi algul moodustati vallakogukonnad, kelle peamiseks organiks olid vallakohtud. Et need olid mõisavalitsusest sõltuvad, said kohtud kasutada mõisa ruume. Peale 1866 vallaseaduse kehtestamist pidid mõisniku eestkoste alt vabastatud vallad hakkama endale ise vallamaju ehitama. Vanemad vallamajad enamasti palkehitud. Sajandi lõpul, eriti peale pisikeste valdade ühendamist 1891-93 püstitati juba esinduslikke vallamaju.¹⁸³

Loe lisaks:

Fuchs, Veera. Vallamajad 19.sajandi II poolel. Suitsutare 2. Eesti Vabaõhumuuseumi väljaanne. Tallinn 2000, lk 53-74

Seltsimajad, koolid

Esimene seltsimaja ehitati 1882 Toilas, järgmine 1887 Kanepis. Seltsimajade ehitamine hoogustus 20. sajandi algul, eriti I maailmasõja eelseil majandusliku tõusu aastail. Rohkem ehitati seltsimaju Lõuna-Eestis, kus seltside asutamine oli elavam kui mujal, samuti Jõhvi ja Iisaku ümbruses.¹⁸⁴ Rahvamajade ehitusmääruste kohaselt pidid

¹⁸³ Troska, Gea, Viires, Ants. Ehitised ja taluõued// Eesti rahvakultuur, Tallinn 1998, lk 317 jj

¹⁸⁴ ibid, lk 319

need olema linnades ja alevites tulekindlast materjalist, maal aga ainult siis, kui nad olid kahekordsed. Väiksemates ja vaesemates valdades domineerisid puidust ehitised, jõukamates eelistati tulekindlatest materjalidest ehitamist.¹⁸⁵

Kõrtsid

Valdavalt mõisnikele kuulununa kasvas kõrtside arv eriti kiirelt 18. sajandi teisel poolel ulatudes sajandi lõpuks u 2000-ni, see arv püsis läbi 19. sajandi. Enamik kõrtsidest asus maantee ääres ja teede ristumiskohtades, küladest ja teistest asulatest eemal. Kindlasti oli kõrts kiriku juures, sageli ka mõisa läheduses, küla kõrval ainult juhul, kui see asus otse mõne suurema maantee ääres. Raudteeliikluse arenedes kaotasid kõrtsid oma tähtsuse võõrastemajana. Riigi viinamonopoli kehtestamisega suleti 1900. a. kõik kõrtsid, suurem osa jätkas tegutsemist viinamonopoli poodidena, kauplustena, einelaudadena, seltsimajadena, mõned muudeti elumajadeks, sh moonamajadeks jne.¹⁸⁶

Loe lisaks: Aluve, Kalvi. Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis, Tallinn 1976

Moonamajad

Moonamaja oli maarahva eluase – seal elasid mõisatesse tööle võetud moonamehed. Nendeks olid tavaliselt perekonnaga inimesed, kes palgati aastaks ja said tasu natuuras ehk moonas. Peale tegeliku vilja ja vähese rahapalga sai moonakas ka lapikese maad ning võis pidada lehma ja paari lammast. Elamispinna andis mõis, milleks ehitati kasarmulised kortermajad ehk moonakamajad. Moonamajad paigutati tavaliselt üksikult või mitme kaupa koos mõisaõue lähikonda, enamasti nende vahelduva elanikkonna ja vaeste olude pärast siiski silma alt ära kaugemale mõisapõldude äärde. Hoones oli kuni 20, tavaliselt siiski neli või kaheksa korterit, mis koosnesid ühest kööktoast, sahvrist ja esikust. Igal korteril oli tavaliselt eraldi väljapääs õue. Mõisates, kus moonakatel lubati loomi pidada, ehitati nende jaoks ühine laut. Kohati olid moonamaja juures ka ait, saun, kelder (ka elamu all) ja isegi rehi juhul kui nende tasu hulka kuulus õigus maad harida. Peale 1905.–1906. aasta rahutusi hakati mõisates valitsevatele korterioludele rohkem

¹⁸⁵ Arm, Tiina August Volberg ja Põllutöökoja Ehitustalitus (1932-40) Arhitekt August Volberg, 1996, lk 38-41

¹⁸⁶ Aluve, Kalvi. Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis, Tallinn 1976, lk 9; Viires, Ants. Ajalugu ja rahvakultuur //Eesti rahvakultuur, 1998, lk 53, Troska, Gea, Viires, Ants. Ehitised ja taluõued// Eesti rahvakultuur, Tallinn 1998, lk 312 jj

tähelepanu pöörama. Vanemad, 1860.–1880. aastatel enamasti madalale alusmüürile rajatud moonamajad olid selleks ajaks juba tugevalt amortiseerunud ja vajasisid remonti. Uuemate ehitamisel nähti planeeringus ette koht juba ka köögile. 1908.–1914. aastal ehitatud moonamajasid võib mõnel pool seostada ka võõrtööjõu sissetoomisega mõisatesse, et oodati paljulapselisi peresid, tehti nende korterid ka märksa suuremad. Üha suureneva tööliste puuduse taustal oli suurmaaomanike endi huvides moonameeste seniste elamistingimuste parandamine. Maareformi järel anti enamik moonamajadest üle asunikele, kelle hulgas oli arvukalt ka endisi mõisatöölisi. Kohapeal elanud peredest jäeti paigale vaid üks, kuna teised võisid tahtmisel saada maad kusagil mujal.¹⁸⁷

Loe lisaks: Leetmaa, Mihkel. Moonakatest ja moonamajadest 19. sajandi lõpul – 20. sajandi algul// Suitsutare 4, Eesti Vabaõhumuuseum 2007, lk 11-64

Näpunäiteid

Talude inventeerimisel tuleks silmas pidada, et enamasti ei saa rääkida mingist „puhta tüübi“ hoonetest - iga hoone on eriline, oma ehitaja ja elanike nägu. Talu toimingutest ja jõukusest annavad tunnistust nii omaaegne kui säilinud hoonete arv, nende vanus, ümberehituste aeg ja ulatus. Oluline on fikseerida hoonete algsed ja tänased funktsioonid, tihti on neid rohkem kui üks. Kirja tuleks panna uuenduste rakendamise aeg, otsida tüüpilisi ja ebatüüpilisi detaile, võimalusel alati kirja panna, kuidas pererahvas ise hooneid, ruume ja detaile nimetab.

Võimalusel tasub pererahvalt uurida, kas lähemal ajal või kaugemas tulevikus kavandatakse ümberehitusi, lammutamisi jne.

Inventeerijal on valdkonna arengukava elluviimisel eriline ja oluline roll – lisaks uurijatele vajaliku materjali kogumisele on inventeerija ülesanne juhtida omaniku tähelepanu tema talu väärtusele ja tähtsusele Eesti kultuuripärandi olulise osana, kujundada elanike hoiakuid, anda jõukohast nõu ja samas koguda andmeid, millist reaalselt abi omanikud riigilt kõige enam ootavad ja vajavad.

¹⁸⁷ *Leetmaa, Mihkel. Moonakatest ja moonamajadest 19. sajandi lõpul – 20. sajandi algul// Suitsutare 4, Eesti Vabaõhumuuseum 2007, lk 45–57*

Lisa 2
Rehemajaga talu inventeerimise ankeet Maa-arhitektuuri ja maastiku arengukava inventeerijale
Koostaja: Riin Alatalu

Talu nimi	Inventeerimise aeg		Inventeerija	
	Adress		Talu vanus	
	Katastritunnus		Praegune omanik	võimalusel kontaktandmed
	Talu suurus		Omandamise aeg ja viis	
	Kehtiv kaitse	Muinsuskaitse, planeeringud,	Praegune kasutus	
Asend, ümbrus	Ümbruskonna, asendi kirjeldus Kaugus lähimast asulast, ligipääs			
Talu	Üdist	Talu varasemad omanikud, suurus, elatusallikad		
	Talutüüp	hajatalu, külatalu, asunikutalu jne// Juhul kui hooned on hävinud märkida nende kunagine olemasolu. Erinevad funktsioonid		
	Hooned	Kirjeldus ehitusaeg, materjalid	Seisund, tänane funktsioon, märkused	
	Ait	Mida aidas holt? erinevad ehitusetapid	Seisukorra hinnang- hea, rahuldav, halb, avariiline. Viimaste puhul lisada põhjus	
	Saun	Muud funktsioonid?		
	Laut	Mis loomad?		
	Küün			
	Tall	Mitu hobust?		
	Kaev			
	Suvekööök			
	Kelder			
	Käimla			
	Tarastus			
	Haljastus			
Lükkumisteed				
a eksterjäär	Üdist	Möödud, ehitusaeg, ümberehitused		
	Hoonesoad	Kirjeldus	Seisund, märkused	
	Katusetüüp ja material			
	Välisseinad	Materjal, palkide nurgaseotis, tihendus		
	Vooder/soojustus			
Sokkel				

Rehemaj:	Aknad	Asukoht, suurus, rajamise aeg	
	Välisuksed		
	Värvavad		
	Trepikoda		
	Korstnad		
	iseloomulikud		
Rehemaja interjäär	Hoonesoad	Kirjeldus märkida ka mida ei ole	Seisund, märkused
	Rehetuba		
	Kööök	Ehitusaeg	
	Kambrid	Kambrite arv, asukoht, köetavus	
	Aganik		
	Koda		
	Sahver		
	Käimla		
	Küttekolded		
	Veevärk	Paigaldamise aeg, äravool, vannituba	
	Siseuksed		
	Põrandad		
	Laed		
	detailid		
Rehelaune	Tänane kasutus?		
Sisustus	kaasaegne või vana? vana talumööbli olemasolu ja päritolu		
Ettepanekud hooldustöödeks	ettepanekud hooldustöödeks		
Märkused			
Omaniku soovid	omaniku kavatsused lähiaastateks (remont, ümberehitus, müük jne)		
Arhivaalid, kirjandus			

Lisa 3			
Talu inventeerimise ankeet Maa-arhitektuuri ja maastiku arengukava inventeerijale			
Koostaja: Riin Alatalu			
Talu nimi	Inventeerimise aeg	Inventeerija	
	Aadress	Talu vanus	
	Katastritunnus	Praegune omanik	võimalusel kontaktandmed
	Talu suurus	Omandamise aeg ja viis	
	Kehtiv kaitse	Muinsus- või looduskaitse, planeering	Praegune kasutus
Asend, ümbrus	Ümbruskonna, asendi kirjeldus Kaugus lähimast asulast, ligipääs		
Talu	Üldist	y	
	Talutüüp	hajatalu, külatalu, asunikutalu jne// Juhul kui hooned on hävinud märkida nende kunagine olemasolu. Erinevad funktsioonid	
	Hooned	Kirjeldus ehitusaeg, materjalid	Seisund, tänane funktsioon, märkused
	Ait	Mida aidas hoiti? erinevad ehitusetapid	Seisukorra hinnang- hea, rahuldav, halb, avariiline. Viimaste puhul lisada põhjus
	Saun	Muud funktsioonid?	
	Laut	Mis loomad?	
	Küün		
	Tall	Mitu hobust?	
	Kaev		
	Suvekõök		
	Kelder		
	Käimla		
	Tarastus		
Haljastus			
Lükkumisteed			
Arhitekt	Üldist	Möödud, ehitusaeg, ümberehitused, hoonetüüp	
	Hoonesad	Kirjeldus	Seisund, märkused
	Arhitekt		
	Katusetüüp ja materjal		
	Välisseinad	Materjal, palkide nurgaseotis, tihendus	
Elamu eksts	Vooder/soojustus		
	Sokkel		
	Aknad	Asukoht, suurus, rajamise aeg	
	Välisüksed		
	Koda/veranda		
	Korstnad		
	iseloomulikud detailid		
	Hoonesad	Kirjeldus märkida ka mida ei ole	Seisund, märkused
	Köök	Ehitusaeg	
	Toad	Tubade arv, nimetus, asukoht	
Elamu interjäär	Koda		
	Sahver		
	Käimla		
	Küttekolded		
	Veevõrk	Paigaldamise aeg, äravool, vannituba	
	Siseüksed		
	Põrandad		
	Laed		
	detailid		
	Sisustus	kaasaegne või vana? vana mööbli olemasolu ja päritolu	
Ettepanekud hooldustöödeks	ettepanekud hooldustöödeks		
Märkused			
Omaniku soovid	omaniku kavatsused lähiaastateks (remont, ümberehitus, müük jne)		
Arhivaalid, kirjandus			

Lisa 4

Küla inventeerimis- ja arenguankeet Maa-arhitektuuri ja maastiku arengukava inventeerijale

Koostaja: Riin Alatalu

Küla nimi	Inventeerimise aeg		Inventeerija	
	Maakond		Küla vanus	
	Vald		Kontaktisik	<i>võimalusel lisada kontaktandmed</i>
	Talude/ majapidamiste arv		Elanike arv	
	Kehtiv kaitse	<i>Muinsus- või looduskaitse, planeering</i>		
Asend, ümbrus	<i>Kaugus lähimast suuremast asulast, liigipääs</i>			
Küla	Üldist	<i>Küla suurus, elatusallikad</i>		
	Külatüüp	<i>Hajaküla, sumbküla, ridaküla, tänavküla</i>		
	Hooned	Kirjeldus	Ehitusaeg	Seisund, tänane funktsioon, märkused
	Haljastus			<i>Hinnang hea, rahuldav, halb, avariiline. Põhjus?</i>
	Liikumisteed			
	Veekogu			
	Külakaev			
	Külaväijak			
	Tarastus			
	Vallamaja			
	Veski			
	Kõrts			
	Magasiit			
	Moosimaja			
	Seltsimaja			
	Kool			
	Meierei			
	Raudteejaam või bussipeatus			
	Piimapukk			
	Postkastid			
Kauplus				
Kirik				
Pastoraat				
Mõis				
Kolhoosikeskus				
Ettepanekud hooldustöödeks				
Märkused				
Külaelanike soovid				
Arhivaalid, kirjandus				

Lisa 5

Kaitsealused talud nõukogude ajal

Väljavõte:

ENSV Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste kogu nr 51, 31.12.1964

ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja nr 1, 4.01.1974

„ENSV Ministrite Nõukogu määrus kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s”

Kultuurimälestiste riiklik register seisuga 10.08.2007

Ajaloomälestised:

Nimetus registrinumber	1964	1974	2007	märkused
Haapsalu rajoon				
1. Maja, kus elas Ants Laikmaa, A.Laikmaa majamuuseum pargiga	278	278	4089	restaureeritud
Harju rajoon				
2. Maja, kus aastail 1882-1883, 1886- 1887 ja 1892-1893 elas Eduard Vilde,	325	325		
3. Maja, end Kuusiku talu, kus elas Konstantin Törnpu	326	326		
4. Maja, kus elas August Jansen	327	327		
5. End. Võisilma talu, kus 1922.a. toimus EKNÜ I kongress	295	295		
6. End. Uku talu, kus paiknes EKP Keskkomitee konspiratiivkorter, asus aastail 1921-1922 pörandaalune trükikoda ja toimus EKP II kongress,	297	297		
7. End. Aru-Sepa talu, kus aastail 1920- 1921 asus EKP Keskkomitee pörandaalune trükikoda	298	298		
8. Tupsi talu, kus 5.dets. 1924. aastal langes Arnold Sommerling, Eduard Ambos ja Osvald Piir	299			
9. Maja, kus 1893.a. suvel elas Eduard Bornhöhe, kui ta viimistles oma teost „Vürst Gabriel	329	329		
10. Bernhard Schmidti sünnimaja,	330	330		hävinenud
Hiumaa rajoon				
11. Rudolf Tobiase sünnimaja,	342	342	22288	alevi tüüpi hoone
12. Maja, kus aastail 1924-1938 elas Aino Kallas,	343	343	22284	Heas korras
Jõgeva rajoon				
13. Oskar Lutsu sünnikoht, end. Posti talu	357	357		
Kingissepa rajoon				
14. Maja, end. Aru talu, kus asus Saaremaa 1919.a. ülestõusu staap	364	364		
15. Juhan Smuuli sünnitalu, end. Tooma talu, praegune J.Smuuli Muuseum,		873	20968	Muuseum, restaureeritud
16. Maja, end. Alla talu, kus elas kodanliku	365	365		

võimu päevil Saaremaa revolutsioonilise võitluse juhtide Ellamite perekond				
Paide rajoon				
17. End. Tammsaare-Põhja ja Tammsaare- Lõuna talude säilinud hoonete kompleks ja Anton Hansen Tammsaare sünnimaja ahervare koos nn „Vargamäe väljamäega”	449	449	3990, 27855- 27858	
Põlva rajoon				
18. End. Karilatsi koolimaja, kus 1905.a. töötas Villem Buk	454	454	4190	Täna kaitse all Karilatsi koolimajana
19. End. Krootuse koolimaja, kus aastail 1872-1883 elas ja töötas Hans Kann	473	473	4191	Täna kaitse all Krootuse koolimajana
20. Jaan Vahtra sünnikoht, end Kitsi talu		900		Algupärased kõrvalhooned, elumaja uus
Pärnu rajoon				
21. Andres Saali sünnimaja	493	493		
22. Jaan Jenseni sünnimaja		909		kauplus-elamu
23. Ernst Peterson-Särgava sünnimaja, end, Kadaka koolimaja	490	490	8351	Täna kaitse alla Kadaka külakooli hoonena
24. End. Carl Robert Jakobsoni talu, praegune C.R.Jakobsoni Talumuuseum	492	492	8352	muuseum
Rakvere rajoon				
25. Evald Tammlaane sünnimaja	525	916		
Rapla rajoon				
26. End. Atla-Eeru kõrts, praegune Mahtra Talurahvamuuseum	538	538	8360	muuseum
27. Ait, mis kuulus Mahtra sõja juhile Hans Tertsusele	537	537		
28. End. Tuuleveski talu hoone, milles elas Jaan Anvelt	539			
29. Otto Rästa sünnikoht, end. Õhukese talu		923		
30. End. Sillaotsa kõrtsi hoone- seotud Raikküla teoorjade ülestõusuga aastail 1840-1842	541	541		
31. Ohulepa, Maja, milles elas Friedrich Reinhold Kreutzwald aastail 1818-1819 ja 1820-1823	556	556		
32. Ants Laikmaa sünnimaja, end Paiba talu	557	557		
Tartu rajoon				
33. Maja, end. Oja talu, kus elasid Juhan ja Jakob Liiv	585	585	4231	
34. Maja, end. Juka talu, kus aastail 1944- 1948 elas Aleksander Läte	590	590		
35. Jaan Kärneri sünnimaja, end. Kinksepa talu	586	586		
36. Miina Härma sünnimaja	592	592	4282	Kõrveküla koolimaja
37. Maja, end. Kulli talu, mille ruumides ja õuel õöl vastu 14.veebr. 1918.a. toimus Eesti Punakaardi relvastatud kokkupõrge valgekaartlastega	561	561		
38. Juhan Sütiste sünnimaja	595	595		hävitud

39. Jaan Koordi sünnimaja, end. Mäe-Pursti talu	596	596		
40. Eduard Hubeli (Mait Metsanurga) sünnikoht	597	597		
Valga rajoon				
41. Friedrich Kuhlbari sünnikoht	631	631		
Viljandi rajoon				
42. Mihkel Veske kodukoht, end. Veske talu	668	668		
43. Adam ja Peeter Petersoni sünnimaja, end. Kipi talu	669	669	8432	vana rehielamu ja uus eluhoone
44. Johann Kunderi sünnikoht, end. Kovalu talu	670	670		hävunud
45. Maja, end. Ilissa talu, kus aastail 1850-1894 elas Ado Reinald	671	671	8448	erandlik elumaja 1880-test
46. Jaan Anveldi sünnimaja	638	638		
47. Aino Tamme sünnimaja, end. Kitsi talu	672	672		
48. August Annisti sünnimaja, end Viilu talu		947	jah	
49. Hans Pöogelmanni sünnimaja, end. Puistetalu		639		
50. End. Maie algkooli hoone, kus töötas August Kitzberg		948	8437	Pöogle - Maie koolimaja
51. End. Polli vallamaja, kus aastail 1880-1891 elas ja töötas August Kitzberg	674	674		
52. Andres Särevi sünnimaja, end. Variku talu		949		
53. Johannes Vares-Barbaruse sünnimaja	640	640		
54. Juhan Simmi sünnimaja, end Simmi talu	675	675		hävunud
55. Johan Köhleri kodukoht, Lubjasaare	676	951	8455	
56. Maja, kus elas ja töötas Mart Saar, praegune M.Saare Muuseum	677	677	jah	
57. Jaan Sihveri sünnimaja, end. Sihvre talu	641	641		
58. Koht, kus peeti VSDTP Eestimaa organisatsioonide salajast konverentsi 1910.a. Vastsemõisa, end. Lauri talu	642	642		

Arhitektuurimälestised

Haapsalu rajoon				
1. Tika talu hooned ja õu, 19.saj,		249	15499-15503	
Harju rajoon				
2. Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum. Muuseumi hooned koos sisustusega	91	91	3130	
3. Raudoja kõrtsihoone, 19.saj.		254	2676	
4. Möldre tuuleveski, 19.saj		278	2916	
Hiiu rajoon				
5. Mihkli talu hooned ja õu, 19.saj.		296	23441-23448	
Kingissepa rajoon				
6. Mihkli talu hooned ja õu, 1830	202	340	20848-20856	
7. Reediku talu hooned ja õu, 18.-19.saj.		341		Rehemaja ja laut hävinud
8. Angla viis tuuleveskit, 20.saj.	194	341	20894-20898	
9. Koguva küla hooned kviaedade, teede ja haljastusega, 17.saj.		345	20916-21004	
10. Uuetalu hooned, õu ja tuuleveski,		351	21014-21019	

1850				
Kohtla-Järve rajoon				
11. Kohvimäe talu hooned ja õu, 19.saj.		369	14048	
Paide rajoon				
12. Köisi tuuleveski, 1800		383	14999	
Põlva rajoon				
13. Hinni talu hooned ja õu, 19.saj.		400	23671-23676	
14. Veskitalu hooned, 19.saj.		404		
15. Kadaja talu hooned ja õu, 1874		406	23804-23811	
Pärnu rajoon				
16. Laose talu hooned ja õu tuuleveskiga, 19.saj.		417	27836	Tuuleveski hävinud
17. Hansu-Jürka talu hooned ja õu, 17.-19. saj.		420		
18. Reederi elamu kõrvalhoonetega, 1889		416	16641-16643	
Rakvere rajoon				
19. Mäe talu hooned ja õu, 1879		438		
20. Kalame talu hooned ja õu, 19.saj.		452	15890-15892	
21. Kaarle talu hooned ja õu, 18.-19.saj.		477	15917-15927	
Tartu rajoon				
22. Jussi talu hooned ja õu, 1891		518	7252-7253	
Valga rajoon				
23. Käpa-Müürsepa talu hooned ja õu, 1883		539	23166-23167	

Lisa 6

Riikliku kultuurimälestisena kaitse all olevad taluhooned.

Väljavõte Kultuurimälestiste registrist 01. august 2007

Jrk	Registri nr	Nimetus	Maakond	Omavalitsus	Küla	objekt	seisukord	MKA toetus	aasta
20	14533	Tätta talu küün, 1894.a.	Vijandimaa	Karksi vald	Metsaküla küla	küün	rahuldav		
57	15920	Kaarli talu küün-laut	Lääne-Virumaa	Vihula vald	Pedassaare k.	küün	hea		
98	20937	Koguva küla Tõnise talu küün	Saaremaa	Muhu vald	Koguva küla	küün	hea		
119	20958	Koguva küla Laasu talu heinaküün	Saaremaa	Muhu vald	Koguva küla	küün	avariline		
134	20973	Koguva küla Tooma talu küün	Saaremaa	Muhu vald	Koguva küla	küün	hea		
146	20985	Koguva küla Vanatõa talu küün	Saaremaa	Muhu vald	Koguva küla	küün	rahuldav		
152	20991	Koguva küla Käsperi talu küün	Saaremaa	Muhu vald	Koguva küla	küün	rahuldav		
162	21001	Koguva küla Jürma talu küün	Saaremaa	Muhu vald	Koguva küla	küün	rahuldav		
214	23811	Kadaja talu küün	Põlvamaa	Põlva vald	Vanaküla küla	küün	rahuldav		
221	27268	Tuuliku talu küün	Harjumaa	Nissi vald	Eilamaa küla	küün	rahuldav		
						kokku:		4 415 813,00 kr	

Lisa 7									
Riikliku kultuurimälestisena kaitse all olevad talutuulikud.									
Väljavõte Kultuurimälestiste registrist 01. august 2007									
jrk	reg nr	nimetus	maakond	vald	küla	tüüp	seisukord	MKA toetus	aasta
1	20893	Viltina pukktuulik	Saaremaa	Laimjala vald	Viltina küla	pukktuulik	hea	76 910,00 kr	2005
2	20894	Angla Laose talu pukktuulik	Saaremaa	Leisi vald	Angla küla	pukktuulik	hea		
3	20895	Angla Reinu talu pukktuulik	Saaremaa	Leisi vald	Angla küla	pukktuulik	hea		
4	20896	Angla Tedre talu tuuleveski	Saaremaa	Leisi vald	Angla küla	pukktuulik	hea		
5	20897	Angla Viite talu pukktuulik	Saaremaa	Leisi vald	Angla küla	pukktuulik	hea		
6	20898	Angla Vildu talu pukktuulik	Saaremaa	Leisi vald	Angla küla	pukktuulik	hea		
7	20914	Kuusnõmme pukktuulik	Saaremaa	Lümanda vald	Kuusnõmme k.	pukktuulik	hea	13 000,00 kr	2006
8	21019	Uuetalu talu tuuleveski	Saaremaa	Muhu vald	Nõmmküla k.	pukktuulik	halb		
39	27470	Tuuliku talu tuulik	Saaremaa	Lümanda vald	Eerikasaare k	pukktuulik	hea		
40	27471	Saksa-Pärdi talu pukktuulik	Saaremaa	Lümanda vald	Atla küla	pukktuulik	rahuldav		
41	27473	Ranna talu pukktuulik	Saaremaa	Kihelkonna v.	Kiirassaare k.	pukktuulik	hea		
42	27474	Kabeli talu pukktuulik	Saaremaa	Laimjala vald	Ridala küla	pukktuulik	rahuldav		
43	27475	Ritsu talu pukktuulik	Saaremaa	Kaarma vald	Sepa küla	pukktuulik	avariiline	13 000,00 kr	2006
44	27476	Vessiku talu tuulik	Saaremaa	Kärla vald	Karida küla	pukktuulik	halb	13 000,00 kr	2006
45	27477	Laasu talu pukktuulik	Saaremaa	Orissaare vald	Hindu küla	pukktuulik	avariiline	13 000,00 kr	2006
46	27478	Jaagu talu pukktuulik	Saaremaa	Orissaare vald	Õdriku küla	pukktuulik	rahuldav	13 000,00 kr	2006
47	27479	Mäe talu pukktuulik	Saaremaa	Pihla vald	Nässuma küla	pukktuulik	hea		
49	27281	Kõrkvere tuulik	Saaremaa	Põide vald	Kõrkvere küla	hollandi	rahuldav		
50	27469	Veski talu tuulik	Saaremaa	Mustjala vald	Võhma küla	hollandi	rahuldav		
51	27472	Paa talu tuulik	Saaremaa	Põide vald	Muraja küla	hollandi	avariiline	50 000,00 kr	2007
52	27859	Vaike talu tuulik	Saaremaa	Saaremaa	Laimjala vald	hollandi	avariiline	50 000,00 kr	2007
							Kokku:	241 910,00 kr	

Lisa 8

Riikliku kaitse all olevad veskid

**Väljavõte Kultuurimälestiste riiklikust registrist
seisuga 01.08.2007**

	Reg nr	nimetus	maakond	vald	Küla	tüüp
1	16041	Pada mõisa vesiveski abihoone	Lääne- Virumaa	Viru-Nigula vald	Pada küla	abihoone
2	23685	Roti vesiveski laut-kuur	Põlvamaa	Kanepi vald	Sõreste küla	abihoone
3	23686	Roti vesiveski ait-kuur- laut	Põlvamaa	Kanepi vald	Sõreste küla	abihoone
4	23687	Roti vesiveski saun- puukuur	Põlvamaa	Kanepi vald	Sõreste küla	abihoone
5	23688	Roti vesiveski talli varemed	Põlvamaa	Kanepi vald	Sõreste küla	abihoone
6	23689	Roti vesiveski küün	Põlvamaa	Kanepi vald	Sõreste küla	abihoone
7	23717	Sahkri vesiveski elamu 1	Põlvamaa	Kõlleste vald	Veski küla	abihoone
8	23718	Sahkri vesiveski ait- kelder	Põlvamaa	Kõlleste vald	Veski küla	abihoone
9	23719	Sahkri vesiveski elamu 2	Põlvamaa	Kõlleste vald	Veski küla	abihoone
10	23720	Sahkri vesiveski laut 1	Põlvamaa	Kõlleste vald	Veski küla	abihoone
11	23721	Sahkri vesiveski laut 2	Põlvamaa	Kõlleste vald	Veski küla	abihoone
12	23722	Sahkri vesiveski saun	Põlvamaa	Kõlleste vald	Veski küla	abihoone
13	23723	Sahkri vesiveski kelder	Põlvamaa	Kõlleste vald	Veski küla	abihoone
14	23748	Kauksi vesiveski elamu	Põlvamaa	Mooste vald	Kauksi küla	abihoone
15	23749	Kauksi vesiveski laut-ait	Põlvamaa	Mooste vald	Kauksi küla	abihoone
16	23750	Kauksi vesiveski talli varemed	Põlvamaa	Mooste vald	Kauksi küla	abihoone
17	23791	Rosma vesiveski elamu	Põlvamaa	Põlva vald	Rosma küla	abihoone
18	23792	Rosma vesiveski laut	Põlvamaa	Põlva vald	Rosma küla	abihoone
19	23802	Otteni vesiveski ait	Põlvamaa	Põlva vald	Valgesoo küla	abihoone
20	23803	Otteni vesiveski kuivati	Põlvamaa	Põlva vald	Valgesoo küla	abihoone
21	23858	Pääsna vesiveski elamu	Põlvamaa	Veriora vald	Metsavaara küla	abihoone
22	23859	Pääsna vesiveski laut- kuur	Põlvamaa	Veriora vald	Metsavaara küla	abihoone
23	23861	Viira vesiveski elamu	Põlvamaa	Veriora vald	Süvahavva küla	abihoone
24	23863	Viira vesiveski ait-kelder	Põlvamaa	Veriora vald	Süvahavva küla	abihoone
25	23864	Viira vesiveski laut	Põlvamaa	Veriora vald	Süvahavva küla	abihoone
26	23867	Süvahavva vesiveski elamu	Põlvamaa	Veriora vald	Süvahavva küla	abihoone
27	23762	Mooste mõisa auruveski katlamajaga	Põlvamaa	Mooste vald	Mooste alevik	auruveski
28	2821	Habaja mõisa tuuleveski, 19.-20.saj.	Harjumaa	Kõue vald	Habaja küla	hollandi
29	2916	Möldre tuuleveski, 19.saj.	Harjumaa	Padise vald	Audevälja küla	hollandi
30	7250	Puhja Koni tuuleveski, 1893.a.	Tartumaa	Puhja vald	Puhja küla	hollandi
31	7262	Tamme tuuleveski 1875- 1899.a.	Tartumaa	Rannu vald	Tamme küla	hollandi
32	13865	Kurtna mõisa tuuleveski, 19.saj.	Ida-Virumaa	Illuka vald	Kurtna küla	hollandi
33	13870	Jõhvi tuuleveski, 19.saj.	Ida-Virumaa	Jõhvi vald	Edise küla	hollandi
34	13873	Järve mõisa tuuleveski, 19.saj.	Ida-Virumaa	Kohtla-Järve linn	Järveküla tee 125a	hollandi
35	13897	Kukuruse mõisa tuuleveski, 19.saj.	Ida-Virumaa	Kohtla vald	Kukuruse küla	hollandi
36	13911	Saka tuuleveski, 19.saj.	Ida-Virumaa	Kohtla vald	Saka küla	hollandi
37	13939	Aa mõisa tuuleveski, 19.saj.	Ida-Virumaa	Lüganuse vald	Aa küla	hollandi
38	13977	Pagari mõisa tuuleveski, 1859	Ida-Virumaa	Mäetaguse vald	Pagari küla	hollandi

Kokku 67

39	13988	Kiikla mõisa tuuleveski, 19.saj.	Ida-Virumaa	Mäetaguse vald	Kiikla küla	hollandi
40	14052	Tudulinna tuuleveski, 19.-20.saj.	Ida-Virumaa	Tudulinna vald	Tudulinna alevik	hollandi
41	14058	Tsooru mõisa tuuleveski, 19.saj.	Valgamaa	Antsla vald	Tsooru küla	hollandi
42	14688	Uue-Suislepa mõisa tuuleveski, 19.saj.	Viljandimaa	Tarvastu vald	Suislepa küla	hollandi
43	14757	Pärsti mõisa tuuleveski, 19.saj.	Viljandimaa	Pärsti vald	Pärsti küla	hollandi
44	14947	Seidla mõisa tuuleveski	Järvamaa	Albu vald	Seidla küla	hollandi
45	14977	Kurisoo mõisa tuuleveski	Järvamaa	Ambla vald	Kurisoo küla	hollandi
46	14999	Kõisi tuuleveski	Järvamaa	Kareda vald	Kõisi küla	hollandi
47	15027	Ervita mõisa tuuleveski	Järvamaa	Koeru vald	Ervita küla	hollandi
48	15083	Purdi mõisa tuuleveski	Järvamaa	Paide vald	Purdi küla	hollandi
49	15221	Keava mõisa tuuleveski	Raplamaa	Kehtna vald	Linnaaluste küla	hollandi
50	15291	Vaimõisa mõisa tuuleveski	Raplamaa	Märjamaa vald	Vaimõisa küla	hollandi
51	15297	Järvakandi tuuleveski	Raplamaa	Raikküla vald	Põlma küla	hollandi
52	15369	Valtu mõisa "Puraviku" tuuleveski	Raplamaa	Rapla vald	Valtu küla	hollandi
53	15486	Lihula mõisa tuuleveski	Läänemaa	Lihula vald	Lihula linn	hollandi
54	15545	Suure-Lähtru mõisa tuuleveski	Läänemaa	Martna vald	Suure-Lähtru küla	hollandi
55	15620	Suuremõisa mõisa tuuleveski varem	Läänemaa	Vormsi vald	Suuremõisa küla	hollandi
56	15646	Aaspere mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Haljala vald	Aaspere küla	hollandi
57	15710	Muuga mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Laekvere vald	Muuga küla	hollandi
58	15741	Vallimäe tuuleveski	Lääne-Virumaa	Rakvere linn	Vallimägi	hollandi
59	15742	Rakvere tuuleveski	Lääne-Virumaa	Rakvere linn	Võidu t. 64a	hollandi
60	15802	Andja mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Sõmeru vald	Andja küla	hollandi
61	15813	Rägavere mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Sõmeru vald	Rägavere küla	hollandi
62	15837	Kuie tuuleveski	Lääne-Virumaa	Tamsalu vald	Kuie küla	hollandi
63	15843	Einmanni mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Tamsalu vald	Kursi küla	hollandi
64	15861	Porkuni mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Tamsalu vald	Porkuni küla	hollandi
65	15876	Võhmuta mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Tamsalu vald	Võhmuta küla	hollandi
66	15975	Vihula mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Vihula vald	Vihula küla	hollandi
67	16025	Malla mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Viru-Nigula vald	Malla küla	hollandi
68	16055	Vasta mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Viru-Nigula vald	Vasta küla	hollandi
69	16077	Aavere mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Väike-Maarja vald	Aavere küla	hollandi
70	16078	Ärina tuuleveski	Lääne-Virumaa	Väike-Maarja vald	Koonu küla	hollandi
71	16093	Vao mõisa tuuleveski	Lääne-Virumaa	Väike-Maarja vald	Vao küla	hollandi
72	16661	Keblaste mõisa tuuleveski	Pärnumaa	Koonga vald	Mihkli küla	hollandi
73	16856	Pootsi mõisa tuuleveski	Pärnumaa	Tõstamaa vald	Pootsi küla	hollandi
74	20870	Kuressaare tuuleveski	Saaremaa	Kuressaare linn	Pärna t.19	hollandi
75	20912	Pilguse mõisa tuuleveski	Saaremaa	Lümanda vald	Jõgela küla	hollandi
76	23140	Karula mõisa tuuleveski varem	Valgamaa	Karula vald	Karula küla	hollandi

77	23191	Kuigatsi mõisa tuuleveski	Valgamaa	Puka vald	Kuigatsi küla	hollandi
78	23276	Taheva mõisa tuuleveski	Valgamaa	Taheva vald	Taheva küla	hollandi
79	23531	Kassari mõisa tuuleveski varemud	Hiiumaa	Käina vald	Kassari küla	hollandi
80	23606	Partsi mõisa tuuleveski	Hiiumaa	Pühalepa vald	Partsi küla	hollandi
81	23642	Suuremõisa mõisa tuuleveski varemud	Hiiumaa	Pühalepa vald	Suuremõisa külas	hollandi
82	23775	Rasina mõisa tuuleveski	Põlvamaa	Mooste vald	Rasina küla	hollandi
83	23918	Kuremaa mõisa tuuleveski	Jõgevamaa	Jõgeva vald	Kuremaa alevik	hollandi
84	23973	Saare mõisa tuuleveski	Jõgevamaa	Palamuse vald	Rahivere küla	hollandi
85	24024	Adavere mõisa tuuleveski	Jõgevamaa	Põltsamaa vald	Adavere alevik	hollandi
86	27277	Mardi tuuleveski	Pärnumaa	Halinga vald	Valistre küla	hollandi
87	27281	Kõrkvere tuulik	Saaremaa	Pöide vald	Kõrkvere küla	hollandi
88	27472	Paa talu tuulik	Saaremaa	Pöide vald	Muraja küla	hollandi
89	27859	Vaike talu tuulik	Saaremaa	Laimjala vald	Rannaküla küla	hollandi
90	menetus	Pristali tuulik	Lääne-Virumaa	Vinni vald	Kehala küla	hollandi
91	menetus	Kioleina tuulik	Raplamaa	Kehtna vald	Metsääre küla	hollandi
92	menetus	Maardu tuulik	Harjumaa	Jõelähtme vald	Maardu küla	hollandi
93	menetus	Undioru tuulik	Viljandimaa	Suure-Jaani vald	Ülde küla	hollandi
94	menetus	Inno tuulik	Lääne-Virumaa	Vinni vald	Kehala küla	hollandi
95	20893	Viltina pukktuulik	Saaremaa	Laimjala vald	Viltina küla	pukktuulik
96	20894	Angla Laose talu pukktuulik	Saaremaa	Leisi vald	Angla küla	pukktuulik
97	20895	Angla Reinu talu pukktuulik	Saaremaa	Leisi vald	Angla küla	pukktuulik
98	20896	Angla Tedre talu tuuleveski	Saaremaa	Leisi vald	Angla küla	pukktuulik
99	20897	Angla Viite talu pukktuulik	Saaremaa	Leisi vald	Angla küla	pukktuulik
100	20898	Angla Viidu talu pukktuulik	Saaremaa	Leisi vald	Angla küla	pukktuulik
101	20914	Kuusnõmme pukktuulik	Saaremaa	Lümanda vald	Kuusnõmme küla	pukktuulik
102	21019	Uuetalu talu tuuleveski	Saaremaa	Muhu vald	Nõmmküla küla	pukktuulik
103	23347	Tooma tuulik	Hiiumaa	Emmaste vald	Jausa küla	pukktuulik
104	23348	Rätsepa tuulik	Hiiumaa	Emmaste vald	Harju küla	pukktuulik
105	23349	Nõmme tuulik	Hiiumaa	Emmaste vald	Harju küla	pukktuulik
106	23350	Külaküla tuulik	Hiiumaa	Emmaste vald	Külama küla	pukktuulik
107	23351	Tooma tuulik	Hiiumaa	Emmaste vald	Külama küla	pukktuulik
108	23378	Õngu tuulik	Hiiumaa	Emmaste vald	Õngu küla	pukktuulik
109	23438	Aruselja tuulik	Hiiumaa	Kõrgessaare vald	Leigri küla	pukktuulik
110	23439	Luidja tuulik	Hiiumaa	Kõrgessaare vald	Luidja küla	pukktuulik
111	23458	Pihla tuulik	Hiiumaa	Kõrgessaare vald	Kõpu külas	pukktuulik
112	23467	Haava tuulik	Hiiumaa	Kõrgessaare vald	Pihla küla	pukktuulik
113	23518	Rüütli tuulik	Hiiumaa	Käina vald	Allika küla	pukktuulik
114	23521	Ristete tuulik	Hiiumaa	Käina vald	Esiküla küla	pukktuulik
115	23523	Mäevälja tuulik	Hiiumaa	Käina vald	Kaigutsi	pukktuulik

Kokku 49

					küla	
116	23524	Miku tuulik	Hiiumaa	Käina vald	Kaigutsi küla	pukktuulik
117	23525	Peetri tuulik	Hiiumaa	Käina vald	Kaigutsi küla	pukktuulik
118	23541	Küüru tuulik	Hiiumaa	Käina vald	Männamaa küla	pukktuulik
119	23545	Kopa tuulik	Hiiumaa	Käina vald	Nõmme küla	pukktuulik
120	23587	Mägi tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Heltermaa küla	pukktuulik
121	23588	Ole tuulik	Hiiumaa	Käina vald	Käina alevik	pukktuulik
122	23589	Hanikatsi tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Hanikatsi laid	pukktuulik
123	23590	Harju tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Harju küla	pukktuulik
124	23591	Hellamaa tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Hellamaa küla	pukktuulik
125	23592	Matsi tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Hellamaa küla	pukktuulik
126	23596	Kukka tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Kukka küla	pukktuulik
127	23607	Saarnaki tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Saarnaki laid	pukktuulik
128	23651	Tubala tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Tubala küla	pukktuulik
129	23652	Tõnise tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Tubala küla	pukktuulik
130	23653	Lõuka tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Vahtrepa küla	pukktuulik
131	23655	Vilivalla tuulik	Hiiumaa	Pühalepa vald	Vilivalla küla	pukktuulik
132	27198	Tuuliku talu pukktuulik	Harjumaa	Nissi vald	Ellamaa küla	pukktuulik
133	27469	Veski talu tuulik	Saaremaa	Mustjala vald	Võhma küla	pukktuulik
134	27470	Tuuliku talu tuulik	Saaremaa	Lümända vald	Eerikasaare küla	pukktuulik
135	27471	Saksa-Pärdi talu pukktuulik	Saaremaa	Lümända vald	Atla küla	pukktuulik
136	27473	Ranna talu pukktuulik	Saaremaa	Kihelkonna vald	Kiirassaare küla	pukktuulik
137	27474	Kabeli talu pukktuulik	Saaremaa	Laimjala vald	Ridala küla	pukktuulik
138	27475	Ritsu talu pukktuulik	Saaremaa	Kaarma vald	Sepa küla	pukktuulik
139	27476	Vessiku talu tuulik	Saaremaa	Kärla vald	Karida küla	pukktuulik
140	27477	Laasu talu pukktuulik	Saaremaa	Orissaare vald	Hindu küla	pukktuulik
141	27478	Jaagu talu pukktuulik	Saaremaa	Orissaare vald	Õõriku küla	pukktuulik
142	27479	Mäe talu pukktuulik	Saaremaa	Pihtla vald	Nässuma küla	pukktuulik
143	AK 27840	Veski talu pukktuulik	Pärnumaa	Varbla vald	Allika küla	pukktuulik
144	14161	Väimela mõisa saeveski, 1876	Võrumaa	Võru vald	Väimela alevik	saeveski
145	14472	Õisu mõisa saeveski, 19.saj.	Viljandimaa	Halliste vald	Õisu alevik	saeveski
146	14986	Järva-Jaani sae-, jahu- ja villaveski hoone	Järvamaa	Järva-Jaani vald	Järva- Jaani alevik	saeveski
147	23115	Kaagjärve-Alamõisa saeveski	Valgamaa	Karula vald	Kaagjärve küla	saeveski
148	23156	Hellenurme mõisa saeveski	Valgamaa	Palupera vald	Hellenurme küla	saeveski
149	24083	Torma mõisa saeveski	Jõgevamaa	Torma vald	Torma alevik	saeveski
150	14543	Rõika peeglivabriku veski tamm, 20.saj. I p	Viljandimaa	Kolga-Jaani vald	Lalsi küla	tamm
151	15316	Kabala mõisa vesiveski tamm	Raplamaa	Raikküla vald	Tamme küla	tamm
152	15969	Vihula mõisa veskitamm	Lääne- Virumaa	Vihula vald	Vihula küla	tamm

kokku 6

kokku11

153	23684	Roti vesiveski pais veekanaliga	Põlvamaa	Kanepi vald	Sõreste küla	tamm	
154	23716	Sahkri vesiveski pais veekanaliga	Põlvamaa	Kõlleste vald	Veski küla	tamm	
155	23747	Kauksi vesiveski pais	Põlvamaa	Mooste vald	Kauksi küla	tamm	
156	23790	Rosma vesiveski pais	Põlvamaa	Põlva vald	Rosma küla	tamm	
157	23800	Otteni vesiveski veekanal sillaga	Põlvamaa	Põlva vald	Valgesoo küla	tamm	
158	23801	Otteni vesiveski pais	Põlvamaa	Põlva vald	Valgesoo küla	tamm	
159	23862	Viira vesiveski pais veekanaliga	Põlvamaa	Veriora vald	Süvahavva küla	tamm	
160	23866	Süvahavva vesiveski pais	Põlvamaa	Veriora vald	Süvahavva küla	tamm	
161	14542	Rõika peeglivabriku veskihoone, 19.saj.	Viljandimaa	Kolga-Jaani vald	Lalsi küla	vabrik	kokku 5
162	24241	Rotermanni kruubiveski		Tallinna linn	Hobujaama 13/15	vabrik	
163	24247	Rotermanni jahuveski fassaadid		Tallinna linn	Hobujaama 13	vabrik	
164	24248	Rotermanni nisu- ja rukkiveski fassaadid		Tallinna linn	Hobujaama 13	vabrik	
165	24254	Rotermanni veskimasinade tööstushoone fassaadid		Tallinna linn	Mere pst. 4	vabrik	
166	2896	Valkla mõisa vesiveski, 19.-20.saj.	Harjumaa	Kuusalu vald	Valkla küla	vesiveski	Kokku 62
167	2927	Padise mõisa vesiveski, 19.-20.saj.	Harjumaa	Padise vald	Padise küla	vesiveski	
168	7153	Peedu-Nuti vesiveski hoone 1, 19.saj.	Tartumaa	Elva linn	Elva, Veski 14a	vesiveski	
169	7155	Peedu-Nuti villaveski hoone 3, 19.saj.	Tartumaa	Elva linn	Elva, Oru tn.	vesiveski	
170	7187	Suure-Kambja mõisa vesiveski, 19.saj.	Tartumaa	Kambja vald	Suure- Kambja küla	vesiveski	
171	7268	Paaslangi vesiveski hoone veskitammiga, 19- 20.s.	Tartumaa	Rõngu vald	Lapetukme küla	vesiveski	
172	7279	Kärkna vesiveski, 19.saj.	Tartumaa	Tartu vald	Kärkna küla	vesiveski	
173	9475	Keila-Joa mõisa vesiveski, 1831-33. a.	Harjumaa	Keila vald	Keila-Joa alevik	vesiveski	
174	14066	Vana-Antsla mõisa vesiveski, 19.saj.	Valgamaa	Antsla vald	Vana-Antsla alevik	vesiveski	
175	14091	Sänna mäeveski, 18/19 saj.	Võrumaa	Rõuge vald	Sänna küla	vesiveski	
176	14097	Sänna mõisa vesiveski, 19.saj.	Võrumaa	Rõuge vald	Sänna küla	vesiveski	
177	14129	Illi mõisa vesiveski, 19 saj. II pool	Võrumaa	Vastseliina vald	Illi küla	vesiveski	
178	14131	Vana-Saaluse mõisa vesiveski, 19.saj. II p	Võrumaa	Vastseliina vald	Vana- Saaluse küla	vesiveski	
179	14481	Uue-Kariste mõisa vesiveski, 19.saj.	Viljandimaa	Halliste vald	Uue-Kariste küla	vesiveski	
180	14536	Turva vesiveski, 19.saj.	Viljandimaa	Karksi vald	Hirmu küla	vesiveski	
181	14659	Lahmuse mõisa vesiveski, 19.saj.	Viljandimaa	Suure-Jaani vald	Lahmuse küla	vesiveski	
182	14672	Tarvastu vesiveski varemed, 19.saj.	Viljandimaa	Tarvastu vald	Sooviku küla	vesiveski	
183	14721	Uueveski vesiveski, 19.saj.	Viljandimaa	Viljandi linn	Uueveski 27	vesiveski	
184	14728	Kösti veski Viljandis, 20.saj. I pool	Viljandimaa	Viljandi linn	Oja tee	vesiveski	
185	14754	Pärsti mõisa vesiveski, 1883.a.	Viljandimaa	Pärsti vald	Pärsti küla	vesiveski	
186	14972	Käravete mõisa vesiveski	Järvamaa	Ambla vald	Käravete alevik	vesiveski	
187	15053	Jäneda mõisa vesiveski	Järvamaa	Tapa vald	Jäneda küla	vesiveski	
188	15069	Simsoni vesiveski	Järvamaa	Paide linn	Parkali t. 2	vesiveski	
189	15092	Põhjaka mõisa vesiveski	Järvamaa	Paide vald	Mäeküla küla	vesiveski	

190	15145	Jändja vesiveski varemed	Järvamaa	Türi vald	Jändja küla	vesiveski
191	15197	Ingliste mõisa vesiveski	Raplamaa	Kehtna vald	Ingliste küla	vesiveski
192	15223	Kohila vesiveski	Raplamaa	Kohila vald	Kohila alev	vesiveski
193	15240	Lohu mõisa vesiveski	Raplamaa	Kohila vald	Lohu küla	vesiveski
194	15315	Kabala mõisa vesiveski	Raplamaa	Raikküla vald	Tamme küla	vesiveski
195	15344	Kuusiku "Altveski" vesiveski	Raplamaa	Rapla vald	Kuusiku küla	vesiveski
196	15348	Purila mõisa vesiveski	Raplamaa	Rapla vald	Purila küla	vesiveski
197	15471	Kullamaa vesiveski	Läänemaa	Kullamaa vald	Kullamaa küla	vesiveski
198	15582	Räägu mõisa vesiveski	Läänemaa	Oru vald	Linnamäe küla	vesiveski
199	15796	Sõmeru vesiveski	Lääne-Virumaa	Sõmeru vald	Aluvere küla	vesiveski
200	15968	Vihula mõisa vesiveski	Lääne-Virumaa	Vihula vald	Vihula küla	vesiveski
201	15995	Rägavere mõisa vesiveski	Lääne-Virumaa	Vinni vald	Mõdriku küla	vesiveski
202	16040	Pada mõisa vesiveski	Lääne-Virumaa	Viru-Nigula vald	Pada küla	vesiveski
203	16086	Kiltsi mõisa vesiveski	Lääne-Virumaa	Väike-Maarja vald	Liivaküla küla	vesiveski
204	16888	Suurejõe vesiveski hoone	Pärnumaa	Vändra vald	Suurejõe küla	vesiveski
205	20847	Pidula mõisa vesiveski	Saaremaa	Kihelkonna vald	Pidula küla	vesiveski
206	23110	Taagepera mõisa vesiveski	Viljandimaa	Helme vald	Taagepera küla	vesiveski
207	23155	Hellenurme mõisa vesiveski	Valgamaa	Palupera vald	Hellenurme küla	vesiveski
208	23189	Kuigatsi mõisa vesiveski-meierei	Valgamaa	Puka vald	Kuigatsi küla	vesiveski
209	23313	Tõrva vesiveski	Valgamaa	Tõrva linn	Veski t. 9	vesiveski
210	23340	Ramsi vesiveski	Valgamaa	Valga linn	Tartu t. 2	vesiveski
211	23682	Liismiti vesiveski	Põlvamaa	Kanepi vald	Sõreste küla	vesiveski
212	23683	Roti vesiveski-elamu	Põlvamaa	Kanepi vald	Sõreste küla	vesiveski
213	23715	Sahkri vesiveski	Põlvamaa	Kõlleste vald	Veski küla	vesiveski
214	23724	Poka vesiveski	Põlvamaa	Kõlleste vald	Veski küla	vesiveski
215	23746	Kauksi vesiveski	Põlvamaa	Mooste vald	Kauksi küla	vesiveski
216	23789	Rosma vesiveski	Põlvamaa	Põlva vald	Rosma küla	vesiveski
217	23799	Otteni vesiveski-elamu	Põlvamaa	Põlva vald	Valgesoo küla	vesiveski
218	23815	Räpina mõisa vesiveski	Põlvamaa	Räpina linn	Pargi t. 25	vesiveski
219	23837	Krüüdneri mõisa vesikesk- vesiveski varemetega	Põlvamaa	Valgjärve vald	Krüüdneri küla	vesiveski
220	23855	Kiidjärve vesiveski	Põlvamaa	Vastse-Kuuste vald	Kiidjärve küla	vesiveski
221	23857	Pääsna vesiveski	Põlvamaa	Veriora vald	Metsavaara küla	vesiveski
222	23860	Viira vesiveski	Põlvamaa	Veriora vald	Süvahavva küla	vesiveski
223	23865	Süvahavva vesiveski	Põlvamaa	Veriora vald	Süvahavva küla	vesiveski
224	23888	Jõgeva mõisa vesiveski	Jõgevamaa	Jõgeva vald	Jõgeva alevik	vesiveski
225	23957	Ehavere vesiveski varemed	Jõgevamaa	Palamuse vald	Ehavere küla	vesiveski
226	23970	Palamuse vesiveski	Jõgevamaa	Palamuse vald	Palamuse alevik	vesiveski
227	24042	Võisiku mõisa vesiveski-viinavabrik	Jõgevamaa	Põltsamaa vald	Võisiku küla	vesiveski
228	7154	Peedu-Nuti vesiveski hoone 2, 19.saj.	Tartumaa	Elva linn	Elva, Oru tn.	villaveski
229	23564	Vaemla mõisa villaveski	Hiumaa	Käina vald	Vaemla küla	villaveski

Kokku 2

Lisa

9

**Riikliku kaitse all olevad maakoolid (küla-,
kihelkonna- ja ministeeriumikoolid)**

**Väljavõtte kultuurimälestiste riiklikust registrist
seisuga 01.august 2007.a.**

1	4257	_Nõo kihelkonnakooli hoone	Tartumaa	Nõo vald	Nõo alevik	kihelkonnakool
2	4280	_Tilga kihelkonnakooli hoone	Tartumaa	Rõngu vald	Tilga küla	kihelkonnakool
3	4469	_Karula kihelkonnakooli hoone	Valgamaa	Karula vald	Lüllemäe küla	kihelkonnakool
4	4470	_Vissi kihelkonnakooli hoone	Valgamaa	Karula vald	Pikkjärve küla	kihelkonnakool
5	4486	_Otepää kihelkonnakooli hoone	Valgamaa	Otepää vald	Otepää küla	kihelkonnakool
6	5696	_Kraavi kihelkonnakooli hoone	Võrumaa	Antsla vald	Kraavi küla	kihelkonnakool
7	5721	_Rõuge kihelkonnakooli hoone	Võrumaa	Rõuge vald	Rõuge alevik	kihelkonnakool
8	5842	_Palamuse kihelkonnakooli hoone	Jõgevamaa	Palamuse vald	Palamuse alevik	kihelkonnakool
9	5844	_Kaarepere kihelkonnakooli hoone	Jõgevamaa	Palamuse vald	Kaarepere küla	kihelkonnakool
10	5867	_Uhmardu kihelkonnakooli hoone	Jõgevamaa	Tabivere vald	Uhmardu küla	kihelkonnakool
11	8386	_Velise kihelkonnakooli hoone	Raplamaa	Märjamaa vald	Velise küla	kihelkonnakool
12	8441	_Suure-Jaani kihelkonnakooli hoone	Viljandimaa	Suure-Jaani vald	Suure-Jaani linn	kihelkonnakool
13	13940	_Püssi koolihoone, 1924-26	Ida-Virumaa	Lüganuse vald	Lüganuse alevik	kihelkonnakool
14	23478	_Reigi koolimaja	Hiiumaa	Kõrgessaare vald	Reigi küla	kihelkonnakool
15	23479	_Reigi uus koolimaja	Hiiumaa	Kõrgessaare vald	Reigi küla	kihelkonnakool
16	23680	_Kanepi koolimaja	Põlvamaa	Kanepi vald	Kanepi alevik	kihelkonnakool
17	27601	_Pilstivere kihelkonnakooli hoone	Viljandimaa	Kõo vald	Kirivere küla	kihelkonnakool
18	4230	_Nina kirikukooli hoone	Tartumaa	Alatskivi vald	Nina küla	kirikukool
19	8361	_Juuru kirikukooli hoone		Juuru vald	Juuru alevik	kirikukool
20	23452	_Kõpu õigeusu kirik-koolimaja	Hiiumaa	Kõrgessaare vald	Mägipe küla	kirikukool
21	23477	_Puski õigeusu kooli varemed	Hiiumaa	Kõrgessaare vald	Puski küla	kirikukool
22	23538	_Kuriste õigeusu kiriku koolimaja	Hiiumaa	Käina vald	Kuriste küla	kirikukool
23	23597	_Kuri õigeusu kiriku koolimaja	Hiiumaa	Pühalepa vald	Kuri küla	kirikukool
24	49	_Toila külakooli hoone	Ida-Virumaa	Toila vald	Altküla küla	külakool
25	4058	_Hanila külakooli hoone	Läänemaa	Hanila vald	Hanila küla	külakool
26	4071	_Väike-Lähtru kooli hoone	Läänemaa	Martna vald	Väike-Lähtru küla	külakool
27	4177	_Pahna külakooli hoone	Saaremaa	Valjala vald	Kaljuküla küla	külakool
28	4189	_Karaski külakooli hoone	Põlvamaa	Kõlleste vald	Ihamaru küla	külakool
29	4190	_Karilatsi külakooli hoone	Põlvamaa	Kõlleste vald	Karilatsi küla	külakool
30	4191	_Krootuse külakooli hoone	Põlvamaa	Kõlleste vald	Krootuse küla	külakool
31	4203	_Rosma külakooli hoone	Põlvamaa	Põlva vald	Rosma küla	külakool
32	4226	_Naelavere külakooli hoone	Tartumaa	Alatskivi vald	Naelavere küla	külakool
33	4282	_Kõrveküla külakooli hoone	Tartumaa	Tartu vald	Kõrveküla alevik	külakool
34	4286	_Väägvere külakooli hoone	Tartumaa	Tartu vald	Väägvere küla	külakool
35	4298	_Sooro külakooli hoone	Tartumaa	Võnnu vald	Võnnu alevik	külakool
36	4489	_Sangaste külakooli hoone	Valgamaa	Sangaste vald	Lossiküla küla, Kuiksilla	külakool
37	5728	_Sänna külakooli hoone	Võrumaa	Rõuge vald	Sänna küla	külakool
38	5751	_Jaani külakooli hoone	Võrumaa	Võru vald	Meegomäe küla	külakool

39	5782	_Aluvere külakooli hoone	Lääne-Virumaa	Sõmeru vald	Aluvere küla	külakool
40	5799	_Võhma külakooli hoone	Lääne-Virumaa	Vihula vald	Võhma küla	külakool
41	5860	_Omedu külakooli hoone	Jõgevamaa	Kasepää vald	Omedu küla	külakool
42	7267	_Koruste külakooli hoone, 19.saj.	Tartumaa	Rõngu vald	Koruste küla	külakool
43	8351	_Kadaka külakooli hoone	Pärnumaa	Vändra vald	Allikõnnu küla	külakool
44	8374	_Kalbu külakooli hoone	Raplamaa	Kehtna vald	Kalbu küla	külakool
45	8393	_Jalase külakooli hoone	Raplamaa	Raikküla vald	Jalase küla	külakool
46	8435	_Pulleritsu külakooli hoone	Viljandimaa	Paistu vald	Pulleritsu küla	külakool
47	8437	_Pöögle-Maie külakooli hoone	Viljandimaa	Karksi vald	Leeli küla	külakool
48	8438	_Pöögle külakooli hoone	Viljandimaa	Karksi vald	Leeli küla	külakool
49	8439	_Heimtali külakooli hoone	Viljandimaa	Pärsti vald	Heimtali küla	külakool
50	13844	_Vadi kool, 1888	Ida-Virumaa	Avinurme vald	Vadi küla	külakool
51	13845	_Ulvi kool, 1923	Ida-Virumaa	Avinurme vald	Ulvi küla	külakool
52	13978	_Pagari koolimaja, 20.saj.	Ida-Virumaa	Mäetaguse vald	Pagari küla	külakool
53	14418	_Harju-Risti külakooli hoone	Harjumaa	Padise vald	Harju-Risti küla	külakool
54	14426	_Prangli külakooli hoone	Harjumaa	Viimsi vald	Prangli saar, Idaotsa küla	külakool
55	15701	_Laekvere koolihoone	Lääne-Virumaa	Laekvere vald	Laekvere alevik	külakool
56	20805	_Kaarma koolimaja	Saaremaa	Kaarma vald	Kirikuküla küla	külakool
57	20806	_Kaarma kooli kõrvalhoone	Saaremaa	Kaarma vald	Kirikuküla küla	külakool
58	20877	_Haamse koolimaja	Saaremaa	Kaarma vald	Haamse küla	külakool
59	20878	_Haamse kooli kõrvalhoone	Saaremaa	Kaarma vald	Haamse küla	külakool
60	21005	_Koguva küla koolimaja	Saaremaa	Muhu vald	Koguva küla	külakool
61	23108	_Taagepera mõisa koolimaja	Valgamaa	Helme vald	Taagepera küla	külakool
62	23218	_Puka koolimaja	Valgamaa	Puka vald	Puka alevik	külakool
63	23352	_Leisu koolimaja	Hiiumaa	Emmaste vald	Leisu küla	külakool
64	23522	_Kassari kool-rahvamaja	Hiiumaa	Käina vald	Esiküla küla	külakool
65	23535	_Kogri koolimaja	Hiiumaa	Käina vald	Kogri küla	külakool
66	27289	_Tagavere algkooli hoone	Saaremaa	Orissaare vald	Tagavere küla	külakool
67	27290	_Tiirimetsa koolihoone	Saaremaa	Salme vald	Tiirimetsa küla	külakool
68	5813	_Käsmu merekooli hoone	Lääne-Virumaa	Vihula vald	Käsmu küla	merekool
69	4182	_Vana-Lõve ministeeriumikooli hoone	Saaremaa	Valjala vald	Vana-Lõve küla	ministeeriumikool
70	4273	_Uderna ministeeriumikooli hoone	Tartumaa	Rõngu vald	Kalme küla	ministeeriumikool
71	5698	_Tsooru (Lepistu) ministeeriumikooli hoone	Võrumaa	Antsla vald	Roosiku küla	ministeeriumikool
72	5792	_Vihula ministeeriumikooli hoone	Lääne-Virumaa	Vihula vald	Annikvere küla	ministeeriumikool
73	5835	_Mustvee ministeeriumikooli hoone	Jõgevamaa	Mustvee linn	Narva mnt. 18	ministeeriumikool
74	5845	_Kaarepere ministeeriumikooli hoone	Jõgevamaa	Palamuse vald	Kaarepere küla	ministeeriumikool
75	5859	_Eesti Aleksandrikooli hoone	Jõgevamaa	Põltsamaa vald	Väike-Kamari küla	ministeeriumikool
76	5869	_Torma ministeeriumikooli hoone	Jõgevamaa	Torma vald	Torma alevik	ministeeriumikool
77	8367	_Järvakandi ministeeriumikooli hoone	Raplamaa	Raikküla vald	Purku küla	ministeeriumikool
78	8394	_Raikküla ministeeriumikooli hoone	Raplamaa	Raikküla vald	Lipa küla	ministeeriumikool
79	13846	_Iisaku ministeeriumikool, 1915	Ida-Virumaa	Iisaku vald	Iisaku alevik	ministeeriumikool
80	5814	_Avispea vallakooli hoone	Lääne-Virumaa	Väike-Maarja vald	Avispea küla	vallakool

Lisa 10

Euroopa Liidu toetus kultuuripärandile seisuga 18.04.2006

Väljavõte Kultuuriministeeriumi ülevaatest

Toetuse saaja	Projekti nimi	Toetus	Tegevused ja eesmärk
Külaliikumise programm (1998-1999)			
Märt Kapsta	Korsi talumuuseumi ajaloolise sauna taastamine	3 000,00 kr	
Phare ESC 2003. a Välispiiri Algatuse Programm			
Saatse Seto Muuseum	Saatse Seto Muuseumi renoveerimine	900 000,00 kr	
Saarte programm (2000-2003)			
Pühalepa Vallavalitsus	Soera Talumuuseumi konverentsi-söögimaja ehituse lõpetamine	84 000,00 kr	
Saaremaa Muuseum	Mihkli Talumuuseumi puhkeplats (jätkuprojekt)	91 200,00 kr	
Soera Kodu-uurimise selts	Soera Talumuuseumi taassünd	124 124,00 kr	
Setomaa programm (1998-2000)			
Seto Talumuuseum (Värskä Vallavalitsus)	Setu Talumuuseumi pooleliolevate objektide lõpetamine	110 000,00 kr	
Ääremaade programm (1998-1999)			
Pühalepa Vallavalitsus	Soera Talumuuseumi laudahoone taastamine	50 000,00 kr	Talumuuseumi kompleksi kuulunud laudahoone taastamine
RAK 4.6.2. Piirkondade konkurentsivõime tugevdamise programm (2004-2006)			
Põlva Talurahvamuuseum	Põlva Talurahvamuuseum maakonna ajaloo ja kultuuri tõmbekeskuseks	1 696 000,00 kr	Projekti eesmärk on Põlva Talurahvamuuseumi kujundamine terviklikuks Lõuna-Eesti 19. ja 20.sajandi vahetuse külaelu ja pärimuskultuuri tutvustavaks kompleksiks. Projekti tegevuste raames vahetatakse kontor-hoidla katus, restaureeritakse Karilatsi algkooli hoone, kujundatakse territoorium, töötatakse välja

			külastajaprogramm ning valmistatakse infotrükised ja viidad.
--	--	--	--

3 058 324,00 kr

Lisa 11

Kultuuripärandi kaitse kaitsealadel

FINANTSEERIMINE

Sisukord:

Saateks	2
1. Riigieelarvelised vahendid.....	2
2. Euroopa Liidu struktuuritoetus	3
2.1. Euroopa Regionaalarengu Fond (ERDF).....	4
2.2. Põllumajanduse Arendus- ja Tagatisfond (EAGGF) – arendusfondi osa.....	6
2.3. Põllumajanduse Arendus- ja Tagatisfond (EAGGF) – tagatisfondi osa.....	7
2.4. INTERREG programm	9
3. Riiklikud fondid ja programmid	10
3.1. Kultuurkapital	10
3.1. Keskkonnainvesteeringute Keskus (KIK).....	10
3.2. Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus (EAS).....	11
3.3. Riiklik programm “Lõuna-Eesti keel ja kultuur”.....	12
3.4. Riiklik programm “Eesti keel ja rahvuskultuur”/ “Eesti keel ja rahvuslik mälu”	12
4. Teised Euroopa Liidu fondid	12
4.1. Kultuur 2000	12
4.2. LIFE-Nature.....	13
5. UNESCO.....	13
6. Välisabi ja bilateraalne abi. Saatkonnad	14
6.1. Balti-Ameerika Partnerlusprogramm (BAPP) Avatud Eesti Fondi kaudu	14
6.2. Matra	14
6.3. DEFRA	14
7. Heategevusfondid	15
7.1. Eesti Rahvuskultuuri Fond (ERKF).....	15
8. Korporatiivne rahastamine.....	15
9. Kokkuvõte. Ettepanekud edasisteks tegevusteks kultuuripärandi rahastamise olukorra parandamiseks.....	16
10. Koondtabel – LISA 1	19

Saateks

Käesolev analüüs on lisa Kaitsealade kultuuripärandi kaitse kontseptsioonile (“Eestikaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgianalüüs ning kultuuripärandi hoiukontseptsiooni ettepanek”, Priit-Kalev Parts, 2004) ja käsitleb võimalusi hankida kultuuripärandi kaitseks rahalisi vahendeid erinevate finantsallikate ja fondide kaudu.

Analüüsis on esiteks antud lühike ülevaade Eesti Vabariigi riigieelarvelistest vahenditest, seejärel detailsem kirjeldus alates 2004. aastast riigieelarvele lisanduvatest Euroopa Liidustruktuuritoetustest ja Eesti Vabariigi riiklikest fondidest ja toetusprogrammidest. Seejärel vaadeldakse käesolevas analüüsis Euroopa Liidu keskseid fonde, UNESCO tegevust ja teiste riikide poolt Eestile antavat välisabi. Analüüsi lõpuosas antakse lühike ülevaade heategevusfondidest ja korporatiivsest rahastamisest.

Rahastamisvõimalused on lühidalt kokkuvõetud eraldi koontabelis (vt LISA 1), mis kajastab hinnangut fondide potentsiaalsusele kultuuripärandit kaitsealadel rahastada ning ülevaadet, millised üksused saavad olla abikõlblikud taotlejad.

Käesoleva analüüsi kokkuvõtteks on antud hinnang kultuuripärandi rahastamise seisule ja esitatud ettepanekud vajalike poliitiliste tegevuste algatamiseks, et antud olukorda lähiaastatel parandada.

1. Riigieelarvelised vahendid

Mitmed Eesti Vabariigi riigieelarvelised vahendid panustavad kas otseselt või kaudselt kultuuripärandi kaitsele kaitsealadel. Et riigieelarvet pole selle tegemise käigus kultuuripärandi kaitse vajadusi järgides jaotatud, on kultuuripärandi kaitseks minevat igaaastast kogusummat hetkel väga raske hinnata. Siinkohal on aga toodud enamus riigieelarvelisi asutusi, kes kultuuripärandi kaitsega tegelevad. Nende asutuste tegevus mõjutab kas otseselt või kaudsemalt ka kaitsealadel asuva kultuuripärandi säilimist.

Kultuuripärandi kaitsega, sh ka kaitsealadel, otseselt või kaudselt kokkupuutuvad riigieelarvelised asutused on:

- Kaitsealade administratsioonid (eelkõige 5 rahvusparki administratsioonid ja suuremate looduskaitsealade administratsioonid)
- Keskkonnateenistused väiksemate kaitsealade valitsejatena
- Muinsuskaitseamet
- Võru Instituut
- Mulgi Kultuuri Instituut
- Eesti Keele Instituut
- Eesti Rahva Muuseum
- Eesti Rahvaluule Arhiiv
- Vabaõhumuuseum
- Rahvakultuuri Arendus- ja Koolituskeskus
- Kohalikud omavalitsused

Kui finantside mahust näiteid tuua, siis nt Muinsuskaitseameti 2004. aasta eelarves läheb avariiliste hoonete ja rajatiste päästmisele/ restaureerimisele 14,8 miljonit krooni, millest lõviosa läheb mõisahoonete restaureerimisele.

Lisaks nende riigieelarveliste asutuste tegevuse rahastamisele on riik jaganud otseseid toetusi riigieelarvest, mis muuhulgas on osaliselt kaasa aidanud ka kultuuripärandi kaitsele. 2004. aastal on selliseks toetuseks:

- Loodushoiutoetused ja loodushoiu tööd Keskkonnaministeeriumi kaudu, sh poollooduslike koosluste hooldamine (2004 riigieelarve: kokku 11,7 miljonit krooni).

Lisaks loodushoiutoetustele on eelmiste aastate riigieelarvete raames jaotatud ka põllumajanduslikku keskkonnatoetust. Toetust on antud nii mahepõllumajanduse

edendamiseks kui eesti maatõugu veise ja eesti hobuse kasvatamiseks, kiviaedade taastamiseks, võsastunud põllumajandusmaa hooldamiseks jt tegevusteks. 2003. aastal maksti põllumajanduslikuks keskkonnatoetuseks välja üle 40 miljoni krooni. Alates 2004. aastast hakatakse aga antud toetust maksma EL struktuuritoetuse vahenditest – vt allpool.

2. Euroopa Liidu struktuuritoetus

Alates 2004. aastast arvatakse EV riigieelarve hulka ka Euroopa Liidu regionaalarengu edendamiseks minevad rahad ehk struktuuritoetus.

Struktuuritoetuseks nimetatakse projektipõhist toetust, mida kaasfinantseeritakse Euroopa Liidu struktuurifondidest, Ühtekuuluvusfondist ja kaasnevatest ühenduse algatustest. Teise osa struktuuritoetusest moodustab Eesti riigi poolne finantseerimine avaliku sektori vahenditest (st riigi- või kohalike omavalitsuste eelarvest). Vajadusel nõutakse toetuse taotlejalt ka täiendavat omafinantseeringut.

Struktuuritoetust hakatakse Eestis jagama alates 1. maist 2004, mil Eesti liitub Euroopa Liiduga. Täpne meetmete käivitamine sõltub Riiklikus Arengukavas ettenähtud ajakavast ja sellest, kui ruttu suudavad erinevate meetmete rakendusasutused (ministeeriumid) valmistada ette taotlusprotseduuriks vajaliku määrustiku ja dokumentatsiooni.

Kuni EL liitumiseni on Eesti saanud toetust nn **eelstruktuurifondidest Phare, ISPA ja SAPARD**, mis on mõeldud spetsiaalselt liituvate maade ettevalmistamiseks EL ühinemiseks sh struktuurifondide edukaks kasutuselevõtuks. Eelstruktuurifondide mõned rahastatavad valdkonnad on samuti seostunud kultuuripärandi kaitsega, kuid et tegemist on lõppevate programmidega, ei ole nende analüüs käesoleva töö raames enam eriti otstarbekas, kuna uusi taotlusvoore on nende alt väga vähe avanemas.¹

Eelstruktuurifondide poolt seni rahastatud valdkonnad omavad teatavat järjepidevat seost ka struktuurifondide vastavasisuliste meetmetega ning EL nn Ühenduse algatustega (nt INTERREG programm – vt allpool).

Struktuuritoetuse andmist hakkavad Eestis reguleerima Eesti **Riiklik Arengukava** Euroopa Liidu struktuurifondide kasutuselevõtuks (kinnitatud Vabariigi Valitsuse poolt 15.01.04²), RAKi Programmitäiend (kinnitatud RAK seirekomisjoni poolt 10.03.04³), struktuuritoetuse seadus⁴ ja rakendusasutuste ministrite määrused (hetkel koostamisel).

¹ Hetkel, aprillis 2004, on välja kuulutatud mõned Phare CBC voorud, mis võivad sobivate projektitaotluste korral mõjuda soodsalt ka kultuuripärandi kaitse seisukohast. Mais 2004 ootab väljakuulutamist veel nt Phare ESC turismi tootearendusskeem, mille raames saaks taotleda raha mh ka kultuuripärandil ja loodusväärtustel põhineva säästvate turismitoodete arendamiseks. Üldiselt siiski tuleks kultuuripärandi rahastamisel oma ressursid suunata pigem struktuurifondidest projektirahastuse taotlemisele.

² RTL, 26.02.2004, 19, 312 - hetkel kehtetu, www.struktuurifondid.ee

³ Vt www.struktuurifondid.ee

⁴ RTI, 22.12.2003, 82, 552. Hetkel on algatatud uue seaduse tegemine, mis loodetakse kehtestada alates jaanuarist 2005.

Teatavat osa struktuurifondide rahast jagatakse ka **Maaelu Arengukava** (kinnitatud Vabariigi Valitsuse poolt 22.04.04⁵) alusel, nimelt EAGGF tagatisfondi osa vahendeid sh põllumajanduse otsetoetuste lisamakseid.

Ühtekuuluvusfondi (Cohesion Fund) vahendite kasutamist reguleerib üldisemalt struktuurifondide seadus, muidu aga töötatakse nende jaoks välja eraldi strateegiad – nii keskkonna- kui transpordi sektori jaoks. Ühtekuuluvusfondi vahendid kultuuripärandi kaitsele otseselt kaasa ei aita, pigem võivad taolised suured infrastruktuuriprojektid (EL poolne toetus on minimaalselt 10 miljonit EUR) ebapädeva planeerimise korral kultuuripärandile ja/ või loodusväärtustele hoopis kahjulikult mõjuda. Samas võib kultuuripärandi kaitsele kaudselt soodsalt mõjuda nt sõjaväelise jääkreostuse

likvideerimise projekt, mis on hetkel planeerimisel Keskkonnaministeeriumi ja Kaitseministeeriumi koostöös.

Infot struktuuritoetuse planeerimise kohta ja vastavad dokumendid leiab nii kodulehelt www.struktuurifondid.ee kui rakendusasutustest ministeeriumite ja rakendusüksuste kodulehekülgedelt. Euroopa Liidul on **4 struktuurifondi**, mis laienevad ka Eestile.

Euroopa Regionaalarengu Fond (European Regional Development Fund, ERDF)

Euroopa Sotsiaalfond (European Social Fund, ESF)

Euroopa Põllumajanduse Arendus- ja Tagatisfond (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund, EAGGF)

Kalanduse Arendusfond (Financial Instrument for Fisheries Guidance, FIFG)

Kultuuripärandi kaitse seisukohast on olulised just **Regionaalarengu Fond** ja **Põllumajanduse Arendus- ja Tagatisfond**, samuti viimasele lisanduvad EL põllumajanduse otsetoetuste lisamaksed, mida koos Tagatisfondi vahenditega jaotatakse Maaelu Arengukava alusel. Seetõttu käsitletakse käesolevas analüüsis just neid fonde detailsemalt.

Struktuurifondidega kaasnevad lisaks mõned ühenduse eraldiseisvad algatused, millest kultuuripärandi kaitse seisukohalt on olulisim **Interregi programm** – vt allpool.

2.1. Euroopa Regionaalarengu Fond (ERDF)

Regionaalarengu Fondi vahendite kasutus Eestis reguleeritakse 12 erineva rahastamise meetme kaudu. Neist kultuuripärandi kaitsega seonduvad järgmised meetmed:

2.1.1. Kohalik sotsiaalmajanduslik areng (ERDF, RAK meede 4.6)

Antud meede seostub ERDF meetmetest kõige otsesemalt kultuuripärandi kaitseks vajalike tegevustega. Meetme üldiseks eesmärgiks on kohaliku infrastruktuuri kitsaskohtade kõrvaldamine ning piirkondade atraktiivsuse tõstmise kaudu säästva ja tasakaalustatud majandusarengu toetamine.

Meetme sisu selgituses leitakse muuhulgas, et piirkondlik kultuuripärand on üks spetsiifilistest ressurssidest loodusvarude kõrval, millele tuginedes saab tagada jätkusuutliku majandusarengu ja töötuse vähenemise.

Meetme ühe all-tegevuse "**Kohalik turism ja puhkemajandus**" raames rahastatakse 1) külastus- ja vabaajavõimaluste väljaarendamist, 2) kultuuriliselt ja looduslikult väärtuslike alade eksponeerimist, 3) piirkonnaseptsiifiliste regulaarürituste käivitamist. Viimase kahe prioriteedi raames on võimalik raha taotleda järgmiste kultuuripärandi kaitse seisukohalt oluliste tegevuste jaoks:

⁵ Analüüsi tegemise hetkel pole Riigi Teatajas ilmunud. Kättesaadav www.agri.ee.

- kultuuriliselt väärtuslike objektide, alade ja asulate kaitse ja eksponeerimine, loodusobjektide ja maastike miljööväärtuse tõstmine;
- ajalooliste ehitiste ja objektide renoveerimine, ajalooliste varemte konserveerimine ning nende taaskasutusele võtmine kaasaegsetes funktsioonides;
- objektide vaadeldavuse ja juurdepääsu tagamine;
- arhitektuuri-, ajalooliste, kultuuri- ja loodusväärtuste eksponeerimine, külastajaprogrammide loomine;
- vaadete avamine ja maastike ajaloolise ilme taastamine vaatamisväärses paikades;
- vaateplatvormide ja –tornide rajamine;
- mahajäetud ja ohtlike ehitiste, mis risustavad miljööd, likvideerimine;
- traditsioone loovate ürituste algatamine (ei rahastata aga juba varemtoimunud regulaarüritusi, vaid ainult uute algatamist);
- kohalikku eripära teavitavad tegevused.

Toetuse saajad on kohaliku omavalitsuse üksused, kohaliku omavalitsuse enamusosalusega äriühingud (kohalike omavalitsuste tehnilise infrastruktuuri vallas),

sihtasutused ja mittetulundusühingud (üldhariduse- ja tööturule orienteeritud sotsiaalse infrastruktuuri ning turismi ja puhkemajanduse valdkonnas).

Erandjuhtudel turismi ja puhkemajanduse valdkonnas ka maakonnamuuseumid, riigiasutused kaitstavate loodusobjektide valitsejana.

Rakendusüksus: Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus (EAS).

2.1.2. Keskkonna-infrastruktuuri arendamine (ERDF, RAK meede 4.2.)

Meetme eesmärgiks on muuhulgas ka bioloogilise ja maastikulise mitmekesisuse säilitamine, mida rakendatakse Natura 2000 aladel, st et ka valdaval enamusel praegu olemasolevatel kaitsealadel. Seega võib antud meetmel olla osaliselt positiivne mõju ka teatavale kultuuripärandi valdkonnale - poollooduslike koosluste ja püroloogilise kultuurimaastike kaitseks.

Siiski on meetme rahaliste vahendite hulk piiratud. (Täpne rahaline jaotus meetme alategevuste kaupa otsustatakse keskkonnaministri määruse alusel, aga eeldatavasti rahastatakse valdavalt vee ja prügilatega seotud projekte. EL toetuse osakaal antud meetmes on kokku 12,78 miljonit eurot aastateks 2004-2006.)

Bioloogilise ja maastikulise mitmekesisuse alategevuse all rahastatakse kaitsekorralduskavade alusel elupaikade taastamist Natura 2000 aladel (pool-looduslikud kooslused, sood ja märgalad ning metsa elupaigad), kaasa arvatud otseselt elupaikadega seotud varustuse hankimist ja väikesemahulise infrastruktuuri ehitust.

Toetuse saajad on ettevõtjad, kohaliku omavalitsuse üksused, keskkonnakaitsega seotud riigiasutused, keskkonnakaitsega tegelevad mittetulundusühingud ja sihtasutused.

Rakendusüksus: Keskkonnainvesteeringute Keskus (KIK).

Kaudsemalt seondub kultuuripärandi kaitsega ka järgmine ERDF meede:

2.1.3. Turismi arendamine (ERDF, RAK meede 2.4)

Meetme all-tegevuse "**Keskvalitsuse turismiinvesteeringu projektid**" raames rahastatakse piiratud arvu keskvalitsuse käes olevaid olulisi loodus- ja kultuuripärandi objekte, mida on võimalik muuta turistidele huvipakkuvaks vaatamisväärsuseks. Rahastatavate projektide nimekiri kinnitatakse Vabariigi Valitsuse poolt ja need objektid valitakse eelnevalt välja Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi poolt.

Kinnitatud programmitäiendi põhiselt rahastatakse ka uute ja täiustatud vaatamisväärsuste loomist, kuid käesoleval hetkel on Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium oma ettepanekutes programmitäiendi muutmiseks RAK seirekomisjonile teinud ettepaneku antud tegevuse väljaarvamiseks meetmest. Seega väga suure tõenäosusega turismi arendamise meede peale eelpoolnimetatud piiratud arvu riigile kuuluvate objektide kultuuripärandi kaitsele otseselt kaasa ei aitama ei hakka.

Toetuse saajad on ettevõtjad, ministeeriumid keskvalitsuse suurprojektide puhul, EAS.

Rakendusüksus: Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus (EAS).

2.2. Põllumajanduse Arendus- ja Tagatisfond (EAGGF) – arendusfondi osa

EAGGF Arendusfondi rahasid hakatakse jagama Riikliku Arengukava (RAK) alusel, nii nagu ka ülalkirjeldatud ERDF vahendeid. Arendusfondi rahade kasutus reguleeritakse RAKi 8 erineva meetme alusel. Kultuuripärandi kaitsega seondub 2 alljärgnevat meedet.

2.2.1. Külade taastamine ja arendamine (EAGGF, RAK meede 3.5)

Meetme üldiseks eesmärgiks on parandada elukeskkonna atraktiivsust maapiirkonnas, sh ka hoida külade loodus- ja ehituspärandit ning parandada külade välisilmet.

Meetme raames rahastatakse muuhulgas ka: teistele isikutele kasutamiseks avatud ehitiste ehitamist, rekonstrueerimist ja sisustamist, mis on seotud külaelanike ühise tegevuse ja külakultuuri arendamise ning looduslike ja ajalooliste väärtuste säilitamisega; küla arengukavade koostamist ja elluviimist; külakultuuri ning kultuuritraditsioonide arendamist ja säilitamist.

Toetuse saajad: mittetulundusühingud, ettevõtjad.

Rakendusüksus: Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Amet (PRIA).

2.2.2. Majandustegevuse mitmekesistamine maapiirkonnas (EAGGF, RAK meede 3.3)

Meetme üldine eesmärk on maaelanike tööhõive ja tulutaseme suurendamine maaettevõtluse edendamise kaudu. Meetme sisukirjelduses mainitakse ka vajadust majandustegevuse mitmekesistamiseks sh turismitegevuse ja taludega seotud käsitöö edendamist.

Meetme all-tegevuste raames rahastatakse muuhulgas turismi arendamist sh ka maaturismi toote arendamist, käsitöönduse edendamist.

Toetuse saajad on põllumajandustootjad, kes alustavad mittepõllumajandusliku ettevõtlusega maapiirkonnas; ettevõtjad, kes mitmekesistavad või laiendavad oma tegevust.

Rakendusüksus: Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Amet (PRIA).

2.3. Põllumajanduse Arendus- ja Tagatisfond (EAGGF) – tagatisfondi osa

Tagatisfondi vahendeid hakatakse jagama Maaelu Arengukava (MAK) alusel, nagu ka põllumajanduse otsetoetuste lisamakseid. Kõik MAKi meetmed ei rakendu alates 1. maist 2004, vaid võivad rakenduda ka 2005. aastal.

MAKi alusel hakkab põllumajandustoetusi jagama rakendusüksus

Põllumajandusregistrite ja Informatsiooni Amet (PRIA).

Kõigi MAKi meetmete vahendite taotlejaiks saavad olla vaid **põllumajandustootjad**, kes peavad vajadusel vastama eri meetmetes sätestatud lisakriteeriumitele.

Maaelu arengukava raames rakendatakse 7 EAGGF meedet:

- 1) Vähemsoodsate ja keskkonnapiirangutega alade toetus (LFA).
- 2) Põllumajanduslik keskkonnatoetus (AgriEnvironment)
- 3) Põllumajandusmaa metsastamise toetus
- 4) Elatustalude kohanemise toetus
- 5) Ühenduse nõuetega vastavusse viimise toetus (“sõnnikutoetus”)
- 6) Otsetoetuste lisamaksed
- 7) Tehniline abi

Kultuuripärandi kaitse seisukohast on olulisemad just LFA meede ja AgriEnvironment'i osad tegevused:

2.3.1. Vähemsoodsate ja keskkonnapiirangutega alade toetus (LFA)

LFA aitab kaasa maapiirkondade elujõulisuse tagamisele üldisemalt. Meede jaotub toetusteks ebasoodsamatele piirkondadele (vallapõhiselt) ja toetuseks keskkonnapiirangutega aladele ehk Natura aladele. LFA vallad on välja valitud nii looduslikke, majanduslikke kui demograafilisi faktoreid arvestades: erilist tähelepanu on pööratud Eesti väikesaartele, rannikulähedastele valdadele ja Vene Föderatsiooniga piirnevatele valdadele.

Natura aladele sh enamikul olemasolevatele kaitsealadele hakatakse toetust maksuma alates 2005. aastast, kui alade eelvalik on tehtud ja tehnilised andmebaasid jõudnud vajalikule tasemele. Toetust makstakse 390 krooni ha. Taotlejateks saavad olla põllumajandustootjad, kes omavad vähemalt 1 ha põllumajandusmaad ja kohustuvad jätkama põllumajanduslikku tegevust ka 5 aastat pärast esimese toetuse saamist.

6 Praeguse teabe kohaselt on Põllumajandusministerium lubanud alates 2005. aastast maksuma Natura alade toetust, mis ei pea olema geograafilises vastavuses LFA valdadega. Kui Natura ala langeb kokku LFA vallaga, on põllumajandustootjal väidetavalt õigus topelttoetusele ehk siis 780 krooni ha. MAKis hetkel vastav selgitus puudub.

Mõned teised RAKi meetmed võivad samuti kultuuripärandi kaitsele kaudselt soodsalt mõjuda. Nt Meede 3.7, Metsamajandus võiks vastava projekti olemasolul toetada ka metsasaaduste (mõeldud siiski esmajoones puitu) ja metsaomanike ühenduste asutamist, mis teoreetiliselt võiks omakorda soodsalt mõjuda metsameeste traditsioonilise elulaadi ja identiteedi säilimisele.

Samas võivad ebapiisava poliitilise tahte puhul või rakendusasutuste poolselebaapädeval vahendite planeerimisel osad meetmed mõjuda ka kultuuripärandi või loodusväärtuste kaitsele negatiivselt. Nt seesama metsamajanduse meede, juhul kui seda kasutatakse otseselt puidu müügist saadava tulu hankimiseks. Halvimaks võib osutada meede 3.4, Integreeritud maaparandus, kuna paljude maaparandusobjektide (taas)raja ine õib ohustada traditsiooniliste maastike õi

2.3.2. Põllumajanduslik keskkonnatoetus (AgriEnvironment)

Antud MAK toetus aitab kõige otsesemalt kaasa teatud kultuuripärandi valdkondade finantseerimisele põllumajandustootjate kaudu. Toetus on jätk ülalmainitud põllumajanduslikule keskkonnatoetusele, mida kuni aastani 2003 maksti riigieelarvelistest vahenditest (vt selgitus riigieelarve juures p.1). Toetust saavad taotleda põllumajandustootjad, kes kasutavad vähemalt 1 ha põllumajandusmaad, täidavad vajalikke keskkonnanõudeid ning jätkavad nende täitmist ka 5 aasta jooksul peale toetuse saamist.

Kultuuripärandi kaitsele mõjuvad soodsalt järgmised AgriEnvironment'i toetatavad valdkonnad (lisameetmed ja erimeetmed, mida rakendatakse lisaks üldisele keskkonnasõbraliku tootmise toetusele).

2.3.2.1. Keskkonnasõbralik majandamine (AgriEnvironment'i lisameede)

Keskkonnasõbraliku majandamise toetust rakendatakse kahel pilootalal, Saare ja Võru maakonnas alates 2005. aastast. Toetuse eesmärgiks on bioloogilise ja maastikulise mitmekesisuse säilimine, st pööratakse erilist tähelepanu poollooduslikele koosluste ja traditsiooniliste maastikuelementide säilimisele, mis on osa kultuuripärandist. Toetust makstakse 473 krooni ha kohta aastas.

2.3.2.2. Maastikuelementide rajamise, taastamise ja hooldamise toetus

(AgriEnvironment'i lisameede), mille raames rahastatakse ka kiviaedade rajamist, taastamist ja hooldamist. Toetatakse uute kiviaedade rajamist alates 2005. aastast, seda piirkondades, kus kiviaiad on olnud traditsiooniliselt esinenud. Seega sobib toetus kiviaedade kui kultuuripärandi kaitse eesmärgil just Lääne-Eesti kaitsealadel ja saartel. Taastamist lubatakse kas vana kiviaia jalami või tõestava kaardimaterjali olemasolu puhul. Nii uue kiviaia rajamise kui vana taastamise peab kinnitama Muinsuskaitseamet. Hooldamisel tohib kasutada vaid

paikkonnale iseloomulikku kujundust, materjale ja töövõtteid. Toetussummad on: uue kiviaia rajamisel üle 70 cm aia puhul 74 krooni meetri kohta aastas, kuni 70 cm aia puhul 63 kr/m/a; kiviaia taastamisel üle 70 cm aia puhul 60 kr/m/a, kuni 70 cm aia puhul 55 kr/m/a; kiviaia hooldamisel 38 kr/m/a.

2.3.2.2. Poollooduslike koosluste majandamise toetus (AgriEnvironment'i erimeede).

Poollooduslike koosluste hooldamine kuulub tihedalt traditsioonilise elulaadi kui kultuuripärandi juurde, olles ühtlasi määrava tähtsusega looduskaitse seisukohalt.

Poollooduslike koosluste hooldamist hakatakse rakendada üleriigiliselt. Toetatakse puisniitude, puiskarjamaade, lamminiitude, aruniitude, rannaniitude, soostunud ja sooniitude ja loopealsete traditsiooniliste meetoditega majandamist.

Toetussummad on puisniidu hooldamisel 3274 krooni ha kohta aastas, teiste koosluste puhul 1399 krooni ha kohta aastas. Toetust saav põllumajandustootja peab täitma üldisi keskkonnanõudeid.

2.3.2.3. Ohustatud tõugu looma kasvatamise toetus (AgriEnvironment'i erimeede).

Kohalikud eesti loomatõud on samuti osa kultuuripärandist, samuti on nad olulised väärtuslike maastike ja poollooduslike koosluste hooldamisel. Antud toetuse raames rahastatakse eesti tõugu hobuse alates 2004. aastast ja eesti tõugu veise kasvatamist alates 2005. aastast.

Toetussummad on 2550 krooni eesti hobuse kasvatamise eest ja 2713 krooni aastas Eesti maatõugu lehma kasvatamise eest. Toetuse taotleja peab täitma üldisi keskkonnanõudeid.

2.4. INTERREG programm

Interreg on nn Euroopa Ühenduse algatus, mille vahendite haldamine toimub paralleelselt struktuurifondidega (vt ülalpool punkt 2.1.). Interreg seostub järjepidevuses Phare CBC programmiga. Ka Interregiga saab Eesti liituda peale EL-iga ühinemist, samas on alates märtsist 2003 olnud võimalik kasutada *seed-money* vahendeid Interregi projektide ettevalmistamiseks ja Eesti projektid said kandideerida ka juba jaanuaris 2004 toimunud põhi-voorudes (rahastamine algab siiski pärast 1. maid). Eestikeelset infot Interregi kohta leiab eeskätt Siseministeeriumi kodulehel www.sisemin.gov.ee.

Interreg laieneb Eestile 3 erineva programmi kaudu, millest kultuuripärandi kaitse seisukohast on potentsiaalseim Interrg III B programm.

INTERREG IIIA Eesti ja Lõuna-Soome piirkonna koostööprojektidele, programmi eesmärgiks on nende 2 piirkonna vaheliste kontaktide loomine, majandusarengu edendamine (sh turism) ning ühise looduskeskkonna kaitse (eriti Läänemeri). Taotlejate ringis saavad olla ka mittetulundusühingud ja sihtasutused, kuid kaasfinantseerimise raha peab tulema avalikust sektorist. Samuti sobivad taotlejaiks riigiasutused sh kaitsealade administratsioonid. Sobivate taotluste korral võiks programm ilmselt rahastada ka kultuuripärandi kaitset kaitsealadel (nt kui see seostuks Soome lahe väikesaarte looduskeskkonna kaitsega). Hetkel on väljatöötamisel ka uus INTERREG III A programm Eesti, Läti ja Ida-Venemaa osade regioonide kohta.

INTERREG IIIB Läänemere piirkonna riikide (sh Norra) vahelistele koostööprojektidele. Programmi eesmärkideks on jätkusuutliku ruumilise arengu (*spatial planning*) edendamine, muuhulgas toetatakse ka loodus- ja kultuuripärandi, väärtuslike maastike ning loodusvarade heaperemeheliku kasutamise ulatuse laiendamist. Programmi teatavaks prioriteediks on saared ja rannikualad. Programmil on 2 taotlusvoorust aastas (kevad ja sügisel). Taotlejaks saavad olla riigiasutused, kohaliku omavalitsuse asutused (mittetulundusühingutest ainult need, mis on avalik-õigusliku organisatsioonide mõju ja osalusega).

INTERREG IIIC kogu Euroopa Liidu territooriumi koostööprojektidele, sealjuures Eesti saab olla peataotlejaks nn Põhjatsoonis. Toetatakse EL regionaalpoliitikat, mh ka innovatiivseid algatusi nagu säästev areng ja piirkondliku identiteedi kujundamine. Samuti pööratakse tähelepanu saartele ja hõredalt asustatud piirkondadele. Taotleda saavad üle-Eestiliselt tegutsevad riigiasutused.

Ettevõtjad INTERREGist taotleda ei saa ja ettevõtlusest pärinev raha ei sobi ka programme kaasfinantseeringuks.

Kaudsemalt võivad ka mõned teised MAKi alam-meetmed ja toetused kultuuripärandi kaitsele soodsalt mõjuda, kuna aitavad üldisemalt kaasa traditsioonilise elulaadi säilimisele maapiirkondades. Siinkohal on olulisemad mahepõllumajanduse toetus (AgriEnvironment'i lisameede) ja elatustalude kohanemise toetus.

Samas võivad mõned MAKi meetmed ja tegevused vale või ebapiisava planeerimise korral mõjuda ka kultuuripärandile negatiivselt. Pärandmaastiku ilmet võivad rikkuda nt põllumaade metsastamine samuti liigne tiikide ja märgalade rajamine

3. Riiklikud fondid ja programmid

Eesti riiklikud fondid ja programmid jaotavad riigieelarvelisi vahendeid riigi poolt moodustatud sihtasutuste või ministeeriumite juures asuvate riiklike programmide kaudu. Võimaluse korral jaotatakse ka täiendavaid vahendeid nt EL poolseid abirahasid. Kultuuripärandi kaitse seisukohast on olulised järgnevad fondid ja programmid:

3.1. Kultuurkapital

Kultuurkapital on suurim Eesti kultuurielu rahastav üksus. Kultuurkapitali 2004. aasta eelarve oli üle 174 miljoni krooni.

Kultuuripärandi kaitse seisukohast on olulised Rahvakultuuri ja Arhitektuuri programmid ja maakondlike ekspertgruppide poolt määratud toetused.

3.1.1. Rahvakultuuri programm toetab rahvakultuuri või vabaharidusega tegelevaid asutusi ja üksikisikuid. Programm toetab rahvakultuuri projekte kõige laiemas mõttes, mille hulgas on kahetsusväärset vähe kultuuripärandi kaitsega (käesoleva kontseptsiooni mõistes) seotud projekte. Siiski on rahastatud mõningaid teatud projekte. Need projektid on valdavalt seotud punktis 1 toodud riigiasutuste projektipõhise tegevusega.

Kultuuripärandi kaitsega seonduvatest projektidest on rahvakultuuri programmi alt rahastatud näiteks Eesti Rahva Muuseumi projekti “Eesti traditsioonilised töövõtted internetis”, Eesti Muinsuskaitse Seltsi projekti “Pikasaare talu renoveerimine”, Eesti Rahvaluule Arhiivi mitmeid folkloori väljaandmise ja digitaliseerimisega seotud projekte, ERA, ERMi ja TÜ rahvaluule õppetooli välitööde läbiviimisi (sh ka Karula rahvusparkis 2002. suvel), Võru Instituudi kohanimeuurid jmt.

3.1.2. Arhitektuuri programm toetab samuti nii üksikisikuid kui asutusi. Programmi eesmärkideks on muuhulgas ka toetada kaasaegse arhitektuuri ja arhitektuuripärandi dokumenteerimist ja jäädvustamist, arhitektuuriarhiivide ja -kolleksioonide säilitamist ja tutvustamist. Tuleb nentida, et valdaval hulgal on arhitektuuri programmi vahendid läinud siiski kaasaegse arhitektuuri toetuseks.

Teataval määral on arhitektuuri programm siiski rahastanud külaarhitektuuri uurimist, sealhulgas peaaegu eranditult rannarootslaste arhitektuuripärandiga seonduva osas.

3.1.3. Maakondlikud toetused on analüüsi koostaja hinnangul kõige tõenäolisemad rahastamise allikad kohaliku kultuuripärandi kaitseks Kultuurkapitali vahenditest.

Maakondlikke vahendeid jagatakse samasuguse programmsüsteemi alusel, kui üleriigilisi projektide, samas otsustavad kohaliku tasandi ja tähtsusega projektide rahastamise üle maakondlikud ekspertgruppid, kes mõistavad paremini projektide olulisust kohaliku kultuuripärandi kaitseks.

Toetussummad on üleriigiliste programmidega võrreldes väiksemad (tavaliselt mõnetuhande krooni suurus).

3.1. Keskkonnainvesteeringute Keskus (KIK)

KIK on ainus riikliku projektipõhise keskkonnatoetuse jagaja Eestis. Mitmed keskkonna- või looduskaitse suunitlusega projektid võivad olla tihedalt seotud ka kultuuripärandi kaitsega kaitsealal. Kultuuripärandi kaitsega haakuvad peamiselt KIK **Keskkonnateadlikkuse** ja

Looduskaitse programmid.

KIK lähtub oma rahastamisel ka Eesti Keskkonnategevuskavast (kehtis praegusel kujul kuni 2003. lõpuni, aga on seni kasutusel, kuigi on uuendamata. Hetkel pole ka kehtivat Keskkonnastrateegiat, mille alusel uut Keskkonnategevuskava koostada).

Senine Keskkonnategevuskava sisaldas lisaks poollooduslike koosluste kaitse ja hooldamisele punktidele ka järgmist kahte eesmärki:

10.1.3. Ajaloolis-kultuuriliste aspektide arvestamine planeeringutes. Pilooprojekti läbiviimine;

10.1.11. Rahastamissüsteemi käivitamine ehituspärandi säilitamiseks.

Viimastel aastatel on KIK rahastanud näiteks järgmisi kultuuripärandi kaitse seisukohalt olulisi projekte:

- Pärandkoosluste taastamise ja hooldamise õppepäevade korraldamine (Keskkonnateadlikkuse programm. Pärandkoosluste Kaitse Ühing, 2002)
- Käsiraamat “Pärandkooslused” koostamine ja trükkimine (Keskkonnateadlikkuse programm. Pärandkoosluste Kaitse Ühing, 2002)
- Viidumäe puisniitude taastamine ja hooldamine talgulaagrite korras (Looduskaitse programm. Viidumäe LKA Administratsioon, 2002)
- Poollooduslike koosluste hooldamise tugisüsteemi loomine pilootprojektina Vormsil”(Looduskaitse programm. MTÜ Läänerannik, 2002)
- Heinaküüni rekonstrueerimine (Looduskaitse programm. Soomaa RP Administratsioon, 2002).
- Karukose laut ja Toonoja talu (Looduskaitse programm. Soomaa RP Administratsioon, 2002).
- Konverents Maastikukultuur rahvuskultuuris (Keskkonnateadlikkuse programm. Eesti Looduskaitse Selts, 2003)
- Viied talgud pärandkoosluste hooldamiseks (Looduskaitse programm. Pärandkoosluste Kaitse Ühing, 2003)
- Traditsiooniliste hoonete säilitamine Karula rahvuspargis (Looduskaitse programm. Karula RP Administratsioon, 2003)
- Talukohtade puhastamine, konserveerimine, hooldustööd (Looduskaitse programm. Soomaa RP Administratsioon, 2003)
- Saarnaki tuulik (Looduskaitse programm. Hiiumaa Kaitsealade Administratsioon, 2003).

3.2. Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus (EAS)

Kuni 2004. aastani hõlmas EAS endas 7 agentuuri. Neist kultuuripärandi kaitsega seostus eelkõige **Regionaalarengu Agentuuri** tegevus. Regionaalarengu Agentuur (endine Eesti Regionaalarengu Sihtasutus, ERSA) on Eestis viimaste aastate jooksul rahastanud läbi 7 erineva programmi mitmeid regionaalse tasandi projekte. Kultuuripärandi kaitse seisukohast on olnud olulisemad Kohaliku Omaalgatuse Programm (rahastanud muuhulgas ka Karula Hoiu Ühingu projekti “Kultuuripärandi kaitse kaitsealadel. Pilootprojekt”, mille raames tehakse käesolevat analüüsi), Põllumajanduspiirkondade Programm, Tööstuspiirkondade Programm, Saarte Programm ja Setomaa Programm. Kõigist neist programmidest on võimalik olnud saada toetust mh ka kultuuripärandi kaitseks, juhul kui tegemist on olnud regionaalarengut toetava ja tööhõivet suurendavate projektidega.

NB! EAS tegevus ja struktuur muutusid oluliselt alates 2004. aastast, mil EAS hakkas tegutsema EL struktuurifondide rakendusüksusena, jagades enamikku ERDF meetmete vahenditest. Sellega seoses suunatakse sensed riigieelarvelised vahendid EL projektide kaasfinantseerimiseks, projektide taotlemine hakkab toimuma vastavalt käesoleva analüüsi punktis 2 kirjeldatule. Ka eelkirjeldatud 7 ERSA programmi lõpetavad oma töö.

3.3. Riiklik programm “Lõuna-Eesti keel ja kultuur”

Riiklik programm Lõuna-Eesti Keel ja Kultuur on moodustatud Kultuuriministeriumi juurde. Programm rahastab tegevusi, mis kõik seostuvad otseselt kultuuripärandi kaitsega programmi sihtalal.

Programmi sihtalaks on ajalooline lõuna-eesi keele ala (ajalooline Võrumaa, Setumaa, Tartumaa teatavad kihelkonnad, Mulgimaa). Rahastatavateks valdkondadeks laiemalt on teadusuuringud, kooliharidus, ajakirjandus ja tänapäeva kultuur. Programmi eelarve 2004. aasta eraldiste kogusumma oli 2 400 000 krooni.

Taotleda saavad kõik asjassepuutuvad juriidilised isikud (sh nii riigiasutused kui mittetulunduslikud organisatsioonid. Infot programmi kohta saab Kultuuriministeriumi kodulehelt <http://www.kul.ee/index.php?path=407>.

3.4. Riiklik programm “Eesti keel ja rahvuskultuur”/ “Eesti keel ja rahvuslik mälu”
Kultuuripärandi kaitse seostub ka riikliku programmi “Eesti keel ja rahvuskultuur”

eesmärkidega, eriti alates 2004 algavast programmiperioodist. Alates 2004. aastast kannab programm nime "Eesti keel ja rahvuslik mälu" ja selle prioriteetideks on eesti keel, keeletehnoloogia ning rahvuslik mälu ja identiteet.

Praktikas kahjuks antud programm seni olulist panust kultuuripärandi kaitsele andnud pole ja tegeleb pigem eesti keele ja kirjanduse toetamisega. Alates 2004. aastast on oodata ehk suuremat panust kirjaliku kultuuripärandi kaitsele (sh folkloristika fundamentaalväljaanded), aga mitte kaitsealadel asuva füüsilise kultuuripärandi osas.

Lisaks eelnimetatud programmidele on Maavalla Koja ja Kultuuriministeeriumi vahelistel nõupidamistel kaalutud ka võimalust luua tulevikus uue riikliku programmina **Hiite kaitse programm** (sarnaselt riikliku pühakodade programmiga). Kui vastav programm õnnestuks käivitada, annaks see olulise panuse hiite kaitse alla võtmiseks, mis on tähtis nii loodus- kui kultuuripärandi seisukohast.

4. Teised Euroopa Liidu fondid

Antud fondid ei ole osa struktuurifondidest, vaid on moodustatud Euroopa Komisjoni või teiste EL institutsioonide juurde. Raha jaotatakse EL keskselt, mitte liikmesmaade kaudu.

4.1. Kultuur 2000

Kultuur 2000 on seni olnud olulisim EL fond, mis seostub otseselt kultuuripärandi kaitsega.

Fondi juhib EL Kultuuri peadirektoraat ja selle kokkuvõtivateks prioriteetideks on:

- 1) ühine Euroopa kultuuripärand
- 2) ühine Euroopa kunsti- ja kirjanduslooming
- 3) Euroopa rahvaste ajaloo ja kultuuri vastastikkune tundmaõppimine
- 4) EL kultuuripealinnad, EL eesistumisega seotud kultuuriüritused.

Seni on Eestist rahastust leidnud väga üksikud projektid.

Programm jätkab oma tegevust 2006. aastani. Igal aastal on olnud teatud oma prioriteetidid – kultuuripärandi rahastamine oli just 2004. aasta prioriteet. St konkurss nende projektide peale toimus ära 2003. aastal.⁷

⁷ Hetkel pole 2004-2005. aastaks projektikonkurssi välja kuulutatud ega ka mingeid viiteid selle toimumisele.

Võimalik, et programm jätkab allesjäänud 2 aasta jooksul vaid üldisi propageerimisüritusi nagu nt EL laienemisega seotud kultuuriürituste korraldamine jne.

Programmi raames on iga-aastaselt läbi viidud ka **EL kultuuripärandi säilitamise ja tutvustamise auhinnakonkurssi**, seda näiteks arhitektuuripärandi, kultuuripaikade, kunstikollektsioonide, arheoloogia, kultuuripärandi uurimistööde ja kultuuripärandi kaitsele pühendunud gruppide valdkonnas.

Kultuur 2000 kontaktpunktiks Eestis on Kultuuriministeerium, infot programmi kohta leiab http://europa.eu.int/comm/culture/eac/index_en.html.

4.2. LIFE-Nature

LIFE programme viib läbi EL Keskkonnapeadirektoraat. Eesti kultuuripärandi kaitse seisukohast on olnud oluline just LIFE-Nature programm, sest see on rahastanud mitmete projektide kaudu pool-looduslike koosluste hooldamist kaitsealadel, seda nii vajaliku tehnika kui kariloomade soetamise abil.

Ka LIFE programm jätkub praeguste kokkulepete baasil 2006. aastani. Edasi on kogu keskkonnarahastuse struktuur EL tasandil veel paika panemata.

LIFE-Nature projektide panus pool-looduslike koosluste kaitsmisele kindlasti väheneb järgmisel 2 aastal, kuna Euroopa Komisjon on mitteametlikult väljendanud seisukohta, nagu oleks vastavat valdkonda Eestis praeguseks juba piisavalt palju rahastatud.

Kaudsemalt võivad kultuuripärandi kaitse seisukohast arvesse tulla ka mitmed Euroopa Liidu haridusprogrammid nt **Socrates programm**, mida senistes EL liikmesmaades on tihti oskuslikult kasutatud ka teiste seostuvate valdkondade rahastamiseks.

5. UNESCO

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon (UNESCO) poolt vastuvõetud konventsioonide hulka kuulub muuhulgas ka **ülemaailmse loodus- ja kultuuripärandi kaitse konventsioon** (1972, Eesti liitus 1995)⁹. Eestist on UNESCO nn. suulise ja vaimse pärandi meistriteoste nimekirja kantud hetkel laulu- ja tantsupidude traditsioon ning Kihnu kultuuriruum. Viimane seostub otseselt Kihnu saare sh (Kihnu Väina Merepargi) territooriumil asuva kultuuripärandi kaitsega. Hetkel on kaalumisel ka Setu kultuuriruumi esitamine UNESCO nimekirja.

Seadusandliku tegevuse ja rahvusvahelise koostöö planeerimise kõrval on UNESCO ka üks olulisi kultuuripärandi rahastamise allikaid. Rahastamine laieneb mitmesugusele kultuuri-, teadus- ja haridustegevusele sh ka sellisele kultuuripärandile, mida pole kantud eelmainitud nimekirja. Rahastamine toimub UNESCOs 2 põhilise kanali kaudu – stipendiumid ja osalusprogrammid.

UNESCO osalusprogrammid on mõeldud nii regionaalsete, riiklike kui rahvusvaheliste projektide läbiviimiseks, mis edendavad UNESCO eesmärke (sh kultuuripärandi kaitset). Eestis toimub projektitaotluste esitamine 1 kord aastas (aastavahetusel), esimese valiku projektide hulgast teeb UNESCO Eesti Rahvuslik Komisjon, lõpliku valiku UNESCO peakorter. 2004. aastal teise vooru pääsenud 12 projektist seostub 2 projekti otseselt kohaliku sh kaitsealadel asetseva kultuuripärandi kaitsega, mitu projekti seostub kultuuripärandi

⁸ 2004. projektide esitamise tähtaeg on 15. september 2004, vt

http://europa.eu.int/comm/culture/eac/culture2000/pdf/concours_nostra.doc

⁹ Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Paris, 16 November 1972. United Nations Treaty Series No 15511. http://www.unesco.org/whc/world_he.htm. Lisaks sellele on 17. oktoobril 2003 vastu võetud ka UNESCO **mittemateriaalse kultuuripärandi kaitse konventsioon** Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural History, kuid see veel ei kehti, kuna konventsiooni pole ratifitseerinud piisav arv riike. Ka Eesti pole viimast konventsiooni ratifitseerinud.

kaitsega kaudsemalt. Varasematel aastatel on rahastatud ka nt kahte Lääne-Eesti Saarestiku Biosfääri Kaitseala projekti.

UNESCOst on toetust saanud nii riiklike asutuste (sh muuseumid, koolid, kaitsealad jt) kui valitsusväliste organisatsioonide esindajad.

6. Välisabi ja bilateraalne abi. Saatkonnad

Riiklik välisabi teistest riikidest on Eestisse tulnud põhiliselt saatkondade, ministeeriumite (bilateraalne abi) või selleks eraldi moodustatud fondide kaudu.

Välisabi tähtsus (sh ka kultuuripärandi kaitsele) oli Eestis oluline kindlasti taasiseseivumise järgsel ja Euroopa Liiduga liitumise eelsel perioodil. Olulisteks toetajateks on Eestile olnud näiteks Taani, Norra, Holland, USA.

Käesoleval hetkel on välisabi osatähtsus kiiresti langemas, sest eeldatakse vastavate vahendite olemasolu struktuurifondide raames. Et aga struktuurifondide tegelik rahaline jaotus on sõltunud siseriiklikust planeerimisest, siis käesoleva programmeerimisperioodi (2004-2007) järjepidevus seniste välisabi poolt rahastatud tegevustega ei ole üheselt selge.

Seda eriti kultuuri ja kodanikuühenduste algatuste toetamise valdkonnas, mis pole struktuurifondide esmaseks prioriteediks.

Nii on oma tegevust lõpetamas või ümber suunitlemas mitmed senised rahastajad, kes olid ka potentsiaalsed kultuuripärandi kaitse toetajad – nt Taani valitsuse abirahad, USA

demokraatia edendamise väikeprojektid (USA saatkonna kaudu), mitmed Avatud Eesti Fondi programmid jt.

Käesoleval hetkel tasub kultuuripärandi kaitsel pöörduda järgmiste olemasolevate välisabil põhinevate rahastajate poole:

6.1. Balti-Ameerika Partnerlusprogramm (BAPP) Avatud Eesti Fondi kaudu

BAPP toetab kodanikualgatuse ja kodanikuühiskonna edendamist Eestis. Muulhulgas on saanud toetust ka mitmed kohalikul tasandil tegutsevad kodanikuühendused, kes tegutsevad ka kultuuripärandi kaitsega. **Kodanikualgatuse toetusprogrammi** raames on toetust saanud just väiksemad mittetulundusühingud, sh mitmetele külakultuuri hoidmise ja kultuuriobjektide korrastamisega seotud projektidele.

Tulevastel aastatel on BAPP suunamas oma tegevust kindlate väljavalitud kodanikuühenduste järjepidevaks toetamiseks, esialgu aga senised toetusprogrammid jätkuvad. Infot nende kohta saab www.bapp.ee

6.2. Matra

Matra on Hollandi valitsuse ametlik abirahade skeem, mida Eestisse vahendab Hollandi saatkond. Matra ei toeta küll otseselt kultuuri, kuid rahastab keskkonnatemaatika ja keskkonnaga tegelevaid mittetulundusühinguid. Eelmistel aastatel on Matra väikeprojektide (Matra KAP) raames rahastatud mitmeid olulisi kohaliku tasandi projekte, samuti ka looduskaitseprojekte (nt Natura alade ettevalmistamine). Just hiljuti avati uus Matra KNIP programm, mis rahastab konkreetselt looduskaitseprojekte ning sobiks seetõttu kaitsealadele hästi (projekte saab ilmselt seostada ka kultuuripärandiga). Infot Matra kohta leiab Hollandi saatkonna kodulehelt <http://www.netherlandsembassy.ee/est/matra1.html>.

6.3. DEFRA

Department for Environment, Food and Rural Affairs (DEFRA) on Suurbritannia keskkonnaministeerium, kelle vahendeid on Eestis võimalik taotleda Suurbritannia saatkonna vahendusel. Kultuuripärand võiks leida rahastust, kui projekt seostuks otseselt keskkonnakaitseliste ja maaelu küsimustega. Nii on DEFRA rahastanud näiteks poollooduslike koosluste hooldamist ja traditsioonilise elulaadi jätkumist Kesselaiul. Infot DEFRA kohta saab Suurbritannia saatkonnast ja kodulehelt <http://www.defra.gov.uk/>.

Väiksemate tegevuste rahastamisel võib abi olla ka **saatkondadest endist**. Eriti mis puudutab näiteks õppereise ja kogemuste vahetamist vastavate riikidega.

7. Heategevusfondid

Heategevusfondid on riigitasandist valdavalt sõltumatud ühendused (Eestis sihtasutused), kes koguvad raha teatavate prioriteetide edendamiseks.

Eestis tegutsevatest nn heategevusfondidest võiks kultuuripärandi kaitset rahastada:

7.1. Eesti Rahvuskultuuri Fond (ERKF)

Kultuuripärandi kaitsega seonduvad järgmised ERKF olemasolevad või lähiajal loodavad allfondid: Aleksander Heintalu ja Elo Liivi fond, Ann Raudkatsi fond, Oskar ja Ellen Looritsa mälestusfond, Kõpu Majaka fond, Lepa Anna Sukasääre fond, Pärimuskultuuri fond, fond Mälestus, Juhan Maiste fond.

Fond jagab toetusi 1 kord aastas (sügisel). Infot Eesti Rahvuskultuurifondi kohta saab nende kodulehelt www.erkf.ee

Väljapool Eestit võiks kultuuripärandi projektidele rahastuse otsimisel pöörduda nt Hollandi, Suurbritannia jt EL liikmesmaade vastavate heategevusfondide poole. Ka USA fondid jätkavad põhimõtteliselt meie piirkonna toetamist, kuigi rahastamist on pärast 11. septembri sündmuste järgset majanduskriisi kokku tõmmatud. Ka fundraisingu strateegia

on USA fondide puhul teistsugune kui Euroopa fondidel ja nõuab väga tihedat suhtlemis- ja lobbytööd taotleja poolt.

8. Korporatiivne rahastamine

Erasponsorlusel põhinev rahastamine on nii Euroopas ja Ameerikas väga olulise tähtsusega ühiskonna ühiste väärtuste säilitamise rahastamisel. Eestis on firmade poolne sponsorlus esialgu vähem levinud. Väljakujundatud sponsorlusprogrammid on Eestis olemas põhiliselt suurkorporatsioonidel (efektsemaid näiteid on Hansapank, kel on nt lausa eraldi projektikonkurss, projektide kirjutamise käsiraamat jne).

Lõviosa sponsorlusrahast läheb Eestis spordi toetamiseks. Sama tendents on ka maailma sponsorluses, spordile minevad vahendid moodustavad keskmiselt 70% kogu korporatiivsest rahastusest.

Samas on Eesti majanduskasvu edenedes oodata ka korporatiivse rahastuse tõusu, firmade tõusvat huvi sponsorluse vastu ning kaalutletud sponsorlusprogrammide ja heategevuspõhimõtete loomist firmasiseselt.

Et kultuuripärand saavutaks positsiooni korporatiivse rahastuse sihtalade hulgas, läheks selleks vaja väga intensiivset teavitamis- ja suhtlemistööd. Esmajärjekorras tuleksid ilmselt arvesse kohalikul tasandil tegutsevad firmad, kes rahastaksid nt kultuuripärandi kaitset oma omavalitsuse territooriumil. Järgmisena on olulised firmad, kelle pakutav toodang otseselt seostub kultuuripärandi kaitse ja säilitamisega. Siin tulevad arvesse nt palkhoonestuse rekonstrueerimisega tegelevad firmad, suulise pärandi osas stuudiod ja infokandjaid tootvad firmad jne.

Kui soovida kohaliku kultuuripärandi kaitset saada abi ka korporatiivsest rahastusest, tuleks kasuks ilmselt mõne firmaga pikaajalise sponsorlus- ja koostööprogrammi loomine, kus mõlema poole kasud on selgelt arusaadavad ja fikseeritud.

9. Kokkuvõte. Ettepanekud edasisteks tegevusteks kultuuripärandi rahastamise olukorra parandamiseks

Esmapilgul käesoleva analüüsiga tutvudes võib jääda mulje, et kuigi ühtegi iseseisvat kaitsealade kultuuripärandi rahastamiseks mõeldud fondi ei ole, on siiski selleks otseselt või kaudselt sobilike rahastamisallikate ja fondide hulk väga suur ja mitmekesine.

Siiski, edasisel süvenemisel saab selgeks, et enamus ülalpool analüüsitud fondidest sobib kas vaid teatud liiki kultuuripärandi (nt poollooduslikud kooslused) rahastamiseks või siis mõistetakse kultuuripärandi all sootuks teist laadi pärandit, kui seda, mida on vaja kaitsta Eesti kaitsealadel käesoleva kontseptsiooni mõttes.

Riigieelarve ja riiklike programmide puhul on selge, et kultuuripärandi osas puudub riigil igasugune terviklikum nägemus ja arusaam sellest, mis on üldse Eestile oluline ja omane kultuuripärand ja kuidas selle finantseerimine hetkel riigieelarvelistest allikatest tervikuna tagatud on. Kaitsealadel asuva kultuuripärandi rahastamine ei seostu otseselt riiklike kultuuriprogrammide, eriti Kultuurkapitali prioriteetidega. Vastupidi – senine rahastus kaitsealadele on tulnud peamiselt keskkonnakaitseliste suunitlusega vahenditest, silmapaistev on Keskkonnainvesteeringute Keskuse rahastatud projektide hulk Kultuurkapitali tegevuse kõrval. Samuti toetavad teatud kultuuripärandi liikide kaitset riiklikud keskkonnakaitselised toetused, so riiklikud loodushoiutoetused poollooduslike koosluste hooldamiseks ja põllumajanduslik keskkonnatoetus nt väärtuslike maastikuelementide säilitamiseks. Samas on nimetatud finantsallikate prioriteet siiski esmajärjekorras looduskaitse (sh küll ka traditsiooniliste maastike kaitse), mitte kultuuripärandi kui iseseisva nähtuse rahastamine.

Struktuurifondide ja EL regionaalprogrammide (Interreg) puhul ei ole kultuur eriline prioriteet, vaid seda kaasrahastatakse teiste eesmärkide kaudu: nt kohaliku elu areng, turismivoo tõstmine ja seeläbi majanduskasvu saavutamine, ettevõtluse areng, EL

keskkonnakaitseliste nõuete tagamine. Struktuurivahendite jaotus sõltub suuresti Eesti riigi enda sisemisest vajaduste identifitseerimisest ja eesmärkide püstitamisest, seetõttu on probleem tegelikult samalaadne nagu riigieelarvegi puhul. Kuigi uue kohustusena lisandub nende fondide juurde ka kohustus siduda rahajagamise põhimõtted Euroopa Liidu keskmise eesmärkidega, mida aga Euroopa ühine kultuuriruumi ja kultuuripärandi säilitamine ka on.

Selgub ka, et mõned Eesti riigi enda senised rahastusprogrammid on struktuuritoetuste käivituses oma senise tähtsuse kultuuripärandi kaitse seisukohast kaotanud – siinkohal on mõeldud EAS endise Regionaalarengu agentuuri programme.

Euroopa-kesksed fondid, eelkõige UNESCO ja EL Kultuur 2000 programm, kui Euroopa suuremate kultuuripärandi finantsallikate puhul võib aga saada probleemiks see, et kultuuripärand on neis mõistetud tihti millegi “suuremana” või teistsugusena, kui seda Eesti kaitsealadel leiduv rahvuskultuuri pärand on. Selliseks “suuremaks” pärandiks on nt mastaapsemad arhitektuurilised ehitised (lossid, mõisahooned, vanalinnad). See on eriti Kultuur 2000 miinuspool, UNESCO osalusprogrammi rahastatavate projektide hulka on siiski mahtunud ka kaitsealade kultuuripärandiga seonduvat. Samas on UNESCO kultuuripärandi nimekirjas just Tallinna vanalinn; suulise ja vaimse pärandi meistriteoste nimekirjas on Kihnu kultuuriruum, samas aga ka laulupidude traditsioon, mis on just sellise “teistsuguse” kultuuripärandi näiteks.

Euroopa Liidu rahastamine lähtub ka eelarvelistest programmeerimisperioodidest. Käesolev kuueaastane programmeerimisperiood (2000-2006) on lõpukorral, sealhulgas ka Kultuur 2000 programm. Uue programmeerimisperioodi (2007-2013) vahendid aga jagatakse hoopis uutel alustel, vajadusel ka teistsuguste fondide kaudu (lahtine on nii Kultuur 2000 kui LIFE jätkumine fondidena). Uus rahastamisstruktuur peaks üldjoontes selguma 2005. aasta esimesel poolel.

Välisabi probleem on juba ülalpool mainitud: seoses ühinemisega Euroopa Liiduga kaovad mitmed senised finantsabi allikad Eestile, raha suunatakse ümber arengumaadele, sh Venemaale ja SRÜ riikidele meie naabruses. On ette näha, et ka ülalmainitud, seni alles olevad bilateraalse abi allikad kas kaovad või muudavad oma rahastamis põhimõtteid lähiajal oluliselt.

Seetõttu tuleks neist kitsaskohtadest lähtuvalt võtta koheselt ette samme kaitsealadel asuva kultuuripärandi rahastamise olukorra parandamiseks.

Järgnevalt on tehtud mõned ettepanekud, millistele tegevussuundadele tuleks kõige enam tähelepanu pöörata, et kaitsealadel asuva kultuuripärandi finantseerimise taset tõsta:

1) Algatada laiem diskussioon kogu riigis kultuuripärandi mõiste defineerimisest, selle kaitse vajaduste selgitamisest ja selleks vajalike vahendite mahu identifitseerimisest:

2) Analüüsida täpsemalt riigieelarveliste vahendite osakaalu ja jaotust kultuuripärandi eri alajaotuste rahastamisel, panna paika selged eesmärgid ja prioriteedid alates 2005.-2006. aastast: sh millised riigieelarvelised asutused peavad tegema milliseid kultuuripärandikaitse tegevusi ja milline on nende vaheline tööjaotus (nt Muinsuskaitseameti ja kaitsealade administratsioonide vaheline tööjaotus); millised on riiklike rahastusprogrammide ülesanded selles küsimuses (sh tuleb selgitada vajadused uute riiklike programmide algatamiseks – nt hiite kaitse programm); millised on riiklike fondide (sh Kultuurkapitali ja KIKi) ülesanded.

Antud diskussiooni eestvedajaks ja analüüsides teostajaks peaks olema eelkõige Kultuuriministeerium, kuid seda tihedas koostöös Keskkonnaministeeriumi, Põllumajandusministeeriumi, Regionaalministri jt asjassepuutuvate ministeeriumite ning riigiasutustega, samuti kolmanda sektori organisatsioonidega. Ilmselt oleks vajalik ka eraldi ministeeriumitevahelise töögrupi loomine antud küsimuses.

3) Selgitada täpsemalt kaitsealadel asuva kultuuripärandi seonduvuskeskkonnakaitseliste eesmärkide ja rahastamisvahenditega. See puudutab ka õiguslikke ja halduslikke küsimusi, eriti kaitsealade administratsioonide kohustuste ja rollide määramist kultuuripärandi kaitseks. Kultuuripärandi kaitse kohustus tuleb selgelt defineerida ja paika panna käimasoleva looduskaitse haldusreformi, looduskaitse arengukava (kaasnevate valdkondade osas) ning uue Keskkonnastrateegia (alates 2006) ja sellest lähtuva uue Keskkonnategevuskava raames. Kui seos looduskaitsega on defineeritud, tuleb üle vaadata ka Keskkonnainvesteeringute Keskuse roll kultuuripärandi projektide rahastamisel - võimalikuks võib osutuda nii senise rahastamise osakaalu tõstmine, kui vajadusel ka

kultuuripärandi rahastamise vähendamine – seda juhul, kui on selgelt garanteeritud muud riigieelarvelised vahendid ja asjassepuutuvad osapooled on sellise jaotuse otstarbekuses kokku leppinud.

4) Kavandada kultuuripärandi kaitse vajadused senisest efektiivsemalt järgmistesse EL programmeerimisperioodi rahastamisstrateegiasse. Uute strateegiate kavandamise eeluuringud algavad siseriiklikult juba 2004. aastal, strateegiate koostamine 2005. aastal (selleks ajaks selgub ka EL uue programmeerimisperioodi täpne rahastamisstruktuur). Kaitsealade kultuuripärandi kaitsega seonduvad huvigrupid peavad olema kaasatud arengukavade koostamise protsessi, sh nii töögruppides osalemise kui valminud dokumentide kommenteerimise osas. Selleks ajaks on ka vaja, et oleks valminud esimestes ettepanekutes kirjeldatud riigieelarve ja ministeeriumitepõhised analüüsid, millest raames selgitatakse nii täpsemad eesmärgid, vajadused kui ka lüngad nende vajaduste katmisel.

5) Osaleda aktiivsemalt üle-Euroopalistes võrgustikes ja algatustes, mis seostuvad kultuuripärandi kaitsega. Seda alates paremast koostööst UNESCO Eesti peakontoriga kuni otsese lobby-tööni Euroopa Komisjoni tasemel.

Mai 2004

Kärg Kama

Väljavõte

3.1.4 MAAMAJANDUS JA ELUKVALITEET

Maapiirkondade loodus- ja kultuuripärand

Lai kultuuripärand on oluline arenguresurss piirkondliku eripära väljatoomiseks.

Eestis on kokku u 25 000 kultuurimälestisena kaitse all olevat objekti ja 12 muinsuskaitseala, millele lisanduvad looduslikud pühapaigad. Arheoloogiamälestistest 91% ja arhitektuurimälestistest 71% asub väljaspool linnasid. Keskkonnaregistri andmetel on Eestis seisuga 1. jaanuar 2006 391 kaitseala (sh 5 rahvusparki), 543 parki ja puistut, 127 hoiuala, 666 püselupaika, 1 kohaliku omavalitsuse tasandil kaitstav loodusobjekt, 301 ajutiste piirangutega ala ja 1172 kaitstavat looduse üksikobjekti. Eestile on iseloomulikud haja- ja sumbkülad.

Rehielamu, mis ühendas ühe katuse alla eluhoone ja rehe, on ainult Eestile ja Põhja-Lätile iseloomulik hoonetüüp. Lisaks väärivad märkimist põllumajandusliku tootmise pärandit kandvad säilinud mõisahooned ning üksikud nõukogudeaegsed ehitised (kolhoosikeskused), samuti mitmed mujal Euroopas hävinud kultuurinähtused – muinaspõllud, ajaloolised külad ja ehitustraditsioonid, mitmed elujõulised käsitööoskused.

Põllumajandusmaastikul on näha kasutusest kõrvale jäänud lagunenuid põllumajanduslikke tootmishooneid. Mitmed põllumajanduslikust tootmisest ja muust kasutusest kõrvalejäänud ehitised, on lagunemas ja rikuvad Eesti põllumajandusmaastike ilmet. 60% hoonetest on vanemad kui 30 aastat. Osad nendest ei ole enam kasutamiskõlblikud ja on otstarbekas likvideerida, et korrastada maastikku.

Kultuurimaastiku säilimise tagab ennekõike tugev kogukond. Mälestised ja kultuuriväärtusega objektid toimivad turismimagnetina, olulisem on aga nende roll koha identiteedi määrajana. Uue funktsiooni ja elu andmisel tuleb siiski ennekõike lähtuda maastiku, küla või hoone ajaloolisest ning traditsioonilisest identiteedist. Oluline on tagada objektide säilimine nende ajaloolist ilmet respektides. Kultuuri ja loodusobjektide potentsiaali rakendamist kohaliku arengu edendamisel takistavad nende tehniline seisukord, vähene ligipääsetavus ja eksponeeritus, varustatus tugiinfrastruktuuriga, vähesed lisateenused ja nende objektide nõrk omavaheline seotus.

Juba praegu teevad era- ja avalik sektor kohaliku piirkonna võimaluste kasutamise eesmärgil koostööd ning seda tuleb veelgi tugevdada.

MEEDE 3.2 – KÜLADE UUENDAMINE JA ARENDAMINE (321, 322, 323)

Põhjendus

Hõreasustus on iseloomulik kogu Eestile. Kui suurimas tõmbekeskuses Tallinnas elab 30% Eesti rahvastikust, siis Eesti 4433 külas elab vaid 20% elanikest. Madala asustustiheduse tõttu eriti maapiirkonnas ei tasu teenused ära ning maapiirkond alalise elukeskkonnana on väheatraktiivne. Pooled maale elama jäänutest on töökoha leidnud mujal. Et tegutsetakse kodukohast väljaspool, siis nõrgeneb elanike side kodukohaga. Üks elukvaliteedi säilitamise ja parandamise võimalus on uudsete tasuvate lahenduste leidmine teenuste pakkumisel, kasutades ühtlasi ära nüüdisaegset infotehnoloogiat (Interneti laiema levik). Elukvaliteedi parandamine (sh infrastruktuur, teenuste parem kättesaadavus) on maaelanike arvu säilimise ja kasvu seisukohast olulise tähtsusega. Viimastel aastatel on suurenenud mittetulundusühingute (MTÜ) tähtsus – need ei ole enam muude sektorite kõrval marginaalsed ühendused. Samas on siiski tunda, et avaliku ja erasektoriga võrreldes nähakse mittetulundusühingutes veel liialt sageli pigem abivajajaid kui võrdseid partnereid. Kindlasti peaks mittetulunduslikku majandustegevust soodustama, et anda kolmandale sektorile suuremat iseseisvust. Need tegevused seovad inimesi ka rohkem kodukohaga. Küla sotsiaalse infrastruktuuri parandamise seisukohalt on oluline eelnevate programmide raames alustatud, külaelanike ühiseks tegevuseks mõeldud ühiskondlike ehitiste ja muude rajatiste kordategemise jätkamine. See suurendab elanikkonna võimalusi teha koostööd ning korraldada ühisüritusi, võimaldab ligipääsu informatsioonile, parandab küla välisilmet ja üldist elukeskkonna kvaliteeti. Samas on maapiirkonnas suurte majanduslike muutuste ja reformide tagajärjel tühjaks jäänud paljud põhiliselt 1960. aastate algusest alates ehitatud põllumajanduslikud ehitised.

Aastaid kasutusest väljas olnud ehitised risustavad maastikku ja kogu keskkonda, mistõttu on tekkinud vajadus riigi sekkumiseks.

Noored vajavad tähelepanu ka maapiirkonnas. Mitmed uuringud toovad välja maaelanike järelkasvu kriitilise probleemi. Et noortele ei leita piisavat rakendust, siis peale õpinguid mujal ei tulda enam kodukohta tagasi. Seega peaks noorema elanikkonna kaasamine kohaliku elu edendamisse samuti olema üks prioriteetseid tegevusi. Kogukonna eri huvigruppide sidususe tugevdamine on noorte maalejäämise seisukohast sama oluline kui neile suuremate arenguvõimaluste pakkumine.

Paljud mujal Euroopas hävinud kultuurinähtused – muinaspõllud, ajaloolised külad ja ehitustraditsioonid – on Eesti kultuurimaastikul veel säilinud, elujõulised on mitmed käsitööoskused. Kultuuripärandi väärtustamine suurendab elukeskkonna atraktiivsust ning kogukond saab selles osas oma õla alla panna. Uue funktsiooni ja elu andmisel tuleb ennekõike lähtuda maastiku, küla või hoone ajaloolisest ning traditsioonilisest identiteedist. Kultuuri- ja loodusobjektide potentsiaali rakendamist kohaliku arengu edendamisel takistab nende tehniline seisukord, vähene ligipääsetavus ja eksponeeritus, varustatus tugiinfrastruktuuriga, vähesed lisateenused, samuti objektide nõrk omavaheline seotus.

Õiguslik alus

Nõukogu määrus (EÜ) nr 1698/2005 Maaelu Arengu Euroopa Põllumajandusfondist (EAFRD) antavate maaelu arengu toetuste kohta, artiklid 56 ja 57.

Eesmärgid

Üldeesmärk

Meetme üldeesmärk on parandada maapiirkonna elukeskkonna atraktiivsust ja elukvaliteeti läbi kohaliku aktiivsuse suurendamise ja mittetulundussektori arendamise. Meede aitab kaasa maapiirkonna sotsiaalse ja majandusliku mahajäämuse ning rahvaarvu vähenemise negatiivsete arengute pidurdamisele.

Spetsiifilised eesmärgid

- Omaalgatuse, koostöötahte ning sotsiaalsete suhete tugevdamine;
- Sotsiaalse infrastruktuuri arendamine;
- Külade elukeskkonna ning kultuuripärandi säilitamine, taastamine ja kvaliteedi parandamine (sh külade ja põllumajandusmaastike ilme parandamine ja korrastamine);
- Uudsete lahenduste leidmine erinevate teenuste kättesaadavuse ja jätkusuutlikkuse parandamiseks.

Sihtrühm

Toetuse saajad

- Mittetulundusühingud (MTÜ) ja sihtasutused (SA);
- Ettevõtjad.

Miinimumnõuded taotlejale

- Kui taotleja on ettevõtja, siis ei või kavandatavale investeeringule järgneva viie majandusaasta jooksul investeeringuobjektist või sellega kaasnevast tegevusest saadav planeeritav ärikasum ületada majandusaastal 25% kavandatava investeeringuobjekti maksumusest;
- Taotleja peab taotluse esitamise hetkeks olema tegutsenud vähemalt kuus kuud;
- Kui taotleja on MTÜ või SA, mis on asutatud tähtajaliselt, ei või see tähtaeg olla lühem kui viis majandusaastat pärast kavandatava investeeringu tegemist.

Toetatavad tegevused ja nende lühikirjeldus

Käesoleva meetme raames kombineeritakse nõukogu määruse (EÜ) nr 1698/2005 artiklite 56 ja 57 tegevusi – majanduse ja maaelanikkonna põhiteenused, maapiirkondade kultuuripärandi säilitamine ja selle kvaliteedi parandamine. Enamus toetatavaid tegevusi põhineb artiklil 56, mis on suunatud maaelanikkonna põhiteenustele. Artikliga 57 kombineerimine on vajalik kasutusest väljas olevate põllumajandushoonete lammutamiseks, mis on suunatud maastike säilitamisele, taastamisele ja kvaliteedi parandamisele. Kuivõrd eeldatavasti suur osa külaarengu tegevustest tehakse kohalike tegevusgruppide poolt (sh art. 57 tegevused), siis ei ole otstarbekas selle eraldi meetmena rakendamine.

Käesoleva meetme raames antakse investeeringutoetust järgmistele sotsiaalse infrastruktuuriga seotud küla elukeskkonda arendavatele tegevustele, mille puhul võib eeldada, et tavatingimustes ei saada neist olulist rahalist tulu:

- Toetus selliste muudele isikutele kasutamiseks avatud ehitiste ehitamiseks, rekonstrueerimiseks ja sisustamiseks, mis on seotud külaelanike ühise tegevuse, külakultuuri arendamise või looduslike väärtuste säilitamisega;
- Toetus investeeringutele objektidesse, millel on ajaloolis-kultuuriline väärtus antud piirkonnale (ehk investeeringuid kultuuripärandisse);
- Toetus kohalike põhiteenuste (sh kultuuritegevus ja vaba aja veetmine) loomisele küla(de)le ning seotud väikeinfrastruktuurile;
- Multifunktsionaalsete teeninduskeskuste arendamine (mittetootlikud investeeringud, taotleda saavad MTÜ ja SA);
- Toetus muudele isikutele kasutamiseks avatud Internetiühendusega infopunktide ehitamiseks, rekonstrueerimiseks ja sisustamiseks;
- Toetus eraomandis ja riiklikus ehitusregistris arvel oleva, kasutusest väljas oleva ning taaskasutusele võtmiseks ehitusliku ja majandusliku väärtuseta põllumajandusliku ehitise täielikuks lammutamiseks.

Toetus

Maksimaalsed toetuse määrad

- Mittetulundusühingud ja sihtasutused – kuni 90% lubatud investeeringust, Tallinnaga piirnevates valdades kuni 70%;
- Ettevõtjad – kuni 65% lubatud investeeringust (sõltuvalt asukohast, suurusest).

Maksimaalne toetussumma

- Maksimaalne toetussumma ühe taotleja kohta on 4 693 980 krooni (300 000 eurot) kogu perioodi jooksul ning ei tohi ületada 150 000 krooni (9586 eurot) kasutusest kõrvalejäänud põllumajanduslike tootmishoonete lammutamise korral;
- Aastane toetussumma ei tohi ületada 938 796 krooni (60 000 eurot).

Toetuse sihtala ja rakendamise aeg

Rakendamise piirkond

Meedet rakendatakse maapiirkonnas. Maapiirkonnaks loetakse valdu (sh vallasisesed linnad) ja kuni 4000 elanike arvuga väikelinnasid.

Meetme rakendamine

Meedet rakendatakse alates 2007. aastast (põllumajanduslike tootmishoonete lammutamist alates 2008. aastast). Kohalike tegevusgruppide arendes võib eeldada, et küla arendamise tegevusi tehakse järjest enam LEADERi kaudu.

Indikaatorid ja sihttasemed

Indikaatori tüüp Indikaator Eesmärk 2007–2013

Toetust saanud tegevused 2500

Tehtavate investeeringute maht 200 mln eurot aastas

Toetust saanud külade arv 3000

Kultuuripärandi projektide arv 350

Väljundnäitaja

Likvideeritud põllumajanduslike

tootmishoonete arv 600

Paranenud teenustest kasu saav

Tulemusnäitaja maarahvastik 300 000

Interneti püsiühendus 50% leibkondadest maapiirkonnas

Mõjunäitaja

Lisandväärtus

Kaasnevad loodavad täistööajaga töökohad 100

Taotluste menetlemine

Nõutavad dokumendid

- Taotlus;
- Vastava haldusüksuse arengukava;

- Investeeringuobjekti avaliku kasutamise kokkulepe kohaliku omavalitsusega (5 a);
- Põllumajanduslike tootmishoonete lammutamise korral kohaliku omavalitsuse dokument ehitise likvideerimise kohta;
- Vajadusel muud tõendavad dokumendid.

Makseagentuur

PRIA

Taotluste hindamise protseduur

PRIA kontrollib taotleja ja taotluse nõuetele vastavust ja teostab kontrolli. Igas maakonnas moodustab maavanem hindamiskomisjoni, mille ülesanne on taotluste paremusjärjestuse moodustamine. Hindamiskomisjoni kuuluvad maavalitsuse, kohaliku omavalitsuse ning majandus- ja sotsiaalpartnerite esindajad.

Eelkõige hinnatakse järgmist:

- millisel määral investeeringuobjekt suurendab piirkonna elukvaliteeti;
- millisel määral investeeringuobjekt suurendab elukeskkonna atraktiivsust;
- millisel määral investeeringuobjekt suurendab piirkonna elanike omaalgatust ja koostöövõimalust ning tugevdab sotsiaalseid suhteid.

7. SOOVITUSLIK JAOTUS MEETMETE KAUPA

Tabel 25. Soovituslik jaotus meetmete kaupa (eurot; kogu perioodi jooksul)

Meede

322 Külade uuendamine ja arendamine.

323 Maapiirkondade kultuuripärandi säilitamine ja selle kvaliteedi parandamine.

331 Koolitus ja teavitamine

Avaliku sektori kulutused 47 567 693

Erasektori kulutused 12 636 187

Kulutused Kokku 60 203 880

Ümarlaua “Eesti maakultuuripärandi olevik ja tulevik”
P R O T O K O L L

Tallinn, Põllumajandusministeerium
Algus kell 14.05, lõpp 17.05

25. veebruar 2005

Juhataja: Toomas Lemming
Protokollija: Ene Luka

VÕTSID OSA: Riin Alatalu (Muinsuskaitseametis järelevalve osakonna juhataja), Madis Arukask (Viljandi Kultuuriakadeemia teadus-loomenõukogu esimees), Kalle Eller (Maavalla Kojas volitatud esindaja), Margit Hein (Balthasar Russowi Ühingu esimees), Karl Kello (filmirežissöör, ajakirja Haridus toimetaja), Arne Kivistik (Mahtra Rahvakooli retkejuht), Silja Konsa (MKA Harjumaas vaneminspektor), Jürgen Kusmin (Riigimetsa Majandamise Keskus, Vardi metskonna metsnik), Merike Lang (Eesti Vabaõhumuuseumi direktor), Toomas Lemming (Ambla Metsaühistu juhatuse esimees), Madis Linnamägi (B. G. Forseliuse Seltsi esimees, Eesti Põllumajandusmuuseumi teadur), Aarne Liiders (Eesti Metsaseltsi referent), Eike Lepmets (Põllumajandusministeeriumi põllumajanduskeskonna ja –maastike büroo peaspetsialist), Ene Luka (Eesti Noorsootöö Keskuse kultuuriloo peaspetsialist, Eesti Kodu-uurimise Seltsi esindaja), Larissa Mandel (Eesti Külade ja Väikelinnade Liikumine “Kodukant”, Lihula Rahvaülikooli juhataja), Pille Mäerand (Metsabüroo OÜ juhatuse liige-tegevjuht), Ilme Mäesalu (MKA peainspektor), Kaul Nurm (Eestimaa Talupidajate Keskliidu peadirektor), Triin Neljandik (RKM puhkemajanduse osakonna projektijuht), Silvi Puusepp (Keskkonnaministeeriumi metsaosakonna peaspetsialist), Anton Pärn (Kultuuriministeeriumi asekancler), Mari-Ann Remmel (Eesti Kirjandusmuuseumi eesti rahvaluule arhiivi teadur, M.A.), Armin Rudi (MKA Harjumaas vaneminspektor), Jüri Rute (Põllumajandusministeeriumi maaelu osakonna nõunik), Mikk Sarv (Eesti Koolimetsade Ühenduse juhatuse esimees), Uno Silberg (Eesti Maaomavalitsuste Liidu büroo direktor), Heiki Valk (Tartu Ülikooli Arheoloogiakabineti juhataja, vanemteadur, PhD), Ants Varblane (Eesti Erametsaliidu tegevjuht), Jaan Vali (MKA arhitektuurimälestiste peainspektor), Kaarel Vanamõlder (Tartu Ülikooli ajalootudeng, *stud. mag.*), Tõnu Veldre (Saaremaa Muinsuskaitse Seltsi esimees), Luise Öuna (Eesti Ajalooõpetajate Selts, Tallinna Saksa Gümnaasiumi ajalooõpetaja), Vallo Kelmsaar (Eesti Raadio vastutav toimetaja).

PÄEVAKORD:

1. Ülevaade seni pärandkultuuriobjektide säilitamise vallas tehtud tööst: 8 lühiettekannet (*esialgu planeeritud 10*).
2. Sõnavõttud.
3. Pöördumised Eesti Vabariigi Riigikogu ja Vabariigi Valitsuse poole: eelnõu arutelu, redigeerimine, vastuvõtmine.

1.

Toomas Lemming (Ambla Metsaühistu) tutvustas ümarlaua kokkukutsumise põhjuseid ja eesmärgi. Muinsuskaitse alla kuulub arvestatav, kuid mitte ammendav osa meie pärandkultuuriobjektidest. Ülevaade meie kultuuripärandi olemisest on puudulik. Kultuuripärandi kaitse, inventeerimine, säilitamine ja propageerimisega tegelevad erinevad kultuuri-, teadus-, haridus- jt asutused, firmad, ühendused, ühingud, seltsid ja organisatsioonid. Samas puudub ühtne ja kättesaadav info kogu toimuvast. Kõik see, koos intensiivistuva endiste talumaade kontsentreerumisega firmade kätte, on ohuks meie kultuuripärandi säilimisele ja maakultuuri järjepidevusele.

Heiki Valk (TÜ Arheoloogiakabinet) andis ülevaate arheoloogiamälestiste seisukorrast ning nende arvelevõtmise senistest printsiipidest. Riikliku kaitse all on ca 6 500 erinevat liiki arheoloogiamälestist. Parim tervikpilt on Läänemaast (ca 95 % välja selgitatud), Harjumaast; päris hea on seis Tartumaal. Ebahütlane on Võrumaa arheoloogiamälestiste inventeerimise tase; viletsaim aga Järva-, Pärnu- ja Ida-Virumaa seis. Liikide poolest on paremas seisus kalmed (2/3 arvel); teiste kultuslike muististe (hiied, hiiepuud, ohvriallikad jm) inventeerimisel on abiks peatselt käivituv riiklik hiite programm.

Arheoloogiamälestiste üldpilt on kirju: sisetunde järgi võiks neid maastikul olla ca 10 000. Väljastpoolt vaadates on Eesti kolmest Baltimaast kõige huvitavam, mitmekesisem.

H. Valk andis ülevaate ka arheoloogilise kohainfo koondandmebaasi loomise käigust (praegu sisaldab üle 20 000 kirje). Valmiv andmebaas ei saa kunagi olema avalikus kasutuses (nt internetis). Tõsiseks probleemiks on kujunenud metallidetektoriga varustatud “aardekütid” (aktiveerunud just viimastel aastatel). Nende suhtes tuleks edaspidi meetmeid karmistada.

Mari-Ann Remmel (Kirjandusmuuseum) andis ülevaate pärimusinfo andmebaasidest ning ilmunud tekstivalimikest. Kohapärimust on Eestis kogutud üle 100 aasta. Kohalikku identiteeti toetavad tekstid on inimestele vajalikud. Samas ei saa kõike tänapäeval avalikustada – samadel põhjustel nagu arheoloogiamälestiste andmebaaside puhulgi. Ei saa ainult paiku kaitsta, kaitsta tuleb ka pärimust ennast.

Merike Lang (Vabaõhumuuseum) kõneles uutest suundadest Vabaõhumuuseumi tegevuses. Senise 47 tegevusaasta jooksul on tegeldud eelkõige muusemi komplekteerimisega (st arhitektuuri, ehitistega; käidud kogumisekspeditsioonidel jne). Paremini on komplekteeritud Põhja-Eesti, Läänemaa ja saarte osa. Nüüd on asutud kogutud materjalide taastöötlamisele, eesmärgiga rohkem teada saada neist inimestest, kes need ehitised on püstitanud. Käivitumas on riiklik taluarhitektuuri uurimise programm. Pr Lang tõdes, et kultuuriväärtused peaksid olema poliitikaväline valdkond, aga ei ole.

Tõnu Veldre (Saaremaa Muinsuskaitse Selts) valgustas muinsuskaitseaktivistide tegemisi Sõrve säärel. Saaremaa on koht, kus tendents – maade müük teiste riikide kodanikele – on olnud kõige kiirem. Uute omanikega koos tulevad tarad, suletud teed; kaob põliselanike juurdepääs tavapärastele supluskohtadele ja paadilautritele. Uued omanikud ei oska sageli väärtustada kohalikku kultuuripärandit (näide golfiväljakust muistsete kalmete ja ohvrikivide vahetus läheduses). Endiste paadipõgenike järeltulijad on maad tagasi saanud, need on nüüd võsastunud. Sageli suudame kaitsta üksikobjekte, kuid mitte tervet miljööd. Kaitse all on nt Saaremaa kirikud, samas on park + pastoraat räämas (Jämaja näide). Kiiresti on hakanud kaduma nõukogudeaegsed militaarmälestised - (metalli-kokkuostupunkti või mujale), asemele tulevad suvilakrundid. Paljutki, mis nõukogude aja üle elas, hävitame meie ise lõplikult.

Riin Alatalu tutvustas Muinsuskaitseameti tegevust – mälestiste kaitse administreerimist, riigieelarvelistest vahenditest eraldatavate toetuste süsteemi (mälestiste hooldamiseks ja avarii-restaureerimistöödeks) ning aktuaalseid töösuundi. Täies mahus on inventeeritud Koguva küla, Hiiu- ja Saaremaa tuulikud, kõik raudteejaamad. On tellitud alusuuringud, alustamaks Rebala küla komplektset inventeerimist. Rebala suurinventeerimisest võiks tulla mudel, mida saaks rakendada ka mujal Eestis.

[Kalle Elleri küsimusele, kas Muinsuskaitseamet on teadlik Kagu-Eestis programmist “Lõunaeesti keel ja kultuur” rahastatud suitsusaunade inventeerimisest, mis projekti lõppedes pooleli jäi, vastas pr Alatalu eitavalt].

Tänuväärne valdkond on hooldustööd – talgud, koostöös kohalike elanikega. Senisest enam pannakse rõhku inimeste teavitamisele ja nõustamisele, et nad oskaksid oma vara hoida (infovaldkond jm) - aktuaalne just maapiirkondades, 20. sajandi ehitiste puhul. Vallavalitsustes pole kahjuks enam palgal arhitekte; arhitekti pole igas maavalitsuseski. Kui keegi tegeleb lokaalsete uuringutega ja on tuvastanud huviväärseid objekte, peaks sellest teada andma maakonna muinsuskaitseinspektorile ja vallavalitsusele. Üks võimalus reguleerida nende kaitset on kanda nad miljööväärtuslike objektidena maakondade-valdade teema- ja üldplaneeringuisse.

Pärandkultuuril võiks olla oma meililist, kuid kahjuks Muinsuskaitseameti server seda ei võimalda.

Eike Lepmets (Põllumajandusministeerium) vahendas veebruari alguses Norras toimunud rahvusvahelisel seminaril “Põllumajanduse roll kultuuripärandi kandjana” kuuldot. Põllumajandusel on sügavad juured meie pärandkultuuris – tõsiasi, mida tuleks senisest enam teadvustada. Siiani on põllumajanduses nähtud seost rohkem looduskaitsega. Samas tundus talle, et looduskaitse pool on seni olnud märkimisväärselt aktiivsem loodusväärtuste väljatoomisel kui muinsuskaitse oma asja ajamisel.

Pr Lepmets kõneles ka põllumajandus-keskkonnatoetustest (sel aastal 310 miljonit krooni, kolme aasta peale üle 1 miljard krooni). Tegemist on programmiga, mis liidab kokku põllumajanduse, keskkonna ja kultuuripärandi. Totaalne kaitse alla võtmine eraobjektide puhul pole just hea lahendus (Inglismaa näide), pigem otsida ka meil pehmemaid lahendusi (Taani näide).

Jürgen Kusmin (Vardi metskond) esitles erametsakonsultandi Lembitu Tarangi poolt välja töötatud meetodikat pärandkultuuri inventeerimiseks metsades, mida on seni läbi viidud mitmes vallas Lääne- ja Raplamaal. Suures osas on aluseks võetud vääriselupaikade inventeerimise meetodika, mida siis vastavalt on täiendatud. Antud meetodika jagab objektid 98 tüüpi ja 6 tüübirühma. Pärandkultuuri kui sellist on väga raske klassifitseerida.

Inventuur ise koosnes kolmest etapist: eelvalik (taustainfo kogumine), välitööd (käiakse läbi objektid, mis eelvaliku käigus on kaardile kantud) ning andmete digitaliseerimine (seotakse geoinformaatikas kaardile tema asukoht, andmed tema kohta ja tema foto).

Kaul Nurm (Eestimaa Talupidajate Keskliit) kõneles peretalust kui pärandkultuuri peamisest kandjast. Kui 1990-ndate aastate alguses võeti kurss põllustaludele, siis tänaseks kunagisi eesmärgi saavutatud ei ole. Ja kuigi Euroopa Liidu põllumajanduspoliitika on samuti orienteeritud peretaludele, soosib Eestis rakendatud põllumajanduspoliitika pigem suurtootmist. Nii muutub põllumajandus industriaalseks tegevuseks. Palgatöölise suhe loodusesse, omandisse, kultuuri, loomisse on midagi muud kui peremehele, taluperel. Süveneb tendents, et maalt kaovad pärandkultuuri loojad – endine kultuurikandja urbaniseerub. Endisest kultuuriloojast saab kultuuritarbija. Kõneleja esitas küsimuse, mis on kultuuripärandi säilitamise mõte – kas vaid eksponeerimiseks turistidele. Pärandkultuur peaks rikastama eelkõige meid endid, looma sügavamaid seoseid looduse ja keskkonnaga, kaitsma globaliseerumise varjukülgede eest. Selle valguses on õige nõuda peretaludele suuremat tähelepanu maaelu- ja põllumajanduspoliitikas.

2.

Anton Pärn (Kultuuriministeerium) tutvustas riiklikke programme (mõisakoolide, kirikute; tulemas hiite, taluarhitektuuri uurimise riiklik programm). Esimeste eesmärk oli koondada raha, mõte ja jõud, et ühele valdkonnale leida optimaalne lahendus olemasolevate võimaluste piires.

Mõisakoolide programmi loomisel lähtuti sellest, et koolid endistes mõisahoonetes peegeldavad eelkõige Eesti Vabariigi sünni ja toonaseid hariduslikke reforme. Me ei oska täna öelda, kuidas need koolid toonastesse mõisakoolidesse läksid – oli see riigi poolt kavandatud esialgne üleminek või toimus see mingi liikumise näol, millele hiljem anti riigipoolne alus.

Uued programmid on teistel alustel loodud. Nt taluarhitektuuri uurimise programm - meie viimaste aastakümnete tugevaim külg ei ole olnud alusuuringud. Vajame uut materjali või olemasoleva materjali uut hindamist. Siin on rahast olulisem informatsioon. Kui me räägime keskkonna/maa-arhitektuuri kaitsmisest ja vaatame tänast olukorda, siis maainimeste võimalused saada ehituslikku konsultatsiooni, pöörduda arhitekti poole, saada paremat teavet ehitusmaterjalidest ja olla tänase külapildi kaitsjad on küllaltki kesised. Siin saaks nii Kultuuri-, Põllumajandus- kui ka Siseministeerium läbi regionaalarengu senisest rohkem aidata. Valdades puuduvad arhitektid, kuid mitme valla peale võiks üks olla. Maavalitsusteski pole täna enam paararhitekte. Kaitsta tuleb vana, kuid kaitsta tuleb ka tänast päeva.

Nagu täna siin kuulsime, on erinevates valdkondades tehtavate projektide hulk aukartust äratav. On oluline, et mõttekaaslased saaksid koos käia. Sellepärast toetan ümarlaua mõtet.

Toomas Lemming (Ambla Metsaühistu) juhtis tähelepanu hiljuti (22.02.05) Riigikogus vastu võetud Keskkonnamõjude hindamise seadusele, mis sätestab nõude arvestada keskkonnamõjude hindamisel edaspidi ka mõjudega kultuuripärandile (paragrahvid 4 ja 5).

3.

Pärast arutelu ja redigeerimist **OTSUSTATI** vastu võtta pöördumised Eesti Vabariigi Riigikogule ja Valitsusele (vt LISA 1).

Juhatas
Protokollis

Toomas Lemming
Ene Luka

LISA 1

Eesti Vabariigi Riigikogu

Eesti Vabariigi Valitsus PÖÖRDUMINE

Muinsuskaitse alla kuulub osa meie pärandkultuuri objektidest. Lisaks riiklikku registrisse kantud mälestistele on maal tuhandeid teisi kultuuriobjekte, mis väärisksid samuti säilitamist ja kaitsmist nii teadliku kui ka teadmatusest tuleneva hävitamise ja hävimise eest.

Pärandkultuuri järjepidevuse hoidmine ja püsiväärtuste kaitse on rahvusliku identiteedi säilimise seisukohalt oluline riiklikul tasandil lahendamist nõudev küsimus.

Ümarlauast “Eesti maakultuuripärandi olevik ja tulevik” osavõtjad peavad Eesti maakultuuri järjepidevuse säilimise ja säilitamise probleemide lahendamiseks vajalikuks, et:

- valmistataks ette ja käivitataks riiklik pärandkultuuriobjektide inventeerimise ja säilitamise programm, seadustataks pärandkultuuriobjektide kaitse ja hooldamine ning sellega kaasnevate kulude finantseerimine;

- seaduste ja arengukavade koostamisel lähtutaks üldtunnustatud rahvusvahelisest säästva arengu põhimõttest ning arendataks majandus-, sotsiaal-, keskkonna- ja kultuurivaldkonda tasakaalustatult;

- Vabariigi Valitsus organiseeriks pärandkultuuri ümarlaua kokkukutsumise ja selle töö korraldamise.

Tallinnas, 25. veebruaril 2005. a.

Lisa 13

Eesti Rahva Muuseumi talurahvaarhitektuuriteemalised küsitluslehed

12. Küsimusi taluehitiste kohta 1939 G. Ränk
15. Küsimusi ehituste kohta 1936 F. Linnus
22. Küsimusi talu elamu ja õue kohta 1938 G. Ränk
23. Küsimusi karjamajade kohta 1938 G. Ränk, E. Laid
33. Küsimusi elamuisustuse alalt 1941 G. Ränk
- 52.-56. kolhoosidest T. Võti
76. Saunad I T. Habicht 1960
77. Saunad II T. Habicht 1960
78. Suvekojad T. Habicht 1960
79. Laudad 1961 I. Liiv
100. Küsimusi kodanliku Eesti taluehitistest 1965 A. Peterson
116. Veskid 1969 A. Luts
119. Linnade ja alevite elamud ja kõrvalhooned 1969 T. Habicht
122. Laut ja karjaaed 1971 T. Habicht
123. Laudad 1971 T. Habicht
129. Aganikud ja küünid 1973 T. Habicht
131. Mõned küsimused rehielamust 1973 A. Peterson
133. Panipaigad ja suvekambrid I 1974 T. Habicht
134. Eesti maaseltsid 1974 E. Karu
135. Panipaigad ja suvekambrid II 1974 T. Habicht
136. Küsimusi rehehoone kohta 1975 A. Peterson
141. Kelder 1976 T. Habicht
146. Saun ja vihtlemine tänapäeval 1976 T. Habicht
147. Laudad ja hobusetallid 1977 T. Habicht
148. Küsimusi küla majanduselust 1978 J. Linnus
151. Küsimusi küla ühiskondlikust elust 1979 J. Linnus
152. Küsimusi mõisamoonakate elust 1979 V. Reemann
160. Küsimusi tänapäeva elamu kohta 1981 A. Peterson
161. Tänapäeva maa-asustus 1981 H. Pärdi
180. Küsimusi elamust 1986 E. Alttoa
183. Kaevud ja veevarustus Eesti külades 1990 H. Pärdi
192. Talu pärimine 1993 A. Järs
206. Sõjajärgne küla 1999 E. Saar

Rahvateaduslikud küsimuskavad
II Ehitused 1924. J. Manninen

Ankeedid

Andmeid nõukogude küla elamu ja tema sisustuse kohta 1960.a. A. Peterson, 1962, 1964
Küsimusi nõukogude küla saunade kohta 1963 T. Habicht
Andmeid õue ja hoonete kohta 1967 T. Habicht
Küsimusi lautade kohta 1967 T. Habicht
Küsimusi aitade kohta 1968 T. Habicht
Tänapäeva küla 1985 V. Reeman

Lisa 16

Eesti rahva Muuseum, välitööd Aravetel. Ankeet 1983

VII Küsimusi elamust

1. Kellele kuulub elamu antud momendil?
2. Palju oli (konkreetsel) talul maad, sellest põllumaad jne?
3. Palju oli talul hobuseid?
4. Kas talus on olnud rehielamu?
5. Andmeid rehielamu ehitamise kohta
 - a. Alustatud?
 - b. Lõpetatud?
 - c. Lammutatud?
 - d. Ümber ehitatud ? jne
6. Mis ajani elati rehielamus?
7. Miks ehitati uus elumaja?
8. Nn uue elamu ehitamise aastad:
 - a. Alustatud?
 - b. Lõpetatud?
 - c. Pooleli jäetud- miks? jne
9. Kes valmistas elamu ehitusplaani?
10. Kas ehitusplaani valmistamisel kasutati spetsialistide abi või tegi selle peremees, pidades silmas naabri elamut või vana eluhoonet?
11. Kes ehitasid maja?
12. Kust saadi ehitusmaterjal?
13. Kas elamu ehitati eraldi teistest hoonetest või
 - a. koos talliga
 - b. koos laudaga
 - c. koos aidaga
14. Millest ehitati? Kirjeldada ehitusmaterjali:
 - a. Seinad
 - b. Vundament
 - c. Välisviimistlus
 - d. Katus – kattematerjal- kaju
15. Elamu
 - a. Korruselisus
 - b. Keldri olemasolu majas
 - c. Veranda või rõdu olemasolu
16. Elamu ruumiprogramm
 - a. Tubade arv + nimetused
 - b. Tubade suurus
 - c. Mitu sissepääsu
 - d. Köögi roll (perele toiduvalmistamine, loomatoidu valmistamine, söömine, elu- või töötuba)
 - e. Sahver
17. Missuguste ruumidega oli köök ukse kaudu ühenduses?
18. Kas elamusse tehti ka käimla? Kui ei, siis kus ta õuel asus?
19. Kas elamusse ehitati kaks välisust? Millal kasutai nn puhast väljapääsu?
20. Kas ehitati ka rõdu või veranda?
21. Millised olid elamu küttekolded?
22. Kas oldi elumajaga rahul?

Lisa 17. Tuuliku ankeet. Sepp, Tõnu. Saaremaa tuulikute inventeerimine. Kõide VIII, 2005, MKA A-7013

Veski talu tuuleveski. Võhma k., Mustjala v., Saare mk. Inventeerimisanket.

	MATERJAL	TEHN. 1 – 5	MÄRKUSED	ORIGINAAL/ KOOPIA
1	Vundament või alumise korruse müür	5		O
2	Seinakate	3	On olnud korrektselt vuugitud	O
3	Karkass või kivimüür	5		O
4	Krooniratas	4		O
5	Pea kate	3	Kohati on augud sees	O
6	Pea karkass	3		O
7	Ikked, saba, juhe	---		
8	Rõdu (kallereel)	---		
9	Vahelaed	3	Talade otsad mädanikkahjustustega	O
10	Peavõll	3	Välirime ots hävinud, Võimalik jätkata	O
11	Tiivad	---		
12	Avatäited	3		O
13	Tiibhoone seinad	---		
14	Tiibhoone katus	---		
	SUMMA	32		
15	Suurratas	1 – 3		O
16	Ülemine värkel (kedervars)	2	Osad hambad puuduivad	
17	Püstvõll	3		O
18	Ülemine tugiraam	3		O
19	Pillpakk I	3		O
20	Pillpakk II	3		O
21	Püstvõlli jõuratas I	3		O
22	Püstvõlli jõuratas II	3		O
23	Pilli värkel I (kedervars)	3		O
24	Pilli värkel II (kedervars)	3		O
25	Pillid	3		O
26	Riimid	3		O
27	Veskikivid I	3		O
28	Veskikivid II	3		O
29	Kivitõrs I	---		
30	Kivitõrs II	---		

Lisa 18					
Meierei ankeet					
Jänes, Martin, Oja, Urmas, Meiereide inventeerimine. Harjumaa, Järvamaa, Raplamaa 2005-2006,					
Muinsuskaitseameti arhiiv, 06-7016					
Nissi meierei	Asukoht	Vilumäe küla	Ehitusaeg	18. saj (?), hiljem ümber ehitatud	
	Inventeeritud	4. veebruar 2006	Praegune omanik	Eraomanduses	
	Muinsuskaitse	Muinsuskaitse all, reg nr 24	Praegune otstarve	Puidutöökoda	
Asend, ümbrus	Kulub Riisipere mõisa kompleks (kunagine viinavabrik). Jääb mõisa peahoonest u 200 m lääne poole. Juurdepääsuks pöörata Tallinn-Haapsalu maanteelt mõisa sissesõiduteele, enne mõisahoonet pöörata paremale ja mõisahoone eest möödununa uuesti paremale. Mei				
Üldist	Pikliku kompakitse mahuga ühekorruseline viikatusena hoone. Mõlemal küljel laudvoodriga keskviil. Hoone on liigendatud kahe katusest väljaulatava silikaadist tulemüüriaga.				
Hooneosad	Kirjeldus	Seisund, märkused			
Katus	Eterniitkate puitsarikatel	Rahuldav			
Välisseinad	Paekivi, viimistletud tsementkrohviga	Ühtlaselt vajunud. Krohv kohati irdunud, irdekohtades mörti vuukidest välja pudenenud ja müürikivid kohati murenenud			
Sokkel	Maa sisse vajunud	Osa avasid suletud enne II MS tellisega, osa nõuk. ajal silikaadiga. Säilinud avade servi			
Aknad	Osaliselt II maailmasõja eelsed tiheda ruudustikuga puitaknad, osaliselt nõuk-aegsed puitaknad	parandatud silikaadiga. Akende värvikiht kulunud, osa ruute hävinud			
Välisuks(ed)	Nõuk-aegsed puituksed	Värvikiht kulunud. Fassaadi peaukse ava silikaadiga väiksemaks ehitatud			
Trepid/platvor	Fassaadil väike sekundaarne betoonplatvorm	Rahuldav			
Korstnad	Tagaküljel sekundaarne betoontrapp	Rahuldav			
	Tagaküljel ümar vanidega metallkorsten	Korstna pealispind oksüdeerunud, alus kohati murenenud			
	Katusel silikaatkorsten	Rahuldav, tahmunud			
Dekoor/isel. detailid	Katusel hiline plekk-kattega korsten	Rahuldav			
Irdetailid	Dekoratüüsed sarika- ja räästapärliiniotsad, otsviilul rippvardaga ehispenn	Värv maha kulunud, halliks tõmbunud			
	Hilised välisvalgustid				
Interjör	Põhikorruse ruumidel on lubikrohviga viimistletud seinad-laed ja betoonpõrandad. Pärast II maailmasõda on lisatud täiendavaid vaheseinu. Nõuk-aegsed ja hilisemad ukсед. Ruumid on rahuldavas seisukorras.				
Märkused	Nissi Piimatüning asutati 1923. aastal, hoone ehitati ümber endisest mõisa viinavabrikust. Meierei töötas elektri- ja aurujõul. Koorejaamu polnud (ERA 1648-4-335). Puidutöökoja tööliste sõnul tegutses siin töökoda juba nõuk. aja lõpul, kui hoone kuulus Harj				
Arhivaalid	ERA 58-11-175; ERA 1648-4-335				

Kutse

Muinsuskaitseamet ja Eesti Piimandusmuuseum

ootavad Teid teabepäevale

„Eesti meiereid“

Imavere Piimandusmuuseumis 14.novembril kell 11

Palume oma osalemisest teada anda hiljemalt 10.11.2006 info@muinas.ee või 6403050

Päevakord:

10.30 Kogunemine

11.00 Avasõnad

11.15 Imavere meierei mitu elu Ants Välimäe, Imavere Piimandusmuuseum

11.45 Eesti meiereide inventeerimine. Martin Jänes ja Urmas Oja

12.45 Meiereide tähtsusest ja säilitamisest kultuuripärandi osana. Riin Alatalu Muinsuskaitseamet

13.15 Arutelu

14.00 Ekskursioon Piimandusmuuseumis koos taluvõi valmistamise ja pödravorsti söömisega

15.00 Ühine lõunasöök ja teabepäeva lõpetamine

Muinsuskaitseameti tellimusel alustasid kunstiteadlased Martin Jänes ja Urmas Oja 2005.a. Eesti meiereide inventeerimist. Tänapäevaks on olemas ülevaade Järvamaa, Harjumaa ja Raplamaa meiereidest. Töö teostamiseks sõitsid Martin Jänes ja Urmas Oja läbi kõik nimetatud maakondade kunagised meiereid, kirjeldasid ja pildistasid neid, tegid ulatuslikke arhiiviuuringuid ning süstematiseerisid kogutud andmed.

Ehkki esimesed mõisameiereid asutati meil juba 19. sajandi keskpaiku ja talumeiereid sama sajandi lõpupoole, on lõviosa meiereid rajatud talurahva piimandusliku ühistegevuse kõrgaegadel – Esimese maailmasõja eel ning 1920. aastate keskpaigas ja II poolel. Eesti esimene tegutsev ühispiimatalitus asutati Imaveres 1908.

1930. aastate alguses hakkas piimatalituste arv kahanema, kuid välja kujunenud piimandusettevõtete võrk püsis ligikaudu samas mahus ka Teise maailmasõja järgsetel aastakümnetel. Sedamööda, kuidas piimasaaduste tootmine koondus üha enam suurtesse tööstusettevõtetesse ja transpordivõimalused täienesid, hakkas väiketootmisettevõtete võrgustik 1960.–70. aastatel järk-järgult kokku kuivama. Üldjuhul taandati meierei koorejaamaks, seejärel piima vastuvõtupunktiks ning lõpuks suleti sootuks.

Täna on kogu Eestis riikliku kaitse all 38 meiereid, valdavalt on tegu mõisakompleksidesse kuulunud meiereidega. Säilinud ajaloolise tehnika hulk on aga minimaalne.

Nii inventeerimise kui ka teabepäeva eesmärk on pöörata avalikkuse tähelepanu meie maapiirkondade majanduse ja ühistegevuse omanäolise valdkonna säilinud monumentidele.

Inventeerimise ühe osana tehti ka ettepanekud hoonete kohta, mis vääriksid kindlasti säilitamist ka tulevastele põlvkondadele. Lisame käesolevale kutsele vastava loetelu Järvamaa, Harjumaa ja Raplamaa kohta. Inventeerimise materjalid on Muinsuskaitseameti arhiivis ja maakonna vaneminspektoritel.

Korraldajate nimel,

Riin Alatalu

Muinsuskaitseameti järelevalveosakonna juhataja

Järvamaa

Muinsuskaitse all:

Anna meierei, reg nr 15075

Imavere meierei, reg nr 3994

Koigi meierei, reg nr 15036

Roosna-Alliku meierei, reg nr 15102

Väärtuslikud:

Ageri meierei

Alliku meierei

Ambla piimatööstus

Aravete meierei

Esna koorejaam

Jänedä meierei

Kahala-Köisi meierei

Kalitsa koorejaam

Kareda meierei

Koeru meierei

Kolu koorejaam

Kärevere meierei (välisilme)

Laupa koorejaam

Mäo-Mäeküla meierei (välisilme)

Paistevälja koorejaam (koos säilinud piimandusinventariga)

Piiumetsa meierei

Rava koorejaam

Reinevere koorejaam

Väätsa meierei

Harjumaa

Muinsuskaitse all:

Anija meierei – reg. nr. 2687

Kodasoo koorejaam – reg. nr. 2847

Kolga meierei – reg. nr. 2859

Maardu meierei – reg. nr. 2743

Nissi (Riisipere) meierei – reg. nr. 2914

Ravila meierei – reg. nr. 2812

Viimsi meierei – reg. nr. 2991

Vääna koorejaam – reg. nr. 2712

Väärtuslikud:

Ardu meierei

Hatju-Kõnnu meierei

Kloostri I meierei

Kursi meierei

Laitse meierei

Vaida meierei

Äksi meierei koos saunaga

Raplamaa

Muinsuskaitse all:

Harju-Kabala meierei (Kabala mõisa meierei) - reg. nr. 15312

Kehtna mõisa meierei - reg. nr. 15206

Maidla koorejaam (Maidla mõisa aednikumaja) - reg. nr. 15190
Vaimõisa koorejaam (Vaimõisa mõisa teenijatemaja) - reg. nr. 15289

Väärtuslikud:

Hageri vana meierei (Sutlema)

Järvakandi meierei

Kehtna meierei

Kädva meierei

Käru meierei

Lelle-Lokuta meierei

Lohu koorejaam

Põlliku koorejaam

Rabivere koorejaam

Sikeldi meierei

Valgu meierei

Velise meierei

Kiviaia rajamise, taastamise ja hooldamise toetuse kord ja avaldus

Väljavõtte Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Ameti koduleheküljelt www.pria.ee
Põllumajandusliku keskkonnatoetuse lisategevuse - kiviaia rajamise, taastamise ning hooldamise toetuse taotlemise aluseks on põllumajandusministri määrus [Põllumajandusliku keskkonnatoetuse saamise täpsemad nõuded ning toetuse taotlemise, taotluse menetlemise ja toetuse maksmise täpsem kord](#).

Kiviaia rajamise, taastamise ja hooldamise toetust saab taotleda füüsiline või juriidiline isik, seltsing ning muu juriidilise isiku staatusetä ühendus (edaspidi taotleja), kes:

- kasutab vähemalt 1,00 ha põllumajandusmaad, kusjuures toetusaluse põllu suurus on vähemalt 0,30 ha;
- harib maad õiguslikul alusel, st on maa omanik või omab kehtivat rendilepingut;
- omab kehtivat keskkonnasõbraliku või mahepõllumajandusliku tootmise toetuse kohustust või
- võtab nimetatud kohustused üle teiselt taotlejalt 2006. aasta pindalatoetuste taotlemise ajal või
- võtab 2006. aastal mahepõllumajandusliku tootmise kohustuse.

Toetust makstakse järgmiste tegevuste eest:

- kiviaia rajamine ja sellele järgnev kiviaia hooldamine 4 aasta jooksul (70 kr/m aastas);
- kiviaia taastamine ja sellele järgnev kiviaia hooldamine 4 aasta jooksul (58 kr/m aastas);
- kiviaia hooldamine, kui kiviaed on rajatud enne kohustuse võtmist (38 kr/m aastas viie aasta jooksul).

Kiviaia võib rajada või taastada majandusüksuse põllumajanduslikus kasutuses olevale maale, kus kunagine kiviaia asukoht on kaardimaterjalide põhjal tuvastatav, või kinnistupiiride tähistamiseks piirkonda, kus kiviaiad on traditsiooniliselt esinenud. Enne kohustuse võtmist rajatud kiviaed peab asuma kohas, kus kiviaiad on traditsiooniliselt esinenud.

Kiviaiale lähemal kui 1,5 meetrit on keelatud:

- maad harida;
- kasutada väetisi ja taimekaitsevahendeid;
- enne 1. juulit niita.

Toetust taotledes tuleb taotlejal võtta kohustus täita viie aasta jooksul:

- üldisi keskkonnanõudeid;
- keskkonnasõbraliku tootmise toetuse nõudeid;
- kiviaia rajamise, taastamise ja hooldamise toetusele kehtestatud nõudeid.

Taotluste vastuvõtt toimub PRIA piirkondlikes büroodes 5. septembrist kuni 14. oktoobrini 2005. a. PRIA-le tuleb esitada:

- Põllumajandusliku keskkonnatoetuse kohustuse võtmise ja jätkamise taotlus kiviaia rajamise, taastamise ja hooldamise tegevusteks (vorm MT60C), millele märgitakse mitme meetri kiviaia rajamise, taastamise või hooldamise eest toetust taotletakse;
- Põllumassiivi kaart, millele märgitakse kiviaia piirid;
- Muinsuskaitseameti poolt väljastatud kirjalik kinnitus taotleja majandusüksuse maade kuuluvusest sellisesse piirkonda, kus kiviaiad on traditsiooniliselt esinenud (va olemasoleva kiviaia hooldamise eest toetuse taotlejad).

Taotluse esitamisel võtke kaasa isikut tõendav dokument. Juhul, kui taotluse toob PRIAsse taotleja esindaja (abikaasa, lapsed jne), tuleb koos isikut tõendava dokumendiga esitada ka lihtkirjalik volitus. Kui taotleja eest kirjutab taotlusele alla esindaja, peab ta esitama notariaalselt tõestatud volituse.

Esimese aasta toetus makstakse välja ajavahemikus **1. detsembrist 2006. a kuni 30. aprillini 2007.**

Kiviaia rajamise, taastamise ja hooldamise toetuse taotleja peab esitama kohustuse võtmisele ja jätkamisele järgneval kalendriaastal ajavahemikus 2. maist kuni 27. maini PRIA-le järgmised dokumendid:

- Pindalatoetuste taotluse koos põldude loeteluga (vorm PT50);

- Põllumasiivikaardi, millele märgitakse põldude numbrid ja piirid;

Esmakordsel mahepõllumajandusliku tootmise toetuse kohustuse võtmisel viljavaheldusplaani (MT60A) ja põllumajandusliku keskkonnatoetuse kohustuse vormi (MT60).

Avaldus Muinsuskaitseametile

kiviaia rajamise, taastamise ja hooldamise eest toetuse taotlemiseks

Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Ametile (PRIA) esitatava kinnituse saamiseks

Täidab taotleja

Eesnimi:	Ärinimi:
Perekonnanimi:	
Isikukood: <input type="text"/>	Registrikood: <input type="text"/>
Esindaja nimi:	
Kontakttelefon:	

Taotleja:

- omab kehtivat põllumajandusliku keskkonnatoetuse keskkonnasõbraliku või mahepõllumajandusliku tootmise kohustust või võtab nimetatud kohustused üle teiselt taotlejalt 2006. aasta pindalatoetuste taotlemise ajal
- võtab 2006. aastal mahepõllumajandusliku tootmise kohustuse

Kiviaia rajamiseks ja taastamiseks kasutatava kivi päritolu

Täidab Muinsuskaitseamet

Käesolevaga kinnitab Muinsuskaitseamet, et:

põllumassiivi kaardil rajatavana või taastatavana märgitud kiviaiad:

- kuuluvad piirkonda, kus kiviaiad on traditsiooniliselt esinenud
- kunagine kiviaia asukoht on kaardimaterjalide põhjal tuvastatav või
 rajatakse kinnistupiiride tähistamiseks
- kunagine kiviaia asukoht on visuaalselt tuvastatav
- sobib olemasoleva maastiku- ja külastruktuuriga

Lühikirjeldus taastatava kiviaia seisundi kohta:

Kiviaia ladumiseks kasutatava kivi päritolu:

Märkused: *info kasutatavate materjalide ja piirkonnale omase kujunduse kohta*

Kinnitus nr

Kuupäev

Muinsuskaitseameti

maakonna vaneminspektor

Lisa 21

Muinsuskaitseamet Mõisaprojekt OÜ

Muhu Vallavalitsus Muhu Muuseum

seminar
11. augustil 2004 Koguva külas

Koguva küla muinsuskaitsealised väärtused. Hetkeolukord ja tulevikuvisionid.

Päevakava:

10:30-11:00 Kogunemine, registreerumine, hommikukohv
11:00-11:10 Seminari avamine. Pr. Agne Trummal, Muinsuskaitseameti peadirektori kt
11:10-11:30 Koguva küla ajaloolisest ja kultuurilisest väärtusest. Pr Alviine Schmuul; Hr Ago Rullingo
11:30-13:00 "Koguva küla hoonete ja rajatiste arhitektuurajalooliste väärtuste inventeerimise ja tehnilise seisukorra ekspertiisi" tutvustus. Mõisaprojekt OÜ.
13:00-14:00 Lõuna
14:00-15:00 Koguva küla täna. Tulevikuvisionid
Hr. Ain Saaremäel, Muhu vallavanem
Pr. Alviine Schmuul, Muhu Muuseumi juhataja
Hr. Deiw Rahumägi, Eesti Regionaalse ja Kohaliku Arengu sihtasutus
Hr. Jaan Vali, Muinsuskaitseameti kinnisimälestiste peainspektor
Pr. Lilian Hansar, Muinsuskaitseameti Saaremaa vaneminspektor
Pr. Riin Alatalu, Muinsuskaitseameti järelevalveosakonna juhataja
15:00-15:30 Sõnavõtud, ettepanekud, ühisprotokoll koostamine
15:30-17:30 Ringkäik külas, praktilised nõuanded

Kokkuvõte Koguva seminarist

11. august 2004 Muhumaal Koguväl

Osalejate poolt esitatud probleemid/ettepanekud:

Koguva küla

Lahendamist vajavad probleemid (mitmed neist seotud turismiga, vajalik Muhu valla abi) :

- Liiklus:
 - vajalik liikluspiirang külast mööduval maanteel
 - kruusast teekatete parandamine Koguva vahel (liiklus külas suureneb)
- Prügimajandus suvisel turismiperioodil
- Koguva sadam – vormistada taas väikesadamaks!
(kalastussadam + ajaloolis-kultuurilised aspektid).

Ettepanek:

- Vajalik Koguva luua Koguva eelarve-rida Muhu valla eelarvesse

Muhu vald (Ain Saaremäel)

Ettepanekud:

- Läbi viia küla ümbritsevate maastike korrastustööd. Lahendus - Natura 2000 ala?
- Läbi viia Koguva õppepäev teemal 'tuleohutus ja kriisiolukorrad'
- Luua küla selts/SA/MTÜ – esmane sõnaõigus/algatus siin Koguva elanikel, spetsialistid saavad öelda, kuidas luua
- Koguva sadama taaslustamine – Eesti Väikesadamate Liit valmistab ette projekti toetuste saamiseks. Esmalt vaja siiski Koguva sadam Eesti väikesadamate nimekirja ennistada. Võimalik luua ühendusteed marsuudil Koguva-Orissaare-Maasilinn

Eesti Regionaalse ja Kohaliku Arengu Sihtasutus (Deiw Rahumägi)

Lahendused:

- Pea kõigi küla poolt tõstatatud probleemide lahendamiseks on võimalik taotleda projektiraha erinevate ministeeriumite alt. Selleks:
 - tuleb küla esindamiseks **moodustada juriidiline isik - SA või MTÜ**
 - luua Koguva arengukava, mille kinnitab Muhu volikogu
 - arengukava raames koostada SWOT-analüüs (annab esimesed 10 teemat, millele rahalist toetust taotleda)
 - Koguva peaks sisalduma ka Muhu valla arengukavas
- Protsessi juures on vajalik valla pidev huvi ja osalus

NB! - projektide teostamise kaudu võimalik mh parandada külaelanike talvist tööhõivet

Muinsuskaitseamet

Ettepanekud:

- Vajalik Koguva ehitusmäärus või detailplaneering ja arengukava (algataja/teostaja Muhu vald)
- Arenguks vajalik valla aktiivne toetus (töö tellimine ERKAS-elt; 15% vajalikku omafinantseeringut projektidele jne)
- Küla elanikel tasub olla aktiivne – kirjutada projekte, esitada rahataotlusi ja ennast esindada
- KOOSTÖÖ kinnisvaraomanike ja muinsuskaitse vahel:
 - alati tasub Muinsuskaitseameti esindajalt nõu küsida!
 - Külades toimuvad ehitus- ja lammutustööd tuleb kindlasti Muinsuskaitseametiga kooskõlastada.

KUIDAS EDASI?

- **moodustada Koguva sihtasutus või mittetulundusühing**
- **luua Koguva arengukava**
- **vajalik rahaline toetus vallalt, muinsuskaitset ja eri tegevus-projektide kaudu**
- **vajalik Koguva ehitusmäärus/detailplaneering**
- **taaselustada Koguva sadam**
- esmasel muinsuskaitsealised küsimused: katused (katusekate ja konstruktsioonid), tuleohutus
- Muhu vald saab lahendada: tuleohutus, kanalisatsioon, prügimajandus, liiklus.

Lisa 22

Koguva küla hoonete ja rajatiste arhitektuuriajalooliste väärtuste inventeerimine ja tehnilise seisukorra ekspertiis. Ettepanekud. Tõnise talu. Mõisaprojekt OÜ 2003,

ARHITEKTUUR-EHITUSLIK EKSPERTIIS
JUUNI 2003

TALU NIMI: TÕNISE
HOONE: AIT (UUEM)
I VÄLISARHITEKTUUR
1. Vundament, pinnaseplaneering Vundamendi äär täis ladustatud, ligipääsmatu. Seintes pragusid ei esine, mis viitab rahuldavas seisus vundamendile. Vasakus otsas vajab vundamendi alumine osa vuukimist. Pinnas vajab planeerimist. Puud hoone ümbrusest tarvis maha võtta.
2. Välisseinad Üldseis rahuldav. Vasakus otsaseinas on üks pragu ja krohv alumises osas lagunenu.
3. Katusekate, katusekarniis, katuseaknad, vintskapid, korstnad Heas korras rookatus.
4. Välistrepid Astmeplaadid, rahuldavad.
5. Välisüksed Rahuldavas korras, vajavad osaliselt korrastamist.
6. Aknad Rahuldavad, osaliselt alumised lauad mädanenud, vajavad korrastamist. A-2 on paigutatud kiviipiita.
II SISEARHITEKTUUR
1. Siseseinad Ruumides 1, 2, 3 ja 5 seinad ligipääsmatud. Ruumis 4 on seinad krohvitud, rahuldavas seisus. Ruumi 6 ei pääsenud sisse, aga kuna ruum on muuseumi valduses, siis muuseumitöötajate sõnul on ruum heas korras.
2. Põrandad Ruumides 1, 2 ja 3 põrand ligipääsmatu. Ruumis 4 rahuldavas korras valatud põrand. Ruumis 5 nähtavas osas paeplaatpõrand, kaetud inventariga.
3. Vahelaed, katusekonstruktsioonid Ruumis 1 lagi alla langenud, talad ja latid täidavad ruumi. Ruumis 2 lagi amortiseerunud. Ruumis 3 lagi ligipääsmatu, ruum täidetud inventariga. Ruumis 4 laetalad välja vahetatud ja uus vahelagi. Ruumis 5 lagi osaliselt pehastunud poolpalkidest, pehastumine võib olla tingitud varasematest läbisadamistest.
4. Küttekolded -
5. Trepid -
6. Siseüksed Siseukse sillus varisemisohhtlik. Uks ise samuti halvas seisus ja koitanud.
III INSENERTEHNILINE OSA
1. Elektrivarustus -
2. Küte -
3. Ventilatsioon -
4. Vesivarustus, kanalisatsioon -
5. Tuletõrje- ja valvesignalisatsioon -
IV MUU -

Töö eesmärk

Eesmärgiks on välja selgitada, mis on Ruhnu ajaloolises külas kaitset vääriv. Seega tuleb analüüsida olemasolevat olukorda võrreldes 17. sajandil tekkinud, 20. sajandi algul edasi arenenud ja nõukogude ajal muutunud külaga ning teha sellest järeldused ja ettepanekud kaitse alla võtmise või mitte võtmise kohta.

Kuna Muinsuskaitseamet alles kaalub, kas võtta Ruhnu ajalooline küla muinsuskaitsealana või selle planeeringustruktuur objektina kaitse alla, siis peaks töö olema esialgne eksperthinnang, seega mitte liiga põhjalik analüüs nagu Koguvast tehti. Põhjalikum töö tehakse siis, kui on otsustatud kaitse alla võtmine. Et tööde maht liiga suureks ei paisuks tuleb aluseks võtta U. Arikese ja E. Kangilaski tehtud tööd (vt Muinsuskaitseameti arhiiv).

Töö aluseks võtta ajutise kaitse all oleva planeeringustruktuuri piir (vt MK registri kaart). Vajadusel võib ettepanekutes seda piiri muuta.

Töö peaks koosnema järgmistest osadest:

1. Ajalooline lühiülevaade
Kasutada U. Arikese ja E. Kangilaski tööd, teha sellest kokkuvõte.
2. Ajaloolised plaanid ja fotod – Kasutada U. Arikese tööd.
3. Hoonete fotografeerimine – kõigist hoonetest teha üks digitaalfoto. Plaanil peks olema hooned vastavalt fotodele nummerdatud.
4. Planeerimisstruktuuri analüüs

Koostada üks plaani joonis (vaadata, kas saab kasutada maaameti joonist), millele on kantud:

- Teedevõrk – olemasolevale plaanil tähistada ajalooline teedevõrk ajalooliste plaanide alusel.
- Kruntijaotus – olemasoleva krundijaotuse plaanil tähistada ajaloolised taluõued (krundid) ajalooliste plaanide alusel.
- Hoonestuse vanused – olemasoleval plaanil tähistada 3 vanuseklassi hooned: vanad taluhooned ja varemed (saab kasutada U. Arikese tööd), 19. – 20. sajandi alguse uuem hoonestus ja nõukogudeaegsed hooned (viimase kaks vaadata kohapeal).
- Piirded – tähistada plaanil säilinud piided ja nende nähtavad jäänused (vaadata kohapeal, sellest on kirjutatud ka U. Arikese töös).

Kõik see võiks olla vormistatud üsna skemaatiliselt, et esialgset otsust teha.

5. Hoonete arhitektuuriäärtuste analüüs

Tähistada plaanil erinevaid ehitusperioode esindavad ja hästi säilinud tervikliku arhitektuuriga hooned.

6. Kirjalik kokkuvõte

Eelneva alusel teha kokkuvõte selle kohta, kuidas on planeerimisstruktuuri erinevad osad (teedevõrk, krundid ja hooned) säilinud ja anda sellele hinnang. Kokkuvõttest peaks selguma kui palju on planeerimisstruktuuris 17. sajandil tekkinud küla, 20. sajandil uuenenud küla ja peale sõda tekkinud olukorda. Teha ettepanekud küla kaitse alla võtmise või mittevõtmise kohta.

Lilian Hansar 2005-06-07

Lisa 24

Muinsuskaitseamet ja Haapsalu Raudteemuuseum ootavad Teid seminarile

„Eesti raudteearhitektuur“

Haapsalu Raudteemuuseumis 26.jaanuaril kell 11

Korraldajate nimel

Agne Trummal

Deana Põder

Muinsuskaitseamet

Raudteemuuseum

Palume oma osalemisest teada anda hiljemalt 21.01.2004 info@muinas.ee või 6403050

Päevakord:

10.30 Kogunemine

11.00 Seminari avamine. Riin Alatalu Muinsuskaitseamet

11.15 Raudteearhitektuuri inventeerimine. Martin Jänes ja Urmas Oja

11.45 Eesti Raudtee jaamahooned eile, täna, homme Peep Pobbul AS Eesti Raudtee 12.05

Raudteearhitektuuri tehnilisest seisukorrast ja kasutusvõimalustest. Jaan Vali

Muinsuskaitseamet

12.20 Haapsalu raudteejaama korrastamine EASi kaasabil. Deana Põder. Haapsalu

Raudteemuuseum

12.30 Raudteejaamad uues funktsioonis, Tallinna näitel. Leele Välja Tallinna

Kultuuriväärtuste Amet

12.45 Raudteepärandi kaitsmisest Soomes. Pertti Pyhtilä Soome Instituut

13.00 Diskussioon

13.30 Teepaus

14.00 Haapsalu raudtee alguse lugu. Alfred Lumeste Läänemaa Muuseum

14.15 Ekskursioon Haapsalu Raudteemuuseumis

15.00 Seminari lõpetamine

Muinsuskaitseameti tellimusel ja AS Eesti Raudtee kaasabil valmis 2004.a. sügisel põhjalik raudteejaamade ehitiste inventeerimine. Töö koostajad, kunstiteaduse üliõpilased Martin Jänes ja Urmas Oja sõitsid suvel läbi kõik praegused ja kunagised raudteejaamad Eestis, kirjeldasid ja pildistasid neid, tegid ulatuslikke arhiiviuuringuid ning süstematiseerisid kogutud andmed.

Raudtee ajalugu Eestis algab aastast 1870, mil rajati Paldiski-Tallinn-Peterburi raudteeliin. Rongi peatuskohtadesse tekkisid uhked kroonustilised raudteejaamade kompleksid. Jaamahoonetele lisaks väärivad tähelepanu tsariaegsete jaamade tüüpikavandite järgi

valminud, ühtses kujunduslaadis kõrvalhooned – veetornid, pagasikuurid, kaubalaod, käimlad jne, samuti vähesed eriprojektide järgi rajatud suurejoonelised abihooned nagu näiteks mastaapne vedurite ringdepoo Nõmme-Väike jaamas.

Raudteejaamade ehitus on jätkunud läbi kogu 20. sajandi jättes endast oma ajastule iseloomulikke sümboleid meie maastikku. Märkimisväärne osa praeguseid linnu ja asulaid ongi tekkinud tänu raudteele.

Nüüd, mil reisiliiklus on oluliselt vähenenud, on jäänud ka paljud raudtee-ehitised ilma sobiva kasutuse ja üheks väga hea ehituskvaliteediga hooned ähvardab häving.

Ajal, mil ajalooline raudteearhitektuur on saanud suure tähelepanu osaliseks kogu Euroopas, on vaja teha otsuseid ka Eesti omanäolise ja veel üsna terviklikult säilinud raudteearhitektuuri säilitamise küsimuses. Ei ole välistatud, et sarnaselt muu Euroopaga hakatakse ka ehk Eestis taastama raudteeliiklust ja hooned saavad uuesti raudteejaama funktsioonid. Suure tõenäosusega tuleb aga paljudele hoonetele, eriti muidugi neile, mis asuvad endiste kitsarööpmeliste raudteede või mõne tänaseks päevaks likvideeritud raudteeliini ääres, leida uus kasutus nagu seda on edukalt tehtud näiteks Inglismaal, Saksamaal, Soomes, aga ka näiteks Tallinnas, kus suur osa Tallinn-Paldiski liini äärsetest jaamahoonetest on leidnud endale uue ja kaasaegse kasutuse.

Raudteearhitektuuri üheks iseloomulikuks tunnuseks on väga hea ehituskvaliteet, mis võimaldab ilma väga suurte lisainvesteeringuteta kohandada neid külakeskusteks, raamatukogudeks, klubiruumideks, elamuteks jne.

Mitmed jaamahooned ja kompleksid on tänasel päeval riikliku kaitse all. Käesoleva kirja lisas on loetelu raudtee hoonetest, mida ülal nimetatud inventeerimise koostajad peavad eriti väärtuslikeks. Nii pika nimekirja riikliku kaitse alla võtmine ei ole ilmselt mõistlik, seetõttu soovime tihedat koostööd kohalike omavalitsustega antud hoonete väärtustamiseks ja säilitamiseks järeltulevatele põlvetele.

Lugupidamisega,
Riin Alatalu
Muinsuskaitseameti järelevalveosakonna juhataja

Ettepanekud muinsuskaitse alla võtmiseks

Abja jaama peahoone ja abihoone
Antsla jaama suur kaubaladu
Eidapere jaama peahoone ja algse vaksaliantsambli koosseisu kuuluvad abihooned
Esna jaama peahoone
Ilumetsa jaama peahoone
Jõgeva jaama vanem peahoone, suur laohoone, kaalukoda ja pagasikuur
Jõhvi jaama peahoone
Jäneda jaama ootepaviljon
Järva-Jaani jaama tööliste elamu
Kaagjärve jaama peahoone ja algse vaksaliantsambli koosseisu kuuluvad abihooned
Kaarepere jaama kaalukoda
Kaarli jaama vanem ja uuem peahoone
Kabala jaama peahoone
Kadrina jaama peahoone

Karuse jaama peahoone
 Kasemetsa jaama ootepaviljon
 Keava jaama peahoone fassaadid
 Keeni jaama peahoone ja raudbetoonist kaubaait
 Kehra jaama peahoone ja kaks kivist jaamaelamu
 Kiisa jaama peahoone
 Kilingi-Nõmme jaama peahoone
 Kilti jaama peahoone, tööliste elamu, saun ja pagasihoone
 Klooga jaama peahoone ja tööliste elamu
 Kloogaranna jaama ootepaviljon
 Kohila jaama peahoone
 Koikse jaama tööliste elamu
 Koogiste jaama peahoone
 Kurenurme jaama tööliste elamu
 Kõnnu jaama peahoone
 Kärevere jaama peahoone
 Kärü jaama peahoone ja kaubaait
 Laanemetsa jaama peahoone, kuur, käimla ja saun
 Laitse jaama tööliste elamu
 Lelle jaama kaubaait, veetorn ja hüdrant
 Lepa jaama tööliste elamu
 Lepassaare jaama peahoone, tööliste elamu, pagasikuur ja käimla
 Lihula jaama peahoone
 Lohu jaama peahoone
 Loodi jaama peahoone ja vaksalikompleksi vanemasse kihistusse kuuluvad abihooned
 Mõisaküla jaama raudteetöökoda
 Mõniste jaama peahoone, kaubaait ja tööliste elamu
 Männiku jaama peahoone
 Narva jaama peahoone, kauba-pagasiladu ja kaubakontor
 Olustvere jaama uuem tööliste elamu
 Oru jaama peahoone
 Paeküla jaama peahoone ja algse vaksaliainsambli koosseisu kuuluvad abihooned
 Paide jaama peahoone fassaadid, kasutusel olev tööliste elamu ja kaubaait, võimalusel ka teised kõrvalhooned
 Paldiski jaama käimla
 Palivere jaama peahoone
 Palupera jaama kaubaait
 Piilsi jaama peahoone
 Põlva jaama peahoone ja algse vaskaliainsambli koosseisu kuuluvad abihooned
 Pärnu Raeküla jaama peahoone ja abihoone
 Püssi jaama veetorn
 Raasiku jaama veetorn
 Rakvere jaama peahoone, pagasiladu ja veetorn
 Rapla jaama peahoone
 Reola jaama peahoone
 Riisipere jaama peahoone ja käimla
 Risti jaama peahoone, raudteeülesõidu juures asetsev tööliste elamu (raamatukogu), käimla, veetorn, hüdrant ja pumbamaja
 Rootsi jaama peahoone
 Sangaste jaama veetorn
 Saue jaama peahoone
 Sinialliku jaama peahoone
 Sonda jaama peahoone, käimla, pagasikuur ja hüdrant
 Sõmerpalu jaama puitelamu fassaadid ja telliselamu
 Sürgavere jaama peahoone
 Tabivere jaama peahoone
 Taebla jaama peahoone
 Taevaskoja jaama ootepaviljon ja käimla
 Tammiste jaama peahoone
 Tapa jaama peahoone ja veetorn-depoo
 Tartu jaama laohoone ja keeduvee majake

Tondi jaama peahoone
 Tootsi jaama peahoone
 Tori jaama mõlemad tööliste elamud või vähemalt üks
 Turba jaama peahoone
 Türi jaama peahoone ja kaubaait
 Vaabina jaama tööliste elamu
 Vaivara jaama peahoone
 Valga jaama peahoone
 Vasalemma jaama peahoone, käima ja pagasihoone
 Vaskrääma jaama peahoone
 Vastse-Kuuste jaama tööliste elamu (praegune peahoone) ja kaubaladu
 Vigala jaama veetorn
 Viljandi jaama peahoone ja kõik varasema vaksalikompleksi hooned, võimalusel ka jaamaterritooriumist vahetult põhja pool asetsevad kolm mastaapset maakivihoonet
 Virtsu jaama veduridepoo, kaubaait ja üks jaamatööliste elamu
 Vodja jaama peahoone ja raudteetrassi põhjaküljele jäävad abihooned, võimalusel ka ülejäänud abihooned
 Võru jaama peahoone ja kaubaladu
 Vägeva jaama tööliste elamu
 Ülemiste jaama kaubavagunite pesula

Lisa 25

Lahemaa külade inventeerimine; ankeedid

Võrdluse koostas Ave Paulus

EKE, Fredi Tompsi töörühm 1972-1974	TRÜ, Jüri Linnuse töörühm 1973-1977
Ankeet: Üldandmed	Ankeet: Üldandmed
1. ehitise või hoonetekompleksi nimetus	1. ehitise või kompleksi nimetus
2.asukoha aadress	2.asukoha aadress

3. vaadeldava objekti üksikehitiste loetelu(iga objekti nimetus ja ehitamise aasta)	3. Üksikehitiste loetelu. Endine ja praegune otstarve ja ehitamise aeg
4. Valdaja(kasutaja) isik või asutus	4. Valdaja(kasutaja) isik või asutus, töökoht, elukoht
5. praegune kasutusviis	5. praegune kasutusviis
6. ehitise rajaja(esimese valdaja) nimi ja tegevusala	
	6. Kas majavalduses on pooleliolevaid ehitisi, milliseid ja kas on olemas projekt ehituse kohta
7. kas ehitised on rajatud projekti järgi?(autor)	
	7. Kas on talus etnograafilisi esemeid, loetleda
8. ehitise kultuurilooline või ajalooline väärtus	
9. kellelt saadud täiendavaid andmeid	12. kellelt saadud täiendavaid andmeid
10. Juurdepääsu kirjeldus	
11. Kui kaugel on teised naaberehitised ja millised?	
12. Pinnase ja reljeefi kirjeldus ehitise ümbruses	8. Pinnase ja reljeefi kirjeldus ehitise ümbruses
13. Kas nähtavas kauguses on veekogu, kui kaugel, milline	9. Kas nähtavas kauguses on veekogu, kui kaugel, milline
14. Kirjeldatud ümbruses muid looduse tähelepanekuid	10. kirjeldatud ümbruse muid nähtavaid tähelepanuväärsusi
	11. kirjeldada talu haljastust
15. Konstruktsioonide kirjeldus ja hinnang(alusmüürid, seinad, laed, katus, põrandad, uksed, aknad, kolded): materjal, kirjeldus, säilivus	
Ankeedi lisad	Ankeedi lisad
Lisa 1: ehitise või hoonete grupi asendi skeem (1:500) erilehel, millel näidatud	Lisa 1: Ehitise või hoonetegrupi asendi skeem orienteeritud kompassi järele, vahekaugus sammudega, kus näidatud
a. kõik ehitised ning lammutatud hoonete alusmüürid ja algse ning praeguse otstarbe nimetus	a. kõik ehitised ning kunagiste hoonete alusmüürid ja algse ning praeguse otstarbe nimetus
b. Puud ja põõsad liigi nimetusega	b. Puud ja põõsad liigi nimetusega
c. Õue- ja karjaaiad, väravad, mulgud, ülekäigud jne	c. Õue- ja karjaaiad, väravad, mulgud, ülekäigud jne
d. Teed, sillad, truubid, tiigid, kraavid jne	
Lisa 2. korruste plaanid(1:100) erilehel, kus näidatud:	
a. ukse- ja aknaaavad põrandast 1 m kõrgusel	
b. Hoone ja üksikruumide pikkus, laius, kõrgus	
c. Ruumide algne ning praegune kasutusviis	
Lisa 3. Fotopositiivid vaadetes	Lisa 2: Fotonegatiivid iga ehituse kohta kahes või rohkem vaates ning väikevormidest. Fotopositiivid

	Lisa 3: Fotode registreerimisleht
Lisa 4. Erilehel kirjeldatud ja pildistatud ehitise juures olevaid tarasid, väravaid, sepiseid, detaile jne	Lisa 2: Vajadusel fotod üksikutest huvitavatest elementidest või hoonete osadest.
	Külade hoonestiku ja majanduselu etnograafiline kirjeldus
	1. Küla skeem
	2. talude skeemid
	3. andmed küla kohta
	4. andmed talude kohta
	Etnograafiliste esemete kaardid
	nimetus
	päritolu
	valmistaja nimi, vanus, elukutse
	omaniku nimi
	suurus, vanus, materjal, säilivus
	fotod

Lisa 30

Nõuded ehitustegevusele Karula Rahvusparki kaitsekorralduskavas 2001–2005 ja traditsiooniliste hoonete seisukorra parandamine

<http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/Kaitsekorralduskava.pdf>

VÄLJAVÕTE

4.2.5. Ehitustegevus

4.2.5.1. Üldised põhimõtted

Ehitustegevust Karula rahvusparkis reguleerivad kaitstavate loodusobjektide seadus (v.t. 1.2.3.), planeerimis- ja ehitusseadus, ranna- ja kaldakaitse seadus ja Karula rahvusparki kaitse-eeskiri.

Traditsiooniliste hoonete säilitamisel ja ennistamisel tuleb teha järgmist:

- säilitada võimalikult palju olemasolevaid traditsioonilisi hooned;
- traditsiooniliste hoonete renoveerimisel kasutada algupäraseid ehitusmaterjale (palk, laast, maakivi, telliskivi, savi jne.), mittealgupäraseid materjale kasutada ainult varjatud konstruktsioonides.

Uute hoonete ehitamisel tuleb silmas pidada järgmist:

- nii projekteerimisel kui ehitamisel järgida Karula traditsioonilist ehitusviisi ning ökoehituse põhimõtteid;
- kasutada võimalikult palju looduslikke ja traditsioonilisi materjale;
- mittealgupäraseid materjale kasutada ainult varjatud konstruktsioonides;
- uusehitise asukoha valikul lähtuda võimalikult palju algupärastest õueplaneeringu printsiipidest (Eller, 1999), kui võimalik, rajada hooned vanadele vundamendikohtadele või vähemalt hoonestusalale;
- uute hoonete ehitamisel ja vanade hoonete ümberehitamisel mitte projekteerida hoone kõrguseks üle 1,5 korruse (erandjuhul kuni 2,5 korrust);
- uute hoonete projekteerimisel ja vanade ümberehitamisel on soovitatav 45-kraadise katusekaldenurga kasutamine.

4.2.5.2. Planeeritavad tegevused

- Karula rahvusparki territooriumil paiknevate hoonete registri koostamine ja informatsiooni väljastamine omanikuta hoonetest neile, kes soovivad osta hooned elamuks või suvilaks.
- Ehituskoolituse korraldamine kord aastas. Idee on tutvustada kohalikele elanikele ja huvilistele traditsioonilist ehituslaadi, ehitusvõtteid ja ökoehituse põhimõtteid ning vahetada kogemusi (vt. 4.2.7.3.1.). 2003.a. nädalase ehituskursuse eesmärgiks on vilumuste, oskuste süvendamine ja traditsioonilise ehitusega tegelevate inimeste hulga suurendamine. Ehitatakse väike palkehitis (matkaonn), mis paigutatakse Mikile järve laagripaigale, ja see jääb rahvusparki omandisse (vt. 4.2.7.3.1.).
- Väärtuslike traditsiooniliste hoonete taastamine ja remont. Hoonete omanike ehitustegevuse ja materjali maksumuse kompenseerimine. Järgnevalt nimetatud hooned on ehitusajalooliselt ja arhitektuuriliselt eriti väärtuslikud või kuuluvad taluhoonestuse kompleksi.
- Sibula rehielamu. Kehvas seisus bemiitkatuse vahetamine laastukatuse vastu;
- Juudinurme rehielamu. Eterniitkatuse asendamine laastukatusega, 2–3 rea palkide väljavahetamine ja mahalõhutud kambriosa taastamine;
- Mundi rehi. Katuse ja ühe rea palkide vahetamine;
- Suure-Sõõru Hinni lahusrehi. Katuse vahetamine;
- Karkküla lahusrehi. Katuse vahetamine;
- Püssa lahusrehi. Bemiitkatuse asendamine laastukatusega, läänepoolse otsaseina väljavahetamine ja reheahju taastamine;
- Rõõmu-Porila ait. Roovituse ja katuse vahetamine;
- Sibula viljakuivati. Katuse ja seinalaudise vahetamine;
- Mundi ait. Katuse vahetamine;
- Mikile (Kohki) ait. Alumiste palkide ja katuse vahetamine;
- Suure-Mändiko ait. Katuse vahetamine;
- Suure-Sõõru heinaküün. Katuse ja mõningate puitkonstruktsioonide väljavahetamine.
- Väärtuslike traditsiooniliste hoonete taastamine ja remont või muu tegevus. Järgnevalt nimetatud hooned on ehitusajaloolise ja arhitektuurilise väärtusega, kuid puudub omanik või omanikupoolne huvi.
- Sarik-Siimani muldpõrandaga ait. Kuna hoonet päästa pole enam võimalik, siis eraldada selle enim säilinud külg koos nurgaga ja eksponeerida see Karula Rahvusparki keskses;
- Astra saun. Kahe alumise palgirea vahetamine ja katuse paigaldamine;
- Sora heinaküün. Katuse vahetamine;
- Rebäsemõisa rehi. Ekspertiisi korraldamine 2001. aastal ja varisemisohtlike varemete koristamine. 2002. aastal müüride konserveerimine;
- Rebäsemõisa moonamaja. Ekspertiisi korraldamine 2001.a., kokkuvarisenud ja varisemisohtlike osade koristamine ja müüride konserveerimine 2004.a.;

- Rebäsemõisa majandushoone. Ekspertiisi korraldamine 2001.a., kokkuvarisenud ja varisemisohtlike osade koristamine ja müüride konserveerimine 2004.a.;
 - Kaika koolimaja. Vanaaegsete aknakarniiside ja teiste puitehitusdetailide vahetamise ja säilitamise lisakulutuste kompenseerimine;
 - Kaika Apostliku Õigeusu kiriku hoone. Ekspertiisi tegemine.
 - Ehituskomisjoni moodustamine traditsioonilise arhitektuuri kaitseks suunatud tegevuste koordineerimiseks ja korraldamiseks. Komisjoni ülesanded on: kriteeriumide väljatöötamine, mille alusel toimub omanikele Karula Rahvuspargi poolt esitatud ehituslike nõuete tõttu tekkinud lisakulutuste kompenseerimine; iga üksiku ehitusliku kompensatsiooni suuruse määramine; ehitusalaste soovitude andmine.
- Ehituskomisjoni moodustab Karula Rahvuspark ja koosseisu kinnitab Karula Rahvuspargi direktor. Ehituskomisjoni kuuluvad: Karula Rahvuspargi esindaja, Karula ja Antsla valla ehitusnõunikud, üks taluarhitektuuri spetsialist ja üks ehitusjärelvalve ja -ekspertiisi litsentsi omav isik.
- Traditsiooniliste hoonete seisukorra parandamise kompenseerimise arvestamine:
 - Katuse ehitamise kompensatsiooni suuruse määramisel tuleb aluseks võtta eterniit ja laastukatuse hinna vahe. Arvestatud on nii materjali kui ka paigalduse kulu. Ühe ruutmeetri eterniitkatuse maksumus koos paigaldusega on 60 krooni. Laastukatuse ühe ruutmeetri hind koos paigaldusega on 120 krooni. Kompensatsiooni suurus on 60 krooni ruutmeetri kohta;
 - Seinade ehitamise kompensatsiooni arvutamisel tuleb aluseks võtta keramsiitplokkseina ja palkseina maksumuse vahe. Palkseina maksumus koos varamistöode ja paigaldusega maksab 390 krooni ruutmeeter. Keramsiitplokkseina maksumus koos müüritöödega on 270 krooni ruutmeeter. Eelnevalt lähtudes on palkehitud seinte remont või uuesti ehitamise kompensatsioon 120 krooni seinade ühe ruutmeetri kohta.
 - Materjali maksumuse alus on praegune turuhind ja arvestatud inflatsioon on 4% aastas.
 - Kompenseeritakse ainult komisjoni poolt heakskiidetud tegevusi. Eelisjärjekorras kompenseeritakse kaitsekorralduskavas määratud hoonete seisukorra parandamise maksumust; ülejäänud traditsiooniliste hoonete puhul määratakse kompensatsioon omanike avalduste alusel kavandatud finantsvahendite piires.
 - Traditsiooniliste hoonete seisukorra parandamise maksumus: vt. 5.7.

5.7. Karula rahvuspargi traditsiooniliste hoonete seisukorra parandamine (tuhandetes kroonides)

Tegevus, objekt	2001	2002	2003	2004	2005
Ehituskomisjoni töö		6,0	7,0	7,0	7,0
Hoonete register		3,0	3,0	3,5	3,5
Kompensatsioonid vanade hoonete remontimiseks		90,0	120,0	170,0	205,0
Astra saun		14,0			
Juudinurme rehielamu				100,0	
Kaika kirik		5,0			
Kaika koolimaja					30,0
Karkküla lahusrehi		25,0			
Mikile (Kohk) ait			25,0		
Mundi ait					25,0
Mundi rehi		50,0			
Püssa lahusrehi		40,0			100,0
Rebäsemõisa moonamaja	5,0			30,0	
Rebäsemõisa rehi	15,0	35,0			
Rebäsemõisa majandushoone	5,0			30,0	

Rõõmu-Porila ait		20,0			
Sarik-Siimani ait		1,0			
Sibula kuivati		25,0			
Sibula rehielamu		40,0			
Sora heinaküün		20,0			
Suure-Sõõru heinaküün				15,0	
Suuresõõru-Hinni lahusrehi			35,0		
Suur-Mändiko ait				25,0	
Kokku	25,0	374,0	190,0	380,5	370,5

Lisa 31

Ehitustegevuse üldised põhimõtted Karula rahvuspargi kaitsekorralduskavas 2008 – 2013

<http://www.karularahvuspark.ee/index.php?nodeid=167&lang=et>

Väljavõte

Ehitustegevuse üldised põhimõtted

Põhilised õigusaktid, millega tuleb arvestada tööde kavandamisel: asjaõigus-, looduskaitse-, maareformi-, metsa-, planeerimis-, vee-, ehitus- ja keskkonna mõjude hindamise seadus ning Karula rahvuspargi kaitse-eeskiri.

Ehitustegevuse (hooned, teed, veekogud) kavandamise korral on vaja esitada vastav taotlus järgnevalt:

1. Ehitus mille aluspind jääb alla 20 m² on vaja vastav taotlus esitada maakonna keskkonnateenistusse või LKK Karula kontoris (v.a tegevus mis ei kuulu kooskõlastamisele tulenevalt Karula rahvuspargi kaitse-eeskirjast).
2. Ehitus mille aluspind on üle 20 m² tuleb vastav taotlus esitada kohalikku omavalitsusse. 20m² – 60 m² aluspinnaga objekti korral tuleb taotleda kirjalikku nõusolekut (v.a. ehitusseadusest tulenevad erisused). Üle 60 m² objektide korral tuleb taotleda projekteerimistingimusi ja ehitusluba.

Kohalik omavalitsus korraldab kooskõlastamise keskkonnateenistusega (KKT). KKT küsib enne kohalikule omavalitsusele või omanikule kooskõlastuse väljastamist Riikliku Looduskaitse Keskuse Põlva-Valga-Võru regiooni (LKK) seisukohta. Enamus kooskõlastusi eeldavad kaalutusotsust, see tähendab, et KKT ja LKK otsustavad igal üksikul juhul eraldi, kas tegevus kooskõlastada ja mis tingimustel (looduskaitse ja kaitse-eeskirjaga ettenähtud piirides). LKK ja KKT lähtuvad seisukoha kujundamisel Karula rahvuspargis käesolevas kaitsekorralduskavas kirjas olevatest üldistest põhimõtetest.

Ehituspärandi kaitse üldised põhimõtted Karula rahvuspargis

- Alal on väärtustatud kogu hoonestus kui selle piirkonna kultuuri ja ajaloo esindaja – esindatud on mõisaaeg, Eesti Vabariigi aeg, nõukogude aeg ja taasiseseisvumisaeg. **Iga ajastu tüüpilisi esindajad püütakse säilitada nende algupärasel või sellele lähedasel kujul.**
- Üheks eesmärgiks on kaitsta hoonete ja maastiku tervikut – miljööd. **Külamiljöö kaitasel on prioriteediks ehituslaad, mida esindavad hooned on lähipiirkonnas enamikus**, neid tuleb säilitada võimalikult palju algupärasel või sellele lähedasel kujul. See ei tähenda, et ülejäänud (hilisemad) hooned oleks vaja lammutada või vanapärasemaks ümber ehitada (vt eelmist punkti).
- Väärtuslikuna tõstetakse esile ning **püütakse säilitada industrialiseerimiseelset aega (talude päriseks ostmise eelne periood, umbes enne aastat 1875. aastat) esindavad hooned** - seega rehielamuid ja vanemat tüüpi ristpalk-kõrvalhooneid. Sealjuures tuleb ka arvestada, et praegu veel suhteliselt tavalised hooned muutuvad üsna varsti vanapärasemaks ning vääriivad säilitamist, sest korrastamata nad ei säili.
- **Uusehitus peab jälgima asustusstruktuuri ja miljööväärtust** (hoonete sobitamine olemasolevate hoonetega ja maastikku) ning edasi arendama Karula ehitustraditsioone oma järjepidevuses (tegemist on maapiirkonda ehitatavate hoonetega ning kasutatakse traditsioonilisi hoonete proportsioone, materjale ja töövõtteid kaasaegses võtmes).
- **Hoonestus peab olema kasutatav ja kasutuses ning vastama kohaliku kogukonna vajadustele ning võimalustele.** Rahvusparkide kaitse-eesmärk on kultuuripärandi sh: *ehituspärandi säilitamine, kaitse, taastamine, uurimine ja tutvustamine*, kuid seda oma algupärasel keskkonnas ja toimimises. Rahvuspark ei ole muuseum, kus säilivad on oma loomulikust keskkonnast välja rebitud ja tehiskeskkonnas tutvustamiseks välja pandud ning uurimiseks säilitatud.
- Kui hoonestus, peale selle, et on omaniku jaoks tähtis, on ka ühiskonna jaoks tähtis väärtus ning sellest tuleneb hoone omaniku jaoks ehitustööde maksumuse tõus, peaks töötama selles suunas, et õiguspärased ja tõestatavad lisakulutused saaksid omanikule hüvitatud. Tulenevalt ehituspärandi säilitamise ja taastamise eesmärgist tuleb töötada selles suunas, et leida võimalused hoonete renoveerimisel tekkivate lisakulutuste kompenseerimiseks. Hoonete projekteerimise/kavandamise puhul tuleb lisakulutuste tekkimist vältida niipalju, kui vähegi võimalik.
- **Uusehitus peab jälgima asustusstruktuuri ja miljööväärtust.** Selle projekteerimiseks kooskõlastab valla poolt väljastatavad projekteerimistingimused rahvuspargi valitseja. Juhul kui projekteerimistingimuste osas omaniku ja rahvuspargi valitseja vahel kokkulepet ei leita, siis kutsutakse kokku ekspertrühm, mis koosneb kohaliku kogukonna, kohalike MTÜde, eriala ekspertide, rahvuspargi ja teiste huvigruppide esindajatest, kes teevad ettepaneku kaitseala valitsejale, kuidas edasi tegutseda. LKK teavitab KHÜd vajadusest ekspertrühm kokku kutsuda ning teeb KHÜle ettepaneku moodustada ekspertrühm.

Põhimõtted, millest kaitseala valitseja lähtub uute hoonete ehitamiseks tingimuste andmisel

- säilitada võimalikult palju olemasolevaid miljööväärtuslikke ja väärtuslikke hooneid;
- hoonekompleksides, kus domineerivad traditsioonilised hooned, nii projekteerimisel kui ehitiste kavandamisel järgida Karulas traditsioonilist hoonete proportsioone, materjale ja paiknemist ning õueplaneeringut ja talukompleksis olemasolevaid hooneid; (Eller, 1999, Priit-Kalev Parts, ehitiste andmebaas);

- hoonekompleksides, kus ei domineeri traditsioonilised hooned, tuleb hoonestuse kavandamisel ja projekteerimisel lähtuda olemasolevate hoonete ehitusaja stiilist ja materjalidest;
- hoonekomplekside taastamisel kohtades, kus vana hoonestus ei ole säilinud, lähtuda võimalikult palju vanast õueplaneeringust ning kasutada võimalikult palju traditsioonilisi materjale.; Hoonete projekteerimisel tuleb jälgida Karulale traditsioonilisi hoonete proportsioone, materjale ja paiknemist
- uute hoonete ehitamisel mitte projekteerida hoone kõrguseks üle 1,5 korruse (erandjuhul sihtotstarbelised abihooned võivad olla kõrgemad);
- katusematerjalina kasutada üldjuhul Karulas traditsioonilisi katusematerjale (värvimata) või siis võimalikult vähe silmatorkavaid materjale.
- traditsiooniliste hoonete remontimisel kasutada algupäraseid ehitusmaterjale (palk, laast, maakivi, telliskivi, savi jne.), mittealgupäraseid materjale kasutada ainult varjatud konstruktsioonides.
- uusehitise asukoha valikul lähtuda võimalikult palju algupärastest õueplaneeringu printsiipidest (Eller, 1999), kui võimalik, rajada hooned vanadele vundamendikohtadele. Eelistatavalt rajada uus hoone samatüüpi hoone endisele kohale;
- uute hoonete projekteerimisel on soovitatav 45-kraadi lähedase katuse- kaldenurga kasutamine, vanade ümberehitamisel jälgida seda, mismoodi hoone on varematal aegadel välja näinud ning lisaks arvestada ümbritsevat hoonetekompleksi;
- hoone välisseinapind peaks olema üldjuhul kas naturaalne (ilma töötlemata), tõrvatud, töödeldud looduslähedast tooni puidukaitsevahendiga.
- katusealuse korruse aknad ehitada traditsioonilise kujuga eelistatavalt otsaviilu;
- Traditsiooniliste hoonete säilitamisel ja taastamisel tuleb suuremad, kui 1 m² suurused aknaklaasipinnad ruutudeks liigendada. Katuseaknad paigutada võimalikult vähe silmatorkavatesse kohtadesse
- Potentsiaalse ohu korral Natura elupaikadele ja liikidele tuleb kaaluda keskkonnamõju hindamise läbiviimist.

Lisa 32

Priit-Kalev Partsi visioon kultuuripärandi kaitse lepingust

Parts, Priit- Kalev. Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgianalüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek.

http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KHU/KONTSEPT_8.pdf

Väljavõte

•Lepingu preambul

Lepingu preambulis peaks esimesena sisalduma lepingu sõlmimise põhjusena looduskaitseaduse § 26 ja rahvuspargi kaitse-eeskirjas sätestatud kultuuripärandi kaitse kui rahvuspargi eesmärk.

•Lepingu objekt/ eesmärk

Lepingu objekt on konkreetse ehitise kui kultuuripärandi renoveerimine/ ehitamine/ remont ja säilitamine vastavalt lepingus toodud tingimustele.

•Lepingu hind/ maksumus

Lepingu hind on Tellija poolt Täitjale antava materjali või teostatavate tööde või Täitja poolt hangitava materjali või teostatavate tööde maksumus ja Tellijapoolse kompensatsiooni summa, mis peaks võimaluse korral olema väljendatud rahalises vääringus.

Siinkohal tuleks ära näidata ka Täitja tasuta (tegelikult küll hindamata) tegevus.

•Poolte õigused ja kohustused

Peamine tähelepanu tuleks suunata teostatavate tööde täpsele kirjeldamisele ning Täitja kohustuste täpsele reguleerimisele tööde teostamisele järgneval hoiuperioodil.

Tööde iseloomu ja Täitja/ Tellija rolli selles võib varieerida vastavalt konkreetse juhtumi iseärasustele. Rahvuspargi administratsioon võib olla nii ise tööde teostaja kui ka tööde tellija. Omanik on alati kaitseks kohustatud pool, kuid võib olla ka renoveerimis- ja ehitustööde täitja kas iseseisvalt või tellida tööde täitmist kolmandatelt isikutelt.

Vastutus lepingu rikkumise eest

Vastutus peaks järgnema kas leppetrahvi maksmisel ja/või Tellija poolt tehtud kulutuste hüvitamises Täitja poolt.

Vastutuse reguleerimisel on oluline tagada lepingu lõpetamise ja leppetrahvi/hüvituse nõudmise võimalus ka hoiuperioodil.

•Maksustamine

Tulumaksuseaduse § 12 lg 3 ja loodushoiutoetuste ja võtmebiotoobi kaitse lepingute analoogia põhjal võib väita, et kultuuripärandi kaitse lepingu alusel füüsilistele isikutele tehtud väljamakseid ei maksustata tulu-, sotsiaal- ja töötuskindlustusmaksetega.

Tulumaksuseaduse § 12 lg 3 ütleb, et füüsilise isiku maksustatavaks tuluks ei loeta teise isiku kasuks tehtud dokumentaalselt tõendatud kulude hüvitisi. KP kaitse lepinguga üleantavad asjad või makstav tasu on hüvitisi kultuuripärandi kaitseks tehtavate tööde eest ja/ või kitsenduste talumise eest.

Sarnane on ka loodushoiutoetuse regulatsioon (LKS § 17, 18), mis sätestab loodushoiutoetuse kui poollooduslike koosluste säilimiseks vajaliku tegevuse eest kompensatsiooni maksmise.

Ka metsaseaduse võtmebiotoobi kaitse (§ 31) põhineb erametsade korral lepingulistel suhetel, millega omanik kohustub taluma omandikitsendusi ning saab selle eest tasuks rahalise hüvitise.

Tulumaksuseaduses nõutud 'kulude dokumentaalne tõend' võiks olla kultuuripärandi leping ja tööde vastuvõtmise akt, mis näitab, et teostaja on ka tegelikult kandnud tööde tegemiseks kulutusi.

Samas ei või sellise mõttekäigu vettpidavuses kindel olla maksuametiga konsulteerimata.

Edaspidi võib vajalikuks osutada kultuuripärandi lepingu sõlmimise õigusliku aluse loomine looduskaitseaduses.

•Ehituse töövõtuleping

Ehituse töövõtulepingute puhul on taas oluline määratleda tööde täpne sisu ja materjali ja töövahendite tagaja.

Mahukamate ehituste puhul peab arvestama ehitamisele ja ehitajale ehitusseadusest tulenevate nõuetega.

Kui KIKi finantseeritava projekti raames korraldatakse mitu ehitist, siis tuleks töövõtulepingu punktides 2 ja 3 segaduse tekkimise vältimiseks kasutada 'projekt' asemel 'tööd'.

Leping võiks olla täpsem, kuid sisaldades kõiki olulisi tingimusi, ei leidu seal suuri lünki. Seaduses sisalduvaid tingimusi pole tingimata mõtet korrata.

Mõistete 'tööettevõtuleping' ja 'tööettevõtja' asemel tuleks kasutada 'töövõtuleping' ja 'töövõtja'.

•Kasutatud õigusaktid

Antsla valla ehitusmäärus, KO 2004, 20, 168

Ehitusseadus, [RT I 2002, 47, 297](#), [RT I 2002, 99, 579](#), [RT I 2003, 25, 153](#), [RT I 2004, 18, 131](#)

Haldusmenetluse seadus, [RT I 2001, 58, 354](#), [RT I 2002, 53, 336](#), [RT I 2002, 61, 375](#), [RT I 2003, 20, 117](#), [RT I 2003, 78, 527](#)

Looduskaitse seadus, RTI, 30.04.2004, 38, 258

Muinsuskaitse seadus, [RT I 2002, 27, 153](#), [RT I 2002, 53, 336](#), [RT I 2004, 25, 171](#)

Tulumaksuseadus, [RT I 1999, 101, 903](#)

Lisa 33

Seto puit- ja saviarhitektuuri inventeerimine, säilitamine, propageerimine ja alahoidmine 2006–. Välitöölehe küsimused.

37. Põrandatalade arv..... ja samm
38. Põrandatalade läbimõõt
39. Põrandamaterjal
 - puit
 - muld
 - kivi
 - savi
 - muu
40. Põrandamaterjali läbimõõt
41. Laetalade arvja samm
42. Laetala läbimõõt
43. Vahelae materjal
44. Ukse kõrgus.....ja laius
45. Ukse avaneb
 - sisse
 - välja
46. Aknad
47. Uste ja akende sidumine seinaga
48. Avade mõõdud ja asupaik(kanda joonisele) ja kirjeldus
49. Kas palgid on nummerdatud
50. Märkused

**Viljandimaa “Kultuuriväärtused ja külade areng”, 2003
HOONE ÜLEVAATUSE KAART**

HOONE NIMI		NR
ASUKOHT		
talu/tänav		

küla/asula	
vald	
kaugus Viljandist	
kaugus vallakeskusest	
juurdepääsuteed	

OMANIK (või kontaktisik)	
nimi	
aadress	
telefon	

HOONE						
	aasta	funktsioon				
Ehitamine						
ümberehitamine						
kasutuseta						
Omaniku huvi	funktsioon ei muutu	uus funktsioon	müüa (+maa ...ha)			
Põhinäitajad	ehitusaalne pind	korruselisus				
Põhikonstruktsioonid	vunda- ment	kande- konstr.	vahelaed	välisseina kattemat.	katus	avatäited
materjal						
seisukord (hea, rah., halb)						
Hoone varustatus	elekter	vesi	kanali- satsioon	küte	side	

MÄRKUSED						
(erilised detailid, kahjustused vm)						

TÄITJA	
nimi	
aadress	
telefon	
e-mail	

Õppepäev "Ajalooline maja, milles me elame. Väärtus ja hooldus" Kõpus 30.10.2002

Viljandi Maavalitsus ja Kõpu Vallavalitsus koostöös Kohaliku omaalgatuse programmi ja MTÜ-ga Viljandimaa Mõisad korraldavad 30. oktoobril 2002.a Kõpu mõisas õppepäeva

Ajalooline maja, milles me elame. Väärtus ja hooldus.

12.00 Kogunemine, kohv

12.15 Avamine, sissejuhatus

Urmas Tuuleveski, MTÜ Viljandimaa Mõisad

12.30 Eesti vana taluehituse väärtus

Heiki Pärdi, Tartu Kunstimuseumi direktor

13.45 Uue-Vainristi talu minevikust ja tulevikust

Andres Ehapalu, Uue-Vainristi talu permees, ajaloolane

14.15 Kohvipaus

14.30 Tüüpilised kahjustused. Maja hooldus

Tiia Kallas, Viljandi MV, arhitekt

Hans Priks, ehitusinsener

15.40 Küsimused ja kokkuvõtete tegemine

15.55 Ajaloolised hooned Kõpu piirkonna arengus

Tõnu Kiviloo, Kõpu vallavanem

Head õppepäeval osalejad.

Võimalusel võtke kaasa ajaloolisi ja tänapäevaseid fotosid oma hoonetest. Nende põhjal saab anda hinnanguid ja soovitusi ning pilte on lihtsalt mõnus vaadata.

Lisa 36

Programm Viljandimaa Kultuuriväärtused ja külade areng

PROJEKTI LÕPPARUANNE

Programmi nimi: Kohaliku omaalgatuse programm

Projekti nimi: Kultuuriväärtused ja külade areng

Lepingu number: 55/2001/KOA

Projekti teostaja: MTÜ Viljandimaa Mõisad

Aruandlusperiood: 06.2002 - 02.2004

Projekti lühikokkuvõte:

Projekti põhilised eesmärgid:

- ajaloolist ja kultuurilist väärtust omavate hoonete säilitamise vajalikkuse selgitamine piirkondade elanikele
- kohaliku identiteeditunde tõstmine läbi piirkondadele iseloomuliku traditsioonilise hoonestuse kujunemise selgitamise
- ajalooliste hoonete juures traditsiooniliste ehitusmaterjalide ning –võtete kasutamise otstarbekuse selgitamine
- Eesti traditsioonilise taluehituse säilitamisele ja säästvale arendamisele kaasa aitamine

Projekti esimese etapi käigus fotografeeriti ja inventeeriti 39 erinevat ajaloolist hoonet ning analüüsiti nende ehituslikku seisundit, toodi välja erinevad säilinud ajaloolised detailid. Inventuuri ja analüüsi põhjal koostati õppematerjal ning hooldussoovitused.

Teises etapis korraldati viis piirkondlikku teoreetilist õppepäeva hoonete omanikele, kohalike omavalitsuste ehitusvaldkonna spetsialistidele ja muudele huvilistele. Õppepäeval tutvustati antud piirkonnale omase traditsioonilise hoonestuse kujunemist, eelpool nimetatud õppematerjalide põhjal selgitati ajalooliste hoonete hooldussoovitusi.

Kolmandas etapis realiseeriti praktiliselt kahe erineva hoonetüübi, kivihoone ja palkhoone, hoolduskava. Tööde teostamisel korraldati erinevate töövõtete tutvustamiseks praktilised õppepäevad, kus huvilised võisid ise ka kaasa lüüa ja spetsialistidelt nõu küsida. Kõik tegevused dokumenteeriti ning koostati kivi- ning palkmaja korrastustööde õppematerjal.

Projekti neljandas etapis korraldati laiema ulatusega seminar, kus tutvustati läbi viidud projekti tegevusi ja tulemusi ning käsitleti ajalooliste väärtuslike hoonete säilitamise ning säästliku arendamisega seotud küsimusi.

Projekt viidi läbi koostöös Viljandi maakonna erinevate piirkondade seltside (nt Olustvere Maanaiste Selts, Kaarli Naisselts, Kitzbergi Sõprade Selts, Viiratsi Külavanemate Kogu), vastavate piirkondade omavalitsuste esindajate, Muinsuskaitseinspektsiooni, Tartu Kunstimuuseumi, Viljandimaa Omavalitsuste Liidu ja Säästva Renoveerimise Keskusega. Projekti olid kaasatud ehitusinsener ja arhitekt. Projekti tegevusi kajastas kohalik ajaleht "Sakala". Õppepäevadel osalesid Viljandi Ühendatud Kutsekooli restaureerimise eriala õpilased.

Projekti tegevused ja tegevustele vastavad tulemused

Tegevus	Tegevustele vastavad tulemused
Tegevus 1 Metoodika koostamine	1. Projekti läbi viimiseks koostati juhtgrupi poolt metoodika 2. Lepiti kokku pilootpiirkonnad: Olustvere – Suure-Jaani; Õisu – Halliste; Kõpu; Tänassilma – Viiratsi; Karksi 3. Koostati hoonete ülevaatamiseks vajalikud ankeedid
Tegevus 2 Kontaktisikute valimine ja tööks ettevalmistamine	1. Valiti kontaktisikud eelpool nimetatud piirkondades 2. Kontaktisikutele tutvustati projekti põhimõtteid, metoodikat ja ankeete.
Tegevus 3 Väärtuslike hoonete väljaselgitamine, kaardistamine ja kirjeldamine piirkondades	Kontaktisikud ja töögrupi liikmed valisid välja piirkondadele iseloomulikumat hooned ja hoonete grupid Väljavalitud hooned (39 hoonet) inventeeriti (täideti ankeedid, fotografeeriti (80 fotot)) 3. Ajalooliste materjalide põhjal selgitati piirkondade kaupa välja hoonetele iseloomulikumat arhitektuursed jooned ja nende areng, kirjeldati arhitektuurseid detaile. 4. Tehti kokkuvõtte enam esinenud ehituslikest probleemidest ja kahjustustest ajalooliste hoonete juures.
Tegevus 4 Hooldussoovituste koostamine	Tulemused 1. Uuringute, inventuuride ja analüüside põhjal koostati erinevate

	hooneosade (vundamendid, sokkel, kivi- ja palkseinad, katus) ja erinevate arh. detailide hooldussoovitused
Tegevus 5 Õppematerjalide koostamine	1. Viie erineva piirkonna kohta koostati piirkonna ajalugu ja asustust ning piirkonnale iseloomulike hoonete teket puudutav õppematerjal 2. Hoonete hooldussoovituste põhjal koostati õppematerjal
Tegevus 6 Piirkondlike koolituspäevade läbiviimine	1. Piirkondlikud koolituspäevad viidi läbi - Olustvere rahvamajas, koostöös vallavalitsuse ja Olustvere Maanaiste Seltsiga - Kitzbergi muuseumis, koostöös Karksi vallavalitsuse ja Kitzbergi Sõprade Seltsiga - Õisu mõisa sepikojas, koostöös Halliste vallavalitsuse ja Kaarli Naisseltsiga - Kõpu mõisas koostöös Kõpu vallavalitsusega - Viiratsi valla Surva külas Kärmase talus koostöös Viiratsi vallavalitsuse ja MTÜ-ga Viiratsi külavanemate kogu Igal õppepäeval andis selgitusi ajaloolane, arhitekt, ehitusinsener, kohalik "küla võtmeisik" ja vallavalitsuse esindaja
Tegevus 7 Hoolduskava realiseerimise toetamine	1. Kivimaja 1.1. Lagede taastamine ja viimistlemine, tegevuste dokumenteerimine Õppepäeva korraldamine objektidel 1.2. Seinte taaastamine ja viimistlemine, tegevuste dokumenteerimine Õppepäeva korraldamine objektidel 1.3. Põrandate taaastamine ja viimistlemine, tegevuste dokumenteerimine Õppepäeva korraldamine objektidel 1.4. Sepa-ääsi taastamine ja küttekolde rajamine ajaloolistest savitellistest, tegevuste dokumenteerimine Õppepäeva korraldamine objektidel 1.5. Õppematerjali koostamine
	2. Palkmaja 2.1. Palkmaja teisaldamise kava koostamine 2.2. Palkmaja ülesmöödistamine ja fotografeerimine 2.3. Hoone lahti võtmine, tegevuste dokumenteerimine Õppepäeva korraldamine objektidel 2.4. Hoone teisaldamine ja ladustamine, tegevuste dokumenteerimine Õppepäeva korraldamine objektidel 2.5. Õppematerjali koostamine
Tegevus 8	Projekti meetodikat ja tulemusi tutvustava seminari korraldamine (seminari kava lisatud) Olustveres. 60 osalejat: ühingute esindajad, muinsuskaitseameti esindajad, hoonete omanikud, omavalitsuste ametnikud, arhitektid, insenerid jne.

Projekti jätkusuutlikkus:

1. Projekti võiks käsitleda pilootprojektina analoogselt väärtuslike maastike projektile. Saadud kogemuste põhjal saab koostada meetodika, mida oleks võimalik rakendada ka teistes maakondades ajalooliste hoonete säilitamisel, hooldamisel ja nende väärtuste tähtsustamisel.
2. Maakonnaplaneeringu täiendamine – alus uue, ehituspärandit ja vastavaid miljööväärtusi käsitleva teemaplaneeringu algatamisele.
3. Meetodika ja teemad on omavalitsuste arengukavade koostamise abimaterjaliks, aluseks.

Projekti elluviimisega seotud probleemid ja soovitused:

1. Projekti käivitamisel konkreetselt ära jagada juhtrühma liikmete ülesanded ja jälgida nende täpset täitmist ning ettenähtud ajakavast kinni pidamist.
2. Kohalikud elanikud piirkondades on väga huvitatud oma kodukoha arenguloost ning ajalooliste hoonete säilitamisest. Ei tähtsustata aga oluliste arhitektuursete detailide säilitamise vajadust, mõnikord ka autentsete materjalide kasutamise tähtsust. Tuleb ka alati selgitada, et hoone korras hoidmiseks ei ole alati vaja kasutada kalleid materjale, paljusid töid on võimalik teostada lihtsate vahenditega, kui seda teha õigeaegselt.
3. Koostöö kohalike seltside esindajatega, kes tunnevad piirkondlikke olusid, on väga produktiivne ja hea tulemusega.

Kuidas on projekti tegevusi tutvustatud avalikkusele (ajakirjandus, raadio, televisioon, teabe- ja infopäevad jm):

1. Kõikidel õppepäevadel käis töörühmaga kaasas maakondliku ajalehe "Sakala" reporter.
2. Karksi piirkonna õppepäeva kajastati Lõuna-Viljandimaa piirkondlikus ajalehes.
3. Projekti on tutvustatud keskkonnaministeeriumi poolt korraldatud maastike hoolduskavade koostamist puudutaval üleriigilisel seminaril detsembris 2002.a.
4. Ajaloolise sepikoja taastamisest ilmus kohalikus ajalehes "Sakala" artikkel.
5. Tööde käigus valmis digitaalne selgitustega presentatsioonimaterjal asjast huvitatutele.
6. Lõppseminari kajastati Eesti Raadios
7. Pärast lõppseminari on projekti vastu huvi tundnud Eesti põllumajanduse maastikuarhitektuuri õppetool, muinsuskaitseamet ja ajaleht "Maaleht"

Koostaja (nimi, allkiri, kuupäev)

Tiia Kallas 20.02.2004

Lisa 38

Pärandkultuuri inventeerijate koolitus Mahtra Rahvakoolis

www.zone.ee/mahtrarahvakool

mahtra.rahvakool@mail.ee

Telefon 4844 202

07.dets.05		
Aeg	Tunni teema	Õpetaja
9.30-10.00	Saabumiskohv	
10.00-12.00	Sissejuhatus mittekaitstava pärandkultuuri olemusse ja selle inventeerimisse	Lembitu Tarang
12.00-13.00	Kultuuripärandi olemus. Kultuuripärand kaitsealadel	Priit Kalev Parts
13.00-14.00	Miljööväärtslikud maastikud Lõuna	Age Merila
15.00-17.00	Pärandkultuuri inventeerimise meetodika Praktiline töö - inventeerimise ankeedi täitmine	Jürgen Kusmin Jürgen Kusmin
17.00-19.00	Alade eelvalik - töö kaartidega ja arhiivis Praktiline töö	Toivo Meikar Jürgen Kusmin
Vaba kava	Korralduslikud küsimused: Majutus, õhtusöök, saun	Silvi Puusepp
08.dets.05		
7.30-8.30	Hommikusöök	
8.30-11.00	Inventeerijate kogemused Praktiline töö looduses (otsime objekte) Inventeerijad kolmes otsingurühmas	Rein Kaljuvee Triin Neljandik Jürgen Kusmin
11.00-12.00	Inventuuri andmete digitaliseerimine	Koit Latik
12.00-13.00	Riikliku kaitse all olevad muistised	Armin Rudi

13.00-14.00	Korralduslikud küsimused - vahendid, võimalused, finantsid	Vaike Pommer
	Lõuna	
	Kojusõit	

METSANDUSLIKU PÄRANDKULTUURI INVENTEERIMISLEHT

Objekti nimi								
			Objekti registr.nr					
			Omandivorm					
			Lähteandmete päritolu					
Objekti asukoht:	Maakond		vald		küla			
Kinnistu/metskonna nimetus								
Katastrilõksuse number								
Kõlvik			Põhikaardi nr					
Kvartal		eraldus						
Koordinaadid								
X		X1						
Y		Y1						
Objekti iseloomustus								
Objekti ulatus koordinaatidega määratud punktist					meetrites			
		Objekti kompleksil koosseis						
Objekti seisund								
	Inimõjutused		Võimalikud Inimõjutused					
Märkused								
Inventeerimislehe tähtselt kasutatavad koodid:			Lähteandmete päritolu					
Kõlvik		Inimõjutused	1	metsakorralduse andmebaas				
MM	metsamaa	LA	2	muu metsanduslik andmebaas				
RM	looduslik rohumaad	KA	3	topograafiline kaart				
PM	põllum.kasut.maa	EH	4	muuseumifond				
RB	sood ja rabad	MP	5	kohalik elanik, metsatöötaja				
VE	veekogud	MR	6	muud kaardid				
EM	elamu-ala-õuemaa	PR	7	üliskoolide jm org.uurimisandmed				
			8	leitud juhulikul vältõudel				
			9	muu				
Seisukoord								
	0 objekt hävinud, objektist pole maastikul jälgi säilinud							
	1 märgid maastikul nähtavad objekti, kuid ei luba ühiseilt määrata selle tüüpi							
	2 objekti tüüp määratav, kuid objektist või tema kunagisest funkts.säilinud alla 20%							
	3 objektist või tema funkts. säilinud 20 - 50 %							
	4 objektist või tema funkts. säilinud 50 - 90 %							
	5 objekt hästi või väga hästi säilinud							
Objekti inventeerimise kuupäev								
Inventeerija:				Kood:				
Objekt digitaaliseeritakse	punktina	☐	joonena	☐	pindalaliselt	☐		
Kahjustused metsakasutuse tõttu	vanemad	☐	nooremad	☐	kui 10 aastat			
Traditsioonid pärimused ja nende allikad:								
Varasemad kirjeldused								
Kaardid			FOTO nr					
Puistu iseloomustus		Metsa vanus						
Viimase 10 a raled		Puistu tihedus						
HR - hooldusrale		H - hõre						
LR - lagerale		K - keskmine	kask	kuusk	männihaab	tamm	saar	lepp
		T - the	% Koosseisus					
Skits:								

PÄRANDKULTUURI OBJEKTIDE INVENTEERIMISE

METOODIKA

Jürgen Kusmin

Pärandkultuuri objektide inventeerimine toimub kolmes etapis:

- ettevalmistused ja eelvalik;
- välitööd;
- tulemuste vormistamine.

1. Ettevalmistused ja eelvalik

Kameraalse eelvaliku käigus leitakse välitööül ülesotsimist väärivad objektid. Eelvalikul kasutatakse:

- metsanduslikke andmebaase ja Sagadi metsamuuseumi fonde;
- Kirjandusmuuseumi kultuuriloolist ja teisi arhiive;
- kohalike muuseumide fonde;
- topograafilisi kaarte;
- muud infot (suulised teated, käsikirjaline info).

Metsanduslikke andmebaase, nii metuskondades, kui ka Sagadi metsamuuseumis jt metsanduslikes institutsioonides säilitatavaid, saab kasutada metsakultuuride rajamise aja, mooduse, raiete jne määramiseks. Sageli võimaldab see selgitada, kelle poolt on need rajatud. On võimalik leida katse- ja uurimisaluseid puustuid, mis on rajatud (valitud) teaduslikeks eesmärkideks. On võimalik leida andmeid ka muude objektide kohta (metsavahikohad jm). Tähtis allikas on vääriselupaikade andmebaas.

Muuseumide fondides tuleb eelkõige tähelepanu pöörata teadetele ja materjalidele uuritava piirkonna kohta. Kuna säilitusfondides on materjal sageli süstematiseerimata, tuleb välja selekteerida ka juhuslikult leitud objektide andmed teiste piirkondade kohta.

Topograafilised kaardid on tähtsad abivahendid. Mida detailsemad need on, seda rohkem on neil informatsiooni üksikobjektide kohta. Näiteks tuleks kasutada nn 1-verstast Vene sõjaväekaarti aastatest 1896-1912, edasi on võimalik kasutada topograafilisi kaarte 1930. aastast ning Vene sõjaväekaarte alates 1942. aastast. See oleks miinimumkomplekt. Muuseumi fondides võib leida veel mõisate jm maavalduste detailkaarte ja kõlvikulisi kaarte, mis on heaks allikaks kadunud hoonete ja rajatiste asukohtade määramiseks. Topograafiliste kaartide soovitatav mõõtkava ei tohiks olla alla 1:50 000.

Muu info. Alati tuleb kontrollida, kas eelvaliku objektidest on midagi säilinud. Küsitleda tuleb kohalikke metsatöötajaid ja elanikke. Läbi tuleks vaadata kohalikes koolides tehtud kodu-uurimistööd, samuti muud kodu-uurimuslikud materjalid. Võimalikeks allikateks on veel:

- vanade metsade inventeerimisandmed;
- puisniitude inventeerimisandmed;
- mullastiku ja aluspõhja kaardid;
- ülikoolide ja projektorganisatsioonide uurimisandmed.

Kõik eelvalitud objektid märgitakse välitöökaartidele. Välitöökaartideks võib kasutada Eesti Põhikaardi või katastrikaardi lehtede A4 kuni A3 formaadis koopiasid mõõtkavas 1:10 000 või 1:20 000.

2. Välitööd

2.1. Üldised juhised

Kõik eelvaliku käigus märgistatud kohad tuleb läbi käia. Eelvalitud objekti ülevaatamise eesmärk on hinnata, kas tegemist on kultuuriväärtusega. Kriteeriumiks on sobiv võtta Rootsi pärandkultuuri uurimise juhendis toodud määrang: pärandkultuuri objektiks tuleb arvata kõik objektid, kus on inimese tegevust näha.

2.2. Välitööde varustus:

Enne välitöödele minekut on soovitatav planeerida liikumisteed. Minimaalne vajalik varustus on: välitööde kaart, välitöölehed (ankeedid), kompass, nuga, fotoaparaat (soovitatavalt digitaalne), GPS seade ja muud vajalikud lisamaterjalid.

2.3. Pärandkultuuri objekti põhitüübi määramine:

- objekti praeguse seisukorra kujunemise tähtsamate protsesside tuvastamine (looduslik protsess, inimõju jm);
- objekti ajalise päritolu ja arenguloo esialgne tuvastamine;
- kaasnevate loodusväärtuste (võimalik VEP, haruldased taime- ja loomaliigid) esinemine;
- paiga võrdlemine vääriselupaikade andmebaasiga, maastikuliste võtmetunnuste alusel võivad need olla määratletud VEP-na, kuid on ühtlasi pärandkultuuri objektid, näiteks allikad ja

põlispuud (mis on samal ajal seotud pärimustega), puisniidud ja -karjamaad, kui seal on tehisobjekte (karjamaakaev, lubjapõletusahju varemed, kiviaed vm).

- olemasolev tüübistik ei ole lõplik, seega võib inventeerija vajadusel luua uusi objektitüüpe, kirjutades selle inventeerimiskaardile. Lühendi andmine toimub unikaalsuse huvides üldbaasi sisestamisel digitaliseerija poolt.

2.4. Pärandkultuuri objekti registreerimine ja välitööankeedi täitmine

Iga pärandkultuuriobjekti kohta täidetakse välitööde ankeet (vorm käesoleva metoodika lisana). Ankeet sisaldab järgmisi välju:

1. **Objekti nimi.** Maksimaalselt objekti kirjeldav nimi.
2. **Objekti asukoht.** Sõnadega kirjutatakse maakond, vald, metskond, küla, talu ja omaniku nimi. Numbritega kirjutatakse katastrinumber (olemasolul), kvartali, maatüki ja eralduse number, samuti põhikaardi lehe number.
3. **Maatüki omandikuuluvus** tähistatakse numbrikoodiga (1-eramaa, 2-põline riigimaa, 3-ebaselge staatusega maa).
4. **Lähteandmete päritolu.** Informatsiooniallika kood, mille põhjal avastati pärandkultuuri objekt. Märkida tuleks kõik allikad, olulisemad ettepoole.

Allikas	Kood
Metsakorralduse andmebaas	1
Muu metsanduslik andmebaas	2
Topograafiline kaart	3
Muuseumifondid	4
Kohalik elanik, metsatöötaja	5
Muud kaardid	6
Ülikoolide jm org. uurimisandmed	7
Leitud juhuslikult välitöödel	8
Muu	9

5. **Objekti registreerimisnumber.** Igal objektil on unikaalne registreerimisnumber, mis koosneb kolmest koolonitega eraldatud numbrite rühmast: esimene rühm tähistab valda, teine rühm objektitüüpi ja kolmas rühm antud objekti järjekorranumbrit antud vallas sama tüübiga objektide seas. Registreerimisnumber omistatakse objektide registreerimisnimekirja põhjal. Registreerimisnimekirju peetakse koondülevaate saamiseks inventuuri seisust ja registreerimisnumbrite järjekorra kohta registri pidamiseks valdade kaupa. Nimekirja vorm on toodud käesoleva metoodika lisana.

6. **Objekti X koordinaat** määratakse objekti keskpunktis GPS-seadmega. Kompaktse objekti kohta antakse ühed koordinaadid, joonobjekti kohta kahed (otste) koordinaadid. Keerulisemate objektide või objektide kompleksi korral lisatakse ankeedile objektide asendiplaan joonistatud skitsina või põhikaardi lehe fragmendina.

7. **Objekti Y koordinaat.**

8. **Objekti X1 koordinaat.**

9. **Objekti Y1 koordinaat.**

10. **Kõlvik** iseloomustab objekti ümbritsevat maakasutust, kasutatakse järgmisi koode:

- MM – metsamaa;
- RM – looduslik rohumaa;
- PM – põllumajandusmaa;
- RB – sood ja rabad;
- VE – veekogud;
- EM – elamu-, aia- ja õuemaad.

11. **Objekti ulatus keskpunktist** meetrites annab ettekujutuse objekti või objektide kompleksi suurusest lähtuvalt koordinaatidega määratud punktist.

12. **Objekti koosseis** täidetakse objektide kompleksi korral. Tüübikoodide abil kirjeldatakse ära ka teised inventeerija poolt oluliseks peetavad objektid.

13. **Objekti seisukord.** Kirjeldamisel kasutatakse järgmisi koode:

- 0 – hävinud, objektist pole maastikul jälgi säilinud;
- 1 – maastikul on säilinud märgid, kuid ei luba üheselt määrata tüüpi;
- 2 – tüüp määratav, objektist või tema kunagisest funktsionaalsusest säilinud alla 20%, siia kuuluvad näiteks ahervared, kinnikasvanud kiviaiad;
- 3 – objektist või tema kunagisest funktsionaalsusest säilinud 20-50%;
- 4 – objektist või tema kunagisest funktsionaalsusest säilinud 50-90%;
- 5 – objekt hästi või väga hästi säilinud, koheselt või väikeste pingutustega kasutatav oma esialgses funktsioonis.

Seisukordade 0 ja 1 korral on teave objekti kohta saadud suulistest või kirjalikest allikatest. Objektide kompleksi seisukorraks on kompleksi koostisosade valitsev seisund.

14. **Inimmõjutused.** Esinemisel kasutatakse järgmisi koode:

- LA – lammutamine, lõhkumine;
- KA – kaevetööd, pinnase purustamine;
- EH – ehitustööd, mis on kahjustanud objekti algupära;
- MP – maaparandus;
- MR – metsa raie;
- PR – prahistamine, prügi mahapanek.

15. **Võimalikud inimõjutused.** Märgitakse inventeerijale teadaolevad ohud objekti säilimisele, kasutades koode sarnaselt punktile 14.

16. **Märkused.** Kirjeldatakse lisamaterjalide olemasolu (näit. asendiplaanid), viited koduloo- ja arhiivmaterjalidele ning muud inventeerija seisukohalt ankeeti lisamist väärivad andmed.

17. **Inventeerimise kuupäev.**

18. **Objekt digitaliseeritakse** punktina, joonena või pindalaliselt (märkida ristiga vastavasse lahtrisse).

19. **Metsakasutusest tingitud kahjustused.** Juhul kui tegevus on objekti otseselt kahjustanud. Märgitakse ristiga kas värskemad kui 10 a või vanemad.

20. **Pärimused.** Objekti kohta teada olevad legendid ja päritolu.

21. **Kirjalike allikate** esinemise korral märgitakse, millises kirjanduses või kaardil, mis aastal välja lastud, kus asub (kui asub arhiivifondides)

22. **Fotod.** Tehakse digitaalsed, ankeedile märgitakse failinimi/foto nr

23. **Puistu iseloomustus** objekti ümbruses koosseisu järgi. Ristiga märgitakse, kas on olnud raieid. Hinnanguline puistu vanus.

2.5. Tulemuste vormistamine

Välitöökaartidele kantud pärandkultuuri objektide piirid ja asukohad joonistatakse inventeerija poolt ümber aruandekaardi lehtedele (objekti kuju ja nimi), soovitatavalt põhikaardilehed. Kui kogu kaardilehte (5x5 km) hõlmav ala on inventeeritud ja leitud pärandkultuuri objektid kaartidele kantud, on leht valmis digitaliseerimiseks.

Inventeerimiskaartide koondtabel koostatakse MS Exceli (või muu tabelarvutusprogrammi) vahenditega, võimalusel inventeerija poolt. Objekti puhul, mis läbib mitut erinevat kinnistut, kõlvikut, administratiivüksust, jms tuleb kanda tabelisse see, kus objekti on kõige rohkem. *Näiteks kui metsasiht läbib kolme kinnistut, siis kanda tabelisse selle kinnistu nimi ja number, kus on objekt kõige pikemalt.* Inventeerimiskaartide digitaliseerimisel kasutatav koondtabel peab sisaldama välja tabelis 1 toodud pikkuse, sisu ja järjekorraga.

Objektide fotod digitaliseeritakse (paberfotode puhul) ja salvestatakse andmekandjale (CD, mälukaart, -pulk vms) koos koontabeliga. Andmekandja,

põhikaardilehed ja inventeerimisankeedid antakse üle digitaliseemiseks. Eksimuste vältimiseks peaksid inventeerija ja digitaliseerija digikaardikihi loomist teostama koos.

Tabel 1. Inventuuri koondtabeli väljade järjekord ja sisu.

Välja nimi	Max pikkus (tähe märki)	Kirjeldus (koodid vt. eespool)
Objekti nimi	50	Nimi, millega objekti tuntakse
Tüübikood	3	Kolmetäheline objekti tüübi kood (vt tabel 2)
Omandivorm	1	Numbrikood
Maakond	15	Objekti asukoht
Vald	15	Objekti asukoht
Küla	15	Objekti asukoht
Kinnistu nimi	20	Objekti asukoht (NB! Värskeimad andmed aadressil www.maaamet.ee)
Katastritunnus	14	Katastriüksuse number kujul XXXXX:XXX:XXXX
Põhikaardi leht	5	Viiekohaline põhikaardi lehe number
Kõlvik	2	Kõlviku liik objekti asukohas. Tähe kood
Kvartal	5	Kvartali number
Eraldis	2	Eralduse number
Objekti ulatus	4	Ulatus keskpunktist meetrites
Kompleksi koosseis	15	Täidetakse tüübikoodide abil (kujul AAA,BBB,CCC), juhul kui lisaks registreerimisel kasutatud põhilisele objektitüübile on samas kompleksis ka teisi objekte. Võimalusel tuleb neid märkustes kirjeldada.
Seisund	1	Objekti hetkeolukorda kirjeldav numbrikood. Objektide kompleksi korral antakse hinnang koostisosade valitsevale seisundile
Inimmõjutused	2	Kirjeldatakse üks (peamine) mõjur tähe koodiga
Ohud	2	Inventeerija arvates üks (suurim) ohutegur tähe koodiga
Lähteandmete päritolu	1	Märgitakse allikas, kus saadi esmane teade objekti kohta. Numbrikoodiga.
Pärimused ja allikad	250	Objekti kohta teada olevad legendid (NB! Jälgida antud tähemärkidesse mahtumist)
Varasemad kirjeldused	50	Viited teistele objekti puudutavatele infoallikatele
Märkused	150	Inventeerija arvates vajalik lisainfo
Foto nr	9	Digitaalse foto failinimi. Kujul XYYYY.jpg Kus XX on inventeerija kahetäheline kood ja YYY inventeerija poolt fotole omistatud unikaalne number (NB! faililaiendi tekstina äratoomine on tingimata vajalik)
Kaardid	20	Võimalusel viide kaardile (nimi, lehe number), kus objekt peal on.
Puistu koosseis	20	Puistu koosseisuvalem (puuliigiti nende osakaal %), suure objekti puhul võib tuua ka mitu koosseisuvalemit
Puistu vanus	3	Puistu vanus inventeerimise hetkel. Audentsete andmete puudumisel võib kasutada ka silmamõõdulist hinnangut
Puistu tihedus	1	Silmamõõduline hinnang puistu tihedusele tähe koodiga: H - hõre; K – keskmine; T - tihe
Viimase 10 a raied	2	Kui metsakasutus viimase kümne aasta jooksul on otseselt kahjustanud objekti seisukorda. Tähe koodiga: HR - hooldusraie; LR - lageraie
Inventeerija	20	Inventeerija nimi
Kuupäev	10	Inventeerimise kuupäev. NB! Väli peab olema tekstivormingus.

Objekti tähis kaardil	1	Objekti tüüp digitaliseerimisel numbrikoodiga: 1 - punkt; 2 - joon; 3 – pindobjekt
------------------------------	---	--

Tabel 2. Pärandkultuuriobjektide põhitüübigistik.

Tüübi nimi	Kood
1 KULTUURMAASTIKU KUJUNEMISEGA SEOTUD MUISTISED	
Muinsaeagsed asulakohad	MUA
Muinsaeagsed kalmekohad	MUK
Muinsapõllud	MUP
2 LOODUSLIKUD VÕI POOLLOODUSLIKUD MÄLESTISED	
Hiieallikad, raviallikad	ALL
Hiied, hiiepuud, pärimustega puud	HII
Kabelimäed	KBM
Kividest ülekäigukoht	YKK
Mälestus-, pärimuste, märkidega, tekstidega kivid, ohvri- ja kultusekivid	KIV
Pakkteed	PAT
Pao- ja pelgupaigad	PAP
Pärandkooslused	PUM
Põlised metsateed	MET
Põlispuid	PUU
Ristimäed	RIM
Ristipuud	RIP
Soosillad	SOS
Talveteed	TAT
Vanad kohanimed	KON
Vanade talu- ja metsavahikohtade õuepuud	OPU
3 TÖÖDE JA TEGEMISTEGA SEOTUD MÄLESTISED	
Jahi, kalanduse ja mesindusega seotud kohad	JKM
Kohalikud elektrijaamad	KEJ
Laevaehituskohad	LEK
Lautrid e. Valgmad, sadamad	VLG
Linaleoaugud	LLA
Lubjaaahjud ja lubjapõletamiskohad	LUA
Maaparandusobjektid	MPO
Metsa estakaadid ja saeveskid	EST
Miiliaugud, söepõletuskohad	MIA
Muud mõisaeagsed tootmishooned	MTH
Paadikuur	PKU
Paemurrud	PAM
Parvetuskohad	PAK
Potase ja klaasikojad	PKL
Raua- ja ookrileiukohad	RLK
Raudkividest vanad alajaamad	ALJ
Raudteerajatised	RTR
Tõrvaahjud, tõrvaajamiskohad	TOA
Turbavõtukohad	TVK
Vanad meremärgid	MEM
Vanad savitööstused, telliseahjud	SAT
4 EHITISED JA RAJATISED	

Ajaloolised piirimärgid	PIM
Asuniketalude kohad	AST
Hauad	HAU
Hauatähised	HAT
Heinaküünid, kuhjalavad	HEK
Kaevud, karjamaakaevud, kivikünad	KAE
Katkukülaasemed	KKA
Katkusurnuaiad	KSA
Keldrid	KEL
Kellatornid	KET
Kiiged, kiigemäed	KIM
Kiviaiad, tarad	AED
Kivisillad ja -truubid	KIS
Kodukultuuri näited 1920 - 1940	KOK
Koolihooned	KOO
Körtsid	KOR
Külavainud	KUV
Kultusehooned	KUL
Laudad, tallid	LAU
Lokulauad	LOL
Maakojad	MAK
Mõisaarhitektuuri objektid	MOA
Mõisakultuuri osad: mõisa-, jalutuspargid, paviljonid, tiigid, kunstlikud saared	MOK
Moonakamajad	MOM
Munakiviteed	MKT
Pärandkultuuri märgid NL ajast: piimapukid, tootmishooned, siloaugud	PNL
Põlised talukohad	TAK
Põliskülade kohad	POK
Postijaamad	POJ
Püstkojad	PUK
Reielamu, elamu	REE
Saunad	SAU
Savimajad	SAM
Sepikojad	SEK
Taluaidad	TAA
Tuuleveskid	TUV
Ühis- ja hädaabitöödega rajatud objektid	HAO
Vabadiku(popsi)saunade asemed	POP
Vahtkondade kordonid	VKK
Vanad kabelivaremed	KAV
Vanad teetähised	TET
Väravad	VAR
Vesiveskid, veskitammid	VEV
5 MILITAARSED MÄLESTISED	
Kaitseliiduga seotud objektid: lasketiirud, õppuste kohad, skautide laagrid	KAL
Metsavendade punkrid	MVP
Muinaslinnused	LIN
Okupatsioonijaaja objektid	OKU
Sõjalised objektid keskajast, eelmistest sajanditest	MIL
6 METS KUI KULTUURINÄHTUS	

Ajalooliste isikute rajatud puistud	AJM
Ajaloosündmustega seotud puistud	ASM
Eriotstarbel rajatud puistud	EOM
Eripärase kasutuseesmärgiga puistud	EKM
Eripärase koosseisuga katsekultuurid	KAM
Eripärase maapinna ettevalmistusega või tehnoloogiaga rajatud puistud	ETM
Jäljed huvitavamate metsamajanduslike võtete rakendamisest	RAI
Metsad, mida on uurinud tuntud teadlased	TEM
Metsastunud pargid	PKM
Silmapaistvad puistud ja puude grupid liigi mõõtmete või muu poolest	SIM
Silmapaistvad võõrliikidest puistud	VOM
Traditsioonidega seotud puistud	TRM
Vaigukogumispunktid	VAI
Vanad metsataimlad	MTI
Vanemate metsakorralduste (nt. üle 150 aastased kvartalisihid) jäljed	MEK

Vihula valla üldplaneeringu seletuskiri

AS ENTEC

Väljavõte

9 AJALOOLINE KÜLAMILJÖÖ JA SELLEGA ARVESTAMINE VIHULA VALLA RANNAKÜLADES

[9.1 Head näited](#)

[9.2 Mida vältida](#)

[9.3 Ajaloolisesse külamiljöösse sobivad materjalid](#)

[9.4 Materjali valik hoone taastusremondi puhul](#)

[9.5 Külamiljööga arvestamine ehitamisel](#)

9.4 Materjali valik hoone taastusremondi puhul

Algusesse

Hoone taastamise või remondi puhul on tihti probleemiks uut tüüpi ehitusmaterjalide valiku rohkus. Tavalisel majaomanikul on peaaegu võimatu otsustada materjalide vastupidavuse ja seeläbi ka tasuvuse üle. Siiski tuleks meeles pidada, et pole olemas absoluutselt hooldusvabu materjale. Uute materjalide puhul küll reklaamitakse nende pikka iga, kuid tõsielus kipuvad nad oma lubatud eluea ületamise järel vastupidiselt traditsioonilistele materjalidele muutuma ebaesteetiliseks.¹

¹ Käesolev peatükk tugineb Helene Hanes'e raamatule "Tallinna Puitlinnaosad. Süda-Tatari ja Kalamaja. Rootsi keelest tõlkinud Kaur Lass, toimetanud Urve Lepasoon. Väljaandja: Boverket, Karlskrona 1995. Raamatu algteksti on siinkohal mugandatud vastavaks rannaküla ehitustraditsioonidele.

Vanemate majade puhul võib tõdeda, et nad on ehitatud konstruktsiooni loogika kohaselt, mis lubab neid hiljem odavalt ning lihtsate vahenditega korrastada ja vajadusel isegi ümber ehitada. Seda seetõttu, et tööjõud oli omal ajal odav, ent materjal ja eriti veel kvaliteetne ja hästikuivatatud metsamaterjal kallis ning omal ajal ehitades peeti ülioluliseks saavutada hoone võimalikult pikk kasutusiga ning vastupidavus. Traditsionaalsete materjalide kasutamine tähendab eelkõige seda, et materjalide valikut restaureerimisel tuleb piirata. Maja värvimise puhul tähendab see linaõlist, kriidipulbrist või munatemperast värvide kasutamist.

Vahepeelsel perioodil katkes Eesti linaõli baasil värvi valmistamine ja ainsateks kättesaadavateks värvideks muutusid sünteetilised õlivärvid. Enamus Eesti puumajadest olid aga algselt värvitud just linaõlist valmistatud värvidega.

Linaõlist värvikihi püsivuse saavutamiseks on vajalik korralik pinna värvimiseelne ettevalmistamine. Vana lahtine värv tuleb esmalt terasharja või pahtlilabida abil eemaldada. Niiskuskindla värvi olemasolul tuleb aga viimane fassaadilt täielikult eemaldada võimaldamaks linaõli puitu imbumist. Oluline on ka värvi alla mineva pinna kuivus, sest vastasel korral värv ei imbu materjali ja jääb vaid pinda katma põhjustades hilisemat maha koorumist. Ka tuleks värv pinnale kanda mitmes, soovitatavalt kolmes, kihis. Hoone lõunapoolseid välisseinu tuleb tihedamalt üle värvida, kuna ilmastiku – tuulte, vihma ja päikese mõju neile on suurem. Ka vajavad ülejäänud hoonest tihedamat hooldust treppide ja akende alla jäävad seinapinnad.

Linaõlist värvide kasutamine nõuab küll enam aega kui plastvärvide kasutamine kuid annab see eest ilusama tulemuse ja vähendab niiskuse kontsentratsiooni tekkimise võimalust konstruktsioonis. Oluline on vaid ajastada tööd aasta kuivemale perioodile. Tihti

võib küll värskelt värvitud fassaad tunduda alul liig läikiv ent aasta jooksul see matistub ja saavutab ilusa struktuuriga pinna.

Elamu sees tekib pidevalt suures koguses niiskust. Selleks on esmalt muidugi inimeste enda poolt eraldatav niiskus, teisalt ka köögis ja vannitubades tekkiv aur. Tuleb aga rõhutada, et puidul on omadus niiskust endasse korjata. Vanemates puitelamutes toimib üldiselt loomulik ventilatsioon uste, akende ja seinte kaudu, mis lasevad niiskusel läbi konstruktsiooni liikuda. See isereguleeruv ventilatsioon on vajalik vähendamaks kopituse tekke riski. Hoone renoveerimise juures on oluline leida tasakaal sooja sisekliima saavutamise ja loomuliku ventilatsiooni toimimise vahel.

Välimise lisasoojustuse paigaldamine puitelamutele tavaliselt soovitud tulemust ei anna. Hoopis suuremat kasu võib aga saada keldriseinte või lagede soojapidavuse tõstmise kaudu. Ka pööningule paigaldatud lisasoojustus osutub enamasti kiirelt efekti andvaks, kuna soojal õhul on omadus oma kerguse tõttu ülespoole tõusta. Pööningu soojustamisel tuleks vaid meeles pidada, et seal oleva õhuruumi loomulik ventilatsioon on oluline säilitada ka edaspidi ja seda ei tohi sulgeda.

Parema soojapidavuse säilitamiseks ei tasu ka minna välja vahetama originaalaknaid. Praktika on näidanud, et liiga kergelt minnakse vahetama olemasolevaid aknaid ja nende piitu. Uued plast- või metallraamidega aknad aga ei suuda enamasti võistelda vanade puitakendega, seda ei eluealt, ega ka esteetilisest aspektist. Ka jätab moodsa tehnoloogia abil valmistatud klaas tihti akna asemel hoopis augu mulje. Vanade puitakende puhul tuleb neid vaid regulaarselt linaõlist värviga värvida ja talveks kinni toppida. Ka on uurimused osutanud et selline vana korrashoitud aken on vähemasti sama hea soojapidavusega kui uus kolmeklaasiline aken.

Vanemate akendega kaasneb veel ka parema heliisolatsiooni eelis, kuna piisavalt suur vaheeruum kahe akna vahel tagab parema mürasummutamise, kui sentimeetrised vahed pakettklaasil. Lõpuks tuleks veelkord rõhutada ka vanade akendega kaasnevat ilu aspekti, mis isenesest kaasneb hea puutöö ning viimistlusega. Sellist ilu on raske rahas mõõta ning hiljem tagasi osta. Kokkuvõttes võib seega öelda, et vägagi levinud arvamus akende vahetamisega väga suurt soojapidavuskasut saavutada ei vasta tõele ning seega puudub põhjus eelistada akende restaureerimisele uute akende ostmist.

Nii Eestile kui Vihula vallale teeks au, kui suudetakse säilitada väärtused, mida selline ülimalt unikaalne arhitektuuripärand nagu vanade rannakülade puitmajad endas hoiab.

9.5 Külamiljööga arvestamine ehitamisel

[Algusesse](#)

Uute hoonete ehitamisel on oluline nende sobivus küla miljöösse. Tähtis ei ole olemasolevasse külamiljöösse ajaloolise ilmega majade ehitamine, vaid ehitatavate majade mastaap. Uued hooned ei tohiks olla suurema mahu ja gabariitidega, kui olemasolevad hooned.

Vanaaegsete hoonete imiteerimise asemel tuleks ehitada pigem modernistliku ja kaasaegse lahendusega hooned (v.a. Käsmu ja Altja küla keskosas). Uute hoonete ehitamisel tuleb arvestada, et hoone sobiks ümbritsevasse miljöösse. Selle tagab eelkõige õige materjalide valik. Uute hoonete projekteerimisel tuleks kasutada naturaalseid materjale: klaasi, betooni, puitu, kivi.

Olemasolevatel hoonetel on oluline säilitada ja vajadusel restaureerida hoone vanu aknaid ja uksti. Paljudel hoonetel on säilinud (või restaureeritud) vanad aknad koos akende jaotuse, tappide ja muude iseloomulike detailidega või vanad plankused koos puitnikerduste ja originaallukkudega. Samas leidub ka külamiljööd rikkuvaid näiteid sellest, kuidas hoonetele on ette pandud peegelklaasidega uued aknad, mis jätavad eemaltvaadatuna mulje „mustavatest aukudest“ hoones. Vanast aknast näeb läbi, uus peegeldab rohkem kui läbi paistab. Samuti ei ole vanal aknal peegli efekti vaid peegeldus aknalt on ebamäärane ja nõrk. Rannakülas on plastikaknad täiesti sobimatud, mis

mõjuvad võõrkehana nii ajaloolise puithoone kui ka kaasaegse naturaalistest materjalidest hoone juures.

Tähtis on hoone katuse kalle ja konstruktsioon ning hoone katusekattematerjalid. Rannaküladele on valdavalt iseloomulikud vanad kivist viilkatused, sindelaktused, roost kelpkatused jne. Ka vanad sammaldunud eterniitkatused ei riiva silma. Küll aga leidub palju restaureeritud hooneid, millele on paigaldatud profiilplekist katuse, mis kuidagi ei sobi ümbritsevasse keskkonda. Lisaks katusematerjalidele on oluline ka katuse kuju, mis aga ei tähenda, et ümbritsevasse maastikupilti ei võiks haakuda lamekatusega hooned. Üks hea näide sobivast lamekatusega hoonest on olemas näiteks Käsmu küla alguses. Halvaks näiteks on mastaapsed kelpkatusega majad.

Puidu kasutamine majade välisviimistluses on rannaküladele iseloomulik. Vanas puitlaudises on näha oksakohti ja vaigujooksu, vana puitvooder lisab hoonele aja hõngu. Sageli laotakse maja seina äärde puuriit. Küll aga on küladele väga võõras ja sobimatu plastvoodri kasutamine välisviimistluses. Plastvooder jätab tehisliku ja ajapikku ka määrdunud mulje.

Lihtsalt korda tehtud hooned on sageli huvitavamad kui kalliste kuid sobimatute materjalidega viimistletud hooned. Sagedasti kohtab halvas olukorras olevaid hooneid, millel on stiilset joont. Oluline on, et neid ei rikutaks vaid renoveeritaks alalhoidlikult.

Et rannakülad paiknevad mere kaldal, on palju külasid ilmestavad detaile seotud merega. Kas on need siis hallid oma aja ära elanud paadid, seinale riputatud kalapüügitarbed, vanad paadikuurid, majakad või rannateed. Iseloomulikke vanu detaile tuleks kindlasti säilitada.

Oluline on säilitada ka küla struktuuri ja olemasolevat teedevõrku. Palju on häid näiteid kitsastest looklevatest õitsvatest muruteedest või pinnasteedest hoonete vahel, mida tuleks säilitada. Kindlasti ei tohiks vanu korralikke kruusa- või pinnasteid asfalteerida.

Poolik on ka rannakülade teede viidastamine, mis on eriti aktuaalne Käsmu ja Vergi külades. Viidad on lagunened ja sobimatust materjalist. Samuti peaks rohkem tähelepanu pöörama küla siltide ja viitade kujundusele tervikuna.

Oluliseks tuleb pidada inimeste arhitektuuri alase teadvuse tõstmist valla ja Lahemaa rahvuspargi koostöös.

EESTI VABARIIGI KULTUURIMINISTEERIUM

Kinnitatud
kultuuriministri
29.08.2006. a
käskkirjaga nr 241

**MAA-ARHITEKTUUR JA -MAASTIK.
UURIMINE JA HOIDMINE
VALDKONNA ARENGUKAVA
2007–2010**

TALLINN 2006

Sisukord

1.	SISSEJUHATUS	240
1.1.	ARENGUKAVA KESTUS	240
1.2.	SEOSSED TEISTE VALDKONNA ARENGUKAVADEGA	241
1.3.	ARENGUKAVA KOOSTAMISEL OSALENUD MINISTEERIUMID NING KAASATUD ASUTUSED.....	244
1.4.	ARENGUKAVAS KASUTATAVAD PÕHIMÕISTED	244
1.5.	AJALOOLINE TAUST	245
1.5.1.	Eesti maa-arhitektuuri eripära	245
1.5.2.	Miljööväärtuslike maamaastike uurimine ja hoidmine	246
1.5.3.	Ajalooliste maaehitiste uurimine ja hoidmine	247
1.5.4.	Rehemaja – meie arhitektuuripärandi algupäraseim osa	250
1.5.5.	Mõisad ja kirikud	251
1.5.6.	Uuem maa-arhitektuur	251
1.5.7.	1990. aastail alanud muutused	252
1.6.	HETKEOLUKORRA ANALÜÜS	254
1.6.1.	Vajadus kaitsta maamaastikke ja traditsioonilist asustuspilti	254
1.6.2.	Eeltööd arengukava koostamiseks	254
1.6.3.	Senised pilootprojektid	255
2.	ARENGUKAVA STRATEEGILISED EESMÄRGID, MEETMED JA TEGEVUSSUUNAD.....	259
	EESMÄRK 1: Välja on töötatud uurimisstrateegia ja -metoodika, toimuvad järjepidevad uuringud.....	261
	MEEDE 1.1: Maa-arhitektuuri ja -maastike järjepideva uurimise tagamine	261
	EESMÄRK 2: Loodud on maaehituspärandi andmebaas	262
	MEEDE 2.1: Maaehituspärandi andmebaasi arendamine	263
	EESMÄRK 3: Toimuvad maa-arhitektuuri ja -maastikke tutvustavad ja väärtustavad tegevused	263

MEEDE 3.1: Arengukava raames toimunud uuringute tulemuste tutvustamine	264
MEEDE 3.2: Avalikkuse teadlikkuse tõstmine ja väärtushinnangute kujundamine.....	264
EESMÄRK 4: Toimib maaehituspärandi omanike nõustamissüsteem ning välja on töötatud maaehituspärandi säilitamiseks vajalikud toetusmeetmed.....	266
MEEDE 4.1: Omanike nõustamise korraldamine	266
MEEDE 4.2: Toetusmeetmete väljatöötamine ja rakendamine	267
EESMÄRK 5: Toimub traditsiooniliste ehitusoskuste ja maa-arhitektuurialaste teadmiste järjepidev edasiandmine	267
MEEDE 5.1: Maa-arhitektuuri ja -maastike temaatika sidumine kõrgkoolide õppetööga	268
3. ARENGUKAVA MAKSUMUSE PROGNOOS MEETMETE LÕIKES.....	269
4. ARENGUKAVA RAKENDAMINE JA SEIRE.....	270

1. SISSEJUHATUS

1.1. ARENGUKAVA KESTUS

Maa-arhitektuuri ja -maastike valdkonnas on käesolev, aastaks 2007–2010 planeeritud arengukava esimene omalaadne Eestis. Arvestades arengukavas esiletoodud probleemide aktuaalsust ning jätkuvat vajadust praktiliste lahenduste järele, võib selle lõppemise järel Kultuuriministeerium teha Vabariigi Valitsusele ettepaneku jätkata sarnase meetmetekavaga uuel tegevusperioodil.

Pikaajaline visioon:

Maaehituspärandi ja maamaastike kohta on loodud andmebaaside võrgustik oskusteabe ja objektide kohta ning nõustajate ja meistrite-praktikute leidmiseks. Maaehitiste omanikud väärtustavad oma valduses olevat kultuuripärandit ning lähtuvad selle korrastamisel säästva restaureerimise põhimõtetest. Seni kasutusest väljas olevad ehitised või nende kompleksid on saanud uued kasutusviisid, mis annab kinnisvarale lisaväärtust.

Selle tulemusena on miljööväärtuslikud asumid ja maastikud hooldatud ning säilinud on piirkonnale omased ehitustraditsioonid, samuti hoonetüübid ja neid ümbritsev maastik. See omakorda on loonud täiendavad eeldused turismi, tööhõive ja seeläbi kogu maapiirkonna tasakaalustatud arengule, noorte sidumisele esivanemate kodukohtadega, turvalisele elukeskkonnale, samuti säästvale ja loodushoidlikule eluviisile. Vaatamata muutustele traditsioonilistes tegevusalades maal on säilinud külaasustuse struktuur ning piirkondlik eripära.

1.2. SEOSSED TEISTE VALDKONNA ARENGUKAVADEGA

Eestis on käivitunud mitu riiklikku strateegiat, arengukava ja programmi, mis muuhulgas puudutavad ka maa-arhitektuuri ja -maastike valdkonda. Antud arengukava jaoks on tähtsamad järgmised strateegiad, arengukavad ja programmid:

- *Eesti säästva arengu riiklik strateegia “Säästev Eesti 21”*

Käesolev arengukava lähtub “Säästev Eesti 21” peasihist ühendada üleilmsest konkurentsist tulenev edukusenõue säästva arengu põhimõtete ning Eesti traditsiooniliste väärtuste ja omanäolise kultuuriruumi säilitamisega. Jätkusuutlikkuse hindamise aluseks on muuhulgas Eesti kultuuriruumi ulatus, mille indikaatoriks on eesti kultuuri materialiseerumise määr arhitektuuris, maastikes ja märgilises keskkonnas.

- *Eesti maaelu arengu strateegia 2007-2013 (vastutav ministeerium: Põllumajandusministeerium)*

“Eesti maaelu arengu strateegia” eelnõu (märts 2006 seisuga) sätestab, et oluline on tagada kultuuripärandi objektide säilimine nende ajaloolist ilmet respektides. Strateegia üheks eesmärgiks on paikkonna säilitamine ning prioriteetsete tegevuste loetelus on välja toodud vähetootlike investeeringute, mis aitavad kaasa kultuuripärandi ja maastikulise mitmekesisuse säilitamisele, soodustamine (nt kiviaedade rajamine, taastamine ja hooldamine). Plaanis on toetada loodus- ja kultuuripärandi parendamist selle säästlikule kasutamisele suunatud strateegiate elluviimise kaudu.

- *Eesti keskkonnastrateegia aastani 2010 ja Eesti keskkonnategevuskava 2004-2006 (vastutav ministerium: Keskkonnaministerium)*

Eesti keskkonnastrateegia üks eesmärke on tagada kultuurmaastike mitmekesisuse säilimine ja ühtlasi suurendada maapiirkondade atraktiivsust ning rekreatsioonilist väärtust. Nimetatud eesmärki toetavad käesoleva arengukava kõik meetmed.

- *Eesti mõisakool: mõisakoolide kultuuriloolise kompleksi säilitamine ja arendamine tänapäevaseks õpikeskkonnaks 2002-2012 (vastutav ministerium: Kultuuriministerium)*

Eesti maapiirkondi hõlmav mõisakoolide riiklik programm väärtustab mõisahoonetes töötavate maakoolide tähtsust paikkonna ajaloolise identiteedi hoidjana. Programm käsitleb mõisakoole kui piirkondlikke kultuuri- ja hariduskeskusi. Programmist toetatakse mõisakoolide restaureerimist, vastavaid uuringuid ning projekteerimistöid. Mõisakoolide programmi üks eesmärkidest – mõisakoolide omanikel on hoonete korrashoiuks vajalik teave ja asjatundjate ning oskustöölise tugi – haakub käesoleva arengukava eesmärgiga nr 4: “toimib maaehituspärandi omanike nõustamissüsteem ning välja on töötatud maaehituspärandi säilitamiseks vajalikud toetusmeetmed”.

- *Setomaa riiklik kultuuriprogramm 2006-2009 (vastutav ministerium: Kultuuriministerium)*

Setomaa programmi raames toetatakse muuhulgas traditsioonilise seto taluarhitektuuri uurimist ning arhitektuuripärandi remont-restaureerimist. Ühe tegevusena on nimetatud ka Setomaa muinsus- ja maastikukaitse korraldamiseks vajalike uuringute läbiviimine ja tulemuste publitseerimine. Kõik see on seotud käesoleva arengukava eesmärgiga nr 1: “välja on töötatud uurimisstrateegia ja -metoodika, toimuvad järjepidevad uuringud”.

- *Riiklik programm “Pühakodade säilitamine ja areng 2003-2013” (vastutav ministerium: Kultuuriministerium)*

Pühakodade riiklik programm hõlmab Eesti linnade kõrval ka maapiirkondi. Programmi ülesanne on ühendada jõud sakraalarhitektuuri ja kultuuritraditsioonide säilitamise ja arendamise nimel. Pühakodade kavakindla

säilitamise ja arengu toetamisega tagatakse maapiirkondades paremad eeldused üldarenguks. Programmist toetatakse pühakodade restaureerimist, korrashoidu ning teadusuuringuid (s.h. publitseerimine ja populariseerimine) – nimetatuid viimane haakub käesolevaga arengukava eesmärgiga nr 3: “toimuvad maa-arkitektuuri ja -maastikke tutvustavad ja väärtustavad tegevused”.

- *21. sajandi Eesti muuseumid. Arengu põhisuunad 2006–2015 (vastutav ministerium: Kultuuriministerium)*

Käesoleva arengukavaga (nt meetmed 3.1, 3.2, 5.1 ning Eesti Vabaõhumuuseumi kui kogu arengukava elluviimist koordineeriv asutus) usaldatakse suur hulk ülesandeid muuseumidele, kes vastavalt dokumendile “21. sajandi Eesti muuseumid. Arengu põhisuunad 2006–2015” on selleks pädevad asutused. Muuseumides tehtav teadustöö on mitmekülgne ning ei piirdu üksnes muuseumikogude uurimisega. Teaduslikud ekspeditsioonid ja väliuuringud tagavad muuseumi informeerituse ning aktiivse osalemise oma ainevaldkonna uurimisel. Käesolevas arengukavas (meetme 5.1 raames) kajastub ka muuseumivaldkonnas kirjeldatud soovitatav tulemus – “muuseumid pakuvad üliõpilastele, kutseõppeasutuste ja gümnaasiumide õpilastele praktikabaasi”.

- *Eesti arhitektuuripoliitika ja arhitektuurivaldkonna tegevuskava 2004-2008 (vastutav ministerium: Kultuuriministerium)*

Käesolev arengukava toetub Eesti arhitektuuripoliitika dokumendis nimetatud eesmärgile tagada ajaloolise keskkonna püsimine tulevastele põlvkondadele. Arhitektuurivaldkonna tegevuskava näeb ette Eesti arhitektuuri säilitamis- (kogumine, dokumenteerimine, publitseerimine) ja uurimiskavade algatamist ja toetamist. Toetatakse Eesti Kunstiakadeemia ja Eesti Arhitektuurimuuseumi kui arhitektuuriajaloo alaste teadustöökeskuste tegevust ja Eesti Vabaõhumuuseumi tegevust, mis keskendub eesti küla pärandarhitektuuri uurimisele ja tutvustamisele. Toetatakse arhitektuuripärandit käsitlevaid näitusi ja projekte. Kõik nimetatud tegevused on seotud käesoleva arengukava alaesmärkidega ning teatud mõttes on tegemist arhitektuurivaldkonna tegevuskava alaprogrammiga.

Lähiajal väljatöötavatest programmidest ja arengukavadest on käesoleva arengukava seisukohast olulised:

- Lähiajaloo uurimise ja talletamise programm (Kultuuriministeerium);
- Arengukava “Eesti looduslikud pühapaigad” (Kultuuriministeerium);
- Linnuste programm (Kultuuriministeerium);
- Kihnu kultuuriruumi programmi (Kultuuriministeerium);
- Looduskaitse arengukava (Keskkonnaministeerium).

1.3. ARENGUKAVA KOOSTAMISEL OSALENUD MINISTEERIUMID NING KAASATUD ASUTUSED

Valdkonna arengukava on koostatud Kultuuriministeeriumi algatusel ja üldjuhtimisel, koostöös Eesti Vabaõhumuuseumi, Muinsuskaitseameti, Tallinna Ülikooli Ökoloogia Instituudi ning Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemiaga. Lisaks olid kaasatud (osalesid aruteludel ja/või esitasid kirjaliku arvamuse) Haridus- ja Teadusministeerium, Keskkonnaministeerium, Põllumajandusministeerium, Siseministeerium, Eesti Rahva Muuseum, Eesti Kunstiakadeemia ja Tallinna Tehnikakõrgkool.

1.4. ARENGUKAVAS KASUTATAVAD PÕHIMÕISTED

Mõistega “**maa-arhitektuur**” tähistatakse siin kogu ehitatud keskkonda, mille on loonud väljaspool linnu põllumajandusega, hiljem ka muude elualadega tegelev maarahvas. Selle vanemasse kihistusse kuuluvad lisaks taluehitistele ka külade ja alevike ühisotstarbelised ehitised (nt koolid, vallamajad, seltsi- ehk rahvamajad, kõrtsid, poed, pritsikuurid) ja tööstushooned (nt veskid, meiereid, töökojad). Hiljem, kapitalismiajastul tekkis maale väiksemaid tööstus- ja raudteeasulaid, mis oma olemuselt asuvad linna ja maa vahepeal. Nõukogude ajal ehitati maale suurel hulgal ühismajandite, samuti muude institutsioonide hooneid ning isegi terveid asumeid. Ligilähedaselt samas tähenduses, aga teatava väärtustava kallakuga kasutatakse tekstis sõna “**maaehituspärand**”.

“Maa-arhitektuuri” kõrval esinevad arengukavas ka kitsamad mõisted nagu “külaarhitektuur” ja “taluarhitektuur”. “Külaarhitektuuri” all mõeldakse lisaks taluehitistele (s.o “taluarhitektuur”) ka küla- või vallarahva ühisjõududega rajatud hooneid nagu vallamajad, rahvamajad, koolimajad, meiereid, pritsikuurid, ühispoed jmt.

Arengukavas ei käsitleta maaehitisi lahus üksteisest ja antud paikkonnast. Inimtegevuse nähtavad ja nähtamatud jäljed koos looduskeskkonnaga ning inimese suhtega sellesse keskkonda moodustavad maastiku. Maastik on seega ühtne tervik, mis hõlmab nii looduskeskkonda kui ka inimtegevuse tagajärgi, maastikule omistatud tähendusi ja väärtusi ning maastiku tajumist. Soovides rõhutada fakti, et arengukava ei tegele linna-, vaid maapiirkonnaga, kasutame mõistet “**maamaastik**”.

Eraldi hooneist on maa-arhitektuuri seisukohalt tähtsaim selle vanima kihistuse esindaja “**rehemaja**” ehk “**rehielamu**”. See põline, ligikaudu tuhat aastat vana eestlaste elamutüüp on ainulaadne, kõigile meie lähinaabritele võõras ehitis. Selles mitmeotstarbelises hoones elas talupere, kuid seal kuivatati ja peksti ka vilja, tehti erinevaid talutöid ning hoiti talvel loomi.

1.5. AJALOOLINE TAUST

1.5.1. Eesti maa-arhitektuuri eripära

Ajalooliselt jaguneb kogu Eesti arhitektuuripärand, sealhulgas maa-arhitektuur, päritolult ja iseloomult kaheks väga erinevaks haruks – kohalikuks ehk rahvuslikuks ning euroopalikuks ehk rahvusvaheliseks.

Kohaliku algupäraga “rahvuslik” taluarhitektuur on olemuselt lihtne, looduslähedane, traditsiooniline ja vähemuutuv. Taluehitised, eriti rehemaja, on muutunud ajapikku oluliseks märgiks eesti rahvuskultuuris.

Alates 13. sajandi keskpaigast siinmail levima hakanud rahvusvaheline, euroopalikku päritolu linna-, mõisa- ja kirikuarhitektuur on olnud muutustele avatum ja individualistlikum. Need ehitised on Eestile tähtsad visuaalsed sümbolid, mis ühendavad meie kultuuriruumi Euroopaga.

Ka kogu uuem, n-ö moodne Eesti arhitektuur põhineb suuresti rahvusvahelistel, eelkõige Euroopa eeskujudel. Alates 19. sajandi lõpust on selle osakaal meie maa-arhitektuuris üha suurenenud, eriti jõudsalt hakkas see kasvama alates 1960.–1970. aastaist.

1.5.2. Miljööväärtuslike maamaastike uurimine ja hoidmine

Maastikke uurides tuleb silmas pidada nelja aspekti: vormi, funktsiooni, protsessi ja konteksti. Maastikuilme säilitamisel tuleb otsustada, kas soovitakse alal hoida neid protsesse, mis maastiku omanäoliseks kujundanud, või taastada ja säilitada seisundit, s.t maastikuilmet mingist kindlast ajaperioodist. Maastik, kus inimesed elavad-töötavad, on lakkamatus muutumises. Oluline on maastiku hooldamisel ja planeerimisel kokku leppida, milliseid väärtusi tuleks kõigi nende muutuste keskel hoida, et säiliks kõige tähtsam: kodutunne, maastiku ilu ja mitmekesisus, side ajaloo ja kultuuriga, mida on loonud eelmised sugupõlvad.¹⁸⁸

Pärast Teist maailmasõda on põllumajanduse osatähtsus Eestimaa majanduses oluliselt vähenenud, maakasutus on muutunud, selle tulemusena on vähenenud maarahvastik. Kui 19. sajandit iseloomustas põllumajandusliku maakasutuse pidev suurenemine, siis järgmise sajandi omapäraks on olnud selle vähenemine. Kui 20. sajandi alguses oli põllumajanduslikus kasutuses ca 67% Eestimaa territooriumist, siis sajand hiljem on see vähenenud ühe kolmandikuni.

Sotsiaal-majanduslike formatsioonide vahetumisega on võimalik seletada maastike ebahühtlast arengut. Primaarstruktuurid, nagu näiteks vakused kui maksustus- ja administratiivüksused on püsivad, samas kui sümbolid, tähendused ja väärtused ning mõned funktsioonid kodeeritakse aeg-ajalt ümber või kaovad hoopiski. Võimukeskuste mõjuulatus väljendub maastikus selgelt: paljude poliitiliste ja administratiivüksuste piirid paiknevad suhteliselt asustamata aladel, nt metsades ja soodes. Selles mõttes toimib maastikul põhimõte, et võimusuhted esinevad pidevate väljadena, mille sees asuvad üleminekutsoonidega eraldatud tuumikalad. Samasugust tuumalade ja puhveralade mustrit võib täheldada ka ajas. Ajaline

¹⁸⁸ Maastikuhoolduskavad ja maastikuhooldus. Tallinn: Keskkonnaministeerium, 2002.

dimensioon on Eesti 20. sajandi maastikumuutuste mõistmisel ehk tähtsamgi kui ruumiline.

Eesti looduskaitstes oli maastikku puutuv temaatika eriti olulisel kohal 1960. aastaist alates, kui anti välja maastike kujundamise juhendmaterjale ning maastiku kui kultuuripärandi kaitsmise vajadus kirjutati sisse nii looduskaitsealasesse seadusandlusse kui ka rahvusparkide põhiülesannete hulka. 1990. aastate teisel poolel tehti katse luua maastikuseadus. Rahvusvaheliselt oli selle protsessi taustaks Pan-Euroopa Bioloogilise ja Maastikulise Mitmekesisuse Strateegia (1995) ning 2000. aastal allakirjutamiseks avatud Euroopa Maastikukonventsioon¹⁸⁹. Viimane püüab ühendada loodus- ja kultuuripärandi kaitsjate eesmärke, toonitades loodusliku ja kultuurilise pärandi väärtustamist ja säilitamist eelkõige kohalikul ja piirkondlikul tasandil. Konventsiooni preambulis rõhutatakse maastiku tähtsat rolli piirkondliku ja kohaliku kultuuri kujunemises. Maastik kannab endas olulist osa Euroopa loodus- ja kultuuripärandist. Olemuselt on maastik kergesti mõjutatav ja haavatav ning põllumajanduse, metsanduse, tööstuse ja maavarade kaevandamise tehnoloogia, samuti transpordi ja turismi areng kiirendavad maastike ümberkujunemist. Seega võib maastikku pidada mitme majandussektori mänguareeniks. Indiviidile ja ühiskonnale on maastik aga heaolu võti. Maastikul on kultuurilises, ökoloogilises ja sotsiaalses sfääris tähtis avalikkust ühendav roll. See on majandusressurss, mis õige majandamise korral aitab kaasa töökohtade loomisele.

Lähiajal Riigikogus kinnitav looduskaitse arengukava aastani 2035 ning loomisel olev keskkonnastrateegia aastani 2030 ja keskkonnategevuskava 2007–2013 kasutavad maastiku mõistet eelkõige looduskaitse kontekstis.

1.5.3. Ajalooliste maaehitiste uurimine ja hoidmine

Kõige arvukam ja Eesti maamaastikku enim kujundanud element on läbi aegade olnud taluhoonestus. 20. sajandil on meie külamaastikku ja maa-arhitektuuri oluliselt muutnud ja ümber kujundanud 3 maareformi: 1920. aasta mõisamaade jagamine asundustaludeks, 1940. aastate nõukogulikud ümberkorraldused, mille käigus

¹⁸⁹ 2006. aasta 20. aprilliks oli konventsioonile alla kirjutatud 33 riiki ja selle ratifitseerinud 22. Eesti ei ole konventsiooniga ühinenud.

maaomand riigistati ja loodi suurmajandid, ning lõpuks 1990. aastail toimunud maaomandi tagastamine sõjaeelseile omanikele.

Maa-arhitektuuri vanemat ja algupärasemat osa – taluhooneid ja ühisotstarbelisi külaehitisi – on muuseumitöötajad ja etnoloogid viimase 100 aasta jooksul jäädvustanud ja uurinud võrdlemisi põhjalikult. On ilmunud mitmeid sellekohaseid raamatuid ja arvukalt eriartikleid. Traditsioonilisi külaehitisi säilitavad ja näitavad avalikkusele vabaõhumuuseumid: Eesti Vabaõhumuuseum Rocca al Mares, Mihkli talukompleks-muuseum Hiiumaal, Mihkli talumuuseum Saaremaal, Mõniste Muuseum Võrumaal, Põlva Talurahvamuuseum Karilatsis, Viimsi vabaõhumuuseum, A. H. Tammsaare Muuseum Vargamäel, C. R. Jakobsoni Talumuuseum Kurgjal jt.

Traditsioonilise maaehitiste säilitamise vastu tekkis Eestis suurem huvi 1910. aastail Põhjamaades loodud vabaõhumuuseumide (Rootsis Skansen 1891, Soomes Seurasaari 1901 jt) eeskujul. 1913. aastal võeti Eesti Rahva Muuseumis Oskar Kallase õhutusel vastu otsus rajada Eestis vabaõhumuuseum. Ajalehtede kaudu kutsuti rahvast üles säilitama vanu ehitisi tulevase muuseumi jaoks. Kuigi 1920.–1930. aastail ei õnnestunud vabaõhumuuseumi rajada, asuti Eesti Rahva Muuseumis aktiivselt tegelema taluarhitektuuri uurimise ja tutvustamisega.

Uue tõuke andis Eesti maa-arhitektuuri väärtustamisele alates 1940. aastate lõpust arhitekt Karl Tihase tegevus. Ta rõhutas, et vanadest ehitistest on vaja otsida seda ratsionaalset, mis on oluline üle võtta kaasaegses praktikas. Vabaõhumuuseum oma originaalse kollektsiooniga aitaks tutvustada iidset ehitustraditsiooni. Nõukogude võimu tingimustes sai 1957. a asutatud Eesti Vabaõhumuuseumist poliitiliselt allasurutud eestlaste jaoks üks tugevamaid identiteeditugesid. “Laulva revolutsiooni” ajal oli Eesti Muinsuskaitse Seltsi üheks juhtmõtteks taastada Eesti Vabaõhumuuseumis 1984. a maha põletatud Sassi-Jaani talu kui üks rahvuslikke sümboleid.

Riigi kaitse all on vanast taluarhitektuurist praegu väga väike arv hooneid – seda on umbes 10 korda vähem kui kaitsealuseid mõisahooneid. Kultuurimälestiste riiklikus registris¹⁹⁰ on kokku 50 talu 256 hoone ja rajatisega, neist 9 on seotud ajalooliste isikutega (A. H. Tammsaare, J. Jung, A. Laikmaa, vennad Liivid, C. R. Jakobson, U.

¹⁹⁰ <http://register.muinas.ee/> Kultuurimälestiste riiklik register

Masing, A. Reinvald, J. Köler, J. Tõnisson). Maakonniti paiknevad kaitsealused taluehitised järgmiselt:

Harjumaa – 15

Hiiumaa – 18

Ida-Virumaa – 2

Jõgevamaa – 0

Järvamaa – 2

Läänemaa – 13

Lääne-Virumaa – 31

Põlvamaa – 14

Pärnumaa – 5

Raplamaa – 1

Saaremaa – 137

Tartumaa – 5

Valgamaa – 2

Viljandimaa – 11

Võrumaa – 0

Kaitsealustest hoonetest asub 89 ehk ligemale 1/3 Koguva külas Muhus. Mujal Eestis on kaitse all ainult 167 ehk kaduvväike osa taluehitistest, sealjuures Jõgeva- ja Võrumaal mitte ühtegi.

Kaitse all on 22 rehemaja, 26 elamut, 64 aita, 21 sauna, 21 lauta, 3 talli, 4 paargut, 1 suveköök, 1 suvemaja, 2 kuivatit, 14 kuuri, 10 küüni, 7 kaevu, 25 keldrit + 4 ühe talu kartulikoobast, 1 Ruhnu pikkmaja, 7 pukktuulikut.

Lisaks taluehitistele võib traditsioonilise maa-arhitektuuri hulka liigitada ka osa 212 kaitsealusest veskist (neist 61 on vesiveskid, 62 hollandi tüüpi tuulikud, 38 pukktuulikut, 6 saeveskit, 2 villaveskit), ent suur osa veskitest on kuulunud mõisatele. Saaremaal ja Muhumaal on Muinsuskaitseameti 2004.–2005. a loenduse järgi 161 veskit või nende jäänust. Neist umbes 60 on rahuldavas seisus ja võimalik säilitada veskitena. Võrdluseks – 1930. aastail oli Saaremaal üle 350 tuuliku.

Kokkuvõttes näitab maaehituspärandit käsitleva teabe sporaadilisus kujukalt selle uurimise ja kaardistamise hädavajalikkust.

1.5.4. Rehemaja – meie arhitektuuripärandi algupäraseim osa

Euroopa suurimate maaelamute hulka kuuluva polüfunktsionaalse rehemaja kujunemine on teadlasi huvitanud juba üle saja aasta. Rehielamu kui ühise elu- ja majandushoone kujunemisajaks peetakse II aastatuhande algust pKr, talirukki muutumise tõttu meie põhiliseks viljakultuuriks I aastatuhande lõpul pKr. Siinses sademeterohkes ja jahedas kliimas vastas rehemaja väga hästi omaaegse talumajanduse vajadustele, ent elamuna oli tal mitmeid puudusi.

Rehemaja muutmise katseid tehti juba 19. sajandi alguses. Tegelikult hakkas talurahva elulaad ja koos sellega ka elamukultuur muutuma alles 19. sajandi keskpaiku pärast mõisa sõltuvusest vabanemist. Eesti taluarhitektuuris oli selle aja suurim uuendus rehest eraldi lahkelaamute ehitamine.

Samal ajal hakati oluliselt täiendama ja parandama ka sajandeid muutumatuna püsinud rehielamut. Olemuslikuks uuenduseks oli küttesüsteemi ja sellega kaasnenud ruumikasutuse – korstnaga varustatud pliitide ehitamine, eraldi köögiruumi tekkimine ning soemüüri ja lõõridega ahju ehitamine kambrite soojendamiseks, mis võimaldas neis elada aastaringselt.

Välistest muudatustest olid tähtsamad: õlgkatused asendati laast- ja sindelkatusega, kambriteosa palkseinad vooderdati laudadega, lisati tuulekojad (verandad), kasvas kambrite arv, mis sisemiselt heakorrastati. Traditsiooniline rehemaja, mõistagi pidevalt uueneva välisilme ja sisemusega, kuid säilitades oma proportsioonid ja arhitektuurse ilme, on lahkelaamu kõrval elujõulisena püsinud läbi 20. sajandi kuni tänapäevani.

Paikkonniti on rehemajade hulk erinev, rohkem leidub neid saartel ning Eesti põhja- ja lääneosas. Näiteks Muhu saarel oli 1970. aastail 80 % hoonetest rehielamud või uuemad koosehitised.

Kultuurimälestiste riiklikus registris on arhitektuurimälestisena kaitse all 22 rehielamut, neist 10 Koguva külas Muhu saarel. Eesti Vabaõhumuuseumisse on üle toodud meie maa eri kultuuripiirkondadele kõige iseloomulikumat rehemajad, neid leidub ka väiksemates muuseumides (Mihkli Hiiumaal, Mõniste Võrumaal, Paduvere Jõgevamaal, Koela ja Põlluotsa Läänemaal, J. Liivi Tartumaal, J. Köleri Viljandimaal).

Rehemaja säilimist on toetanud väga tugev etniline traditsioon, mis kandub põlvest põlve seni, kuni ühiskondlik-majanduslikud muutused ei sunni sellest loobuma. Traditsioon on näidanud oma erakordset tugevust, sest viimase kahe sajandi muutused on olnud väga suured.

Eesti algupärase rehielamu uurimisega on tegelenud etnoloogid, ajaloolased, arhitektid ning viimasel ajal ka arheoloogid. Klassikalise taluelamu kohta on ilmunud hulk pikemaid ja lühemaid uurimusi ja ülevaateid (I. Manninen, G. Ränk, A. Viires, K. Tihase, T. Habicht, A. Peterson, E. Ederberg jt). Need tööd käsitlevad rehemaja arengut 20. sajandi keskpaigani, hilisemaid muutusi on puudutatud hoopis vähem (J. Saron). Praegu on traditsioonilise rahvakultuuri ja maa-arhitektuuri uurimine jäänud üpris soiku. Eriti vähe teame sellest, mis on taluelamuga juhtunud seoses omandireformiga 1990. aastatel. Hoolimata lühikesest perioodist on muutused juba praegu märgatavad ning vajavad fikseerimist ja mõtestamist.

1.5.5. Mõisad ja kirikud

Teist tähtsat osa maaehituspärandist – mõisakomplekse ja kirikuid on arhitektuuriloolased põhjalikult inventeerinud ja uurinud juba pikka aega ning erinevalt taluarhitektuurist on suur osa sellest võetud ka riikliku kaitse alla. Kultuurimälestiste riiklikus registris on praegu umbes 2000 erinevat mõisaehitist ja 264 kirikuhoonet. Edukalt toimivad mõisakoolide ja pühakodade riiklik programm¹⁹¹. Mõisaansamblite uuringutest on viimastel aastatel (2003–2005) suurema tööna valminud Tartumaa mõisaansamblite kui terviku inventeerimise projekt (maastikuarhitekt Nele Nutti juhtimisel), mille raames inventeeriti kõik 54 Tartumaal paiknevat kunagist rüütlimõisa. Osa kogutud materjali on ilmunud trükisena “Tartumaa mõisad”, suur osa ootab oma avaldamisjärge. Plaanis on 2007. aastal inventeerimist jätkata.

1.5.6. Uuem maa-arhitektuur

¹⁹¹ <http://www.kul.ee/> Valdkonnad > Kultuuriväärtused > Kultuuripärandi programmid

Uuem maa-arhitektuur, kui tegemist pole just tuntud arhitektide loominguga, on senimaani pälvinud väga vähe avalikku tähelepanu. Taoline "igameheehitus" ehk ehitusmeistriarhitektuur on jäänud erinevate institutsioonide ja teadusalade huvisfääride vahelisse "halli" tsooni, kus keegi ei ole pidanud seda õieti omaks. Sellepärast on ülevaade viimase 150 aasta vältel välja kujunenud "moodsa" rahvaliku maaehituspärandi kohta kõige lünklikum ning olukord kõige segasem. Kõigist "muudest" maaehitistest (st need, mis ei kuulu talude, veskite, mõisate või kirikute hulka) on riikliku kaitse all kokku ainult 551.

Muinsuskaitseameti eestvõtmisel on viimastel aastatel tehtud siiski suurt tööd ka sedalaadi ehituspärandi inventeerimisel ja jäädvustamisel. 2004. aastal inventeeriti Muinsuskaitseameti tellimusel Eesti raudteejaamade hoonekompleksid¹⁹², mille tulemusena tehti ettepanek 151 ehitise kaitse alla võtmiseks. Valdav enamus raudteeehitisi asub maal ning moodustab kohati kõige huvitavama ja värvikama osa kohalikust arhitektuuripärandist.

2005. aastal alustas Muinsuskaitseamet maa-arhitektuuri seisukohalt tähelepanuväärse hooneliigi – meiereide inventeerimist. Järvemaal inventeeritud 44 meiereist on riikliku kaitse all 4, ettepanek kaitse alla võtmiseks tehti 19 meierei kohta.

1.5.7. 1990. aastail alanud muutused

1990. aastate alguses toimusid Eesti maaelus kardinaalsed muutused. Selle tulemusena on meie umbes 100 000 säilinud talukoha seos traditsioonilise põllumajandusliku elulaadiga tunduvalt vähenenud. See tähendab muutusi majandamises ja mõttemaailmas ning puudutab ka ehituspilti. Ehkki turismitalusid, mille majandus põhineb külaliste majutamisel, toitlustamisel ja puhkevõimaluste (pro tegevuste) loomisel, s.o teenindamisel, on praegu ainult mõnisada, pakuvad nad nakatavat eeskuju paljudele. Sellise majandusvormi puhul muudetakse traditsioonilise taluelamu sise- ja välisilmet sageli üpris põhjalikult, tihtipeale ka oskamatult. Põlistalusid suvekodudena kasutavad inimesed muudavad reeglina vana maja struktuuri vähem kui turismitaludes, ent siingi kohtab küllalt erinevat suhtumist ajaloolistesse hoonetesse.

¹⁹² <http://www.muinas.ee/> Mälestised > Eesti raudteearhitektuur

Jätkub hoonete moderniseerimine kaasaegsete, vanadele ehitistele sobimatute materjalidega ning tarbetute kõrvalhoonete lammutamine. Uue tendentsina lammutatakse ajaloolisi hooneid ka ehitusmaterjali saamiseks. Selline tegevus on ühelt poolt keskkonnasõbralik, kuid teisalt laastab see meie maamaastikku. Hoogustunud on palkehitiste vedamine ühest asukohast teise. See vana tava ei ole tänapäevaste muinsuskaitsepõhimõtete seisukohalt ehk parim, ent võib päästa mõnegi hoone hävingust. Lisaks on sagenenud ajalooliste hoonete väljavedu Eestist.

Ühiskonna stabiliseerumisega on hakatud taas väärtustama ajaloopärandit, sealhulgas ka maa- ja eriti taluarhitektuuri. Kui seni tegeldi taluarhitektuuripärandi hoidmise ja väärtustamisega ennekõike museaalses keskkonnas, siis nüüd on talusid kui kultuurimaastiku olulist osa hakatud väärtustama ka looduskaitsealadel/rahvusparkides (Karula, Matsalu jne). Rahvusparkide initsiatiiv on seda olulisem, et seal väärtustatakse taluarhitektuuri mitte kui museaali, vaid kui toimivat elukeskkonda.

Eriti kiire ja jõuline muutumisprotsess toimub meie maamaastikul praegu ning lähemas tulevikus võib ette näha nii mõnegi olulise ehitiseliigi ja -tüübi kadumist. See puudutab kõigepealt traditsioonilisi taluehitisi, millest paljudel ei ole uues olukorras enam funktsiooni, aga veelgi enam suurmajandite ning muude ettevõtete ja organisatsioonide hooneid ja rajatisi.

Kurva näitena mainigem siin ajalooliselt väärtuslikku ja põnevat raudteearhitektuuri, mis ümberkorralduste ja reformide käigus on saanud tugevasti kannatada. Muutunud olukorra tõttu seisab suur osa jaamahooneid tühjalt või on kasutusel üksnes osaliselt. Sellest johtuvalt varieerub enamiku vaksalite seisund rahuldavast väga halvani. Väheste erandite hulgast on põhjust mainida Türi jaama, mis põhjalikult rekonstrueerituna toimib raudtee- ja bussiliikluse sõlmpunktina. Veidi paremas seisus on jaamaelamud, millest suur osa täidab tänini esialgset otstarvet. Nõuetekohaseks hoolduseks ja originaalilmest lugupidavaks remondiks napib asukatel pahatihti raha ja/või muinsusteadlikkust.

Arvestatav hulk endisi jaamahooneid on leidnud alternatiivse rakenduse elamu, kultuuriasutuse vm. näol – eriti ülesvõetud raudteeliinidel. Samas on viimastel aastatel lammutatud tühjalt seisnud muinsusväärtusega jaamahooneid (Lagedi, Palupera, Pedja, Vaeküla), sama saatus ähvardab ka mitmeid teisi vaksaleid ja jaamaelamuid.

1.6. HETKEOLUKORRA ANALÜÜS

1.6.1. Vajadus kaitsta maamaastikke ja traditsioonilist asustuspilti

Ajalooline asustumuster, eelkõige külad kui tervikud, on täiesti kaitseta. Praegu leidub veel külasid, mis on säilitanud oma sajandivanuse, mingile ajastule tüüpilise struktuuri ja ilme. Samas on viimase 10–15 aasta jooksul maale tekkinud arvukalt põllumajandusega mitteseotud, linlaste suvetalusid ning üha kasvab ka meie maarahva jaoks uudsete, teenindava iseloomuga turismitalude arv.

Suurlinnade ümber tekivad uued maa-asumid, mis pole maa otsese kasutamisega seotud, vaid on linna teenindava iseloomuga. Neis piirkondades hoogsalt pealetungivad kinnisvaraarendajad soovivad põhjalikult muuta nii ajalooliste külade struktuuri, hoonestuse ilmet kui ka tervete piirkondade maastike ilmet. Kuigi maapiirkondade arendamine on igati hea suundumus, vajab vastav tegevus siiski teatud põhimõtete väljatöötamist, mis arvestaks ka piirkonnale iseloomulikke ehitustraditsioone ja olemasolevat sotsiaalset infrastruktuuri (tavad, huvid, kohtumispaigad jms).

Meie suuremate linnade naabervallad täituvad järjest laieneva uusasumite võrguga, kuid kaugemad alad jäävad mahajäänud infrastruktuuri tõttu vaesemaks ning tühjenevad rahvast. Selle tagajärjel jäävad hooned mahajäetult lagunema. Et löögi alla ei satuks vanad kultuuriloolises ja teaduslikus mõttes väärtuslikud ehitised, tuleb omavalitsustel aidata otsida ja välja töötada konkreetseid meetmeid hoonete taaskasutusse võtmiseks.

Maa-arhitektuuri uurijatel on oluline kõiki ülalnimetatud protsesse tulevaste põlvete jaoks jäädvustada, mõtestada ning teha ettepanekuid väärtuslikumate näidiste säilitamiseks ja miljööväärtusega maamaastike elushoidmiseks.

1.6.2. Eeltööd arengukava koostamiseks

20. sajandi teisel poolel, nõukogude võimu ajal Eestis aset leidnud dramaatiliste muutuste, aga samavõrd ka praeguse kiire arengu tõttu on meie maa-arhitektuuri ja -maastike omapära säilimine hädaohus. Mitmed institutsioonid – Eesti Arhitektide Liit,

Kultuuriministeerium, Eesti Vabaõhumuuseum, Eesti Rahva Muuseum, Muinsuskaitseamet, rahvuspargid, kaitsealad, kõrgkoolid, Riigimetsa Majandamise Keskus, mittetulundusühingud (Ambla Metsaühistu jt) ja paljud üksikisikud on jõudnud järeldusele, et kogu maakultuuri, sealhulgas arhitektuuripärandi ja maastike säilitamise nimel tuleb hakata tõsiselt tegutsema. Ambla Metsaühistu eestvedamisel on toimunud Eesti maakultuuripärandi kaitsmiseks mitmeid üritusi, avaldatud trükiseid ja koostatud vastavaid meetodikaid. Muinsuskaitseamet on koostanud külade ja alevite arvelevõtmise programmi töövariandi. Eesti Vabaõhumuuseumil on sõlmitud koostööleping Tallinna Tehnikakõrgkooliga, mille järgi muuseum on õppebaasiks tulevastele arhitektuuriala spetsialistidele. Viljandi Kultuuriakadeemiaga on koostööleping rahvusliku ehituse eriala väljaõppe ühiseks organiseerimiseks ja läbiviimiseks. Eesti Rahva Muuseumis toimuvad mitmete kõrgkoolidega sõlmitud koostöölepingute alusel loengutsükliid, kus käsitletakse päris suures mahus ka taluarhitektuuri: Tartu Kõrgemas Kunstikoolis rahvakunsti aluste tsükkel erinevatele kursustele, Tartu Teoloogia Akadeemias eesti etnoloogia kursus, Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonnas rahvakunsti ülevaatekursus (puu- ja muud materjalid).

Siseministeeriumi (varem Keskkonnaministeeriumi haldusalas olnud) planeeringute osakonna eestvõttel algatati 1999. aastal maakondlikud teemaplaneeringud “Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused”, mille üks alateema on “Väärtuslikud maastikud”¹⁹³.

Aprillis 2005 korraldas Eesti Vabaõhumuuseum Kultuuriministeeriumi algatusel nõupidamise, kuhu olid kutsutud asjaomaste asutuste esindajaid ning asjatundjaid, et arutada maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava koostamise põhimõtteid. Arengukava koostamise käigus on toimunud mitmeid väiksema ulatusega teemakoosolekuid, kus on osalenud Muinsuskaitseameti töötajaid, kultuurigeograafe, etnolooge, ajaloolasi ja muuseumitöötajaid.

1.6.3. Senised pilootprojektid

¹⁹³ <http://www.sisemin.gov.ee/> Põhivaldkonnad > Rahvastik, kohalik omavalitsus ja regionaalareng > Planeeringute osakond > Maakonnaplaneeringud

2005. aastal tehti teoks kaks olulist maa-arhitektuurialast projekti: Muinsuskaitseameti tellimusel ning Põllumajandusministeeriumi rahastamisel toimunud väliuuringute põhjal koostati Eesti Vabaõhumuuseumis ajaloolis-etnograafiline ülevaade Eesti traditsioonilistest kiviaedadest. Selle alusel koostati praktiline juhend inimestele, kes soovivad kiviaedu rajada, taastada või hooldada. Suur asjahuviliste hulk (335 inimest), kes PRIA kaudu kiviaedade rajamiseks või taastamiseks toetust taotlesid, näitas kujukalt, et meie ühiskonnas kinnistub üha rohkem arusaam pärandkultuuri väärtusest moodsas maailmas.

Teise projekti viis ellu Muinsuskaitseameti ülesandel ja rahastamisel (koos Harju Maavalitsusega) Tallinna Ülikooli Ökoloogia Instituut koostöös Eesti Vabaõhumuuseumiga. 2005. aasta suvel teostati Jõelähtme vallas asuval Rebala Muinsuskaitsealal uuring piirkonna teemaplaneeringu eritingimuste koostamiseks. Tallinna läheduse tõttu on selles paikkonnas tunda väga tugevat kinnisvaraarendajate huvi ning sealsed ainulaadsed maastikud ja arhitektuur vajavad senisest palju selgemat tzoneerimist. Valminud dokument¹⁹⁴ on aluseks Rebala Muinsuskaitseala tulevasele üldplaneeringule, mis peab tagama kaitseala jätkusuutliku arengu.

Maastikuarhitektid on intensiivselt tegelenud traditsiooniliste maastike hoolduskavade ja -plaanide koostamisega, mis käsitlevad ajaloolist asustuspilti. Eriti suurt huvi hooldusplaanide vastu on tundnud Põlvamaa, kellega on maastikuarhitektidel olnud juba pikaajaline koostöö. Tartumaa kohta on valminud väärtuslike maastike teemaplaneeringu raames esteetiline hindamine, kus on kaardistatud kogu maakonna vaated. Tartu valla kohta on koostatud töö “Tartu valla maastikuarhitektuurne ülevaade ja analüüs”, mis käsitleb muuhulgas ka kinnisvaraarendusega seotud probleeme.

Eesti Maaülikooli maastikuspetsialistid on aastaid tegelenud kultuuripärandi uurimise ja väärtustamisega rahvusparkides, metsas ja miljööd väärtustavate pilootplaneeringute koostamisel. Samuti on koostatud üle kümne maastiku hoolduskava.

Riik on alates 2001. aastast Keskkonnaministeeriumi vahendusel maksnud loodushoiutoetusi poollooduslike rohumaade hooldamiseks ja taastamiseks

¹⁹⁴ <http://www.rebala.ee/> Seadusandlus > Muinsuskaitsealised eritingimused

(puisniidud, loopealsed, niidud), 20 miljonit krooni aastas, millega on hooldatud või taastatud vastavalt ca 18 000 ha aastas. Seda võib pidada samuti üheks olulisemaks reaalselt elluviidud tegevuseks maastike, sh pärandmaastike säilimiseks ning see tegevus jätkub.

Muudest analoogseist ettevõtmistest mainigem näiteks 2004. aastal Jõgeva Maavalitsuse tellimisel tehtud tööd “Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad”¹⁹⁵ ning Vihula valla üldplaneeringut aastast 2002¹⁹⁶.

Arhitektuurialane populariseerimistöö on Eestis põhiliselt kolme keskmuseumi – Eesti Rahva Muuseumi¹⁹⁷, Eesti Vabaõhumuuseumi¹⁹⁸ ja Eesti Arhitektuurimuuseumi¹⁹⁹ pädevuses. Ühel või teisel määral tegelevad sellega ka maakonna- ja kohamuuseumid.

Suuremas mahus tegeleb teemaga Eesti Vabaõhumuuseum, mille ekspositsiooni “Eesti maa-arhitektuur mälus ja maastikul” külastas 2005. a üle 130 000 inimese (peaaegu pooled olid välituristid). Eesti neljast peamisest ajaloolis-kultuurilisest piirkonnast siia toodud 72 hoonet tutvustavad meie traditsioonilist maa-arhitektuuri 18. sajandist kuni 20. sajandi I kolmandikuni. Aktiivselt tegutsetakse eri vanuses laste ja täiskasvanute koolitamisega muuseumi hariduskeskuses, kus on eriprogrammid ka maa-arhitektuuri tundmaõppimiseks.

Arhitektuuri kajastab ka Eesti Rahva Muuseumi püsiekspositsioon “Eesti. Maa, rahvas, kultuur”. Siin on tervikmaketina esitatud 19. sajandi lõpu Torma kihelkonna Kiltre talu, interjööridena on kujutatud rehemaja üksikruume, Raadi mõisa saali, 1920. 1939. ja 1978. aasta elutubasid ning 1951. aasta punanurka.

Eesti professionaalse arhitektuuriloomingu kogumiseks, säilitamiseks ja tutvustamiseks loodud Eesti Arhitektuurimuuseumi kogus leidub maaehituspärandi kohta materjali (peamiselt projekte) alates 1920. aastaist kuni 1980. aastateni. Muuseum on professionaalide loodud maa-arhitektuuri tutvustanud ka paljudel oma näitustel ja väljaannetes.

¹⁹⁵ <http://www.jogevamv.ee/> Jõgeva maakond > Maakonnaplaneering > Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad

¹⁹⁶ <http://www.vihula.ee/> Üldplaneering > Vihula valla üldplaneeringu 2002 seletuskiri > ajalooline külamiljö ja sellega arvestamine Vihula valla rannakülades

¹⁹⁷ <http://www.erm.ee>

¹⁹⁸ <http://www.evm.ee>

¹⁹⁹ <http://www.arhitektuurimuuseum.ee>

Kõik teostatud projektid on andnud häid kogemusi ja ideid käesoleva arengukava väljatöötamiseks. Ettevalmistustöö käigus jõuti veendumusele, et Eesti maa-arkitektuuri ja -maastike omapära säilitamiseks ja jätkusuutliku arengu tagamiseks on tarvis pikaajalist arengukava, mis konkreetsetest sise- ja väliskeskonna tingimustest lähtuvalt võimaldaks kavandada ja teoks teha ulatuslikumaid projekte.

2. ARENGUKAVA STRATEEGILISED EESMÄRGID, MEETMED JA TEGEVUSSUUNAD

Arengekava üldeesmärk on säilitada Eesti maa-arhitektuuri ja -maastike omapära selle uurimise, väärtustamise ja hoiu (sh korrastamise) kaudu.

Üldeesmärgi saavutamise mõjunäitaja aastaks 2010: Vähemalt 50% maaehituspärandi (loodavasse) andmebaasi kantud objektidest on heas või rahuldavas olukorras.

Lähtudes arengustrateegia *Säästev Eesti 21* aluspõhimõttest – ühendada üleilmsest konkurentsist tulenev edukusenõue säästva arengu põhimõtete ning Eesti traditsiooniliste väärtuste ja omanäolise kultuuriruumi säilitamisega – seab arengukava oma üldeesmärgiks meie traditsioonilise maa-arhitektuuri ja -maastike väärtustamise ja püsijäämise. Vastukaaluks üleilmastumisele hindavad inimesed üha rohkem kohalikku pärandit ning kõike, mis kannab nende identiteeti, sealhulgas traditsioonilisi maastikke ja arhitektuuripärandit. Korrastatud asumid ja maastikud on eelduseks turismi, tööhõive ja seeläbi maapiirkondade tasakaalustatud arengule, noorte sidumisele esivanemate kodukohtadega, samuti säästvale ja loodushoidlikule eluviisile.

Tulenevalt praegusest olukorrast on arengukava põhitähelepanu suunatud ühelt poolt Eesti maa-arhitektuurile ja -maastikele tervikuna (nii üksikobjektide kui selle ajalisruumilise konteksti mõttes) ning teisalt meie kõige algupärasemale ja ainulaadsemale ehitisetüübile – rehemajale.

Eesmärgi saavutamiseks on vajalik toetada uurimisstrateegia ja -metoodika väljatöötamist, maa-arhitektuuri ja -maastike kui terviku uurimist ja pikaajalist jälgimist, et fikseerida toimuvaid muutusi, maaehituspärandi andmebaasi loomist (esimesel neljal aastal keskendutakse rehemajade registri koostamisele), valdkonda populariseerivaid tegevusi, maaehituspärandi omanike nõustamissüsteemi loomist, maaehituspärandi säilitamiseks vajalike toetusmeetmete väljatöötamist ja rakendamist ning traditsiooniliste ehitusoskuste edasiandmist.

Arengukava peamiseks sihtgruppideks (kasusaajateks) on maaehituspärandi omanikud, kohalikud omavalitsused ning ühiskond tervikuna. Arengukava elluviimise tulemusena peaks tõusma nende teadlikkus maa-arhitektuuri ja mitmekesise maastikupildi väärtuslikkusest. Maa-arhitektuuri ja -maastike väärtustamine on eelduseks sellele, et võetakse ette konkreetseid samme nende säilimise tagamiseks.

Eesmärgid aastaks 2010:

1. välja on töötatud maa-arhitektuuri ja -maastike uurimisstrateegia ja -metoodika, toimuvad järjepidevad uuringud;
2. loodud on maaehituspärandi andmebaas;
3. toimuvad maa-arhitektuuri ja -maastikke tutvustavad ja väärtustavad tegevused;
4. toimib maaehituspärandi omanike nõustamissüsteem ning välja on töötatud maaehituspärandi säilitamiseks vajalikud toetusmeetmed;
5. toimub traditsiooniliste ehitusoskuste ja maa-arhitektuurialaste teadmiste järjepidev edasiandmine.

Mõjunäitajad:

1. süstematiseeritud teabe kättesaadavuse tõus, mida näitab:
 - a. uuringutulemuste kasutamine teemaplaneeringute, üldplaneeringute ja mitmesuguste arengukavade koostamisel (meede 1.1, 3.1, 3.2);
 - b. maaehituspärandi loodavas andmebaasis sooritatud päringute arv (meede 2.1).
2. ühiskonna teadlikkuse kasv, mida näitab:
 - a. nõustamisteenuste kasutajate arvu kasv (positiivne trend) (meede 4.1);
 - b. läbiviidud koolituste ja neil osalenute arv (meede 4.1);
 - c. tellitud ekspertiiside arv (meede 4.2);
3. maa-arhitektuuri ja -maastike uurimise populaarsuse kasv, mida näitab
 - a. teemaga tegelevate uurijate (s.h üliõpilaste) arvu kasv (positiivne trend) (meede 5.1).

Väljundnäitajad:

1. uurimisstrateegia ja -metoodika on välja töötatud tähtajaks 12.2007;

2. seisuga 12.2010 sisaldab maaehituspärandi andmebaas 100% teadaolevatest rehemajadest;
3. igal aastal toimub vähemalt 3 arengukava raames toimunud uuringuid tutvustavat tegevust;
4. igal aastal toimub vähemalt 5 erinevat maa-arhitektuuri ja -maastikke tutvustavat ja väärtustavat tegevust;
5. igal aastal toimub vähemalt 2 koolitust tulevastele nõustajatele;
6. igal aastal toimub vähemalt 10 koolitust väärtuslike hoonete omanikele;
7. igal maakonnas on 2010. aastaks vähemalt 2 nõustajat.

EESMÄRK 1:

Välja on töötatud uurimisstrateegia ja -metoodika, toimuvad järjepidevad uuringud

Põhiliselt etnoloogide aastatepikkuse tegevuse tulemusena on vanemate taluehitiste kohta kogutud muuseumidesse (eelkõige Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Vabaõhumuuseumi) suur hulk väga väärtuslikku materjali. Sellel materjalil põhineva uurimistöo tulemusi on avaldatud kõige rohkem Eesti Rahva Muuseumi aastaraamatuis ja Eesti Vabaõhumuuseumi artiklikogumikes. Traditsioonilise taluarhitektuuri kohta on ilmunud ka pikemaid uurimusi ja ülevaateteoseid.

Uuemat (20. sajandi) maa-arhitektuuri nagu ka maamaastike muutumist on meil senini jäädvustatud ja uuritud vähe. Seetõttu on käesoleva arengukava üks tähtsamaid eesmärke meie maamaastiku ja maa-arhitektuuri kui terviku uurimine ning pikaajaline jälgimine – seire, et fikseerida toimuvaid muutusi.

MEEDE 1.1: Maa-arhitektuuri ja -maastike järjepideva uurimise tagamine

Tegevused:

- uurimisstrateegia väljatöötamine;
- metoodika väljatöötamine;
- uurimisrühma loomine;
- koostöövõrgustiku loomine;
- uuringute teostamine;
- andmebaaside loomine;

- seirealade väljavalimine;
- seire teostamine;
- üle-eestiliste ja rahvusvaheliste koostööprojektide algatamine.

Esimesel etapil tuleb luua ühtne uurimismetoodika ning selle alusel toimuvate väliuuringute põhjal kujundada üldine pilt meie maaehituspärandi ja maamaastike praegusest seisust. Siinjuures saab toetuda maakondlikele teemaplaneeringutele “Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused”, mille üks alateema on “Väärtuslikud maastikud”²⁰⁰.

Arvestades töö mahukust, valitakse maaehituspärandi ja maamaastike seisundi ning arengu jälgimiseks välja teatud hulk seirealasid. Nendeks on eri tüüpi asulad koos ümbritseva maastikuga (nt vanaküla, asundusküla, alevik, tööstusasula, end. kolhoosikeskus), sealhulgas külasid setu ja peipsivene alalt. Uuringute väärtust suurendavad kindla ajavahemiku (5–10 aasta) järel tehtavad kordusvaatlused, et selgitada välja toimunud muutused.

Eesti Vabaõhumuuseumi juurde luuakse keskne maa-arhitektuuri ja -maastike uurimisrühm, kus töötavad spetsialistid keskenduvad üksnes maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava projektipõhiste ülesannetele. Interdistsiplinaarsete uurimisküsimuste lahendamiseks ja koordineeritud tööjaotuse väljaarendamiseks sõlmitakse koostööleppeid kaasatud asutuste, kõrgkoolide ja isikutega. Uurimisrühma juhi ülesandeks on leida riiklikule rahastamisele lisaks nii sise- kui välismaist kaasrahastamist. Projektipõhise uurimistöö üks eesmärke on anda ühiskonnale asjatundlikku abi eri paikade teemaplaneeringute ja arengukavade koostamisel.

EESMÄRK 2:

Loodud on maaehituspärandi andmebaas

Maa-arhitektuuri käsitlev andmestik on kuni käesoleva ajani hajutatud ning seetõttu puudub ülevaade maaehituspärandi hulgast, paiknemisest, tänapäevasest kasutamisest, seisundist ja otstarbest. Ülioluline on olemasolev info koondada, süstematiseerida ning luua maaehituspärandi andmebaas, kuhu esimesel neljal aastal kantakse kõik teadaolevad rehemajad.

²⁰⁰ <http://www.sisemin.gov.ee/> Põhivaldkonnad > Rahvastik, kohalik omavalitsus ja regionaalareng > Planeeringute osakond > Maakonnaplaneeringud

Vaatamata muuseumide ja etnoloogide aastakümnete pikkusele kogumistöele, on valdav enamus Eesti rehemaju inventeerimata ja uurimata. See võib nende ajaloolise ilme säilitamise muuta edaspidi küsitavaks. On võimalik, et teadmatuses ja oskamatuses võidakse praegusaja mahukate kinnisvaraarenduste käigus lootusetult ära rikkuda suur hulk ajaloo ja arhitektuuriloo seisukohalt väärtuslikku, unikaalset arhitektuuripärandit. Praeguse ehitusintensiivsuse juures tuleb arvestada ühe olulise arengusuunana ehitustegevuse keskendumist vanade hoonete ümberehitusele.

Andmebaasi loomisel arvestatakse sellega, et edaspidi kaasatakse sinna kõik teised maaehituspärandi objektid. Võimaldamaks tulevikus paremini ühitada maa-arhitektuuri, miljööväärtuslike maastike, looduskaitsealade jms andmete kaardipõhist töötlemist, jälgitakse arengukava raames kogutud andmestike lõimimise vajadust vastavalt Eesti Vabariigi ruumiandmete strateegiale (eelnõu). Loodav andmebaas arvestab sidumist vastava valdkonna juba olemasolevate andmebaaside ja registritega (nt kultuurimälestiste riiklik register).

MEEDE 2.1: Maaehituspärandi andmebaasi arendamine

Tegevused:

- inventeerimismetoodika väljatöötamine;
- rehemajade inventeerimine välitööde käigus;
- veebipõhise maaehituspärandi andmebaasi loomine ja haldamine.

Tööde suure mahu ning uurijate vähesuse tõttu keskendutakse esimesel neljal aastal rehemajade inventeerimisele. Arengukava üks eesmärke on tagada kultuuri- ja arhitektuurilooliselt väärtuslike rehemajade säilimine ja kasutamine ka tulevikus. Praegu puudub adekvaatne pilt rehemajade olukorrast. Seetõttu on vaja hooned inventeerida ning kanda andmebaasi. Inventuuri tulemusena peab selguma, kui palju on Eestis praegu rehemaju, kus need asuvad ning millises seisundis need on. Samuti tuleb selle käigus välja selgitada hoonete juriidiline staatus (kellele kuuluvad).

EESMÄRK 3:

Toimuvad maa-arhitektuuri ja -maastikke tutvustavad ja väärtustavad tegevused

Maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava lähtub sellest, et valdkonna populariseerimisel on meie muuseumidel selleks väga suured võimalused. Muuseum hoolitseb n-ö ajaloo haldaja ja tutvustajana kultuurile tähtsate väärtuste ja hoiakute selgitamise ning säilitamise eest.

Igasugune uurimistöo muutub sotsiaalses mõttes tõhusaks siis, kui selle tulemused ületavad kitsa teadlaste ringkonna piiri ning muutuvad kättesaadavaks ühiskonnale laiemas mõttes. Sellise avalikustava tegevusega ei väärtustata mitte ainult uurijate tööd, vaid tõstetakse esile ka uuritavaid piirkondi ja sealseid inimesi. Kõik see suurendab arengukava olulisust Eesti regionaalarengu seisukohast.

MEEDE 3.1: Arengukava raames toimunud uuringute tulemuste tutvustamine

Tegevused:

- näituste koostamine (s.h veebinäituste);
- publikatsioonide ja artiklite avaldamine;
- seminaride, ümarlaudade ja õppepäevade jmt korraldamine.

Näitused nii väikestes kohamuuseumides kui ka suurtes keskmuseumides, trükitud reisi- ja matkajuhid, samuti virtuaalsed esitlused ja infomaterjalid internetis aitavad tutvustada pärandväärtuslikke piirkondi ning tõsta sealsete inimeste eneseteadvust. Uurimistulemuste alusel väljatöötatud arengu- ja/või säilitamissoovitused aitavad tõsta konkreetse paikkonna inimeste teadlikkust ja väärtushoidlikkust, tutvustada abiprogramme, mille vahendusel oleks võimalik leida toetust piirkonna arendamiseks ja kultuuriruumi omapära säilitamiseks.

MEEDE 3.2: Avalikkuse teadlikkuse tõstmine ja väärtushinnangute kujundamine

Tegevused:

- maa-arhitektuuri ja -maastike alaste konkursside korraldamine;
- muuseumide püsiekspositsioonide kontseptsioonide koostamine;
- muuseumide haridusprogrammide koostamine ja läbiviimine;

- avalike ürituste ja teavituskampaaniate korraldamine;
- meediaprojektide käivitamine;
- korrastustalgute korraldamine miljööväärtusega piirkondades ja väärtuslikel üksikobjektidel;
- üldhariduskoolide õppeprogrammide täiendamine;
- omavalitsuste nõustamine üldplaneeringutesse väärtuslike maastike ilmet ja piirkondlikke eripärasid hoidvate ja arendavate sätete sisseviimisel.

Maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava rakendamise tulemusena saaks korvata senised lüngad muuseumide kogudes ning anda uut ja värsket materjali nende kaasaegsemaks, informatiivsemaks ja külastajale huvitavamaks muutmisel. Tänapäeval peetakse muuseumi püsiekspositsiooni kestvuseks kõige rohkem 5–7 aastat, mis tähendab nende senisest palju sagedamat uuendamist.

Igapäevane muuseumitöökogemus näitab, et inimesed vajavad üha enam praktilisi nõuandeid ja eeskujusid oma elupaikade kujundamisel, aga ka vanade töövõtete omandamisel ning retrospektiivse või loodus- ja ajalooõbraliku eluviisi harrastamiseks. Et õpihuviliste ring on lai, tuleb koolitada välja vabatahtlike võrgustik, kes aitaks korraldada erinevaid Eesti maa-arhitektuuri ja -maastikke tutvustavaid ja nende säilitamist populariseerivaid üritusi.

Muuseumide haridusprogrammid keskenduvad erinevatele loenguprogrammidele, mis õpetavad vajalikke töövõtteid, annavad taustinformatsiooni Eesti kultuuriruumist laiemalt jne. Haridusprogrammid toimivad mitteformaalse õppena nii kooliõpilastele kui ka elukestva õppe võimalusena täiskasvanutele.

Kuna üldplaneeringud on kõige olulisemad instrumendid maastikupildi edasisel kujunemisel (on aluseks detailplaneeringute koostamisel), siis on vajalik

nõustada kohalikke omavalitsusi, et üldplaneeringutesse viidaks sisse väärtuslike maastike ilmet ja piirkondlikke eripärasid hoidvad ja arendavad sätted.

EESMÄRK 4:

Toimib maaehituspärandi omanike nõustamissüsteem ning välja on töötatud maaehituspärandi säilitamiseks vajalikud toetusmeetmed

Ühiskonna moderniseerudes on suur hulk hooneid maaehituspärandis minetanud oma funktsiooni. Paljud rajatised seisavad tühjalt või ehitatakse ümber moodsateks elamuteks või suvekodudeks.

Riikliku kaitse rakendamine muinsuskaitseaduse alusel kultuuripärandile oluliste ehitiste säilitamiseks on võimalik, ent kõikidel juhtudel ei ole see mõistlik. Maaehituspärandi näol on tegemist inimeste otsese elukeskkonnaga, hoonestuse säilitamise nimel ei saa tekitada oluliste piirangutega keskkonda. Oluline on leida kompromiss kaasaegsete nõuete ja esivanemate pärandi säilitamise vahel.

Seatud eesmärgi raames tagatakse Eesti kultuurmaastikule oluliste hoonete säilimine vastavate juhendite väljatöötamise ja levitamisega, nõustamissüsteemi loomisega, koolituste korraldamisega ning toetusmeetmete väljatöötamisega. Toetusmeetmete laiem rakendamine saab toimuma pärast käesoleva arengukava täiendamist (alates 2011. aastast), 2008. aastal alustatakse ekspertiiside tellimise toetamisega.

MEEDE 4.1: Omanike nõustamise korraldamine

Tegevused:

- nõustamisvõrgustiku loomine (s.h veebiportaali arendamine);
- remont-restaureerimise juhendmaterjalide väljatöötamine, avaldamine ja levitamine;
- koolituste korraldamine: üldharivad loengud maa-arhitektuurist ja -maastikest, traditsiooniliste puit- ja kiviaedade rajamine, katuste tegemine, palkkonstruktsioonide ehitamine jne;
- traditsiooniliste ehitusmaterjalide tootjate kohta andmete kogumine ja avaldamine.

Inimeste aina suurem huvi endale kuuluvate hoonete ajaloolise ilme säilitamiseks tingib vajaduse pidevalt toimiva ja kättesaadava nõustamisteenuse järele. Tuleb välja arendada üle-eestiline nõustamisvõrk, et huvilistel oleks võimalik sellealast teavet ja nõuannet saada. Seda ka interneti vahendusel. Oluline on populariseerida traditsiooniliste ehitusmaterjalide tootmist ja ajalooliste töövõtete kasutamist. Teoreetilise nõustamise kõrval on hädavajalik arendada välja ka praktilise koolituse süsteem.

MEEDE 4.2: Toetusmeetmete väljatöötamine ja rakendamine

Tegevused:

- rehemajade säilitamiseks vajalike toetuste eraldamise põhimõtete väljatöötamine;
- ekspertiiside tellimine.

Rehemajad on meie arhitektuuripärandi kõige unikaalsem osa, mis samas on minetanud oma algse funktsiooni. Rehemajade säilitamiseks on vaja leida uusi võimalusi, ühendada need tänapäevaste ootustega, säilitades ja eksponeerides algupärast ideed, vormi ja detaile.

Käesoleva meetme raames töötatakse kõigepealt välja toetuste jagamise põhimõtted, hindamiskriteeriumid ning määratletakse vajaliku projektdokumentatsiooni ulatus. Järgnevalt on kavas toetada maaehituspärandi omanikke ekspertiiside tellimisel. Ekspertiisi eesmärk on hinnata hoone etnograafilist, arhitektuurset ja kultuuriloolist väärtust, hoone tehnilist seisukorda ning teha esmaseid ettepanekuid hoone hooldamiseks ja restaureerimiseks.

Võimaluse korral alustatakse restaureerimistoetuste eraldamist (finantseerimine võib toimuda väljaspool käesolevat arengukava, nt struktuurifondide kaudu).

EESMÄRK 5:

Toimub traditsiooniliste ehitusoskuste ja maa-arhitektuurialaste teadmiste järjepidev edasiandmine

Tähtsaks lüliks nõustamissüsteemi loomisel ja arendamisel ning vastava juhendmaterjali koostamisel on kõrgkoolid, kus õpetatakse arhitektuuri või laiemalt maaelu käsitlevaid erialasid.

Arhitektuurialast kõrgharidust saab meil omandada ainult Eesti Kunstiakadeemias, ent arhitektuuriga seotud erialasid (nt rakendusarhitektuur, sisearhitektuur, maastikuarhitektuur, maastikukaitse- ja hooldus) õpetatakse ka Tallinna Tehnikaülikoolis, Tallinna Tehnikakõrgkoolis, Eesti Maaülikoolis ja alates 2005. aastast Viljandi Kultuuriakadeemias. Etnoloogiat, mis käsitleb ka traditsioonilist maaelu ja arhitektuuri, õpetatakse Tartu Ülikoolis. Tallinna Ülikooli Ökoloogia Instituut on aktiivne kultuurmaastike uurija ja propageerija.

Kõrgkoolid ja muuseumid on seni olnud omavahel seotud tagasihoidlike otsekontaktide ja -lepingutega. Eesti Rahva Muuseumi töötajad tutvustavad eesti rahvakultuuri ja rahvakunsti loengukursustes Tartu Kõrgemas Kunstikoolis, Tartu Teoloogia Akadeemias; Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemias tutvustatakse üliõpilastele ka maa-arhitektuuri aluseid. Mahukamat erikursust (4 AP) traditsioonilisest maa-arhitektuurist loeb TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku ehituse eriala tudengitele Eesti Vabaõhumuuseumi töötaja.

MEEDE 5.1: Maa-arhitektuuri ja -maastike temaatika sidumine kõrgkoolide õppetöoga

Tegevused:

- tasemekoolitus:
 - o traditsioonilise ehituskunsti tasemeõppe arendamine;
 - o maa-arhitektuuri ja -maastike loengu- ja seminarikursuste korraldamine;
 - o üliõpilaste suunamine maa-arhitektuuri ja -maastike uurimisse.
- täiendkoolitus:
 - o täiendkoolitusel osalemise toetamine;
 - o täiendkoolituste korraldamine ehituse ja arhitektuuri nõustamispraktikutele.
- praktikabaas:
 - o vabaõhumuuseumide ekspositsioonide kasutamine kõrgkoolide praktikabaasina;

- o praktika läbiviimine miljööväärtusega seirealadel ja rehemajade inventeerimisel;
- o õppesõitude korraldamine miljööväärtuslikesse piirkondadesse.
- õppekirjanduse väljaandmine.

Erialaste oskuste ja teabe edasikandmine on arhitektuurile spetsialiseerunud kõrgkoolide ülesanne. Üleilmastumise tingimustes on eriti tähtis nende roll meie kultuuritraditsioonile toetuva ning seetõttu ainulaadse oskusteabe ja hariduse andmisel.

Arengukava kaudu laiendatakse õppeasutuste võimalusi muuseumide kui praktikabaaside kasutamiseks ja uurimisprojektides kaasalöömiseks.

Õppetööga sidumisel nähakse ette spetsiaalsete, traditsioonilist ehituskunsti ja selle arenguid 20. sajandil käsitlevaid loengu- ja seminarikursuste väljatöötamist muuseumide poolt.

3. ARENGUKAVA MAKSUMUSE PROGNOOS MEETMETE LÕIKES

Arengukava kogumaksumus aastateks 2007–2010 on kokku 9 miljonit krooni ning seda rahastab Kultuuriministeerium oma eelarve kaudu. Arengukava eelarve tagab kavandatud meetmete elluviimise ning ei nõua koostööpartneritelt täiendavate rahaliste vahenditega osalemist. Programmi haldamiskulu sisaldab Eesti Vabaõhumuuseumi projektijuhi töötasu, kantseleikulu ja raamatupidaja lisatasu täiendavate tööülesannete täitmise eest.

Meetme nimetus	2007 ₁	2008 ₁	2009 ₁	2010 ₁
1.1. Maa-arhitektuuri ja -maastike järjepideva uurimise tagamine	600 000 kr	500 000 kr	1 000 000 kr	1 000 000 kr
2.1. Maaehituspärandi andmebaasi arendamine	100 000 kr	100 000 kr	100 000 kr	100 000 kr
3.1. Arengukava raames toimunud uuringute tulemuste tutvustamine	0 kr	100 000 kr	500 000 kr	600 000 kr
3.2. Avalikkuse teadlikkuse tõstmine ja väärtushinnangute kujundamine	0 kr	50 000 kr	200 000 kr	400 000 kr
4.1. Omanike nõustamise korraldamine	0 kr	200 000 kr	400 000 kr	400 000 kr
4.2. Toetusmeetmete väljatöötamine ja rakendamine	100 000 kr	200 000 kr	300 000 kr	500 000 kr
5.1. Maa-arhitektuuri ja -maastike temaatika sidumine kõrgkoolide õppetööga	0 kr	150 000 kr	300 000 kr	300 000 kr

Programmi haldamine	200 000 kr	200 000 kr	200 000 kr	200 000 kr
KOKKU:	1 000 000 kr	1 500 000 kr	3 000 000 kr	3 500 000 kr

1 Vahendid vastavalt kultuuriministri 29.03.2006. a käskkirjaga nr 123 kinnitatud "Kultuuriministeeriumi strateegilisele arengukavale 2007–2010".

4. ARENGUKAVA RAKENDAMINE JA SEIRE

Arengukava täitmise eest vastutab Kultuuriministeerium, kes hindab iga aasta lõpus tegevuste tulemuslikkust vastavalt dokumendis toodud mõju- ja väljundnäitajatele, annab Vabariigi Valitsusele aru arengukavas püstitatud eesmärkide saavutamisest ning teeb vajadusel ettepanekuid arengukava täiendamiseks või lõpetamiseks.

Arengukava elluviimisel tehakse koostööd alljärgnevate asutuste ja institutsioonidega:

- Ministeeriumid (osalevad oma esindajate kaudu juhtnõukogu töös, v.a Haridus- ja Teadusministeerium):
 - Haridus- ja Teadusministeerium (koordineerib üldhariduskoolide õppeprogrammide täiendamist)
 - Keskkonnaministeerium
 - Kultuuriministeerium (arengukava täitmise eesti vastutav ministeerium)
 - Põllumajandusministeerium
 - Siseministeerium (nõustab omavalitsusi üldplaneeringutesse väärtuslike maastike ilmet ja piirkondlikke eripärasid hoidvate ja arendavate sätete sisseviimisel)
- Muinsuskaitseamet (töötab välja maaehituspärandi omanike toetusmeetmed ning korraldab nende rakendamist, töötab välja meetodilisi materjale, teostab ekspertiise; osaleb partnerina uurimistöös ning nõustamissüsteemi loomisel ja rakendamisel).
- Muuseumid (teevad uurimistööd, tutvustavad arengukava raames toimunud uuringute tulemusi, populariseerivad valdkonda näituste korraldamise, haridusprogrammide ja meediaprojektide kaudu, töötavad välja meetodilisi materjale, teostavad ekspertiise, pakuvad kõrgkoolidele praktikabaasi; osalevad partnerina koolituste korraldamisel):
 - Eesti Arhitektuurimuuseum (põhitäitja)

- Eesti Rahva Muuseum (põhitäitja)
- Eesti Vabaõhumuuseum (põhitäitja ja arengukava elluviimist koordineeriv asutus)
- Maakonnamuuseumid (partnerid)
- Kõrgkoolid (korraldavad traditsioonilise ehituskunsti tasemeõpet ning maa- arhitektuuri ja -maastike loengu- ja seminarikursusi, suunavad üliõpilasi maa- arhitektuuri ja -maastike uurimisse, kasutavad muuseume praktikabaasina; osalevad partnerina uurimistöös ning nõustamissüsteemi loomisel ja rakendamisel):
 - Tallinna Tehnikakõrgkool (põhitäitja)
 - Tartu Ülikool (põhitäitja on Viljandi Kultuuriakadeemia)
 - Eesti Kunstiakadeemia (põhitäitja)
 - Eesti Maaülikool (põhitäitja)
 - Tallinna Ülikooli Ökoloogia Instituut (põhitäitja)
- Kohalikud omavalitsused (osalevad partnerina maaehituspärandi omanike toetusmeetmete väljatöötamisel ja rakendamisel, omanike nõustamisel ja valdkonna populariseerimisel).
- Kolmas sektor (nõustavad omanikke, korraldavad koolitusi; osalevad partnerina uurimistöös ning metoodiliste materjalide väljatöötamisel):
 - Säästva Renoveerimise Infokeskus
 - Eesti Käsitsiehitatud Palkmajade Tootjate Liit
 - Eesti Maastikuarhitektide Liit
- Äri sektor (osalevad partnerina koolituste korraldamisel, metoodiliste materjalide väljatöötamisel ning nõustamissüsteemi rakendamisel):
 - traditsioonilise ehituskunsti põhimõtteid järgivad firmad
 - füüsilisest isikust ettevõtjad

Arengukava elluviimist, hindamist, aruandlust ja täiendamist koordineerib Kultuuriministeeriumi juurde moodustatav juhtnõukogu, kuhu kuuluvad:

1. Keskkonnaministeeriumi esindaja;
2. Kultuuriministeeriumi esindaja;
3. Põllumajandusministeeriumi esindaja;
4. Siseministeeriumi (regionaalministri) esindaja;

Juhtnõukogu täidab järgmisi ülesandeid:

- kinnitab rakendusplaani;
- teostab järelevalvet arengukava elluviimise üle;
- kiidab heaks aastaaruanded ja lõpparuande.

Arengukava elluviimist koordineeriv asutus on Eesti Vabaõhumuuseum (Kultuuriministeeriumi hallatav riigiasutus), kes täidab järgmisi ülesandeid:

- koostab arengukava rakendusplaani (hiljemalt kolme kuu jooksul käesoleva arengukava kinnitamisest arvates);
- palkab projektijuhi ning moodustab töörühmad arengukava eesmärkide saavutamiseks vajalike meetmete elluviimiseks;
- koordineerib töörühmade tööd;
- tellib meetmete elluviimiseks vajalikud tööd, sõlmib lepingud, teostab järelevalvet;
- esitab juhtnõukogule arengukava täitmise aastaaruanded ja lõpparuande.